

MOTİF AKADEMİ HALKBİLİMİ DERGİSİ
Motif Academy Folklore Journal

ISSN 1308–4445

Sahibi / Owner

Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı

Editör / Editor

Prof.Dr. Işıl ALTUN
Doç.Dr. Azamat AKBAROV

Editör Yardımcıları / Assistant Editor

Yrd.Doç.Dr. Fatih İYİYOL
Öğr.Gör. Barış AKSU
Arş.Gör. Taha Tuna KAYA

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Erman ARTUN
Prof.Dr. Gürbüz AKTAŞ
Prof.Dr. Mehmet AÇA
Prof.Dr. Metin EKİCİ
Prof.Dr. Özkul ÇOBANOĞLU
Prof.Dr. Turgut KARABEY
Yrd.Doç.Dr. Doğan KAYA
Yrd.Doç.Dr. Özgür ERGÜN
Sabri KOZ
Tekin KOÇKAR

Yabancı Dil Danışmanı / Translation Editor

Okt. Ömer Ali TETİK

Redaksiyon / Redaction

Ersin ÇELİK

2014 / 2 (Temmuz–Aralık)

Temsilcilikler / Representation

Azerbaycan / Azerbaijan Doç.Dr. Ağaverdi XƏLİL, Dr. Elmira MEMMEDOVA, **Bosna-Hersek / Bosnia and Herzegovina** Doç.Dr. Azamat AKBAROV, **KKTC / TRNC** Yrd.Doç.Dr. Emel KAYA GÖZLÜ, Yrd.Doç.Dr. Mihrican ÇETİNKAYA AYLANÇ, **Irak / Iraq** Yrd.Doç.Dr. Zeynel POLAT

Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, altı ayda bir (Ocak-Haziran /Temmuz-Aralık) yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların hukukî açıdan, dil, bilim açısından bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ise www.motifakademi.com'a aittir. Dergide yayınlanan yazıların yayın dili öncelikli olarak Türkçe, Türkçe'nin lehçeleri ve İngilizce'dir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez. Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indekslere tanıtılması gibi işlemler Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı tarafından ücret karşılığında yapılmaktadır.

Motif Akademi Halkbilimi Dergisi; ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi) tarafından taranmaktadır.

Yazışma Adresi: editor@motifakademi.com

Yönetim Yeri / HQ

*Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı Fevziyeşade Cad. No: 361 Edirnekapı / İstanbul
Tel.: +90 212 531 61 68 - 524 23 69 - 531 87 90 Faks: +90 212 635 52 43
www.motifakademi.com*

Baskı / Print

*Pınarbaş Matbaacılık ve Reklam Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
www.pinarbas.com.tr*

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof.Dr. Feriha AKPINARLI	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Ali Berat ALPTEKİN	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Erman ARTUN	Çukurova Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Pakize AYTAÇ	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Ensar ASLAN	Dicle Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Sarah M. ATIS	University of Wisconsin	ABD
Prof.Dr. Richard BAUMAN	Indiana University	ABD
Prof.Dr. Halil BUTTANRI	Osmangazi Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Mustafa CEMİLOĞLU	Uludağ Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Ömür CEYLAN	Kültür Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Ali ÇELİK	Karadeniz Teknik Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Fikret DEĞERLİ	Yeditepe Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Mehdi ERGÜZEL	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Suat GEZGİN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Henry GLASSIE	Indiana University	ABD
Prof.Dr. İsmail GÖRKEM	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Nevzat GÖZAYDIN	Ankara Üniversitesi/Emekli	Türkiye
Prof.Dr. Tuncer GÜLENSOY	Erciyes Üniversitesi/Emekli	Türkiye
Prof.Dr. Umay GÜNAY	Hacettepe Üniversitesi/Emekli	KKTC
Prof.Dr. Emine GÜRSOY-NASKALİ	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Abdurrahman GÜZEL	Başkent Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Kemal KARPAT	University of Wisconsin	ABD
Prof.Dr. Süleyman KAYIPOV	Kırgızistan-Türkiye Manas Ün.	Kırgızistan
Prof.Dr. Muhtar KAZIMOĞLU -	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi	Azerbaycan
Prof.Dr. M. Zeki KUŞOĞLU	Marmara Üniversitesi/Emekli	Türkiye
Prof.Dr. İrfan MORINA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof.Dr. Öcal OĞUZ	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Taciser ONUK	Gazi Üniversitesi/Emekli	Türkiye
Prof.Dr. Mustafa ORAL	Giresun Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Can ETİLİ ÖKTEN	İstanbul Teknik Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Nebi ÖZDEMİR	Hacettepe Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Karl REICHL	Universität Bonn	Almanya
Prof.Dr. Saim SAKAOĞLU	Selçuk Üniversitesi/Emekli	Türkiye
Prof.Dr. Uli SCHAMİLOGLU	University of Wisconsin	ABD
Prof.Dr. Elfine SİBGATULLINA	Moskova	Rusya
Prof.Dr. Kemal SİLAY	Indiana University	ABD
Prof.Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Fırat Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Münevver TEKCAN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Ali TORUN	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Fikret TÜRKMEN	Ege Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Tülay UĞUZMAN	Başkent Üniversitesi	Türkiye
Prof.Dr. Ülo VALK	University of Tartu	Estonya
Prof.Dr. Dursun YILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi	Türkiye
Doç.Dr. Mark SOILEAU	Artuklu Üniversitesi	Türkiye
Dr. Deniz BALGAMIŞ	University of Wisconsin	ABD

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRDEN.....	1
ŞEYBÂNÎ ÖZBEK HANLARI VE NAKŞİBENDİLİK.....	5
Shaybani Uzbek Khans and Naqshbandi	
<i>Abdulkadir MACİT</i>	
DİLDE BİRLİK DÜŞÜNÇESİNE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE SÖZ DİZİM TERİMLERİ TEMELLİ YAKLAŞIM.....	23
A Syntax Based Approach to The Idea of Unity in Language: The Case of Uzbek	
<i>Mustafa ÇETİN</i>	
TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NDE VE ÖZBEK TÜRKÇESİ'NDE NASİHAT BİÇİMİNDEKİ BUYURGAN ATASÖZLERİ ÜZERİNE.....	37
On Command Proverbs in the Form of Advice in Uzbek and Turkish Languages	
<i>Mustafa ÇETİN</i>	
ŞURA DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN'DA MÜZİK KÜLTÜRÜ: GELİŞME SÜRECİ VE SORUNLAR.....	59
Musical Culture of Uzbekistan During Soviet Period of Time, Its Development and Problems	
<i>Bahrom IRZAYEV</i>	
O'TKİR HOŞİMOV'UN "DUNYONING ISHLARI" ESERİNDE GEÇEN ALKIŞ VE KARGIŞLAR.....	71
Cheers and Maledictions in Otkir Hoshimov's Novel 'Dunyoning Ishlari'	
<i>Zeynel POLAT</i>	
ÖZBEKİSTAN'DAN VE ANADOLU'DAN ÇOCUK ATASÖZLERİ.....	85
Children's Proverbs from Uzbekistan and Anatolia	
<i>Metin YURTBAŞI</i>	
FERGANALI MUTASAVVİF ŞAİR HÜVEYDA "DİVAN"INDA HOCA AHMED YESEVİ ETKİSİ.....	147
Influence Khoja Ahmad Yassawi's Verses to "Devon" of Fergana Mystic Poet Huvaydo	
<i>Nodirxon HASANOV, Bedriye KAYA</i>	
OĞUZ TÜRKLERİNDE KÖROĞLU HİKAYELERİNİN YAPISAL BENZERLİĞİ.....	161
The Structural Typology of the Eposes "Koroglu" in Oghuz Turks.	
<i>Agaverdi KHALİL</i>	
ON THE QUESTION OF THE UZBEK NATION'S IDENTIFICATION.....	173
Özbek Milletinin Tanımlaması Üzerine	
<i>Armida NAZARYAN</i>	
COMPARATIVE ANALYSIS OF FUNCTIONAL- SEMANTIC FIELD OF ENDEARMENT IN THE UZBEK AND AZERBAIJAN LANGUAGES: WITH EXAMPLES FROM OTHER FOUR WORLD LANGUAGES..	177
Özbek ve Azerbaycan Dillerinde Okşayıcı İşlevsellik Semantik Alanın Karşılaştırmalı Analizi: Dört Farklı Dünya Dillerinden Örneklerle	
<i>Azamat AKBAROV, Saodat MUHAMEDOVA</i>	
THE INTERPRETATION OF THE CONCEPTS "GOODNESS" AND "EVIL" IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS.....	189
İngiliz ve Özbek Atasözlerinde "İyilik" ve "Kötülük" Kavramları Yorumu	
<i>Iroda RAHIMOVA</i>	

SYNTACTIC CLASSIFICATION OF COPULAR CONSTRUCTIONS IN UZBEK LANGUAGE	193
Özbek Dilindeki Yardımcı Fiil Yapılarının Sözdizimsel Sınıflandırılması <i>Lola TURKER</i>	
HISTORICAL EVOLUTIONAL DEVELOPMENT OF FORMS OF ADDRESSING ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	201
İngiliz ve Özbek Dillerinde Hitap Biçimlerinin Tarihsel-Evrimsel Gelişimi <i>Mukaddas KODIROVA</i>	
THE INTERCONNECTION AND INTERRELATION FEATURES OF WORDS AND THEIR IMPORTANCE IN COMPILING SECOND LANGUAGE DICTIONARIES	209
Arabağlantı ve İlişki Kelimelerinin Özellikleri ve İkinci Dil Sözlüklerini Derleme Önemleri <i>Hadicha MUHIDDINOVA, Azamat AKBAROV</i>	
COMPARATIVE INVESTIGATION OF ADESSIVE SYNTAXEME IN THE STRUCTURE OF UZBEK AND ENGLISH SENTENCES	215
Özbek ve İngilizce Cümle Yapısında Zarf Değiştiricilerin Karşılaştırmalı İncelemesi <i>Nilufar SULAYMANOVA, Nargiza GIYASOVA</i>	
ROLE OF THE WOMEN OF UZBEKISTAN IN CARRYING OUT SOCIO-ECONOMICAL REFORMS ...	223
Sosyo-Ekonomik Reformların Uygulanmasında Özbekistan Kadınının Rolü <i>Nodira TOLIBOVA</i>	
LANGUAGE POLICY IN UZBEKISTAN	231
Özbekistan'da Dil Politikası <i>Saodat MUHAMEDOVA, Azamat AKBAROV</i>	
PECULARITIES OF COMICS IN TRANSLATION PROCESS: COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	237
Çeviri Sürecinde Çizgi Roman Özgünlüklerinin İngilizce ve Özbekçe Karşılaştırmalı Analizi <i>Ulugbek YOLDOSHEV</i>	
REGAINING THE RELIGIOUS VALUES IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE:TRADITIONS, RELIGION, AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF WOMEN	243
Bağımsızlık Döneminde Dini Değerleri Yeniden Kazanma: Gelenek, Din, ve Kadının Sosyal Önemi <i>Nilufar DJURAEVA</i>	
POLITICAL IMPORTANCE OF EDUCATIONAL IDEAS OF SAID RIZO ALIZODA	249
Said Rıza Alizade'nin Eğitim Fikirlerinin Siyasi Önemi <i>Hurshida ASHUROVA</i>	
KHODJA ZAINUTDIN KHANAKA	255
Hoca Zeynettin Makberesi <i>Husein DJURAYEV</i>	
ROLE OF LANGUAGE'S AND CULTURE'S INTERFERENCE AND INTERACTION AT LEARNING OF FOREIGN LANGUAGE	267
Yabancı Dil Öğreniminde Dil ve Kültürün Etkileşim Rolü <i>Umida SAIDMURATOVA</i>	
EXPRESSING NATIONALITY AND INTERNATIONAL FEATURES IN THE LANGUAGE OF MASS MEDIA	273
Milliyet Ve Uluslararası Özellikleri İfade Etmede Kitle Medya Dili <i>Gulandom BAKIYEVA & Dilfuza TESHABAYEVA</i>	

IMPROVING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES AS ONE OF THE MAIN FACTORS OF THE MODERNIZATION OF EDUCATION	281
Eğitim Modernizasyonunun Ana Faktörlerinden Biri Olarak Yabancı Dil Öğretmenlerinin Mesleki Yeterliliğinin Geliştirilmesi <i>Khurshid MAMATKULOV, Umida GIYASOVA, Akbar DJURAEV, Iroda ILKHOMOVA, Nodira BAYMANOVA</i>	
MOTIVATIONAL ISSUES IN LANGUAGE TEACHING	293
Dil Öğretiminde Motivasyon Konuları <i>Barnokhan SAMATOVA</i>	
THE INTERNET AND SOCIAL NETWORKS ROLE IN LIFE OF MODERN SOCIETY	299
Modern Toplum Hayatında İnternet ve Sosyal Ağların Rolü <i>Gulnoza ALIMOVA</i>	
FORMING OF SECONDARY NOMINATIVE UNITS IN VARIOUS LANGUAGE SYSTEMS AND THEIR DEEP UNIVERSALS: COMPARATIVE LINGUISTIC ANALYSIS OF UZBEK, ENGLISH AND KOREAN LANGUAGE.....	305
Özbek, İngiliz ve Kore Dili Karşılaştırmalı Dil Analizi: Çeşitli Dil Sistemleri İkincil Yalın Birimleri ve Derin Evrensellerin Şekillendirilmesi <i>Ahmad RAHIMOV, Abror RAHIMOV</i>	
TOTEMIC FOUNDATIONS OF THE UZBEK ANTHROPOLOGY	313
Özbek Antroponemisinin Totemik Temelleri <i>Akmal ISMAILOV</i>	
DEVELOPMENT OF A BANKING -FINANCIAL TERMINOLOGY ON THE BASIS OF INTERNAL POTENTIAL OF THE UZBEK LANGUAGE	321
Özbek Dil İç Potansiyeli Bazında Bir Bankacılık Finansal Terminoloji Geliştirilmesi <i>Ekaterina SHIRINOVA</i>	
THE ROLE OF FAMILY IN UPBRINGING HIGHLY EDUCATED GENERATION: THE CASE OF UZBEKISTAN.....	329
Eğitilmiş Nesillerin Yetiştirilmesinde Ailenin Rolü: Özbekistan Örneği <i>Husniddin NORKULOV</i>	
KEEPING CULTURE – SPECIFIC FEATURES AND CHARACTERISTICS IN TRANSLATION FROM KOREAN INTO UZBEK	335
Korece-Özbekçe Çevirilerinde Kültürel Özelliklerin Korunması <i>Jonibek ZAYNIYEV</i>	
HISTORICAL DEVELOPMENTS OF MUSEUMS IN UZBEKISTAN	341
Özbekistan'da Müzelerin Tarihsel Gelişimi <i>Mahmud BOBOYOROV</i>	
NAVRUZ HOLIDAY IS OUR HISTORICAL LEGACY	349
Nevruz Bayramı - Bizim Tarihsel Mirasımız <i>Zubaydulla IBRAGIMOV</i>	
ANALYSES OF IMPLEMENTING NEW COURSE MATERIALS: THE CASE STUDY OF ESP	357
Özel Amaç İçin İngilizce: Yeni Ders Materyali Uygulama Analizi <i>Feruza RASHIDOVA</i>	

EDİTÖRDEN

Dergimizin bu özel sayısında, siz okuyucularımızı ağırlama onurunun bahşedilmiş olmasının ayrıcalığını yaşamaktayız. Memleketinden çok uzun zamandır uzak olan bir Özbek vatandaşı olarak bu sunuş yazısını yapmaktan duyduğum keyfi belirtmek istiyorum. Özbekistan, yakından tanıyanların da iyi bildiği gibi, farklı kültürleri ve etnik grupları bir bütün olarak birleştiren çok kültürlü bir ülkedir. Zengin tarihinden gelen bu renkli çeşitlilik, akademik ifade özgürlüğünü de engellemeyerek, rengarenk büyüleyici bir arka plan oluşturmaktadır.

Avrupa'da yayınlanan bir bilimsel derginin tamamının yalnızca tek bir ülkeye ilk defa ithaf edildiği ve bu ülkenin de Özbekistan olduğu düşünüldüğünde, Özbekistan'ın çok köklü ve zengin kültüre sahip olduğu gözlerden kaçmayacaktır. Derginin bu sayısının en önemli yönlerinden biri de sırasıyla İngilizce, Rusça, Türkçe ve Özbekçe yazılmış makalelerden oluşan çok dillilik özelliği taşımasıdır. Üniversiteler, müzeler, bilim ve sanat akademilerinden toplanan bildiriler dergiye akademik, kültürel, sosyal, tarihi ve politik çeşitlilik kazandırmaktadır. Özbekistan'ın önde gelen üniversitelerinin seçkin profesörlerinin eşsiz katkılarıyla dergimiz bu zengin halini almıştır. Dergimizin bu sayısı, üniversite profesörleri, bilim ve sanat akademileri temsilcileri ve bu önemli tarihi notu her zaman taşıyan müzeler tarafından yürütülen kapsamlı araştırmaların hem teorik hem de uygulamalı yönlerini ihtiva etmektedir.

Bu nedenle, makale seçimleri ve onları yazılı şekilde muhafaza etme yoluyla akademik dergiler yukarıda bahsi geçen her iki yönü de birleştirirler. Kendisine bu derginin sayfalarının bağımsızlığının 24. yıldönümünden ötürü mütevazı bir hediye olarak atfedildiği bu ülkenin akademisyen bir vatandaşı olarak, şahsıma bu önsözünü yazarak katkıda bulunma şansı verilmesinden daha memnuniyet verici birşey olamaz. Bundan ötürü, Motif Akademisi yöneticilerine ve editör Prof. Dr. Işıl Altun'a şahsıma bu fırsatı bahşettikleri için en derin şükranlarımı sunmak istiyorum.

Doç. Dr. Azamat AKBAROV

СЎЗБОШИ

Хурматли ва азиз ўқувчи, сизни ушбу янги нашр саҳифаларида кўрганимдан жуда бахтлиман. Мен учун, бир неча йиллар она юртидан узоқда яшаган бир ўзбек учун ушбу муқаддимани ёзиш катта мамнуният баҳшида этади. Бу сатрларни она тилим - ўзбек тилида ёзаётганлигимдан ҳам бир олам қувонч ҳиссини туймоқдаман. Ўзбекистон ҳақида у қадар кўп тасаввурга эга бўлмаган ўқувчи учун айтишим мумкинки, ушбу юрт турли элатлар ва маданиятларнинг ажойиб яхлитлиги мужассам бўлган бой тарихга эга мамлакатдир. Ушбу хилма-хиллик кўп йиллар давомида илмий ҳақиқатга зид бўлмаган равишда турли янги фикрларнинг вужудга келиши учун ажойиб асос вазифасини ўтаган.

Ўзбекистоннинг гўзаллиги ҳеч қачон дунё ҳамжамияти эътиборидан четда қолмаган, айтиш жоизки, Европада битта мамлакатгагина, она юртим Ўзбекистонга, бағишлаб чоп этилган биринчи илмий журналдир. Ушбу журналнинг яна бир ўзига хос хусусияти шундаки, унда кўп тилларда мақолалар берилган, яъни инглиз, рус, турк, ўзбек тилларида ёзилган мақолалар киритилган. Бу мақолаларда Ўзбекистоннинг тарихи, тили, маданияти, ижтимоий ҳаёти, адабиёти, фанига оид бебаҳо маълумотлар келтирилган бўлиб, у университет, музей, фан ва санъат академияларидан тўпланган. Ўзбекистоннинг етакчи университетларнинг забардаст профессорлари ушбу журнални имкон қадар бойитишда ўзларининг улкан хиссаларини қўшдилар. Уларнинг тадқиқотларида Ўзбекистон фанининг ҳам назарий ҳам амалий жиҳатлари қамраб олинган, зеро мақолалар муаллифлари мамлакатнинг энг нуфузли университетлари, музейлари, фан ва санъат академияларида фаолият юритишади.

Шу боисдан, академик журналлар юқорида қайд этилган икки жиҳатни ўзида мужассамлаштиради ҳамда сараланган мақолалар туфайли юқоридаги тарихий ҳақиқатларни ёзма шаклда сақлайди. Академик, шунингдек, ушбу журнал саҳифалари буюк мамлакатнинг фарзанди сифатида Ўзбекистон мустақиллигининг 24 йиллигига камтарона совға сифатида бағишланган юрт вакили сифатида мен учун ушбу ишга хисса қўшишдан ортиқ шараф йўқ. Шунингдек, менга ушбу ажойиб имкониятни тақдим этган журнал муҳарририга миннатдорчилик билдириб қоламан.

Акбаров Азамат АНВАРОВИЧ

профессор, тилшунослик фанлари доктори

FOREWORD

It is a great honor to be given the chance to welcome you, the reader, among the pages of this newest publication. As a native Uzbek, who has admittedly been away from home for quite a long period of time, it is my pleasure to write this opening. Uzbekistan, for those readers who may not know much about it, is a country with a rich history, which amalgamates diverse cultures and ethnic groups into one fascinating whole. This diversity over the years has proven to be a captivating background for variegated thoughts which do not circumvent the academic expression as well.

The beauty of Uzbek culture did not go unnoticed by the world either, bearing in mind that this is the first scientific journal ever in the Europe that has been completely dedicated to one country only, and that country being Uzbekistan. Another very important aspect of the first issue of this journal is its multilingual note, with articles written in English, Russian, Turkish and Uzbek language respectively. Papers, which have been collected from universities, museums, academies of arts and sciences cover academic, cultural, social, historical and political aspect. Eminent professors from leading universities of Uzbekistan have given their contribution to making this journal as rich as possible. Their thorough researches encompass both theoretical and practical aspects, first undeniably given by the professors of universities and representatives of academies of arts and sciences, and the second by the museums which always carry that important historical note.

Accordingly, academic journals as it's supposed combine the two aspects mentioned above by their selection of the articles and their preservation through keeping them in the written form. As an academic but also a native of the country which the pages of this journal have been dedicated to as a humble present for its twenty-fourth anniversary of independence, there is nothing more gratifying than to have been given the chance to give my own contribution to it by writing this foreword. Therefore, I would like to express my deepest gratitude to the Chairman of Motif Academy and to Editor Prof.Dr.İşıl Altun for granting me this opportunity.

Assoc.Prof. Dr. Azamat AKBAROV

ŞEYBÂNÎ ÖZBEK HANLARI VE NAKŞİBENDİLİK

Shaybani Uzbek Khans and Naqshbandi

Abdulkadir MACİT*

Öz: Mâverâünnehir ikliminde XVI. yüzyıl, dini/tasavvufî hayat ile siyasî hayatın iç içe geçtiği bir dönem olmuştur. Bu çerçevede Özbeklerin, Şeybânî Hanlığı (906-1007/1500-1599) içinde mutasavvıflarla sıkı bir etkileşim halinde buldukları görülmektedir. Bu etkileşim ilk zamanlar Ahmed Yesevî sonraları ise ağırlıklı olarak Nakşibendî şeyhi Hoca Ubeydullah Ahrar (ö. 895/1490) ve müridleri mihverinde gerçekleşmiştir. Bu güçlü iletişim Nakşibendîliğin, Şeybânîlerin XVI. asır boyunca siyasî, dinî, ilmî, hukukî hatta iktisadî hayatında derin bir etki bırakmıştır. Hatta bu şeyhlerin hanlığın yönetimine müdahale edecek kadar güçlü bir konuma geldiği anlaşılmaktadır.

Mevzubahs ettiğimiz bu yakınlığın kuşkusuz birtakım dini ve siyasî sâikleri mevcuttur: Bu noktada evvela vurgulanması gereken husus, Sünnî Müslümanlığı temsil eden Özbekler'in Orta Asya halklarının manevi hayatlarında etkin bir güç olan Bahauddîn Nakşibend ve Ahmed Yesevî'ye büyük bir saygı beslemeleridir. Dikkate layık ve üzerinde durulmaya değer diğer bir husus da, Sünnilik ve Şiîlik rekabetinin Fatımiler'den sonra ikinci defa Özbek-Safevî mücadeleleriyle siyasî boyut kazanmış ve tüm hızıyla yüzyılı aşkın bir süre devam etmiş olmasıdır. Nitekim Sünnî eğilimli bu tarikata mensup Şeybânîler, Şiî mezhebinden olan ve Şiîliği resmi devlet dini olarak tanıyan Safevîler'e karşı bu mezhebi bir sığınak olarak görmüşlerdir. Bu sebeple de bu tarikatın sağlamlaşarak örgütlenmesiyle oluşan sosyal yapısı kendileri için Orta Asya'dan İslam dünyasına uzanan koridor oluşturması açısından mühim bir güç oluşturmuştur.

Anahtar kelimeler: Şeybânîler, Özbekler, Nakşibendîlik, Safevîler, Şia.

Abstract: In the 16th century, Transoxiana (The Land across the Oxus) and its environs went through a period of religious mysticism associated with political life. The Uzbeks who were under khanate of Shaibanids (906-1007 / 1500-1599) had firm relations with the Mystics. This relationship in the beginning started with the significant Sufi leader Ahmed Yasavi then afterwards with Naqshbandiya sheikh Ubaydullah Ahrar (ö. 895/1490) and his followers. This powerful relationship with Naqshbandiya greatly affected the Shaibanids in their religious, political, scientific, juristic and even economic lives. It is understood that Naqshbandiya had influence upon the administration of the khanate.

There is absolutely no doubt that there were several religious and political reasons which caused this close and powerful relationship. First of all, it must be emphasized that the respect the Uzbeks had for the representatives of the Sunni Muslims, Bahauddin Naqshband and Ahmed Yasavi

* Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslam Tarihi Bölümü. İletişim: a.kadirmacit@hotmail.com.

was for the impact they had in thier lives. What is supposed to be emphasized on once again is, after the rivalry between the Sunni and Persia Shiite, for the second time the Uzbek-Safavid worn the political struggle and continued rapidly over a century. Moreover, the Shaybanids who were tendency members to the Sunni sect used Shia as a protection against the Safavids who recognized Shia as the official religion. And with this reason this sect were able to organize themselves to acquire a strong and an important position with a strong social foundation from the Middle-East to Islamic world.

Keywords: Shaibanids, Uzbeks, Naqshbandiya, Persians, Shiite.

GİRİŞ

Maveraünnehir coğrafyası hiç kuşkusuz sadece sahip olduğu siyasal, sosyal ve kültürel özellikleriyle değil, aynı zamanda sahip olduğu dini/tasavvufi yapısıyla da dünyanın önemli bölgelerinden birisi olmuştur. Daha sonradan İslamiyet’i kabul eden kolları olsa da Moğolları hariç tutarsak bölgeye hâkim olan devletlerin tamamı bir taraftan İslam dinini tebliğ ve irşad etme görevi diğer taraftan ona gelecek saldırıları göğüsleme gayreti ile bölge üzerinde sür git devam eden mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadele sürecinde bölge, İslâmlaştığı zamandan beri Sünnîliğin, daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse Sünnîliğin önemli bir kolu olan Hanefî-Maturîdî çizgisinin kalesi olmuş ve modern döneme kadar da bu özelliğini muhafaza etmeyi başarmıştır.

Bölgenin 16. yüzyıldaki durumuna baktığımızda mezkûr çizginin yön tayin edici etkisini sürdürdüğünü söylememiz mümkündür. Bu asra damgasını vuran Şeybânî hanlığı hâkimiyetinde bölge üzerinde dini/tasavvufî hayat ile siyasî hayat iç içe geçmiştir. Bunun sebepleri arasında Deşt-i Kıpçak’ta buldukları ve Mâverâünnehir’e ilk gelişleri devresinde bir mutasavvıfın etkisinde bulunmalarını zikredebiliriz. Bu bağlamda vurgulanması gereken husus Şeybânîler ile Bahauddîn Nakşibend ve onun yolunda giden Nakşibendîlerin ayrı düşünülmesi mümkün olmayan kopmaz ilişki içinde olmalarıdır (Allworth, 1964: 18). Nakşibendîliğin yanı sıra dikkatlerden kaçırılmaması gereken bir diğer ilişki Yesevîler ile gerçekleşmiştir. Ahmed Yesevî’nin yaşadığı Yesî’de (Türkistan) birçok Özbek hanı ve hanımlarının mezarlarının bulunması bunun işaretidir (Barthold, 1984: 190). Diğer taraftan Şeybanî Han’ın birçok mısraında Yesevî sevgisini gösteren ifadeler bulunması (Karasoy, 1998: 285), yine Muhammed Şeybânî Han’ın Kazak seferi dönüşünde Yesi şehrinde medfun Hoca Ahmed Yesevî’nin kabrini ziyaret etmesi, orada nezir ve sadakalar dağıtarak bölge halkının gönüllerini hoşnut etmesi, bu ilişkiden müstağni anlaşılabilir (Hüncî, 1341: 168, 254, 259).

Nakşibendîlerin Maveraünnehir’in sadece manevi hayatında değil aynı zamanda siyasi, idari, askeri, içtimai ve eğitim sahalarında belirgin bir ağırlığı olduğu için Şeybânî hanlarının tarikat şeyhleri ve müntesipleri ile teşrik-i mesailerini yoğun

olmuştur. Bir ittifak havasının gözlemlendiği bu ilişkiyi zorunlu kılan muhtelif sebepleri hatırlamamızda fayda bulunmaktadır. Bunların başında bölgenin asırlardır sürdürdüğü dini/manevi yapısını ve Nakşibendîlik'in bu husustaki hususi konumunu belirtmemiz gerekmektedir. Bunun yanı sıra Şeybânîler için Nakşibendîlerin yasa (töre) ile şeriat arasındaki ihtilafların hallinde başvuru mercii ve Safevî Şiîliği ile mezhep mücadelesinde meşruiyet kaynağı olmaları, üzerinde durulması icap eden iki mühim sebeptir.

TÖRE VE ŞERİAT

Moğolların geleneksel hukukları olan yasa (Cüveynî, 2013: 96), Şeybânîler tarafından töre (توره), yasak-ı kadîm (ياساق قديم) şeklinde adlandırılmıştır (Kutgân, 1385: 119). Cengiz Han ve Moğollar yasa ve yosunu, şeriat dâhil hanlık bünyesindeki bütün unsurların kendisine bağlı olduğu merkez konumunda görünürken, Şeybânîler bu durumu tersine çevirerek şeriatı, yasa ve yosun dâhil tüm unsurların kendisine bağlı olduğu bir noktaya getirmişlerdir. Buna rağmen Cengiz yasa/töresi, Şeybânîler'de asrın başından sonuna kadar farklı tonlarla yürürlükte kalmıştır. Mahmud b. Vâlî tarafından 17. asırda kaleme alınan ve kaynak olması itibariyle kendisinden müstağni kalamayacağımız Bahru'l-Esrâr'a göre Moğol yasası İslâm'ın emirleri ve yasakları ile uyum arzetmemektedir. Vâlî bu tezatlığa örnek olarak; tahta çıkma merasimini, protokol kuralları bünyesinde oturma düzenini, elçilerin karşılanma merasimlerini, kımız tüketimini, kutsal avlanma veya korug uygulamasını, hanlığın başkenti yani "yurt" telakkisini aktarmaktadır (Vâlî, 1984: 387b-389a). Duglat da eserinde Moğol geleneğinde var olan hukuk ve adetler ile İslâm'ın evrensel kurallarının uyuşmayan noktalarını az da olsa tespit etmiştir (Duglat, 1895: 69-70). Togan ise aile, miras gibi konularda Cengiz yasalarının ve Şamanist geleneklerinin uygulanmış olduğunu belirtmekte ve "*Şeybânî Han ve emirlerinin mensup olduğu tarikat, ancak beş vakit namaza ve oruç tutmaya tam anlamıyla ehemmiyet gösteriyordu. Bunun dışındaki uygulamalar ise Cengizâne bir anlayış içinde sürdürülmekteydi. İslâm'ın nikah, miras, yemek içmek, adab-ı muaşeret hususundaki emirleri çok ehemmiyet görmüyordu. Belki de bu hususların töreye ait olduğunu söylüyorlardı. Yanlarında Türk şeyhleri tarafından bunlarla ilgili yapılanlar da tamamen mübah olarak gösterildiği gibi, hatta bu hareketler helalmiş gibi gösteriliyordu*" demektedir (Togan, 1927: 22-25; Schimmel, 1960: 154).

Mevzubahs ettiğimiz bu örnekler Şeybânîler için kaçınılmaz olarak benimsedikleri İslâm şeriatı ile belirli konularda karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştur. Samimi birer Müslüman olan Şeybânî hanları ve emirleri mezkûr konuda şayet karşı karşıya gelmişlerse bu durumda ilkin tezatlığı izale etmeye veya azaltmaya, daha sonra ise iki tarafı birleştirmeye veya birbirini takviye etmeye gayret sarf etmişlerdir (Huncî, 1341: 60; Isogai 1997: 91-103). Özellikle II. Abdullah Han töreden İslami kurallara doğru evrilmenin gerçekleşmesi için büyük çaba sarf ettiği

kaydedilmiştir. Bu meyanda özellikle Nakşibendî şeyhlerinin, Şeybânî idari sisteminin İslam şeriatı ekseninde ikame ve idamesi konusunda çok yoğun gayretleri olmuştur. Mesela Nakşibendî şeyhi Hoca Muhammed İslam Cûybârî'ye Şeybânî hanının seçiminin Cengiz yasasına göre yapılması sorulduğunda “*Esasen dervişler bu konuda Cengiz kanunlarını örnek almamakta, Allah'ın şeriatından başka hiçbir şeyi kabul etmemektedirler*” cevabını vermiştir. Yine kendisine Pir Muhammed Han'ın hanedanının en yaşlı üyesi olarak seçilmesinin ve buna layık hususiyetlerinin hatırlatılması üzerine “*Pir Muhammed Han'ı şayet Şeybânî hanı olarak yasa onurlandırırrsa, Abdullah Han'ı ise Allah han olarak onurlandıracaktır*” demiştir (Ahmedov, 1996: 322-23).

Diğer taraftan tamga ve yasak başta olmak üzere Moğol hayvan vergisi olarak alınan kubçur, aşlık (gıda) gibi İslamî vergi usulüne uygun olmayan, ancak hanların töreye dayalı yetkilerine uygunluğunu ileri sürerek tahsil ettikleri vergiler hanlar ile şeyhler arasında yoğun tartışmalara sahne olmuştur (Alpargu, 2002: 581-82). Özellikle tamga, şeriate münasip olmaması hasebiyle ulema ve Nakşibendî şeyhlerinin yoğun muhalefeti altında bazen yürürlükten kaldırılmıştır (Dale, 2009: 202). Hoca Cûybârî'nin haraç vergisini vermeyi terk eden bir kişinin durumu hakkında kendisine yöneltilen soruya verdiği cevap, yasa ve yosuna asla uymayan bir karardır (Nisârî, 1969: 278-79).

SAFEVÎ ŞİİLİĞİ

Şeybânîler'in Nakşibendîler ile yakınlık kurmalarında sadece dini sâikler değil aynı zamanda bazı politik sebepler de etkili olmuştur. Şeybânîler Şî mezhebinden olan ve bunu resmi devlet dini olarak tanıyan Safevîler'e karşı Sünnî itikada sahip bu tarikatı bir sığınak olarak görmüşlerdir. Bu sebeple de bu tarikatın sağlanarak örgütlenmesiyle oluşturdukları sosyal yapının, kendilerinin Orta Asya ve dışındaki ülkelerde meşruiyetlerinin temini için bir güç oluşturduğuna inanmışlardır (Holzwarth 2002: 433). Nakşibendîliğin Şîliğe karşı duruşunun esas sebebi Safevîler'in İran topraklarında Şî devlet kurduklarında Nakşibendîlerin onların zulmünün kurbanları olması ve tarikatın iki büyük kalesi olan doğuda Şeybânî Hanlığı ve batıda Osmanlı Devleti'nin İran'la sürekli savaş içinde bulunmasıdır. Bunlara ilave zikredebileceğimiz diğer bir husumet sebebi de Şeybânîler ile Safevîler arasında Horasan'ın kontrolü için çıkan savaş ve faal Şîliğin Hindistan'a yayılma tehdidinin varlığıdır (Algar, 2012: 35). Söz konusu ettiğimiz bu hususların yanı sıra fiili müdahaleler de husumetin boyutlarını genişleten bir başka sebep olmuştur. Örneğin Tebrizli bir Nakşibendî olan Derviş Kasım 891/1486'da, bir Ermeni tüccarı öldürdüğü için idam edilen bir askeri övdüğünden dolayı Yakup Akkoyunlu tarafından öldürülmüştür (Tebrizî, 1344: 93-95). Derviş Kasım'ın şehit edilmesini Batı İran'da Safevîler'in elinde yarım asırdan az bir zaman diliminde neredeyse bütün Nakşibedîlerin yok edilmeleri takip etmiştir. Çünkü Safevîler, bu tarikatı Şî akidenin yayılmasına ciddi bir engel olarak görmüştür

(Arjumand, 1984: 113). Bundan sonra tarikatın ve hususen Şeybânîler'in tarihinde Nakşibendî ve Şîler arasındaki karşılıklı düşmanlık sık sık gündeme gelen bir konu haline gelmiştir (Algar, 2012: 69-70).

ŞEYBÂNÎLER DÖNEMİNDE NAKŞİBENDİLİK

Muhammed Şeybânî Han Dönemi

Şeybânî Han Buhârâ'da zamanının en iyi hafızı ve din bilginleri olarak kabul edilen iki Nakşibendî şeyhi Cemaleddin Azizân ve Mansur'dan dersler okumuştur (Handemir, 1380: 273-274). Hatta Cemaleddin Azizan başlangıçta onun tasavvufi rehberliğini yapmıştır. Şeybânî Han Buhârâ'da bulunduğu bu dönemde Bahauddin Nakşibend'in kabrine ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretlerde Bahauddin Nakşibend'in torunu dönemin Nakşibendî ileri gelenlerinden Hoca Nizâmeddîn Mîr Muhammed ile tanışma imkanı bulmuş, daha sonları onun pek çok defa ziyaretine gitmiştir. Hoca'nın hankâhında teheccüd namazı kılmış, ona bağlılığını bildirmek istemiştir (Nisârî, 1969: 18-19). Hoca Nizameddin Şeybânî Han'ın samimiyetine rağmen onun tasavvufa olan ilgisini azaltmak için kendisine intisabına izin vermemiştir. Bunun sebebine baktığımızda, Mîr Muhammed'in "Gaybın anahtarlarını Allah'tan başka kimse bilmez" (En'am Suresi, 6/59) ayetinden hareketle, Türkistan taraflarından birisinin çıkacağı ve düşmanlarının bunun tarafından bertaraf edileceği yorumunun olduğunu görürüz. Muhtemeldir ki Mîr Muhammed, yerinin muayyen sınırların ötesine taşıacağı öngörüsü ile Şeybânî Han'ın siyasi ve askeri dehasını ve bu uğurdaki hırsını fark ettiği için müridliğine kabul etmemiştir. Ancak Nisârî, Şeybânî Han'ın Mîr Muhammed Nakşibendî'nin müridi olduğunu iddia etmektedir (Nisârî, 1969: 18). Şeyh Azizan talebesi Şeybânî Han'ın resmi olarak icazet almak için kalmasına izin verilmeyince Şeyh Mansur'un rahle-i tedrisinde bulunması için Buhârâ'ya gönderir (Nisârî, 1969: 19-20). Adı geçen bu iki Nakşibendî şeyhinin yanı sıra Şeybani Han'ın Buhara'da ikameti esnasında kendisinden ilim ve irfan aldığı pek çok hocası ve tarikat şeyhi olmuştur. Örneğin Hadis'ten tarikat şeyhi Hoca Muhammed Babay-ı Simâsî'dir. (Nisârî, 1969: 16-17). Allworth Şeybânî Han'ın dine karşı ilgisinin temelinde, isimlerini zikrettiğimiz Nakşibendî hocalarının nezaretinde aldığı bu derslerin etkisinin hayli fazla olduğunu belirtmektedir (Allworth, 1990: 50).

Allworth'un Şeybani Han hakkında yaptığı tespiti Nakşibendî olan tarihçi Nisarî şöyle izah eder: "*Han oğlu hakan bu zamanın gidişinde nakışları ve varlık meselesini gözünden ve fikrinden atmış, nakşın ötesine geçip Nakşibend'e yürek bağlayıp gönül vermiş, su balçığın nakşından can ve kalbin sırrını bulmuş, bu sersemlik dünyasında muradın nakşını talep etmiş onun için hayatı boyunca büyük ve ruhani Nakşibend'in mahzerinden yararlanmış ve 'işlerde şaşırduğunuz zaman mezar ehlinde yardım alın' hadisine dayanarak şaşırıldığı işlerde o hazretin kapısına gelip ihtiyaçlarını ve bilmediklerini almaya, öğrenmeye çalışırdı*" demektedir (Nisârî, 1969: 15). Bu satırlardan

anlaşılacağı üzere Han, Nakşibendî tarikatına bağlıdır ve Hz. Nakşibendî'nin türbesini sıklıkla ziyaret etmektedir. Ayrıca 914 senesinde Kazak seferi için yola çıktığında Buhârâ'dan dört fersah uzaklıkta bulunan Gucdivân'da Hoca Abdulhâlik Gucdivânî'nin de kabrini ziyaret etmiştir (Hûncî, 1341: 60-61, 77). Bu ziyarette bölgenin ileri gelen âlimleri ve Nakşibendî meşâyihleri ile birlikte Kasîde-i Ebcediyye isimli iki yüz elli beyti aşkın kitabın şerhini gerçekleştirmiştir (Hûncî, 1341: 163-70).

Şüphesiz bütün bu örnekler Şeybânî sülalesi ile Buhârâ Nakşibendîleri arasındaki dini-tasavvufi ve ilmi-kültürel ilişkinin en üst düzeyde olduğunu kanıtlamaktadır. Şeybânî Han yeni hanlığın devlet yapısının oluşumunda din adamlarının ve özellikle de iyi örgütlenmiş bir tarikatın yöneticileri olarak Nakşibendî şeyhlerinin gücünün farkında olmuş ve bunu hanlığının siyasi çıkarlarına uygun olarak kullanmıştır (Babajanov, 1997: 69, 90). Nakşibendî tarikatı da Şeybânî Han'ın bu yaklaşımıyla hanlık sınırları içerisinde yaşamaya devam etmiş, hatta git gide konumunu sağlamlaştırmıştır (Holzwarth, 2000: 432). Bu noktada Nakşibendî şeyhleri arasında bazılarının esaslı surette baskın kişilik özelliklerine sahip olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu konuda Timurular döneminde Sultan Ebu Said'in Taşkent'ten Semerkand'a davet ettiği Nakşibendî tarikatı şeyhi Hoca Ubeydullah Ahrar sarih bir numûnedir.

Hoca Ahrar Timurular ve Özbekler üzerinde oldukça ehemmiyetli ve işlevsel bir rol oynamıştır. Bu rol sadece dini hayatta değil aynı zamanda siyasi, askeri ve ticari hayatta da kendisini hissettirmiştir. Algar'a göre Hoca Ahrar, otuz meyvelige, altmış dört köy ve civarındaki topraklar ve sulama kanallarına, ayrıca muhtelif şehirlerdeki su ile çalışan tahıl değirmenleri gibi ticari tesis ve zanaat atölyelerine sahiptir (Algar, 2012: 24-25). Ayrıca günümüze kadar varlığını muhafaza eden pek çok vakıf senesinde Hoca Ahrar'a ait Buhârâ, Taşkent, Semerkand ve Kabil gibi şehirlerde yer alan pek çok mal varlığının ismi geçmektedir. Bu vakıflar, hibe, bazı Timurlu mirzaların bağışı, vakfın malvarlıkları ile gerçekleştirilen ticari alım-satımlar sonucunda oluşmuştur (Dale, 2009: 206). Ancak Hoca Ahrar'ın bütün bu malvarlığının tasarrufuna istikamet veren muharrik amilin İslâmiyet'e hizmet olduğunu ifade edelim. Zira Ahrar, maddi ve manevi sahip olduğu gücün tesiriyle hanlığa ait uygulamaların İslâm dinine uygun olması hususunda büyük çaba göstermiştir. Onun hükümdarlarla yakınlık kurmasının ana gayesi, şeriatın uygulanmasını sağlamak konusunda olmuştur. Nitekim 865/1460'da Ebu Said'den Buhârâ ve Semerkand'daki tamgayı ve ülke genelinde diğer tüm şer'i olmayan diğer bir ifadeyle töreye dayalı vergileri kaldırma sözü almıştır (Handemir, 1380: 52-53, 87-88; Algar, 2012: 23-25). Bu hassasiyet soyundan gelenler Nakşibendîler tarafından da sürdürülmüştür.

Şeybânî Han 906 (1500) senesinde Semerkand'ı ele geçirip tahta oturduktan sonra Maverâünnehir'de Timurular dönemi kapanmış ve Şeybânîler dönemi (906-1007/1500-1599) başlamıştır. Şeybânî Han, Nakşibendî Ahrarîlerin yukarıda belirttiğimiz durumunu bilmekle ve çocukluğundan itibaren manevi bağını korumakla

birlikte siyasî dengelerin söz konusu olduğu hallerde Timurlulara uzun yıllar destek vermiş ancak kendilerinden yana tavır koymayan ve muhalefete geçen Ahrâriilere karşı yeri geldiğinde en sert tedbirleri almaktan da çekinmemiştir. Bu tedbirler Şeybânîler ile Ahrâriilerin başlangıçta muhalif olmalarına sebep olmuştur. Bu muhalefeti gün yüzüne çıkarması açısından şu olayı nakledebiliriz: Şeybânî Han'ın Semerkand'ı kuşatması esnasında Hâce Ahrâr'ın oğlu ve halefi Hoca Kutbettin Muhammed Yahya ve şehrin önde gelen birtakım sakinleri Timurlu Sultan Ali Mirza'yı şehri terk etmekten vazgeçirirler ve hep beraber savunmaya başlarlar. Hatta bu girişimlere ilave olarak Şehr-i Sebz'de bulunan Babür'den yardım talep ederek kendilerine hükümler olmalarını isterler. Ancak daha sonra gerek görüşmelerin gerekse de savunmanın bir işe yaramayacağını anlayınca nâcâr teslim olurlar (Ahmedov, 1996: 269). Şeybânî Han başta Sultan Ali Mirza olmak üzere önde gelen ümerâyı cezalandırmada kararlıdır. Bu durumun önüne geçmek amacıyla Yahya Hoca'yı aracı kırlarlar (Kutgân, 1385: 57; Ahmedov, 1996: 298). Yahya Hoca hanın bulunduğu meclise geldiğinde Şeybânî Han, onun müracaatıyla bu şahıslara merhamet eder. Dahası talebi doğrultusunda Mekke'ye gitmesine izin verir. Ayrıca cömertlik ve saygısının emaresi olarak şahsî atlarından birini zât-ı âlîlerinin hizmetine tahsis eder. Ancak bölgenin içinde bulunduğu siyasi kargaşayı göz önüne alarak gitmelerinin tehlikeli olduğunu ima eder. Hoca Yahya, takdiri ilahi ne ise onun tecelli edeceğini belirterek cevap verir. Sonuç olarak Yahya Hoca, oğulları Hoca Muhammed Zekeriyya ve Hoca Muhammed Abdulkaki ile birlikte yolculuk esnasında uğradıkları saldırı neticesinde hayatlarını yitirirler (Muhammed Hakîm Han, 2009: 284).

Yahya Hoca'nın siyasî çekişmeler yüzünden, bir rivayete göre Şeybânî Han'ın tasvibi ile komutanları tarafından öldürülmesi (Arat, 2000: 122) neticesinde Ahrâr'ın neslinden birçok kişi Semerkand'ı terk edip Hindistan'a giderek Timurlular'ın devamı olan Babürlüler'e sığınmıştır. Bütün bunlar üzerine Şeybânî Han, Hoca Ahrâr'ın çocuklarına babalarından miras kalan mezkûr mülklerin büyük bir bölümüne el koyarak onlara karşı düşmanlığını açık eder (Abdulhay el-Hüseynî, 1688: 85a-85b).

Bu olaylar sebebiyle Şeybânîler ile Nakşibendîler arasında meydana gelen husumet, taraflar arasındaki sıkı ve derin münasebetler sayesinde kısa zamanda giderilmeye çalışılır (Nisârî, 1969: 15, 18-19). Bu konuda Ubeydullah Ahrâr'ın Orta Asya'da önemli halifelerinden Muhammed Kadi Semerkandî'nin (ö. 921/1515) Şeybânî Han'ın kardeşi Buhârâ valisi Mahmûd Sultan'ı (ö. 910/1504) müridleri arasına katması Şeybânîler'le yakınlaşmanın önemli adımlarından birisi olur (Dughlat, 1895: 183). Bu yakınlaşma dönemi Muhammed Kâdî'nin en önemli halifesi ve döneminin kutb-u a'zâmı sayılan Mahdum-i A'zam lakaplı Hoca Ahmed Kâsânî (ö. 949/1542) ile taraflar arasında gözden kaçırılmaması gereken bir bütünlük ve süreklilik zemini bulur.

Ubeydullah Han Dönemi

Söz konusu ettiğimiz gerginliğin giderilmesinde hayati bir sorumluluk üstlenen Ubeydullah Han (ö. 946/1539-40), gayet adil, akıl ve ilim sahibi, İslam şeriatına titizlikle riayet etmeye çalışan, ulema ve evliyaya dost olan bir kişiliğe sahiptir (Muhammed Hakîm Han, 2009: 291). 892 (1486) yılında doğduğunda meşhur Nakşibendî şeyhi Hoca Ubeydullah Ahrâr onu sevmiş ve kendi adını vermiştir (Hafız Taniş: 31b-32a; Münşî, 1385: 90; Muhammed Hakîm Han, 2009: 293-94).

Ubeydullah Han, Şeybani hanlığın ilk yıllarındaki siyasi ihtilaf ve mücadelelerden parçalı bir hal almış Maverâünnehir sosyal yapısını, Nakşibendîler ile kurdukları ilişki sayesinde ıslaha girişmiştir. Bu noktada tarikat mensuplarına yaklaşımı ve Nakşibendîliğe intisap etmesi bu ıslahın sade başlangıcını değil, yürüyeceği güzergahı ve istikameti göstermesi itibariyle önemlidir. Münşî, Hoca Ebu Nasr Sâni'nin (Hoca Muhammed Parsa) Ubeydullah Han'a medhiye yazarak onun Nakşibendîliğe mensubiyetini belirtmiştir (Münşî, 1385: 91; Semerkandî, 1380: 112-14; Rumlu, 1384: 323, 380-81; Nisârî, 1969: 19, 32, 33, 95). Nisârî de Ubeydullah Han'ın Nakşibendîliğin önde gelen şahıslarından Mevlana Yakup Çerçi ve Kadî İhtiyâr'ın müridi olduğunu ifade etmiştir (Nisârî, 1969: 23-24).

Şeybânîler ile Nakşibendîlerin arasındaki kırılmanın giderilmesinde atılan adımlar bunlarla sınırlı kalmamış Han, geleneksel saygı modeline dönerek Ahrârî ailesinin topraklarının büyük bir bölümünü iade etmiş ve bu vesileyle arada esen rüzgârları dindirmiştir (Türkoğlu, 2010: 47). Ayrıca büyük Ahrâr'ın ismiyle kendi isminin bağdaştırılmasından memnuniyet duyduğunu ikrar etmiştir. Dahası Hoca Yahya'nın ikinci oğlu Hoca Abdalbaki'den gelen torunları Semerkand'ın şeyhülislamı ünvanını elde etmişler ve bu ünvanı Hoca Ahrâr'ın türbesi üzerindeki büyük miktardaki bağışların tevliyetiyle birleştirmişlerdir (Abdulhay el-Hüseynî, 1688: 86a-86b; Algar, 2012: 26). O kadar ki 17. asırda Buhârâ Hanlığı'nda merasim-i hümayunda meclisin sağ tarafında birinci mevkiinde yer almışlardır. Merasimde şeyhülislâmdan sonra kadı, ondan sonra da Nakşibendî tarikatına mensup hocalar sıralanmıştır (Barthold, 1987: 549-50).

Bütün bunlara ilave olarak Ubeydullah Han Nakşibendî şeyhlerinden Ahmed Kâsânî'ye intisap etmiş (Muhammed Hakîm Han, 2009: 291) ve onunla daha sık sohbet edebilmek için kendi evinin yanında ona bir ev tahsis etmiştir. Muhammed Şeybânî Han'ın vefatının ardından Şeybânîler arasında dağılan birliğin yeniden tesis edilmesi ve kaybedilen toprakların hâkimiyet altına alınması amacıyla çıktığı seferlerinde Ahmed Kâsânî'nin duasını almıştır (Vambéry, 1973: 274). Ahmed Kâsânî de Ubeydullah Han'ın "*Ahvel neyem ey dost yekî dû bînem*" diye başlayan Farsça tasavvufî rubâîsini şerh etmiştir (Kâsânî: 247a-250b; Tosun, 2001: 531).

Çok sayıda Farsça tasavvufî eser yazan ve hayatı hakkında birçok menâkıbnâme kaleme alınan Ahmed Kâsânî Semerkant'ın Dehbid köyünde vefat etmiştir. Vefatından

sonra Nakşibendiyye'nin *Kâsânîyye* veya *Dehbidiyye* diye anılan kolu Orta Asya ve Doğu Türkistan'da hızla yayılmıştır. Ahmed Kâsânî'nin faaliyetleri ile özellikle Fergana, Semerkant ve Buhârâ'da temelleri atılan tarikat, Kâsânî'nin vefatından sonra da halifeleri yoluyla Orta Asya'da farklı alt kollarla yayılmaya devam etmiştir. Bu alt kolları, *İshakîyye*, *Afakîyye*, *Cûybârîyye* ve diğer *Kâsânîler* diye gruplandırmak mümkündür (Vambery, 1973: 299-300; Tosun, 2001: 532).

Bu alt kollarda birçok halifesi olan Kâsânî, vefat ederken yerine oğlu Hâce Kelan diye bilinen Hâce Sa'd'ı (ö. 997/1589) postnişin olarak bırakmıştır. Ancak o, kendisini bu işe layık görmediği için babasının halifelerinden Muhammed İslam Cûybârî'ye gidip intisab etmiştir. Yirmi veya yirmi iki yıl onun sohbetinde bulunduktan sonra icazet alıp Dehbid'e dönmüş ve irşada başlamıştır. Hâce İshak dışında Kâsânî'nin tüm oğulları da Cûybârî'ye intisab etmiştir (Tosun, 2012: 509).

Burada bir parantez açarak Ahmed Kâsânî'nin halifelerinden Mevlana Lutfullah Custi'ye (ö. 979/1571-2) değinmemiz gerekmektedir. Mevlana Custi, Semerkant'ta tahsil görürken Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Muhammed Kadi'ye (ö. 921/1515) intisab etmiş, onun vefatından sonra da Ahmed Kâsânî'ye bağlanmıştır. Kâsânî'nin vefatından sonra halifesi olarak Semerkant'ta irşada başlayan Lutfullah, Kubreviler'le tartıştığı için dönemin idarecisi Köçkücü Han'ın oğlu Ebu Said Han'a (1529-33) farklı ifadelerle şikâyet edilmiş, Han da onu cezalandırmıştır (Tosun, 2012: 508).

Maveraünnehir'deki Nakşibendî kollarının ve isimlerini zikrettiğimiz şeyhlerin Şeybanîlere yaptığı tesir görüleceği üzere o kadar fazladır ki bunu Şah İsmail dahi fark etmiştir. Nitekim Ubeydullah Han'a karşı çıktığı bir sefer sırasında elçi olarak gönderdiği Hoca Abdurrahîm Nakşibendî'ye karşı Şeybânîlerin sergiledikleri hürmet ve onun verdiği karara gösterdikleri itaat, bu duruma kanıt sadededir. Abdurrahim Nakşibendî'nin Şeybaniler üzerindeki bu tesirini bir Safevî tarihçisi şöyle belirtmektedir: "*Türkistan'ın idarecileri, önce onun rızasını almadan bir damla suyu bile içmeye cesaret edemezlerdi.*" (Anonim, 1363: 446-52).

Abdullatif Han Dönemi

Tarihçi Nisârî, hemen hemen bütün hanların Nakşibendî şeyhleri ile irtibatlı olduğunu belirtmiş fakat Abdullatif Han'dan (947-959/1540-1552) hayatından bahsederken bu konuda herhangi bir bilgi vermemiştir (Nisârî, 1969: 42-47). Kanaatimize göre bu sessizlik hanın şeyhlerle irtibatının olmadığı anlamında değildir. Ancak bu durum hanın önceliğini ilmi çalışmalara vermesi ve daha çok bu hususiyeti ile ön plana çıkması ile izah edilebilir.

Abdulaziz Han Dönemi

Ubeydullah Han'ın oğlu Abdulaziz Han (947-56/1540-1548) Nakşibendî şeyhi Şemseddîn Rucî'nin Herat'tan göç ederek Buhârâ'ya iltica eden iki halifesinden birisi olan Mevlana Celal Hirevî'nin müridi olmuş, manevi tekâmülünü bu şeyhin yanında gerçekleştirmiştir (Nisârî, 1969: 63). Kutgân, Abdulaziz Han'ın Hoca Mevlana Şemseddin Muhammed Rûhî ve Hoca Mağfûrî'nin de müridi olduğunu belirtmiştir. (Kutgân, 1385: 142).

Abdulaziz Han, tasavvufa olan yakın alâkasının bir göstergesi olarak idaresi süresince pek çok imaret yaptırmıştır. Bunlar arasında özellikle cami, hânkâh ve tekkelerin yapımını artırmış, medreselerde dini ilimlerin tedrisine ağırlık vermiştir. Örneğin Şah Nakşibendî'nin türbesini külliye haline getirmiş (Nisârî, 1969: 63), Buhârâ'da birinin kale içerisinde yerini, diğerinin Mağak şeklinde ismini öğrenebildiğimiz iki tane mescid inşa ettirmiştir (Muhammed Hakîm Han, 2009: 294).

Umûmî heyeti itibarıyla babasının savaççı hususiyetinin aksine barış yanlısı tavrı, ihlâslı, derviş meşrep yapısı ile tebellür eden Abdülaziz Han, idarede dervişlerin ve din adamlarının etkisini daha da artırmıştır (Semerkandî, 1380: 126; Münşî, 1385: 94-97; Muhammed Hakîm Han, 2009: 294). Tabii olarak bu, ilişkiyi karşılıklı ziyadeleştirmiştir. Bunun neticesi olarak Kâsânîye Nakşibendîliği Abdulaziz Han döneminde bölgenin en etkin tarikatı olmuştur (Algar, 1993; 585-6; Tosun, 2001: 532-534). Bu etkinliğin muharrik gücüyle Taşkent yöneticisi Nevruz Ahmed Han'ın (Barak Han) ve Semerkand yöneticisi Abdullatîf Han'ın birleşik orduları tarafından Buhârâ 947'de (1540-41) kuşatılınca Ahmed Kâsânî, Belh yöneticisine mektup göndererek Buhârâ yöneticisi Abdulaziz Han'ı desteklemesini sağlamış, böylece kuşatmayı yapanlar geri çekilmek zorunda kalmıştır (Ahsîketî: 121a-123a).

Buhârâ'da oldukça etkili bir Nakşibendî ailesi olan Cuybarî şeyhlerinden Hoca Muhammed İslâm (ö.971/1563) mürşidi Ahmed Kâsânî ile birlikte yukarıda değindiğimiz üzere 946/1539'da Abdülaziz Sultan'ın Buhârâ yönetimini ele geçirmesine yardım etmiştir (Algar, 1990: 127; Foltz, 1996: 235). Cuybarî, şehrin elden çıkmasından sonra 949/1542'de geri alınmasında da yardımcı olmuştur (Bregel, 1982: 101-102; Algar, 1990: 127). Ancak Abdulaziz Han, Hoca Cuybarî'ye gerekli sadakati göstermemiş, Belh dönüşünde sefahat içinde bir hayata düçar olmuş ve Hoca Cuybarî'den uzaklaşmıştır. Abdulaziz Han 957'de vefat ettiğinde külliyesini yaptırdığı Bahauddin Nakşibendî'nin kabrinin kenarına defnedilmiştir (Semerkandî, 1380: 127; Kutgân, 1385: 464; Buhârâyî, 1377: 26).

Nakşibendîliğin önemli isimlerinden olan Hoca Cûybârî'den burada kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Buna göre tahsil ve seyr-i sülûk hayatının büyük kısmını Buhârâ'da geçiren Hoca Cûybârî önce Muhammed Kadi'ye, onun vefatından sonra da Ahmed Kâsânî'ye intisab edip on iki sene hizmet etmiş ve Kâsânî'nin halifesi

olmuştur. Tarikatı Buhârâ civarında yayan Hoca Cûybârî, varlıklı bir aileye mensuptur. İngiliz eşçisi olarak Buhârâ'ya yolculuk yapan Jeckinson'un en çok etkilendiği hususlardan birisi Hoca İslâm'ın gücü olmuştur. Şeybânî Hanı'ndan sonra en çok müntesipleri olan bu insanların tasavvufî kaidelere bağlılıkları ve hukuka riayette sıkı tavırları dikkatini çekmiştir. Hoca Cûybârî'nin maddi ve esasen manevi gücü karşısında etkilenen Jeckinson, Hoca Cûybârî'nin isminin çok bilindiğini ve etkisinin Ural nehrinden Kaşgarya'ya kadar yayıldığını belirtmektedir. Özellikle Abdullah Han üzerinde ciddi tesiri olan Hoca İslâm, içerisinde medrese ve caminin olacağı bir hankâhın yapımını tasarlamış, Abdullah Han da bu sorumluluğu üstlenmiştir. Abdullah Han'ın Merv'de bulunan Harezmi prenseslerinden birisi ile evlenmesine Hoca İslâm onay vermiş ve Abdullah Han düğün hazırlıkları ve merasimi için oğlunu Merv'e göndermiştir (Jeckinson, 1885: 470).

Muhammed İslam Cûybârî'nin önde gelen halifelerinden birisi Emir Yunus Muhammed Sufî'dir (ö. 961/1554). Buhârâ'da şeyhinden icazet alıp Merv'e gitmiş ve orada tarikatı yaymıştır. Merv valisi Cani Beg'in oğlu Payende Muhammed Sultan da onun müritlerinden olmuştur. Menkıbeleri, Bedreddin Keşmirî'nin Siracu's Salihin adlı eseriyle günümüze ulaşmıştır (Keşmirî, 1376: 1b-558a; Tosun, 2012: 509).

İskender Han Dönemi

Şeybânîler'in önde gelen hükümdarlarından İskender Han'ın (968-991/1561-1583) Ahmed Kâsânî'ye mürid olduğu ve sık sık sohbetlerine katıldığı rivayet edilir. İskender'in kardeşi İsfendiyâr Sultan'ın da onun sohbetlerine geldiği bilinmektedir. Kâsânî'nin halifeleri olan Muhammed İslam Cûybârî ve Hacı Sa'd, daha evvel izah ettiğimiz şekilde İskender Han ve oğlu Abdullah Han (ö. 1006/1597-8) ile yakın ilişkiler kurmuşlardır (Keşmirî, 1376: 1b-558a; Talib: 1b-231a; Tosun, 2012: 509).

İskender Han döneminde Nakşibendî- Kâsânî şeyhlerinden Mevlana Lutfullah Custî (ö.979/1571-72) ile Kemaleddin Hüseyin Harizmî'nin müritleri arasında bir ihtilaf yaşandığını müşahade etmekteyiz. Rivayete göre, Semerkant'ta halkı irşad ile meşgul olan Lutfullah Custî Kubreviyye tarikatına dair bir silsilenâme görmüştür. Bu eserde Hz. Peygamber'in ismi büyük ve süslü bir daire içine yazılmış, hemen yanına aynı büyüklükte ve süslü bir daire içine Hz. Ali'nin ismi kaydedilmiştir. Hulefa-i Raşidin'den diğer üçünün isimleri ise alta, küçük ve süssüz dairelere yazılmıştır. Bu durumu gören Custî: "Böyle daire çizmek doğru değildir. Özellikle Şifliğin yaygınlaştığı bu günlerde, dar görüşlü insanların aklına dördüncü halife olan Hz. Ali'nin diğer üçünden daha üstün olduğu düşüncesi gelebilir" demiştir. Onun bu sözü bazı değişiklikler yapılarak Abdullatif Han'ın oğlu Semerkant idarecisi Ebu Said Han'a ulaştırılmış; Han da Custî'nin dilinin kesilmesini emretmiştir. Bu olaydan sonra Semerkant'ı terk ederek memleketi Fergana

1 Kutgan, Musahharü'l-Bilâd, s. 221.

Vadisi'ndeki Cust'a giden ve irşad hayatına orada devam eden Custi'nin dili kesilmesine rağmen Allah'ın lufu ile normal konuşmaya devam ettiği nakledilir (Tosun, 2012: 524).

Abdullah Han Dönemi

İskender Han'ın oğlu Abdullah Han (991-1006/1583-1583) temel dini vecibelerini yerine getirmede hassas davranan, mühim şahsiyetlerin kabirlerini ziyaret etmekten huzur duyan, hususen dervişleri ve şeyhleri koruyan hasletlere sahip bir kimsedir. Bu doğrultuda 987 yılında Belh seferini nihayete erdirdikten sonra şehre 22 km mesafede olan Nesef'e ziyarette bulunmuş ve ziyaret programında Hoca Bahaüddin Nakşibend ile Hz. Ali'nin kabirlerini ziyaret etmiştir (Hafız Tanış: 232a, 236b). Bu ziyareti esnasında Şeybânîler'de geleneksel hale gelen fakir ve ihtiyaç sahiplerine sadaka ve hediye verme geleneğini sürdürmüştür. Ziyaret merasimi gerçekleştirilirken Han'ın yanında şeyhülislam ve şeyhler sıralanmış ayrıca nakîb Hasan Hoca da huzurda bulunmuştur (Hafız Tanış: 158a). Ayrıca Tirmiz seferi için hazırlık emrini verdikten sonra Seyyid Hoca Muhammed Ali Tirmizi (ö. 255/869) ve Şeyh Ebubekir Varrâk (ö. 294/907) (Hafız Tanış: 158a) başta olmak üzere diğer pek çok şeyhin, evliyanın ve ulemanın mezarlarına giderek ruhlarını şâd etmiş ayrıca seferin zaferle neticelenmesi için dua etmiştir. Dahası kabirlerin bulunduğu mekânda bol bol sadaka dağıtarak cömertliğini ortaya koymuştur. Bunlara ilave olarak Hoca Ukkâse Mezarını (Şah Merdan) ziyareti de mezkûr hasletinden bağımsız anlaşılabilir (Münşî, 1385: 113).

Daha evvel belirttiğimiz üzere Buhârâ'da Cûybârî şeyhlerinin Şeybânî hanları ve idarecileri üzerinde sürekli bir etkisi olmuştur. Abdullah Han, Muhammed İslâm Cûybârî'nin müridi olup Cûybârî'nin oğlu Hoca Ebubekir Sa'd (ö. 997/1589) ve yine bir Nakşî şeyhi olan Hâcegî İmkenegî ile iyi ilişkiler kurmuştur. Abdullah Han Belh seferinin ardından Nesef'te ikamet eden Hoca Sa'd'ı ziyaret etmiştir (Burton, 1997: 28). Taraflar birbirlerine karşılıklı olarak güzide hediyeler takdim etmişlerdir (Hafız Tanış: 194a). Bu vakit itibarıyla Hoca Sa'd, Abdullah Han'ın faaliyetlerinde kendisinden onay aldığı manevi büyüğü olmuştur. Daha sonra kendisiyle sık sık bir araya gelerek önemli mevzuları mütalaa etmiştir (Burton, 1997: 42). Nitekim Abdullah Han babası İskender'in vefatında hac ibadetini deruhte etmekte olan Hoca Sa'd'ın dönmesini beklemiş ve Hoca Sa'd başta olmak üzere Cûybârî şeyhlerinin ve diğer din adamlarının hanlığa adaylığı hususunda desteklerini almıştır. Burada gerçekleşen görüşmelerde Abdullah Han, bu kimselere İslâm şeriatına ve Hanefî mezhebinin ilkelerine bağlı kalacağına dair teminat vermiştir. Ayrıca Abdullah Han, aldığı bu desteklerin tesiriyle Cengiz Han'dan itibaren siyasi gelenekte yerleşmiş olan hanedanın en yaşlı üyesinin ulu han seçilmesi hususundaki törenin uygulanması hususunu da görmezden gelmiştir (Hafız Tanış: 203b-206a; Burton, 1997: 46). Bunun neticesinde Şeybânî hanı olan Abdullah, Hoca Sa'd'ı şeyhülislâmlık makamına getirmiştir (Burton, 1997: 46). Bu durum Abdullah Han'ın manevi olarak Cûybârî şeyhlerinin savundukları

ve yaygınlaştırmaya çalıştıkları dini ve tasavvufi hayatın içine yoğun şekilde dâhil olduğunun, Hoca Sa'd ve Nakşibendîliğin ise siyasi arenada ne gibi mühim bir konumda yer aldığına göstergesidir.

Derviş Muhammed'den hilafet alan oğlu Hacegi İmkenegi'de (ö. 1008/1600) Abdullah Han ile yakın ilişkiler kuran diğer bir Nakşibendî şeyhidir. Semerkand'a yakın bir kasabada oturan Hacegi İmkenegi, Abdullah Han'ın vefatının ardından Maverannehir'deki Şeybânî iktidarının sona yaklaştığı ve yönetimin Canoğullarına geçeceğini anlayarak Canoğulları'nı desteklemiştir. İrşad hayatının en azından bir bölümünü Semerkant'ta geçirdiği anlaşılan İmkenegi'nin tasavvufi sohbetlerini mescitte yaptığı ve tekke kurmadığı kaydedilmektedir (Tosun, 2012: 511; Algar, 2012: 476).

Bütün bu ifadeler ve değerlendirmelerden hareketle Abdullah Han'ın Cûybârî şeyhleri ile ileri düzeyde bir münasebet kurmuş olduğunu belirtebiliriz. O kadar ki Cûybârî şeyhleri Abdullah Han'ın yakın gelecekte Maverannehir ve Türkistan ve diğer ülkelerin yöneticisi olacağını ve tüm kralların ona itaat edeceklerini söylemişlerdir (Hafız Taniş: 61a-b). Bu mahiyet itibariyle Han'ın Nevruz Ahmed Han'ın işgali altında bulunan Semerkand'ı 961/1553-54 tarihinde ele geçirmeye çalıştığı seferinde ordu birlikleri arasında Seyh Muhammad Sadik gibi Cûybârîlerin önde gelen şeyhleri yer almıştır (Hafız Taniş: 72a). Yine Abdullah Han 980/1575 tarihinde Semerkand'ı işgale teşebbüs edip muvaffak olamayan Taşkent, Hocend, Türkistan askerleri ile yaptığı muharebede de pek çok sultan ve emirin yanında seyyidlerden, şeyhlerden dikkate değer zatlar bulunmuştur. Bunlar arasında yüksek makama sahip olan aynı zamanda nâkib hüviyetine haiz Hasan Hoca, kardeşi İneyet Hoca, Hoca Mirakov Nakşibendî ile kardeşleri Hüseyin Hoca, Hoca Seyyid Hadi bulunmuştur (Hafız Taniş: 166b).

Eğer muhakkak söylemek gerekirse Abdullah Han'ın onların yönlendirmeleriyle bir dizi rakip aileyi saf dışı ettiği ve 986/1578'de Semerkand'ın kontrolünü ele geçirerek yirmi yıl kadar bütün Şeybânî topraklarına hükmettiğini ifade edebiliriz (Edhem, 1345: 432-433; Algar, 2012: 68). Görüleceği gibi Hoca İslâm ve onun halefleri Özbek Hanlığı döneminin uzunca bir süresi içinde hanlığı hemen her yönüyle etkilemişlerdir. Hanların tahttan indirilmesi ve sultanların tahta çıkarılması hadiselerinde bu şeyhlerin zaman zaman yerleri ve rolleri olmuştur.

Burada bizim için mühim olan bir diğer husus da Abdullah Han'ın başta Cûybârî şeyhleri olmak üzere Nakşibendîliğin diğer kollarındaki şeyhlerle de daimi surette istişareler gerçekleştirmiş, onların görüşlerine itibar etmiş olmasıdır. Bunlar arasında Şeyh Kasım Alibâdi (Hafız Taniş: 151b; Vambéry, 1973: 300), Kasım Sultan Şeyh Azizan (Hafız Taniş: 234b-235a), Şeyh Celâyîr'i (Hafız Taniş: 61a) tarihi verilerden hareketle zikredebiliriz. Bu isimlerden Şeyh Azizan Abdullah Han üzerinde derin tesirler meydana getiren, kendisinin görüşlerine devamlı surette itibar edilen ve

hanlığın meselelerinde arabulucu olup gerilimin arttığı zamanlarda tarafları sakinleştiren bir tarikat şeyhidir (Hafız Tanış: 234b-235a; Vambéry, 1973: 300). Tanış eserinde kendisinden çok defa bahsettiği Şeyh Kasım, Sultan'ın başkanlık ettiği bir kurultay toplantısında mâlî meselelerde hanlığın ihtiyaçlarının arttığı bundan dolayı vergilerin artırılması noktasında alınan karara karşı çıkmıştır. Bu çıkışıyla hanlığın menfaatinden ziyade tüm vilayetlerdeki halkın menfaatini gözetmiştir. Şey Kasım sahip olduğu mal varlığını menfaatini gözettiği halkın hastalıklarının tedavisine, ihtiyaçlarının karşılanmasına vakfetmiştir. Abdullah Han döneminde anlayış ve feraseti ile tebarüz eden Şeyh Kasım'a Han başta olmak üzere toplumun her kesiminden iltifatlar gelmiştir (Hafız Tanış: 234b-236a). Şeyh Celayir ise Buhârâ'ya yönelik saldırıların arefesinde hanedan üyelerinin başarısı için dua etmiştir. Ayrıca hisarların sağlamlaştırılması konusunda bizzat kendisi müntehipleri ile birlikte yardım etmiştir (Hafız Tanış: 58a-58b).

Abdullah Han, oğlu Abdülmümin için tertip ettiği sünnet merasimine devlet ricali, askeri komutanlar, önde gelen emirlerin yanı sıra toplumun manevi önderleri olarak bilinen ulema ve şeyhleri de davet etmiştir. Bunlar arasında Hoca Kılan Sa'd, Şeyhülislam Han Hoca, Nakşibendîye'nin bir kolu olan Hâcegân sınıfından şeyhler de bulunmuştur (Hafız Tanış: 206b). Burada bir parantez açarak; Cûybârîlerin önde gelen şeyhlerinden Hoca Arab Hoca Çarduzi'nin (Hafız Tanış: 102b), Kübreviyye'nin önde gelen şeyhlerinden Mevlana Muhammed Zahid'in (ö. 1002/1594) Abdullah Han'a itaatini bildirdiklerini hatırlatmamızda fayda bulunmaktadır (Hafız Tanış: 155b).

Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer husus Nakşibendî şeyhlerinin sahip oldukları manevi konumlarının yanı sıra idari ve ticari hayatta da etkin bir rol oynamış olmalarıdır. Bu durum bir cihetten şahsi çabalar, diğer bir cihetten ise idari görevler hasebiyle kendilerine tahsis edilen toprak veya nakit bağışlar neticesinde husule gelmiştir. Burton, Hoca Sa'd'ın şeyhülislamlık makamına getirildikten sonra kendisine desteğinin karşılığında 5000x4840 metre alan üzerine yer alan arazinin vergi olmaksızın ve su kullanım hakkı da mahfuz olmak üzere verildiğini kaydetmektedir (Burton, 1997: 46). Müellife göre Bedehşan'ın fethi gerçekleştiğinde buranın idaresini Hoca Sa'd'a teklif edilmiş ancak Hoca Sa'd bunu reddetmiştir (Burton, 1997: 48). Abdullah Han Belh vilayetine bağlı Yayçı bölgesine geldiğinde Cûybârî şeyhlerinden aynı zamanda önemli emirlerden olan Hoca Can Ali Bey'in ve Can Polad Bey'in atalıklarının gelen rica üzerine yükseltilmesini emretmiştir (Hafız Tanış: 102b). Yine Mezar-ı Şerif'in bütün gelirlerini Hasan Hoca'ya ikta ve ulufe olarak vermiştir (Hafız Tanış: 193b). Bu bağışlar Nakşibendî şeyhleri tarafından genel itibariyle hanlığın idari ve iktisadi menfaatine uygun bir şekilde ihdas edilmiş, ülkenin mamur hale getirilmesinde harcanmıştır. Buna çarpıcı bir örnek olarak 1570 yılında Hoca Sa'd'ın yerli ve yabancı tüccarların ikamet ve barınma sorunlarını gidermek maksadıyla ribat hüviyetine de haiz Gav-u Kaşân adında bir kervansarayını inşa ettirmesi verilebilir. Burada tüccarlardan konaklama ücreti alınmamış şayet ihtiyaç duyarlarsa satın alabilecekleri at ve develer de bulundurulmuştur (Jeckinson, 1885: 470-77).

SONUÇ

Maveraünnehir'in tarihi arka planına baktığımızda bölgenin İslâm kültürünün olgun bir mahsulü haline gelmesinde ve bunun sürdürülmesinde Nakşibendîlik'in, hayati öneme haiz bir işlev icra ettiğini görürüz. Rahim bir kez döllendiğinde nasıl ki meydana geleni orada tutmak artık mümkün olmazsa Şeybânîler de Timurlular sonrasında Maveraünnehir bölgesine hakim olduklarında Nakşibendîlik ile bağlarını kurmak zorunda kalmışlardır. Bu bağın kurulduğu süreç, belirli dönemlerde siyasi saiklerden dolayı kimi zaman çatışma içerisinde olsa da umumi heyeti itibariyle bir uyum ve ittifak içerisinde sürdürülmüştür. Bu ittifak Nakşibendîlik'i Şeybânîler döneminde de egemen tasavvufi anlayış haline getirmiştir.

Maveraünnehir'de şeriat hükümlerine bağlı, Sünnî akide üzerinde istikamet sahibi bir tarikat olan Nakşibendîliğin sosyo-politik rolü genel itibariyle dini ilimlerin işler kılınmasına ve şeriatın Şeybânî Hanlığı'nın uygulamalarında merkezi fonksiyon kazanması yönelik olduğunu belirtmeliyiz. Bunların yanı sıra idarî ve ticarî hayatta etkili olan Nakşibendî şeyhleri, hanlığın bu alanlardaki tasarruflarında da belirleyici olmuşlardır. Yine bu devrede Safevîlerin taassup derecesindeki Şîî propagandası taraflar arasındaki ittifakın alanını genişletmiştir. Nitekim Şeybânîler, Safevî devletine karşı sünnîliği destekleme politikası izledikleri için de Nakşibendîler ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Bütün bu hususlardan dolayı Mâverâünnehir ikliminde Şeybani idaresi, dini/tasavvufi hayat ile siyasî hayatın iç içe geçtiği bir dönem olarak tebellür etmiştir.

KAYNAKLAR

- AHMEDOV, B. (1996). *el-Arab ve'l-İslâm fî Uzbekistân târîh-i Âsya'l-Vustâ min Eyyâmi'l-Asri'l-Hâkimeti hatte'l-yevm* (haz. Zahidullah Münevverov). Beyrut: eş-Şeriketü'l-Matbuat lî't-Tevzi ve'n-Neşr.
- AHSİKETİ, DOST MUHAMMED KİŞİ. *Silsiletü's-siddîkîn ve enîsü'l-âşîkîn*, Özbekistan FAŞE Ktp. Nr. 622.
- ALGAR, H. (1990). "Political Aspects of Naqshbandi History", *Naqshbandis*. İstanbul: İsis Yayımcılık.
- ALGAR, HAMİD (1993). "Dahbidiya", *Encyclopaedia Iranica*, VI (6), 585-586.
- ALGAR, HAMİD (1999). "From Kashghar to Eyüp: the Lineages and Legacy of Şeyh Abdullah Nidâî", *Naqshbandis in Western and Central Asia*, 1-15.
- ALGAR, H. (2012). *Nakşibendîlik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- ALLWORTH, E. (1964). *Uzbek Literary Politics*. London: Mouton & CO.
- ALLWORTH, E. (1990). *The Modern Uzbeks*. Stanford-California: Hoover Institution Press.
- ALPARGU, M. (2002). "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, 8, (ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 557-605.
- ANONİM (1363.). *Âlem Ârây-i Safevî* (nşr. Yadullah Şükri). Tahran: İntişârât-ı İttilâat.
- ARAT, R. R. (2000). *Baburnâme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARJUMAND, S. A. (1984). *The Shadow of God and Hidde İmam*. Chiago.
- BABAJANOV, B. (1997). "La naqshbandiyya sous les premiers Sheybanides", *Cahiers d'Asie Centrale*, 3/4, 69-90.
- BARTHOLD, W. (1987). "17. Asırda Özbek Hanları Saraylarında Merasim", (çev. Abdulkadir İnan). *Makaleler ve İncelemeler*, 546-554. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BARTHOLD, W. (1984). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Arisan Matbaacılık.
- BREGEL, Y. (1982). "Abdal-aziz Sultan", *Encyclopedia Iranica*, 1 (1), 101-102.
- BUHÂRÂYÎ, MİRZA ŞEMS (1377). *Târîh-u Buhârâ, Hokand ve Kâşğar der şerh-i hükümrânî Emir Mir Haydar der Buhârâ, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hâce der Kaşğar* (hızl. Muhammed Ekber Aşık). Tahran: Aÿne-i Mîras.
- BURTON, A. (1997) *The Bukharans A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702*. Curzon Press.

- CÜVEYNÎ, ALAADDİN ATA MELİK, (2013). *Tarih-i Cihangüşâ* (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DALE, S. (2009). "The Later Timurids (1450-1526)" *The Cambridge History of Inner Asia The Chingissid Age* (ed. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank, Peter B. Golden). New York: Cambridge University Press.
- DUGHLAT, MİRZA MUHAMMED HAYDAR, (1895). *The Tarikh-i Rashidi of Muhammed Haidar Dughlat* (İng. çev. N. Elias-E. D. Ros). Londra.
- EDHEM, HALİL (1345). *Düvel-i İslamiye*, İstanbul.
- EL- HÜSEYNÎ, ABDULHAY (1688). *Nesebnâme-i Hâce Ahrar*, Esad Efendi.
- FOLTZ, R. (1996). "The Central Asian Naqshbandî Connections of the Mughal Emperors", *Journal of Islamic Studies*. 7 (2): 229-239.
- HAFIZ TANIŞ B. EMÎR MUHAMMED BUHÂRÎ. *Şerefnâme-i Şâhî*, I-II. Tahran: Sazman-ı Esnad ve Kitaphane-i Milli Cumhuri İslami İnan, Bahş-i İnanşenasi.
- HAKİM HAN, MUHAMMED, (2009). *Muntehabu't-Tevârih* (tashih: Yâyûî Kâvâherâ ve Kûîçî Hânedâ). Tokyo: Müessese-i Mutâlaât Ferhenghâ ve Zebânhâ-yi Âsyâ ve Âfrîkâ.
- HANDEMİR, ĞIYASEDDİN B. HAMİMUDDİNÜ'L HÜSEYNÎ, (1380). *Târîh-u Habibu's-Siyer Fî Ahbârı Efrâd-ı Beşer* (hızl.Celaleddin Hümaî), 4. Tahran: İntişârât-ı Hayam.
- HOLZWARTH, W. (2002). "The Shaybanids and the Khan Princedoms", *Islam Art and Architecture* (ed. Markus Hatstein- Peter Delius), Cologne, Konemann, 431-435.
- HÛNCÎ, FAZLULLAH BİN RUZBİHAN (1341). *Mihmânnâme-i Buhârâ* (haz. Manoochehr Sotoodeh). Tahran: Pinkâh Terceme ve Neşr Kitâb.
- ISOĞAI, K. (1997). "Yasa and Shari'a in Early 16th century Central Asia", *Cahiers d'Asie Centrale*, 3/4, 91-103.
- JENKINSON, A. (1885). *Early Voyages and Travels Russia and Persia* (ed. E.D. Morgan, C. H. Coote). Londra.
- KARASOY, Y. (1998). *Şiban Han Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÂSÂNÎ, AHMED. *Şerh-i Rubâi-yi Ubeydullah Han*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, FY, nr. 649.
- KEŞMİRİ, BEDREDDİN (1376). *Siracu's-Salihin* (nşr. Seyyid Siraceddin). 1b-558a. İslamabad.
- KEŞMİRİ, BEDREDDİN. *Ravzatu'r-rızvan ve hadikatu'l-gılman*. Özbekistan FAŞE Ktp., nr. 2094., 1b-558a.
- KUTGÂN, MUHAMMED YÂR B. ARAB, (1385). *Musahharü'l-Bilâd*. Tahran: Mîrâs Mektûb.

- MCCHESENEY, R. D. (1996), "Barrier of Heterodoxy? Rethinking the Ties Between Iran and Central Asia in 17th Century", Safavid Persia, nşr.: Charles Melville, Londra, 231-267.
- MÜNŞÎ, İSKENDER BEY (1377). *Tarih Alem-Ârâ-yı Abbasî* (hzl. M. İ. Rıdvanî), 1-3. Tahran: İntişârât-ı Dünya-yı Kitâb.
- MÜNŞÎ, MUHAMMED YUSUF, (1385). *Tezkire-i Mukîm Hânî Siyeri Târîh-i Ferhengî ve İctimâî Mâverâünnehir der ahd-i Şeybânîyân ve İştêrhâniyân* (tashih ve tahkik: Fereşte Sarrâfân). Tahran: Mirâs-i Mektûb.
- NİSÂRÎ, HOCA BAHAUDDİN HASAN BUHÂRÎ, (1969). *Müzekkiru Ahbâb* (tashih. Seyyid Muhammed Fazlullah). Haydarabad: Dâiretu'l-Maarif-i Osmaniyye.
- RUMLU, HASAN BEY (1384). *Ahsenü't-Tevârîh* (hzl. Abdu'l-Hüseyin Nevaî), I-III. Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.
- SCHIMMEL, A. (1960). "Some Notes on the Cultural Activity of the First Uzbek Rulers", *Journal of the Pakistan Historical Society*. 8/4, 149-166).
- SEMERKANDÎ, MÎR SEYYİD ŞERÎF RÂKİM, (1380). *Târîh-i Râkim* (thk. Minuçehr Sitûde). Tahran: Binyâd Mevkûfât Doktor Mahmud Afşâr.
- TALİB, MUHAMMED. *Matlabu't-Talibin*. Ozbekistan FAŞE Ktp., nr. 80, 1b-231a.
- TEBRİZÎ, HAFIZ HÜSEYİN KERBELÂÎ (1344). *Ravzatu'l-Cinan* (nşr. Cafer Sultan el-Kurraî). Tahran.
- TOGAN, Z. V. (1927). "Şaybak Han'ın Şiirleri", *Yeni Türkistan*, 1, 22-25.
- TOSUN, N. (2001). "Kâsânî, Ahmed", *DİA*. XXIV, 531-532.
- TOSUN, N. (2001). "Kâsânîyye", *DİA*, XXIV, 532-34.
- TOSUN, N. (2012). "Orta Asya'da Tasavuf", *Orta Asya'da İslam Temsilden Fobiye*, I, Türkistan Ahmet Yesevi Üniversitesi. Ankara: SFN Yayıncılık.
- TÜRKOĞLU, İSMAİL (2010). "Şeybânîler", *DİA*. XXXIX, 45-47.
- VÂLÎ, MAHMUD B. EMİR BELHÎ, (1984). *Bahru'l-Esrar fî Menakibu'l-Ahyar* (haz. Hakim Muhammed Said, Seyyid Muinu'l-Hak, Ensar Zahid Han). Karaçi: Pakistan Historical Society.
- VAMBERY, A. (1973). *History of Bokhara*. Nendeln-Liechtenstein: Arno Press.

DİLDE BİRLİK DÜŞÜNCESİNE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE SÖZ DİZİM TERİMLERİ TEMELLİ YAKLAŞIM

A Syntax Based Approach to The Idea of Unity in Language: The Case of
Uzbek

Mustafa ÇETİN*

Öz: Türk dünyası için dilde birlik meselesi önemli görülmektedir. Gaspınarlı İsmail'in dilde, fikirde ve işte birlik düşüncesinin bir ideal olarak yaşatılması ve gerçekleştirilmesi için çalışılması düşünülmektedir. Dilde birlik düşüncesinin zamanla hayata geçirilmesi mümkündür. Bunun ilk aşamalarından birini terim birliği oluşturabilir. Türkçenin en çok konuşura sahip iki kolu olan Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde terim birliğinin sağlanması dilimizi geliştirecektir. Bu çerçevede Özbek Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde söz dizim terimleri karşılaştırılmıştır. Dilde birlik fikrinin gerçekleşmesi iki dilde kullanılan söz dizim terimleri temelinde değerlendirilmiştir. Söz dizim terimleri eş değerlikleri, bakış açıları, tasnifleri ve adlandırma bakımından karşılaştırılmıştır. Türk dilbilimcilerinin yapacakları çalışmalar dilde birlik meselesini gündemde tutacaktır. Böylece bu meselenin hayal olmaktan çıkacağı ve gerçekleşeceği inancı taşınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi, söz dizimi, söz dizim terimleri, dilde birlik.

Abstract: The issue of unity in the world, seems important for the Turkish language. In Gaspınarlı Ishmael's language, it is being considered as a viable idea and ideal of the unity of thought and work for the realization of the study. Language can be implemented in time of unity. One of the first steps to create the term union. Ensuring the Turkish language with the most speakers of the two arms in terms of Turkish and Uzbek Turkish troops Turkey will improve our language. In this context, the Uzbek and Turkish languages are compared syntactic terms. The realization of the idea of unity was evaluated on the basis of language in terms of syntax used in the two languages. Syntax terms, perspectives were compared in terms of classification and naming. The work they do is keeping the unity of the Turkish linguist in language issues on the agenda. Thus, this issue will be a dream to be realized and carried out.

Keywords: Turkish, Uzbek, syntax, syntax terms, the language of unity.

*Yrd. Doç. Dr. International Burch University Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

GİRİŞ

Türk milletinin iki farklı coğrafyada aynı kökten gelişen kolları Doğu Türkçesinin temsilcisi Çağatay Türkçesi ve Batı Türkçesinin temsilcisi Oğuz Türkçesinin günümüzdeki en önemli varislerinden Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesidir. Aynı tarihi dönemlerde iki farklı coğrafyada Türklerin dilini, kültürünü en iyi temsil eden ve geliştiren bu iki Türk toplumunun uzun sayılabilecek ayrılık sürecinden sonra Türk halklarının birlik ve dirliğine önemli katkıları olacaktır. Dün olduğu gibi bugün de Türk diline, kültürüne en büyük katkıyı doğuda Özbek Türkleri batıda ise Türkiye Türkleri yapabilir. Her iki muhitin de siyasi, sosyal ve kültürel geçmişleri zengin bir referans barındırmaktadır, her iki toplumun yapısı da buna elverişlidir. Türk dünyası tarafından hayali kurulan dilde birlik fikri Türk dünyasının dirliği için hayati öneme sahiptir. Aynı dili konuşan toplumun bireyleri huzurlu bir gelecek için rahatlıkla anlaşabilirler. Bu konuda dil, toplumsal birliğin ve dirliğin en önemli anahtarı olarak görülmektedir. Gaspınarlı İsmail'in dilde, fikirde ve işte birlik düşüncesi Türk milletinin tarih boyunca önemli bir hayali olagelmıştır. Tarihi süreçte zaman zaman buna kısmen ulaşılsa da genelde bu düşünce tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Türk milleti toplumsal dayanışması sağlam halklardandır. Onun için hep birlik ve dirlik peşinde koşmuştur. Türklerin yoğun olarak yaşadığı coğrafyalarda tarih boyunca kurduğu imparatorluk ve devletlerin yegane gayesi siyasi ve kültürel birliği tesis etmek olmuştur.

Türk milletinin birliği, dirliği özellikle son yüzyılda ciddi şekilde yara almıştır. Birliğinden bahsedilen Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi aslında çok uzak değil, neredeyse yüz yıl öncesine kadar rahatlıkla anlaşmaktaydılar. Ancak, yaklaşık yüz yıllık ayrılıktan sonra dilimizin kolları arasında bir birlik hareketine ihtiyaç duyulacak kadar bir farklılaşma hissedilmektedir. Her iki muhitte de ciddi travmalar yaşanmıştır. Son yüz yılda Özbek Türkçesi üç defa dil devrimi yaşamıştır. Bırakın, diğer lehçelerle birliği kendi içinde bile kuşaklar arasında kopukluklar oluşmuştur. Yine Türkiye Türkçesi aynı süreci sıkıntılı geçirmiştir. Türkiye Türkçesi, son yüz yılda yoğun bir batılılaşmanın tesirine girmiş, bir yandan da dil devrimi yaşamıştır. Bu arada, dilde özlüleşme hareketlerinin dilciler arasında bir tartışmaya dönüşmesi dilin bazı açmazlara girmesine neden olmuştur. Dönemin bazı önemli siyasi ve sosyal olaylarının da Türkçeye olumsuz etkileri olmuştur. Günümüze gelindiğinde ağız farklılıkları Türk dilleri olarak ifade edilmeye başlanmıştır.

Dilbilimciler bir dilin en dar alandaki ağız özelliklerine dil demektedirler. Bu durum daha çok konuşma dili için düşünülmektedir. Eğer, yazı dili dikkate alınıyorsa o zaman duruma biraz farklı bakılmaktadır. Bu durumda dildeki temel söz varlığının örtüşmesi, %70'in üzerinde söz varlığının benzeşmesi ve farklı lehçe konuşurlarının birbirini anlayabilmesi gibi kıstaslar dikkate alınmaktadır. Türkçenin kolları arasında elbette farklılaşma mevcuttur. Ancak, zaman içerisinde meydana gelen değişme normal karşılanmaktadır. Ferdinand de Saussure dilin özelliklerinden bahsederken art

zamanlı süreçte dilin değiştiğinden bahseder. Zamanla sözcüklerin kavram alanında ya da anlatım alanında değişimler olabilmektedir. Gelişmeli veya Tarihsel dilbilim çalışmalarının konusuna giren bu alanda dillerin kendi içinde değiştiği ifade edilmektedir. Yani zaman içerisinde dillerin özellikle kendi içerisinde farklı coğrafyalara bakan yönleriyle farklılaşmanın olması normal değerlendirilmektedir. Kaşgarlı Mahmut da Türk dilinin ilk tasnif ve tarifini yaparken ağızlar arasındaki farklılıklar üzerinde durmuştur. Kaşgarlı Mahmut'un o devirde değındiğı ağızlar bugün gerek coğrafik gerekse siyasi ve sosyal açılardan farklılaşmaların da etkisiyle birer bağımsız müstakil ve ölçünlü Türk Lehçeleri halini almıştır.

Tasniflerde Türkçeyle ilgili tartışmalı bir durum ortaya çıkmıştır. Türkçenin tasnifleriyle ilgili olarak ortaya çıkan terminoloji karmaşası terimlerin önemini göstermektedir. Dilimize dış etkilerin soktuğı terminoloji tartışmasının maksatlı olduğı düşünülmektedir. Çünkü ağızlar bugün ayrı birer dil haline getirilmek istenmektedir. Konu dilbilimciler tarafından tartışılan önemli konulardan biri halini almıştır. Tartışmalar özellikle Türk dilleri mi, Türk lehçeleri mi, Türk şiveleri mi soruları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Rus ve batılı Türkologlar bugünkü Türk lehçelerine Türk Dilleri adını vererek ayrı birer dil olarak (Karaörs, 2005:24) değerlendirilmektedir. Bunların başında aynı zamanda bir din adamı olan Prof. Nikolay İlminskiy gelmektedir. Bazı dilbilimcilerin yaklaşımıyla özellikle de İlminskiy'nin gayretleriyle Türkçenin kollarına Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Türkmençe, Türkçe gibi isimlendirmelerle hem yeni bir dil hem de dile dayalı yeni bir etnikkimlik kazandırılmaya çalışılmıştır. İlminskiy'nin bu çaba ve söylemlerine karşı çıkan Gaspıralı İsmail Bey'dir. Gaspıralı İsmail Bey, Bahçesaray'da çıkardığı Tercüman gazetesinin başına "dilde, fikirde, işte birlik" (Karaörs, 2005:25) yazarak yaşadığı sürece bunu bir mefkure olarak gerçekleştirmek için çaba harcamıştır. Konuyla ilgili tartışmalara katılan Radloff ise Türkçenin çağdaş kollarını birer dil değil, lehçe olarak ilk başlarda ifade etmişse de sonraları o da Türk dilleri yaklaşımını benimsemiştir. Reşit Rahmeti Arat ise Türk şivelerinin Tasnifi makalesinde şive olarak değerlendirmiştir (Karaörs, 2005:24).

Aslında bugün Türk dünyası için bu tartışmalardan daha önemli birincil mesele dil birliği meselesidir. Özbek Türkçesinde dil gönül anlamına da gelir. Asıl olan gönül birliğidir. Dilbilimcilerin için bu kısma müdahale etmesi zor görünmektedir. Burada iş biraz da iki halka düşmektedir. Eğer bir yakınlaşma isteniyorsa bu mesele sosyal ve siyasi yollarla da çözülebilir. Alfabe birliğinin sağlanması, ticari ilişkilerin geliştirilmesi, kültürel etkileşimin artırılması aracılığıyla dilde birliğin alt yapıları hazırlanabilir. Bunlar Türklerin hayalini kurduğı birlik için hayati derecede önem arz etmektedir. Karşılıklı seyahat imkanları artırılmalıdır. Hava yolu, kara yolu ve demir yolu ulaşımı geliştirilmelidir. Taşkent ve Ankara birbirine bağlanmalı, günde sayısı üçü, beşi bulan belki daha fazla sayıda uçak seferleri konulmalı ve bunların fiyatları çok cazip kılınmalıdır. Geliş gidişlerin önü açılmalıdır, vize engelleri kaldırılmalıdır. Kültürel etkileşim projeleri artırılmalıdır. Önce birbirimizi tekrar keşfetmeli ve

tanınmalıyız. Gözden ırak olan gönülden de ırak olur atasözünün gerekçesini bozmalıyız. Birbirimizi iyice tanımalı ve sevmeliyiz. Sonrasında dilde birlik meselesi bir gönül meselesi haline gelecektir. Çünkü Türkiye Türkleri tam anlamıyla Özbek Türklerini ve Özbekistanı tanımıyor,bilmiyor. Aynı şekilde Özbek Türkleri de Türkiye Türklerini ve Türkiye yi tam anlamıyla bilmiyor ve tanımıyor. Doğal olarak insan bilmediğine yabancıdır. Türk halkları bu yabancılıktan kurtulmalıdır. Türk dünyasının dertleriyle dertlenen aydınların, Gaspıralı İsmail bey, Zeki Velidi Togan'ın, Abdurrauf fitrat'ın, Süleyman Abdülhamid Çolpan'ın arzu ettiği birliği, dirliği gerçekleştirmek bizce zor görünmemektedir. Ruhları şad olsun, bu büyük Türk evlatlarının açtığı çığırda yürüyerek dilde birlik meselesinin gerçekleşeceğine canı gönülden inanılmaktadır.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE SÖZ DİZİMİ TERİMLERİ

Eski dil çalışmalarında Cümle kavramıyla karşılanan Tümceyi Aristo: “Bağımsız, kesin bir anlamı olan ve her ögesi bir anlam taşıyan değişik ses bileşimlerinin (sözcüklerin) bağlantısı olarak tanımlar. Yine M.Ö.II.yy’da İskenderiye okulunun önde gelen dilbilgisi yazarlarından Apollonios Dyskolos’a göre dizimbilim tümce içinde sözcüklerin bağlanması kurallarıyla uğraşmalıydı (Aksan, 2000;121). Osmanlı döneminde söz dizimiyle ilgili çalışmalar”nahiv” terimi altında yürütülmüştür. Sonraları söz dizimi deddiğimiz alanla ilgili olarak farklı terimler kullanılır olmuştur: Cümle, cümle bilgisi, dizim, dizim bilgisi. Banguoğlu; söz dizimi (syntaxe), konuşmada kelimelerin sıralanma ve bağlanmalarını anlatır (Banguoğlu, 1998:20) der. Arap alimi Abdülkahir El-Cürcani, Sözdizimi ve Anlambilim adlı eserinde söz dizimini; “kelimelerin birbirine bağlanmasından başka bir şey değildir.” diyerek tarif eder (El-Cürcani, 2008:16). Sentaks gramerin bir kısmı olup iki bağımsız sözcüğün sintaktik bağlantısını ve metinleri inceler (Ирискулов, 1992:118). Özbek Türkçesinin gramerini yazan Gulamov ve Asqarova Sintaksis bölümünde söz dizimi için: “Sözcüklerin ilişkileri, bağlanmaları, bir araya gelmeleri, eklenme yolları ve araçları kontrol edilir (Ғуломов; Асқарова, 1965:6) demektedirler. Tanımlardan da anlaşılacağı gibi söz dizimi dilin dinamik alanını karşılar. Önemi işlevselliğinden almaktadır. Dil birlikleri söz diziminde kullanıcıların zevk ve düşüncelerine göre aktifleşerek hayat bulur.

Her alanda olduğu gibi söz diziminde de terim meselesi önemli görülmektedir. Terimler belli bir alanla ilgili olarak çalışmaların yönünü ve derinliğini gösteren önemli ipuçlarıdır. Terim; bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konuyla ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelimedir (TS, 2005:1959). Aksan’a göre terim, genel olarak özel alanların kavramlarına verilen addır (Aksan, 2000;III. cilt:40). Terimbilim “kültür emperyalizmine karşı savaşım araçlarından biridir. Gerçekten, alıntı sözcüklerin getirdiği sorunlar görmezlikten gelinemez (Durak, 2005:30). Anlamları kullanım

yerine göre değişmeyen, tanımı kesin olarak verilmiş sözcüklere terim diyoruz (Erkman-Akersan, 2005:83) gibi tanımları verildikten sonra terim meselesinin önemine Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki yaklaşımlar çerçevesinde değinilecektir.

Terim meselesi Türkiye Türkçesinde Özbek Türkçesinden daha karmaşıktır. Türkiye Türkçesinde genel itibariyle araştırmalarda farklı terimler kullanılmaktadır. Tek bir dil bilgisi unsuru için birkaç terim (gerundium grubu, zarf-fiil grubu, belirteç-eylem öbeği, ulaç öbeği vb.) kullanılması sorun yaratmaktadır. Bizce yapılması gereken ilk iş, terim birliğinin sağlanmasıdır (Kerimoğlu, 2006:115). Kelime gruplarının çeşitleri, sayısı konusunda farklılıklar vardır. İsimlendirme için *kelime grubu*, *belirtme öbeği*, *belirtme grubu*, *yargısız anlatımlar*, *tamlamalar*, *bileşik sözcükler*, *takımlar* gibi adlar (terimler) kullanılmaktadır. Bunun yanında kelime gruplarının tasniflerinde karşılaşılan adlandırma farklılıkları da dikkat çekmektedir. M. Ergin'deki *akkuzatif grubu*, Leyla Karahan'da *yükleme grubu*, Mehmet Gece'de ise *belirtme grubu* olarak isimlendirilmiştir (Karaörs, 2005:125).

Kelime gruplarının yapısı konusunda Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde belirgin bir görüş birliği bulunmaktadır. Özbek Türkçesinde kelime grupları tobe (belirten) ve hokim (belirtilen) unsurlardan müteşekkil müstakil sözcük türlerinden (ot-ad, sıfat-sıfat, son-sayı, fe'l-fiil, ravish-zarf, olmosh-zamir) meydana gelen yapılarıdır. Türkiye Türkçesinde müstakil sözcük ayrımı olmamasına rağmen en az iki sözcükten oluşan yapılarıdır biçiminde bir kabul vardır. Ancak Türkiye Türkçesinde aitlik ve vasita grubu gibi kabuller kelime gruplarının yapısı konusundaki düşüncüyü zorlamaktadır.

Dilde birlik düşüncesinin gerçekleşmesi için terimde birlik meselesinin çözümlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Türkiye Türkçesi içerisinde bu kadar terim farklılığı gerek bilimsel araştırmalarda gerekse dilin öğretiminde kafa karışıklıklarına neden olmaktadır. Yapılan akademik çalışmalardan dil adına faydalı sonuçlar çıkarılması ve araştırma yapılan alanın geliştirilmesi terim birliği sağlandığında daha hızlı olacaktır. İşin doğrusu terimler tamamen bir kabul meselesidir. Bu konuda bilim insanları arasında konsensüs sağlanabilir. Bu durumun öncelikle Türkiye Türkçesi içerisinde sonrasında ise Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında gerçekleştirilebilirliği düşünülmektedir.

Yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde ortaya çıkan eserlerde Batı dillerinin terminolojisi Türkiye Türkçesine geçmektedir. Örneğin, isimin durumları (hal) Muharrem Ergin'in Üniversiteler İçin Türk Dili kitabında Fransızca terminolojiyle verilmiştir. Gramer öğretiminde bunlar öğrencinin aklında kalmamaktadır. Terimlerin kendi dilimize ait olması gramer öğretimini kolaylaştıracaktır. Terimde birlik meselesini sağlarken yabancı kaynaklı terimlerle değil, Türkçe terimler üzerinde birliğin sağlanması arzu edilmektedir. Bu konuda meselenin önemi ve gereği Özbek Türkçesini temsil eden dilbilimciler ve Türkiye Türkçesini temsil eden dilbilimciler tarafından birçok bilimsel toplantıda, akademik yayınlarda dillendirilmiştir.

Söz dizim terimlerinin karşılaştırılmasının sebebi söz diziminin en zor değişen unsur olmasındandır (Yaman, 2000:1). Buna bağlı olarak en çok Söz dizim terimlerinin örtüştüğü düşünülmüştür. Bunun yanında söz dizimi diller içinde en aktif alan olarak görülmektedir. Dilin işlevsel yönünü söz dizimi oluşturmaktadır. Bu yüzden söz dizimi terimleri Türk dilinin iki temel lehçesi arasında karşılaştırılarak bu konudaki müştereklikler ve farklılıklar üzerinde durulmuştur. Dilde birlik düşüncesinin gerçekleştirilmesinde terim birliğinin ilk aşamaları oluşturması ümidi taşınmaktadır. İki lehçe arasında ya da iki lehçeyle ilgili yapılacak çalışmalarda ortak terimlerin kullanılması dilimizin daha da gelişmesine zemin hazırlayacaktır.

Çalışma çerçevesinde söz dizim terimleri Türkiye Türkçesinde temel alınmıştır. Türkiye Türkçesinde bulunmayan terimlerin Özbek Türkçesine yakın olan eş değerleri verilmiştir. Bu arada açıklama kısmı eklenerek iki muhit için kabuller, kullanımlar ve tasnifler üzerinde durulmuştur. Mesele daha rahat anlaşılabilir diye bazı yerlerde Özbek Türkçesinden örnekler verilmiştir. Çalışmada söz dizim terimleri Ertuğrul Yaman'ın Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin söz dizimi bakımında karşılaştırılması "Volkan Coşkun'un Özbek Türkçesi Grameri, Azim Xojiyev'in Tilshunoslik Terminlarining İzoxli Lug'ati, Zeynep Korkmaz'ın Gramer Terimleri Sözlüğü, Mustafa Uslu'nun Türk dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü'nden faydalanılmıştır.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE SÖZ DİZİM TERİMLERİ

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLERİ	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLERİ	AÇIKLAMALAR
Söz dizimi	Sintaksis	
Kelime grupları	So'z birikmalari	
Cümle kuruluşu	Gap qurilishi	
Kalıcı kelime grupları, kalıplaşmış kelime grupları(Deyimler)	Barqaror birikuv, turg'un birikma ¹	Türkiye Türkçesinde genel olarak bunlar kalıplaşmış gruplar olarak değerlendirilmektedir. Bu gruba giren kelime grupları, deyimler, genellikle kelime grupları içerisinde değerlendirilmemektedir.
Geçici kelime grupları, hareketli(dinamik) kelime grupları	Nutqiy birikuv, Erkin birikma, erkin bog'lanish	Türkiye Türkçesinde kelime grupları bu kategoriye girmektedir.

¹ Durgun kelime grupları halk tarafından, aktif (erkin) kelime grupları bireyler tarafından üretilir (Mengliyev; Xoliyorov, 2011:235).

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Bağlama grupları	Teng bog'lanish	Bağlaçlarla bağlanan kelime gruplarıdır.
Yardımcı unsur+ana unsur biçiminde şekillenen kelime grupları	Tobe bog'lanish	Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde kelime grupları, Türkçenin en temel özelliği olan tabi olma yoluyla şekillenir.
Asıl(ana, temel) unsur, belirtilen	Bosh(hokim) so'z	
Yardımcı unsur, belirten	Ergash(tobe) so'z	
Adlı kelime grupları	Otli birikma	
Fiilli kelime grupları	Fe'lli birikma	
Belirtenli tamlama, sıfat tamlaması	Aniqlovchili birikma ²	ÖT: Qizil qalam(kırmızı kalem)
Nesneli tamlama	To'ldiruvchili birikma	ÖT: Kitobni o'qimoq(kitabı okumak)
Halli(durum bildiren) tamlama	Holli birikma	ÖT: Tez kelmoq(çabuk gelmek)
Basit Kelime grupları	Sodda so'z birikması	Türkiye Türkçesinde böyle bir tasnif bulunmamaktadır. Özbek Türkçesinde yapı bakımından bir belirten ve bir belirtilenden oluşan kelime gruplarına verilen addır.
Genişletilmiş kelime grupları, Zincirleme isim tamlaması	Murakkab so'z birikması	Türkiye Türkçesinde bu tür bir adlandırma bulunmamaktadır.
Deyim	lbora	
İdare, ekli kelime grupları	Boshqaruv ³	
Hal ekli kelime grupları	Kelishikli boshqaruv	ÖT: Uyga ketish(eve gidiş)
Edatlı kelime grupları	Ko'makchili boshqaruv	Bu başlık altındaki kelime grupları Türkçedeki edat gruplarına benzememektedir. ÖT: Paxta uchun kurash(pamuk için mücadele)
Uygunlaşma, Özne-yüklem uyumu	Moslashuv	ÖT: Ukamning Kitobi(kardeşimin kitabı)kelime grubu ÖT: Men ketdim. cümle

² Türkiye Türkçesinde bu türlü bir tasnif ve terim bulunmamaktadır. Özbek Türkçesinde belirten unsurun görevine göre yapılan bu tasnif neticesinde üç tür: hal, nesne ve sıfat görevli belirtenler tespit edilmiştir.

³ Özbek Türkçesindeki boshqaruv (idare), grupları Türkiye Türkçesinde ekli kelime gruplarına denk gelmektedir. Moslashuv (uygunlaşma) ise şahıs ve şahsın gösterdiği sayının uygunluğuna dayanan kelime gruplarıdır. Özbek Türkçesinde cümlenin şekillenmesinde ega (özne) ve kesim (yüklem) uyumunu ifade etmektedir. Bitishuv (bitişme) ise Türkiye Türkçesinde eksiz kelime gruplarını karşılamaktadır. Daha çok sıfat tamlamalarını içine alır ve aheng önemlidir. Türkiye Türkçesinde bu üç terim de bulunmamaktadır. Özbek Türkçesinde söz dizimi için gramatik derivatsiya (şekilleniş) araçlarının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLERİ	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLERİ	AÇIKLAMALAR
Bitişme, sıfat tamlaması	Bitishuv	ÖT:Qizil gul(kırmızı gül), tez yurmoq (çabuk yürümek)
Eksiltili cümle	so'z gap	Bunlar genellikle bir diyalogda ortaya çıkabilecek, tek sözcükten oluşan cümlelerdir: <i>Xo p(tamam), yo 'q(yok)</i> vb.
Haber cümlesi	Darak gap	ÖT:Navoiy ruboiylaridan yodladim (Nevai'nin rubailerinden ezberledim).
Soru cümlesi	So'raq gap	ÖT:Qanday keldingiz(nasıl geldiniz)?
Emir cümlesi	Buyruq gap	ÖT: Avval o'yla, keyin so'yla (önce düşün sonra söyle).
Ünlem cümlesi	His- hayajon gap	ÖT:Farg'ona vodiysi naqadar go'zal (Fergana vadisi ne kadar güzel)!
Basit cümle	Sodda gap	ÖT:Ko'p yomg'ir yog'di(Çok yağmur yağdı).
Birleşik Cümle	Qo'shma gap	
Cümlenin Öğeleri	Gap bo'laklari	
Basit cümle(sadece yüklemden oluşan cümle)	yig'iq gap	ÖT:Keldi(geldi).
Tam cümle	To'liq gap	Öğeleri tam olan cümlelerdir
Eksiltili cümle	To'liqsiz gap	ÖT:Maktabga borasizmi? Boraman (Okula gidecek misiniz? Gideceğim).
Temel öğeler	Bosh bo'laklar	Ega va kesim(özne ve yüklem)
Yardımcı öğeler	ikkinchi darajali bo'laklar	To'ldiruvchi(nesne), aniqlovchi(sifat), hol(zarf)
Fiil cümlesi(fiil soylu yüklem)	Fe'l kesim	Sizga oq yo'l <i>tilayman</i> (size hayırlı yolculuklar dilerim)!
İsim cümlesi(ad soylu yüklem)	ism kesim	Men o'qituvchiman(Ben öğrenciyim)
Yüklem	Kesim	
Özne	Ega	

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Edilgen çatılı cümle (öznesiz cümle)	Egasiz gap	Öznesiz, edilgen cümlelerdir. Bu tür cümleler Özbek Türkçesinde üç farklı terimle ifade edilmektedir:Shaxsi topilmas gap(öznesi bulunamayan cümle), atov gap(nesneleri anlatan cümle: <i>Bahor/Bu bahardir.</i>), So'z gap(bir sözcükten oluşan cümleler: <i>mayli/tamam</i>).
Özne –yüklem uyumu	Ega bilan kesimning shahs-sonda mosligi	
Ad durum hali(yalın hal)	Bosh kelishik	
Ad durum hali(belirtme hali)	Tushum Kelishigi	
Ad durum hali(yönelme hali)	Jo'nalish Kelishigi	
Ad durum hali(bulunma hali)	O'rin-payt Kelishigi	
Ad durum hali(ayrılma hali)	Chiqish kelishigi	
Edat	Ko'makchi	
Ortak unsurlu cümleler	Uyushiq bo'lakli gaplar	
Bağlı cümleler	Bog'langan Qoshma gap	
Alıntı cümleleri	O'zga gap	
Aktarma cümleleri	Ko'chirma gap	
Uyarlanmış Cümle	O'zlashtirma gap	
Girişik cümle	Murakkab gap	
Olumlu cümle	Bolishli(tasdiq) gap	
Olumsuz cümle	Bolishsiz (inkor) gaplar	
Cümle Dışı unsurlar almış cümleler	Murakkaplashgan gap ⁴	<i>Bahor</i> , ketma bizning bog'lardan (Bahar, gitme bizim bağlardan)! <i>Nihoyat</i> , ular jo'nashdi(Nihayet, onlar gitti). Biz, <i>sinf rahbarimiz aytdi</i> , ertaga sayohatga boramiz(Biz, sınıf başkanımız söyledi, yarın geziye gideceğiz).
Basit cümle	Murakkablashmagan gap	Yukarıda geçen unsurları almayan, basit cümle niteliğindeki cümlelerdir.
Bağımsız Yüklem	Mustaqil kesim	Basit cümlelerin yüklemidir.

⁴ Murakkablashgan gap, basit cümlelerin cümle dışı unsur almış biçimleridir. Bunlar: Undalmali gap (ünlem almış cümle), kirish so'z (cümle başı edatları), kirish gap (arasöz) dür.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Bağımlı yüklem	Nomustaqil kesim	Birleşik cümlelerin yüklemidir. Yüklem in gerçekleşmesi şarta bağlanmış, daraltılmış, kısaltılmış cümlelerdir.
Basit yüklem	Sodda kesim	Yapı bakımından basit sözcükten oluşan yüklemidir.
Girişik yüklem	Murakkab kesim	Yüklem in en az iki sözcükten oluştuğu durumlar için kullanılır.
Etken çatılı cümle	Egali gap	Öznesi belli olan cümlelerdir. Bu tür cümleler Özbek Türkçesinde üç farklı terimle ifade edilmektedir: Shaxsi ma'lum gap(açık ve gerçek öznesi bulunan cümle), egasi noma'lum gap(gizli özneli cümle), Egasi umumilashgan gap(bu da edilgenlik özelliği gösteren cümlelerdir).
Cümle ögesi(Nesne)	To'ldiruvchi	
Belirtili nesne	Vositasiz To'ldiruvchi	Türkiye Türkçesiyle birebir örtüşmektedir. Hatta, Türkçedeki belirtili ve belirtisiz nesneyi kapsamaktadır.
vasitalı nesne	Vositali To'ldiruvchi	Fiile tabi olan sözcüklerin yönelme, bulunma, çıkma hal eklerini almasıyla ya da edat grubundan oluşması yoluyla ortaya çıkan ögedir: <i>Yaxshigga yondash, yomondan qoch.</i>
Sıfat(Belirten)	Aniqlovchi	Özbek Türkçesinde bu unsur cümlede ad ve ad soylu sözcüklere tabi olduğu için sıfat görevini ifa etmektedir:
Sıfatlayan(belirten)	Sifatlovchi aniqlovchi	Türkiye Türkçesinde bu terimler bulunmamaktadır. Özbek Türkçesinde belirten ya da tabi unsurun göreviyle ilgili kabuller olarak görünmektedir.
Sahiplik bildiren belirten	Qaratuvchi aniqlovchi	<i>Og'zi bo'shning</i> ichida gap yotmas(Boşboğazın ağzında bakla islanmaz).
Açıklayıcı(belirten)	İzohlovchi	<i>General</i> Sobir Rahimov.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Zarf Tümleci	hol	
Durum Zarfı	Vaziyat, ravish holi	
Yer-yön zarfı	O'rin holi	
Zaman zarfı	Payt holi	
Miktar zarfı	Miqdor holi	
Sebeup bildiren zarf	Sabab holi	
Amaç, maksat bildiren zarf	Maqsad holi	
Şart bildiren zarf	Shart holi	
Vasita bildiren zarf	Qural vosita holi	
Engelsizlik bildiren zarf	to'siqsizlik holi	Uygulamada Türkiye Türkçesindeki hal zarflarına benzemektedir. Türkiye Türkçesinde böyle bir adlandırma bulunmamaktadır. Zarf tümleciyle ilgili diğer terimler Türkiye Türkçesinde de geçmektedir.
Öge dizilişi	Gap bo'lagi tartibi	Ega+kesim. Özbek Türkçesinde de söz dizimindeki öge dizilişi Türkiye Türkçesindeki gibidir.
Sıralanan, bağlanan öğeler	Uyushiq bo'lak	Cümlede belli bir ögenin türünden olan unsurların sıralanmasıdır.
Bağlı (Birleşik) Cümle	Bog'langan qo'shma gap	ÖT: <i>Kechasi qalin qor yog'di, lekin havo sovimadi</i> (Geceleyin çok kar yağdı ama hava soğumadı). Bağlaçlarla bağlanan basit cümlelerin oluşturduğu yapılardır.
Bağlı (Birleşik) Cümle	Biriktiruv munosabatli Bog'langan qo'shma gap	Sıralı olayları anlatan basit cümlelerin yüklemelerle birbirine bağlanmasından meydana gelen cümleler.
Bağlı (Birleşik) Cümle	Zidlov munosabatli Bog'langan qo'shma gap	Ters anlam bildiren bağlaçlarla (ama, lakin, fakat) iki basit cümlenin aynı bağlamda birleşmesidir.
Bağlı (Birleşik) Cümle	Ayiruv munosabatli Bog'langan qo'shma gap	İki basit cümlenin çift bağlaçlarla bağlandığı birleşik cümlelerdir.
Bağlı (Birleşik) Cümle	Inkor munosabatli Bog'langan qo'shma gap	Ne...ne bağlaçlarıyla bağlanan birleşik cümlelerdir.
Yan cümleli birleşik cümle	Ergash gapli qo'shma gap	Temel cümleyi açıklayan bir yan cümleden oluşan birleşik cümlelerdir.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	ÖZBEK TÜRKÇESİ SÖZ DİZİM TERİMLER	AÇIKLAMALAR
Temel Cümle	Bosh gap	
Yan cümle	Ergash gap	
Özne olan yan cümle	Ega ergash gap	
Yüklem olan yan cümle	Kesim ergash gap	
Nesne olan yan cümle	To'ldiruvchi ergash gap	
Sıfat(belirten) olan yan cümle	Aniqlovchi ergash gap	
Zarf Tümleci olan yan cümle	Hol ergash gap	
Sıralı cümle	Bog'lovchisiz qoshma gap	
Birleşik isim	Qoshma ot ⁵	
Birleşik Fiil	Qoshma fe'l	
Yüklemleştirme Araçları	Bog'lama ⁶	

SONUÇ

Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde söz dizim terimleri genel olarak eş değerlerinin bulunduğu dolayısı ile söz dizim alanıyla ilgili benzer yönelişlerin, kabullerin ve atamaların varlığı söylenebilir. Buna rağmen Özbek Türkçesinde söz dizim terimlerinin daha detaylı işlendiği görülmüştür. Türkiye Türkçesinde ise terimler daha genel kapsamlı ve ana başlıklarda yoğunlaşmaktadır.

Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde terim birliği dolayısı ile dil birliği adına ümit verici bir durum olarak bahsedilebilecek diğer bir konu terimlerin iki muhitte de genel olarak Türkçe kökenli olmasıdır. Ancak, terimlerin adlandırılması genel anlamda örtüşmemektedir. Yapılacak kongre ve toplantılarla atamalar (adlandırmalar) üzerinde genel bir kabul sağlanabilir. İlk başlarda terimlerin hem Türkiye Türkçesindeki kullanımı hem de Özbek Türkçesindeki kullanımları verilir. Zaman içerisinde hangi terim tercih edilirse ortak bir kararla kabul gören terimler üzerinde nihai kabuller kamuoyuna deklere edilerek terimde birlik meselesinin gerçekleşmesi sağlanır.

Her iki muhitte de en temel terimlerin, TT:cümle/Ar., ÖT:gap/Far., yabancı kökenli olduğu görülmüştür. Buradan Türk dünyasının iki önemli muhitinde söz dizim terimleri açısından yabancı dillerin etkisine maruz kaldığı söylenebilir. Günümüzde de yabancı dil etkisinin devam ettiği gözlemlenmiştir. Özellikle Azim Hojiyev'in

⁵ Bunlar Özbek Türkçesinde söz dizim terimleri arasında geçmemektedir. Volkan Coşkun bunları Türkiye Türkçesindeki kelime gruplarının eş değeri olarak söz dizim terimleri içerisinde vermiştir (Coşkun, 2000:242).

⁶ İsim cümlelerini yüklemleştiren unsurlara bağlama denir. U o'quvchi (dir) (Nurmonov ve diğerleri, 2010:47).

Tilshunoslik Terminlarining İzohli Lug'ati adlı eserinde genel olarak dilbilim terimlerinde özeldi ise söz dizim terimlerinde Rus dilinin ya da Rus dili aracılığıyla dile yerleşen Batı dillerinin etkisi (sintaksis) (Hojiyev,2002:89) sezilmektedir. Benzer bir durum Türkiye Türkçesi için geçerlidir. Türkiye Türkçesine Batı dillerinden alınma söz dizim terimleri yerleşmiştir. Bu konuda kendi öz kaynaklarımızı değerlendirebiliriz.

Türkiye gramerciliğinde cümleyle ilgili bir hayli farklı görüş ve sınıflamalar mevcuttur. Özbekistan gramerciliğinde ise cümle sınıflandırmaları birbirine son derece yakınlık arz etmektedir(Yaman, 2000:200). Terim meselesinde Türkiyeli gramerciler daha dağınık bir tablo yansıtmaktadır. Yapılan bilimsel araştırmaların aynı terimolojiler etrafında gelişmesi önemli görülmektedir. Bu durum sağlandığında terim birliğine de katkısı olacaktır. Türkiye gramercileri bir araya gelerek en azından yapılan bilimsel çalışmalarda yeni terimlerle birlikte eş değerlerinin de verilerilmesini karara bağlayabilirler. Böylece bir terminoloji karmaşasının önüne geçilmiş olur şeklinde düşünülmektedir.

Türkçeler arasında terim birliği/ ortaklığı sağlamanın zorlukları/imkansızlığına (Tekin, 2009:931) katılmamaktadır. Dünyada okyanuslar ötesi paktlar ve birlikler kurulurken tili ve dili bir, yakın coğrafyaları mesken tutmuş Türk halklarının birliği ve dirliğinden daha haklı bir birlik olmasa gerektir. Ancak, bu mesele o kadar kolay görünmemektedir. Türk dünyasının birliği ve dirliğine giden yolda terim birliği önemli bir aşama olarak görülmektedir. Türk dünyasında Gaspıralı İsmail'in idealine ulaşma yolunda her çaba değerli görülmektedir.

KAYNAKLAR

- AKSAN, D., (2000) Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, II. Cilt, TDK, Ankara.
- BANGUOĞLU, T., (1998). Türkçenin Grameri, 5. Baskı, TDK, Ankara.
- COŞKUN, V., (2000). Özbek Türkçesi Grameri, TDK, Ankara.
- DURAK, M. (2005). Terimden Anlama Dilbilim, Multilingual, İstanbul.
- EL-CÜRCANİ, A.,Çev. Osman Güman (2008). Delailü'l-İcaz Sözdizimi ve Anlambilim, Litera yayınları, İstanbul.
- ERKMAN-AKERSON, F., (2005). Göstergelime Giriş, Multilingual, İstanbul.
- HOJIYEV, A., (2002). Tilshunoslik Terminlarining İzohli Lug'ati, Davlat Milliy Nashriyoti, Toshkent.
- KARAÖRS, M., (2005). Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi, Akçağ, Ankara.
- KERİMOĞLU, C., (2006). Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Söz Dizimi ile İlgili Kabuller Üzerine I (Kelime Grupları), Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi 20: 106-118.
- KOMİSYON, (2005). Türkçe Sözlük, 10. Baskı, TDK, Ankara.
- MENGLIYEV, B., XOLİYOROV, O'., (2011). O'zbek Tilidan Universal Qo'llanma, 3. Baskı, akadennashr, Toshkent.
- NURMANOV, A., ve diğerleri (2010). Hozirgi O'zbek Adabiy Tili, uchunchi nashr, Ilm ziyo, Toshkent.
- TEKİN, F., (2009). Ortak Dil Bağlamında Terim Birliği Açısından Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Edebiyat Terimleri Üzerine Bir Karşılaştırma, Turkish Studies, Volume4/4 Summer 2009, Sayfa:922-932.
- YAMAN, E., (2000). Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması, TDK, Ankara.
- ҒУЛОМОВ, А.Ғ.; АСҚАРОВА, М.А., (1965). Ҳозирги Ўзбек Адабий Тили(Синтаксис), Ўқитувчи, Тошкент.
- ИРИСКУЛОВ, М., (1992). Тилшуносликка Кириш, Ўқитувчи, Тошкент.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NDE VE ÖZBEK TÜRKÇESİ'NDE NASİHAT BİÇİMİNDEKİ BUYURGAN ATASÖZLERİ ÜZERİNE

On Command Proverbs in the Form of Advice in Uzbek and Turkish Languages

Mustafa ÇETİN*

Öz: Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi atasözleri bakımından zengindir. Türklerin hayatında atasözlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Toplumun eğitilmesinde sözlü kültür unsuru olan atasözleri etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Türklerin kültürel geçmişinin derin izlerini taşıyan atasözlerinin geneli nasihat içeriklidir. Sosyal hayatta özellikle nasihat içerikli buyurgan atasözlerinin daha işlevsel bir etki taşıdığı düşünülmektedir. Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde buyurgan bir dili olan atasözleri üzerinde durulmuştur. Genellikle nasihatın emir kipiyle çekimlenmiş, buyurucu bir dili olduğu anlaşılmıştır. Atasözleri tarihi süreçte ve günümüzde Türkiye Türkçesiyle Özbek Türkçesinde farklı adlarla anılmıştır. Atasözleri nasihat içerikli olması bakımından pendnamelerle benzerlikler arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi, atasözleri, nasihat kültürü.

Abstract: Turkish and Uzbek are rich languages in terms of proverbs. Proverbs play an important role in the lives of Turkish people. Oral culture of the society is used in an efficient manner in the education component of the society. General proverbs bearing the traces of deep cultural history of Turkey is of an advising content. Proverbs containing prescriptive advice, especially of a social life is thought to carry a functional effect. This study focused on prescriptive proverbs in Turkish and Uzbek language. It is observed that orders are used to give advice. Proverbs in the historical process, and today is referred to by different names in Uzbek and Turkish. Proverbs overviewed have similarities in terms of content of counsel.

Keywords: Turkish, Uzbek, proverbs, counsel, culture

* International Burch University Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü.

GİRİŞ

Türk toplulukları arasında bulunan ortak dil ve kültürün en önemli kanıtlarından biri atasözleridir (Akçalı, 2013:405). Atasözleri, günlük yaşamın kültürel referanslarını barındıran eşsiz hazinelerdir. Atasözleri, uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş kalıplaşmış ifadelerdir (Türkçe Sözlük, 2011:180). Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır (Aksoy, 1993:15). Atasözleri halk edebiyatının öteki türlerinde (örneğin şiir, masal, tekerleme ve bilmecede) rastladığımız renklilik, çok anlamlılık, kaypaklık, kelime cambazlıkları vb. Anlatım ve üslup oyunlarından kaçınır (Altun, 2004:79). Darb-ı mesel, atalar sözü. Az kelime ile anlatılmış, halka mal olmuş hikmetli söze denir. Levni'nin aşağıdaki dizisinin 'Darb-ı Mesel'e örnek olarak gösterebiliriz:

Dediler bu pendî sordumsa kime,
Tuz ekmek bilmeze müşkülün deme,
Kül kömür ye namerd lokmasın yeme,
Gün olur başına kakar demişler (Karaalioglu, 1975: 38).

Sözlükte bir şey saf, halis olmak, kötülük ve bozukluktan uzak bulunmak; iyi niyet sahibi olmak ve başkasının iyiliğini istemek anlamlarındaki ‚nush‘ kökünden türeyen Arapça nasihat ya da Farsça “pend”in, sözlük anlamına baktığımızda “öğüt”le karşılaşırız. Öğüt ise doğru yolu göstermek amacıyla bir kimseye yapması ya da yapmaması gereken davranış ve eylemler hakkında söylenen söz demektir (Keleş, 2010:183). Atasözlerinin nasihat amacıyla toplum bireyleri arasında kullanılmasın kültürün gelecek nesillere aktarılmasına imkan verecektir. Özbek Türkleri arasında atasözlerinin bu yönüyle sıkça kullanıldığı görülmüştür. Özellikle toplum bireylerinin erdem sahibi olarak yetişmesinde, atasözlerine eğitim araçları olan ders kitaplarında etkin bir biçimde yer verilmektedir.

Dilbilimsel olarak nasihat biçimindeki atasözleri söylem özelliği göstermektedir. Bu tür atasözleri söylemdeki gibi sıkı bir ben/sen ilişkisi kurmaktadır. Söylem türü metinlerde alıcıyı harekete geçirmek, tepki vermeye sevk etmek amaçlanmaktadır. Okuyucu nasihat biçimindeki, buyurucu, atasözlerini okuduğunda doğrudan oradaki yönlendirmeyi kendi üzerine alacaktır. Buna bağlı olarak tepkisinin ölçüsü de mutlaka daha etkili olacaktır. Verici ya da kaynak olarak bütün toplumu ardına almış bir konuşucu, yazar görünmektedir. Muhatap alıcı tarafından atasözünde verilen mesajda daha sorumlu ve dikkatli tepki verilmesi beklenmektedir. Bu durumu bireyin, gelenekler açısından sevip saydığı bir aile büyüğünün uyarı ve yönlendirmesine karşı tepkisine benzetebiliriz. Biçim olarak buyurucu dile sahip atasözlerinin daha etkili olduğu düşünülmektedir. Ömer Asım Aksoy, eserinde denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlak dersi ve öğüt veren atasözlerinden bahsederken aşağıdaki örnekleri vermektedir:

Çirkefe tas atma, üstüne sıçrar.
Ayağını yorganına göre uzat.
Bugünkü işini yarına bırakma.
Yoldan kal, yoldaştan kalma... gibi (Aksoy, 1993: 5).

Büyük Türkçe Sözlük'te, atasözleri maxim ve proverb ayrımlarına tabi tutulmuştur. Maxim, "eski kuşakların denemelerinden kalma yol gösterici, akıl verici yargı ve öğüt" olarak tanımlanırken, proverb "halkın, doğal ve toplumsal olaylarla ilgili kanıtlarını belirleyen özlü, kısa, geleneksel; uyaklı, benzer, karşıt anlamlı, eş sesli sözcüklerle sözcük oyunlarından oluşabilen halk anlatımı" olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra, Aksoy atasözlerini biçimsel özellikler ve kavramsal özellikler olmak üzere iki açıdan inceler. Atasözlerinin biçimsel özellikleri, belirli kalıp içerisinde, belirli sözcüklerle söylenmiş olması, kısa ve özlü olması ve geniş zaman ya da buyurma kipiyle kullanılmasıdır. Kavramsal özellikleri ise toplumsal olayların, doğal olayların olagelme durumuyla ilgili bilgi vermesi, az sözle zengin anlatımı olması, deneye ya da mantığa dayanarak töre öğrencisi bildirmesi, gerçekleri, felsefi görüşleri bildirmesi, görenek gelenekleri/birtakım inanışları bildirmesidir (Özkan; Gündoğdu, 2011:1135).

Kültürel DNA'ımızın şifrelerini barındıran, hikmetli sözler, atasözlerinin Türk dili tarihi içindeki seyrine bakılırsa, şu adlarla karşılandığını görürüz: Göktürk ve Uygur dilinde "sav", Hakaniye dilinde Arapçanın tesiri ile "mesel", Oğuz sahasında "mesel, durûb-ı emsâl, darb-ı mesel, atalar sözü, ata sözü", Yakutçada "xohono" Tobollarda "takmak", Altayca Tuvacada "ülgerocak", Sagaylarda "takpak", Kaşlarda, Kızıllarda, Koybollarda "söpsək", Çuvaşlarda "comak, oranlama, samah", Kazancada "eski söz", Kırımca "kartlar sözü, hikmet" Doğu Türkistan'dan Kırım'a uzanan sahada "makal", Doğu Türkistan'da "tabma, ulular sözü", Kerkük ağzında "darb-ı kelâm, emshal, cümle-I hikemiyye, deme, deyişet, eskiler sözü", Anadolu ağzlarında "deyişet, ozanlama" (Altun, 2004: 80). "Atasözü" terimi, Eski Türkçede sav, daha sonra da darb-ı mesel, mesel, emsâl, hikmet, hisse, pendnâme, nasihatnâme adları ile karşılanmıştır (Erenoğlu, 2007:1151). Özbek Türklerinde "maqol" olarak adlandırılmaktadır. Özbek Türkçesinde geçen "Tilinga erk berma (Rahmatullayev, 2000:468) Dilini özgür bırakma"; "Yetimni yig'latma (Kutliyeva, 2011:40) Yetimi ağlatma"; "O'zga yurtda shoh bo'lguncha, o'z yurtningda gado bo'l (Mengliyev, Xoliyorov, 2011:83) Başkalarının memleketinde padişah olacağına kendi memleketinde dilenci ol"; "Tikan bo'lib oyoqqa sochilguncha, Gul bo'lib ko'krakka sanchil (Nurmonov; Sobirov; Yusupova, 2010:86) Diken olup ayaklara saçılacağına gül ol göğse asıl" gibi atasözleri nasihat içerikli "maqol"lardır.

Atasözleri bazı edebi türlerle özellikle içerik ve işlevi bakımından benzerlikler arz etmektedir. İslami dönemin ilk edebi eserleri nasihatname niteliğindeki eserlerdir. Bu tür eserler daha sonraları "pendname"ler adıyla yaygınlaşmıştır. Bu eserler öğüt veren, nesilleri iyiye, güzele yönlendiren eserlerdir. Topluma ahlaki güzellik, olgunluk

ve erdem kazandırmayı amaçlayan yapıtlardır. Pendname ve nasihatnamelerdeki şairlerin belirgin bir özelliği şairin okura, bir vaiz gibi buyurgan bir eda ile seslenmesi ve beyitlerde kullanılan fiillerin daha çok emir kipi üzerine kurulu olmasıdır (Gültekin, 2013:1528). Nasihat veren, buyurgan atasözlerinin de benzer bir dilinin olduğu bilinmektedir. Türk edebiyatında öğüt verme amacıyla söz söyleme geleneği oldukça eski tarihlere dayanır. Bunlardan yarı manzum diyebileceğimiz atasözleri, edebiyatımızda manzum nasihatnamenin ilk örnekleri sayılabilir (Çınar, 2014:86).

Atasözleri, milletler arasındaki kültürel farklılıkları, benzerlikleri; dolayısıyla olaylara, kavramlara bakış açılarını yansıtmaları bakımından çok önemlidir (Akçalı, 2013:404). Bu önem atasözlerine işlevler yüklemektedir. Atasözlerinin en önemli işlevlerinden biri kültür aktarımını sağlamaktır. Sözlü kültürümüzün en önemli folklorik unsurları olan atasözlerinde hem nasihat kültürü yaşatılmakta hem de kültür aktarımı sağlanmaktadır. Her ulusun kendi deneyimleriyle, bilgeliğiyle oluşturduğu atasözleri bir dil birliğinin dünya görüşünü, yaşayış biçimini yansıttığı gibi o toplumun kültür tarihiyle ilgili, önemli ipuçları da vermektedir (Aksan, 2009:III.cilt sayfa 38). Burada Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde nasihat içerikli buyurgan atasözlerine örnekler verilecektir.

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE NASİHAT İÇERİKLİ BUYURGAN ATASÖZLERİ

- Aç bırakma (koyma) hırsız edersin, çok söyleme arsız (yüzsüz) edersin (AS:33¹).
- Aç gözünü, (yoksa) açarlar gözünü (AS:39).
- Açma sırrını (sırrını açma) dostuna, (dostunun dostu vardır) o da söyler dostuna (AS:58).
- Adamın yere bakanından, suyun sessiz (yavas) akanından kork (Suyun yavas akanından, insanın yere bakanından kork) (AS: 85).
- Ağzın karnından büyük olmasın (AS:141).
- Ağır git ki yol alsın (TAS:10²).
- Ağlama ölü için ağla deli için (TAS:10).
- Akara kokara bakma, çuvala girene bak (AS:153).
- Aklına geleni işleme, her ağacı taşlama (AS:190).
- Akra ile ye iç, alışveriş etme (AS:192).

¹ Atasözleri sözlüğünde atasözlerinin sıralanış numarasını göstermektedir.

² Türk Atasözlerinden Seçmeler kitabında atasözlerinin bulunduğu sayfaları göstermektedir.

- Akşamın işini yarına (sabaha) bırakma (koyma) (AS:196).
- Akşam ise yat, sabah ise git. (Akşam oldu kon, sabah oldu göç) (AS:197).
- Alacağın olsun da alaca kargada olsun (<http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/14.php>).
- Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yere yatma yel alır (AS:212).
- Alma soysuzun kızını, sürer anası izini (AS:262).
- Anası öveni koy da kaç, el övdüğünü al da kaç (Erenoğlu, 2007: 1151-1167).
- Anasına bak kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak bezini al (AS:298).
- Aşını, eşini, işini bil (TAS:15).
- Ayağını sıcak tut, başını serin, gönlünü ferah tut, düşünme derin (TAS:16).
- Ayağını yorganına göre uzat (TAS:16).
- Az ada, çok öde (AS:452).
- Az kaz, uz kaz, boyunca kaz (AS:464).
- Az söyle çok dinle (TAS:16).
- Bakacağın yüze sıçma, sıçacağın yüze bakma (AS:493).
- Baş kes, yaş kesme (TAS:19).
- Beslemeyi eslemeden alma (AS:566).
- Bin atın varsa inişte in, bir atın varsa yokuşta bin (AS:594).
- Bin bilsen de bir bilene danış (AS:595).
- Bir (sağ) elinin verdiği öbür (sol) elin görmesin (duymasın) (AS:625).
- Bir senden büyüğün, bir de senden küçüğün sözünü dinle (AS:657).
- Bir söyle iki dinle (AS:659).
- Bir yemem diyenden kork, bir oturmam diyenden (AS:666).
- Bir şeyin önüne bakma sonuna bak (TAS:23).
- Bosanıp kocana varma, sevisip dostuna varma (AS:692).
- Bugünün işini yarına bırakma (TAS:25).
- Bükemediğin eli öp (<http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/14.php>).

- Büyük lokma ye, büyük söyleme (TAS:26).
- Çağrılan (çağrıldığı) yere erinme, çağrılmayan (çağrılmadığı) yere görünme (Çağrıldığı yere git, ar eyleme; çağrılmadığı yere gidip yerini dar eyleme) (AS:760).
- Çalma elin kapısını, çalarlar kapını (AS:764).
- Çirkefe tas atma, üstüne sıçrar (AS:794).
- Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu (AS:799).
- Çok söyleme arsız edersin, aç bırakma (parasız koyma, çok saklama) hırsız (yüzsüz) edersin (AS:823).
- Çocuğu şımartma başına çıkar (TAS:34).
- Dağda gez, belde gez, insafı elden bırakma (TAS:37).
- Deli ile cıkma yola, basına getirir bela (AS:877).
- Dibi görünmeyen sudan geçme (Erenoğlu, 2007: 1151-1167).
- Dilenciye (densiz)borçlu olma,ya düğünde ister,ya bayramda ister (Erenoğlu, 2007: 1151-1167).
- Dost (akraba) ile ye, iç, alışveriş etme (AS:997).
- Elmayı soy da ye, armudu say da ye (AS:1102).
- Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma (AS:1126).
- Erine göre bağla başını, tencerene göre (kaynat) pişir aşını (TAS:45).
- Erken kalkmayan avrat, söz dinlemeyen evlat, mahmuzla giden at, kapında varsa at (Erenoğlu, 2007: 1151-1167).
- Eşeğin kuyruğunu kalabalıkta kesme; kimi uzun der, kimi kısa (AS:1162).
- Evine göre pişir aşını; erine göre bağla başını (AS:1199).
- Ev alma, komşu al (TAS:46).
- Gel denilen yere gitmeye ar eyleme; gelme denilen yere gidip yerini dar eyleme (AS:1239).
- Gençlikte para kazan, kocalıkta kur kazan (TAS:51).
- Gözünle gördüğünü ört, görmediğini söyleme (<http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/14.php>).
- Gülme komşuna, gelir başına (AS:1313).

- Güvenme varlığa, düşersin darlığa (AS:1328).
- Güvenme (inanma) dostuna, saman doldurur postuna (AS:1327).
- Her deliğe (taşın altına) elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan (AS:1403).
- Hekimsiz, hakimsiz memlekette oturma (TAS:55).
- Hocanın yap dediğini yap, yaptığını yapma (TAS:57).
- İti an çomağı hazırla (<http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/14.php>).
- İki dinle (bin isit) bir söyle. (Bir söyle, iki dinle) (AS:1509).
- İki (dokuz) ölç, bir biç (AS:1520).
- İyilik et denize at, balık bilmezse Halık bilir (TAS:62).
- Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşıla (TAS:65).
- Kazma elin kuyusunu, kazarlar kuyunu (AS:1740).
- Kem dileme komşuna, kem iş gelir başına (AS:1774).
- Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız ver (AS:1779).
- Kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını (AS:1838).
- Kork Allah'tan korkmayandan (AS:1856).
- Lafın azı uzun, çobana verme kızı, ya koyun götürür, ya kuzu (TAS:73).
- Lambayı almadan camına bak, gelini almadan huyuna bak (TAS:73).
- Mağrur olma, dünya misafir evidir (TAS:75).
- Maşa varken elini ateşe sokma (TAS:76).
- Nefsinde tecrübe etmediğin şeyi halka tavsiye etme (TAS:81).
- Ne değirmende yat, ne korkulu rüya gör (TAS:81).
- Ne zengine borçlu ol, ne züğürtten alacaklı (TAS:82).
- Ne şaşkın ol basıl, ne taşkın ol asıl (TAS:82).
- Oğlun varsa el ekmeği tattırma, kızın varsa el evinde yatırma (TAS:84).
- Önce iğneyi kendine batır, sonra çuvaldızı ele (TAS:89).
- Paranın gittiğine bakma, işinin bittiğine bak (AS:2153).
- Parmağın girmediği yere kafanı sokma (TAS:92).

- Pek eğilme basarlar, pek yükselme asarlar (TAS:92).
- Pekmezi küpten, kadını kökten al (AS:2166).
- Pek yaş olma, sıkılırsın; pek de kuru olma, kırılırsın (AS:2167).
- Sana vereyim bir öğüt: Ununu elinle oğut (AS:2220).
- Sabahki işini akşama bırakma (TAS:96).
- Sabreyle işine hayır gelsin başına (TAS:96).
- Sağ elin verdiğini sol elin görmesin (TAS:97).
- Sakla samanı gelir zamanı (TAS:99).
- Sana taşla vurana sen aşla vur (<http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/14.php>).
- Sarhoşa dokunma, kendi yıkılsın (AS:2221).
- Sebepsiz kimseyi düşman etme (TAS:100).
- Sen işten korkma, iş senden korksun (AS:2246).
- Sen kazan da düşmana kalsın (AS:2247).
- Senden büyükle alışveriş etme (TAS:101).
- Ser ver, sır verme (Erenoğlu, 2007: 1151-1167).
- Şeytana uyup yolundan kalma, her yüze güleni dost olur sanma (TAS:104).
- Seyrek git sen dostuna, kalksın ayak üstüne (<http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/14.php>).
- Sırrını acma dostuna (dostunun dostu vardır) o da soyler dostuna (AS:2270).
- Sırtını pek tut, ayağa bakma (TAS:101).
- Sofrada elini, mecliste dilini kısa tut (TAS:102).
- Söz biliyorsan söyle, inansınlar; bilmiyorsan söyleme, seni bir adam sansınlar (AS:2298).
- Söz verme, verdinse dönme (AS:2307).
- Su akarken testiği doldurmalı (doldur) (AS:2308).
- Suyu görmeden paçaları sıvama (TAS:102).
- Tarlayı düz al, kadını kız al (AS:2367).

- Ulular köprü olsa basıp geçme (AS:2442).
- Uyuyan yılanın kuyruğuna basma (AS:2454).
- Uveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun (AS:2464).
- Ürkütme tavşanı aslan edersin (TAS:114).
- Ürkek olma, erkek ol (TAS:114).
- Ya olduğun gibi görün, ya görüldüğün gibi ol (AS:2521).
- Yılana yumusak diye el sunma (AS:2575).
- Yoldan kal, yoldaştan kalma (AS:2607).
- Yüz verme arsız olur, az verme hırsız olur (AS:2633).
- Zaman sana uymazsa sen zamana uy (AS:2637).
- Zenginlikle övünme bir kıvılcım yeter, güzelliğinle övünme bir sivilce yeter (TAS:127).

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE NASİHAT İÇERİKLİ BUYURGAN ATASÖZLERİ

- Armondan qolsang ham, darmondan qolma (O'XM:381³). Arzularından kal ama şifadandan kalma.
- Avval o'yla, keyin so'yla (O'XM:333). Önce düşün sonra söyle.
- Avval bil, keyin qil (O'XM:136). Önce öğren sonra yap.
- Aytgan joyga erinma, aytmagan joyga ko'rinma (O'XM:223). Çağrıldığın yere erinme, çağrılmadığın yerde görünme.
- Badqavm bo'lsang bo'l, beqavm bo'lma (O'XM:9). Kötü kavimden olusan ol ama kavimsiz kalma.
- Baxtingga ishonma, barmog'ingga ishon (O'XM:23). Şansına güvenme, eline güven.
- Beobro' bilan bel bog'lama, bekorga qadring ketar (O'XM:329). Değersiz insanlarla yan yana gelip bel bağlama kendi değerini düşürürsün.
- Besh bola ustiga borsang bor, kundosh ustiga borma (O'XM:248). Beş çocuk üstüne varırsan var ama kuma varma.

³ O'zbek Xalq Maqollari kitabında atasözlerinin bulunduğu sayfaların numarasını göstermektedir.

- Bir kun tuz ichgan joyga qirq kun salom ber (O'XM:53). Bir gün tuz içtiğin yere kırk gün selam ver.
- Birovning aybiga ko'z-quloq bo'lma (O'XM:53). İnsanların ayıbını araştırma.
- Bol totli deb barmog'ingni chaynama (O'XM:426). Bal tatlı deyip parmağını yeme.
- Bolani bola dema, pand yeysan (O'XM:426). Çocuğa çocuk deme nasihat yersin.
- Boringga qarab bozor qil (O'XM:408). Parana göre pazar gör.
- Boriga rozi bo'l, yo'g'iga sabr qil (O'XM:216). Varlığa şükret, darlığa sabret.
- Boshing osmonga yetsa ham yerga qarab yur (O'XM:183). Makamın ne kadar yüksek olursa olsun başın hep yerde olsun.
- Bozoringni o'zing qil, tegirmoningni o'zing tort (O'XM:24). Pazarını kendin yap, değirmenini kendin çek.
- Bozorga kech bor, erta qayt (O'XM:388). Pazara geç git, erken dön.
- Bo'lar-bo'lmasga urinma, oxirida surinma (O'XM:396). Her şeye girişme, sonunda sürünme.
- Bugungi ishni ertaga qo'yma (O'XM:403). Bugünün işini yarına bırakma.
- Bug'doy noning bo'lmasa ham, Ochiq yuzing bo'lsin (O'XM:327). Ekmeğin olmasa da güler yüzün olsun.
- Dardsiz boshingni dardga solma (O'XM:427). Dertsiz başına dert alma.
- Dardsizga dard aytma, Ahmoqqa – pand (O'XM:334). Dertsize dert söyleme, ahmağa nasihat verme.
- Daryo bo'yida quduq qazima (O'XM:282). Nehir boyuna kuyu kazma.
- Davlatingni sinasang, kunjut ek, obro'yingni sinasang, ko'makka ayt (O'XM:230). Zenginliğini sinamak istersen susam ek, değerini sinamak istersen yardıma çağır.
- Do'st bilan sirdosh bo'l, ishiga doim qo'ldosh bo'l (O'XM:97). Dostla sırdaş ol, işine yardımcı ol.
- Do'stingga qo'shiq ayt, mehringni qo'shib ayt (O'XM:224). Dostuna şarkı söyle sevgini katıp söyle.
- Do'sting kimligini ayt, sening kimligingni aytaman (O'XM:282). Arkadaşımı söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.
- Do'st orttiranman desang, shirin suhbat qil (O'XM:80). Dostlarını artırmak istersen tatlı söyle.

- Dushmaningni asal bilan bo'g' (O'XM:54). Düşmanını balla boğ.
- -Dushman chaqirsa borma, do'st chaqirsa qolma (O'XM:96). Düşman çağırsa varma, dost çağırsa kalma.
- Dushmanga joningni bersang ham, Siringni berma (O'XM:96). Düşmanına canını versen de sırrını verme.
- Dushmaningdan qo'rqma, munofiqdan qo'rq (O'XM:97). Düşmanından korkma, münafikdan kork.
- Egri yo'ldan yursang ham, to'g'ri yur (O'XM:48). Eğri yolda yürüsen de doğru yürü.
- Egri o'tirsang ham, to'g'ri gapir (O'XM:214). Eğri otur doğru konuş.
- Ekilmagan ekinning ustidan pul olma (O'XM:295). Ekilmeyen ekinden para alma.
- Elga qilma xiyonat, turolmassan salomat (O'XM:21). İnsanlara hiyanet etme, rahat edemezsin.
- Erinchoq qizni erga ber,er olmasa yerga ber (O'XM:38). Tembel kızı kocaya ver, koca yoksa yere ver.
- Eshik ochiq bo'lsa ham, so'rab kir (O'XM:163). Kapı açık da olsa izin alıp gir.
- Farzand ko'rdingmi, ko'chat ek (O'XM:276). Çocuğun olunca fidan dik.
- Folga inonma, suvga suyanma (O'XM:439). Fala inanma, suya dayanma.
- Gapni oz so'zla, Ishni ko'p ko'zla (O'XM:25). Az konuş, çok çalış.
- Gilam sotsang, qo'shningga sot, bir chetida o'zing o'tirasan (O'XM:249). Halı satacaksan komşuna sat, bir köşesinde kendin oturursun.
- Halol ishla, halol tishla (O'XM:43). Helal çalış, helal ye.
- Har yerning tulkisini o'z tozisi bilan ovla (O'XM:402). Her yerin tilkisini kendi tazısıyla avla.
- Haqni nohaq etma, nohaqni haq etma (O'XM:52). Haklıyı haksız haksızı da haklı çıkarma.
- Hasad qilma, havas qil (O'XM:175) Haset etme, heves et.
- Hokim bo'lsang, xalqni bil (O'XM:495). Vali olursan halkı bil.
- Hovli olma, qo'shni ol (O'XM:262). Ev alma komşu al.
- Igna bilan bitadigan ishga juvoldiz tiqma (O'XM:379). İğneyle dikilecek işe çuvaldız karıştırma.

- Ikki quloqdan ko'ra, Bir ko'zga ko'proq ishon (O'XM:303). İki kulaktan ziyade bir göze inan.
- Ilmi borni yosh dema, Ilmi yo'qni bosh dema (O'XM:139). İlmi olana genç deme, ilmi olmaya baş deme.
- İpakbilan boshlab, ip bilan tugatma (O'XM:217). İpekle başlayıp ipele bitirme.
- Ishlaganda qulday ishla, otlanganda bekday otlan (O'XM:351). Köle gibi işle, bey gibi yaşa.
- Ishning ko'zini bil, erning - tilini (O'XM:29). İşin kolayını, kocanın dilini bil.
- Ish seni yengmasin, sen ishni yeng (O'XM:28). İş seni yenmesin sen işi yen.
- It qopmas, ot tepmas dema (O'XM:430)İt kapmaz, at tepmez deme.
- İtdan suyak kutma (O'XM:291)Köpekten kemik bekleme.
- İzzat tilasang, ko'p dema, sihat tilasang, ko'p yema (O'XM:429). İzzet dilersen çok konuşma, sıhhat dilersen çok yeme.
- Joningni fido qilsang qil, nomusingni fido qilma (O'XM:320). Canını feda et ama namusunu feda etme.
- Jumadan umiding bo'lsa, payshanbadan harakat qil (O'XM:398). Cumadan ümidin varsa perşembeden çalış.
- Kaldan taroq so'rama (O'XM:321). Kele tarak sorma.
- Kaptar bo'lib tug'ilsang, qarg'a bo'lib o'lma (O'XM:309). Güvercin olarak doğduysan karga olarak ölme.
- Kasalingdan ilgari kafan tayyorla (O'XM:430). Hastalıktan önce kefen hazırla.
- Katta yesang ham, katta gapirma (O'XM:186). Büyük lokma ye büyük konuşma.
- Keksaga yo'l ber, o'zing ham qartayasan (O'XM:225). Yaşlılara yol ver, kendin de yaşlanacaksın.
- Kelingni qarg'ama, o'g'lingga tegar, Kuyovingni qarg'ama, qizingga tegar (O'XM:431). Gelinini kötüleme, oğluna değer; damadını kötüleme, kızına değer.
- Kelin qildim deb kerilma,
Ishga buyursa, erinma.
Ishga buyursa, erinsang,
O'g'lingning ko'ziga ko'rinma (O'XM:274).
Gelin aldım diye övünme, iş buyurursa erinme, Erinirsen oğlunun gözüne görünme.

- Kelishingni o'ylama, ketishingni o'yla (O'XM:131). Gelişini düşünme, gidişini düşün.
- Kezi kelsa, ketmon chop (O'XM:30)Zamanı gelince çapa yap.
- Kishi yerida sulton bo'lguncha, o'z elingda cho'pon bo'l (O'XM:10). Başkalarının memleketinde sultan olacağına kendi yurdunda çoban ol.
- Kimning aravasiga minsang, o'shanning qo'shig'ini ayt (O'XM:306). Kimin arabasına binersen onun şarkısını söyle.
- Kiradigan eshigingni qattiq yopma (O'XM:284). Gireceğin kapıyı sert kapatma (çarpma).
- Kichikni maqta, kattani saqla (O'XM:466). Küçüğü öv, büyüğü gizle.
- Ko'ngilni qo'l bilan ovlamasang, til bilan ovla (O'XM:81). Gönlü elle değil dille avla.
- Ko'rgan kuningni unutma, xom chorig'ingni quritma (O'XM:91). Başından geçenleri unutma, ham çarlığını kurutma.
- Ko'rganga ko'z, eshitganga quloq bo'lma (O'XM:326). Görene göz, duyana kulak olma.
- Kumushdek ter to'ksang, gavhardek dur olarsan (O'XM:31). Gümüş gibi ter dökersen cevher gbibi inci alırsın.
- Kurashda otangni ayama (O'XM:149). Güreşte babanı koruma.
- Kuching yetmasa, kuchanma (O'XM:379). Gücün yeterse gücenme.
- Kun ko'raman desang, erta tur (O'XM:432). Gün görmek (başarılı olmak) istersen erken kalk.
- Kun g'amini sahar ye, yil g'amini bahor ye (O'XM:399). Günün sıkıntısını sabah çek, yılın sıkıntısını baharda çek.
- Molni topganga boqtir, o'tinni chopganga yoqtir (O'XM:203). Malı bulana baktır, odunu kırana yaktır.
- Mardni xor etma, nomardga zor etma (O'XM:151). Merdi horlama, namerde övme.
- -Mehnat etsang erinmay, to'yar qorning tilanmay (O'XM:32). Erinmeden emek verersen karnın doyar dilenmeden.
- Mehmonning ketishini so'rama, kelishini so'ra (O'XM:167). Misafirin gelişini sor ama gidişini sorma.

- Mehmonning oldida mushugingni pisht dema (O'XM:167). Misafirin yanında kediye pist deme.
- Merosdan yumruq tegsa ham ol (O'XM:372). Mirastan yumruk degse de al.
- Mevasini ye, egasini surishtirma (O'XM:371). Meyvesini ye sahibini sorma (üzümünü ye bağını sorma).
- Moli yo'q deb erdan kechma, cho'pi yo'q deb – yerdan (O'XM:391). Malı yok diye kocadan, çöpü yok diye yerden kaçma.
- Musofirga qiz berma, shahri – ikki,ko'ngli – ikki (O'XM:420). Misafire (yabancıya) kız verme, şehri iki gönlü ikidir.
- Muzga suyanma, yovga sig'inma (O'XM:326) Buza dayanma, kötüyeye sığınma.
- Nafsning so'ziga kirma, xiyonatga yo'l ochar (O'XM:293). Nefsinin sözünü dinleme, ihanete yol açar.
- Nomardga yalinma, bir baloga chalinma (O'XM:152). Namerde yalvarma, bir belaya bulaşma.
- Nomarddan yordam so'rama, yuzingga solar (O'XM:152). Namertten yardım isteme, yüzüne vurur.
- Oshkora do'qdan qo'rqma, yashirin tuhmatdan qo'rq (O'XM:434). Açıkça tehditten korkma, gizli iftiradan kork.
- Olay desang mo'l hosil, mehr qo'yib mehnat qil (O'XM:34). Ürün almak istersen severek çalış.
- Oldingdagini ko'rib, fikr qil, orqadagini ko'rib, shukur qil (O'XM:133). Önündekini görüp düşün, arkandakini görüp şükret.
- Oltin olmay, odob ol, odob oltin emasmi (O'XM:161). Altın alma adap al, adap altın değil midir.
- Onasi maqtagan qizni olma,yangasi maqtagan qizdan qolma (O'XM:161). Anasının övdüğü kızı alma, yengesinin övdüğü kızdan kalma.
- Ota oldidan o'tma, odob oldidan ketma (O'XM:161). Babanın önünden geçme, edepten önde gitme.
- Osh kelsa, yegin, so'z kelsa, degin (O'XM:162). Yemek gelse ye, söz gelse de.
- Ot olsang, minib ol, xotin olsang, ko'rib ol (O'XM:286). At alacaksan binip al, hanım alacaksan görüp al.

- Oldin pichoqni o'zingga ur, og'rimasa, birovga ur (O'XM:330). Bıçağı önce kendine vur, ağrımazsa başkına.
- Otang to'ng'iz bo'lsa, boylab boq (O'XM:330). Baban domuz olsa bağlayıp bak.
- Og'zimga keldi deb, dema, oldimga keldi deb, yema (O'XM:335). Ağzıma geldi diye söyleme, yanıma geldi diye yeme.
- Oq tangang ortiq bo'lsa, qora kuningga saqla (O'XM:364). Paran çoksa kara günün için sakla.
- Och qolganga qozon ostirma, sovuq qotganga o't yoqtirma (O'XM:373). Aç kalana kazan astırma, soğukta donana ocak yaktırma.
- Otang bilan maqtanma, oting bilan maqtan (O'XM:385). Babanla övünme adınla övün.
- Puling bo'lsa, yer ol (O'XM:393). Paran varsa yer al.
- Puling bo'lmasa, bo'lmasin, shirin so'zing bo'lsin (O'XM:82). Paran olmasa olmasın ama tatlı sözün olsun.
- Podadan oldin chang ko'tarma (O'XM:218). Sürüden önce toz kaldırma.
- Rost so'zni ayt, yolg'on so'zdan qayt (O'XM:212). Doğruyu söyle, yalandan kaç.
- Qorning ochmasdan ovqat yegin, qorning to'ymasdan qo'l artgin (O'XM:450). Karnın acıkmadan ye, karnın doymadan elini yıka (sofradan kalk).
- Qorning to'ysa, kekirma, bekor yurib, bo'kirma (O'XM:39). Karnın doyunca geğirme, boş gezip bağırma.
- -Quldek ishla, bekdek tishla (O'XM:39). Köle gibi çalış, bey gibi ye.
- Qoramiq donasi bo'lguncha, bug'doyning somoni bo'l (O'XM:77). Böğürtlen çekirdeği olacağına buğdayın samanı ol.
- Qoshiq bilan osh berib, sopi bilan ko'z chiqarma (O'XM:77). Kaşıkla aş verip sapıyla göz çıkarma.
- Qo'lingdan kelsa, qo'lingdan ber, qo'lingdan kelmasa, yo'lingdan ber (O'XM:77). Elinden gelse elinden ver, elinden gelmezse yolundan ver.
- Qadam qo'y asta-asta, qadam yetguncha ilm ista (O'XM:145). Yavaş yavaş yürü, yürüdükçe ilim iste.
- Qiz bersang, otasiga qarab ber, qiz olsang, onasiga qarab ol (O'XM:159). Kız verirken babasına bak, kız alırken anasına bak.

- -Qosh qo'yaman deb, ko'z chiqarma (O'XM:208). Kaş yapayım darken göz çıkarma.
- Qadring qochgan joydan qoch (O'XM:239). İtibarının kaçtığı yerden kaç.
- Qizni so'raganga ber, qimizni - suvsaganga (O'XM:240). Kızı isteyene ver, kımızı susayana.
- Qorasi ko'ringandan qoldim dema, qo'lingga tegmaganni oldim dema (O'XM:370). Hatasını gördüğünden vazgeçtim deme, eline değmeyi aldım deme.
- Qizing bo'y yetsa, qizi yaxshi bilan qo'shni bo'l, o'g'ling er yetsa, o'g'li yaxshi bilan qo'shni bo'l (O'XM:260). Kızın büyüye iyi kızı olan birine komşu ol, oğlun büyüye iyi oğlu olan birine komşu ol.
- Qudangdan qarz so'rama (O'XM:261). Dünüründen borç isteme.
- Qovoq ekib, qovun kutma (O'XM:344). Kavak ekip kavun bekleme.
- Qarindoshdan qarz olma, qarindoshga qiz berma (O'XM:269). Akrabandan borç alma, akrobana kız verme.
- Qarindoshingga qarz berma, bersang so'rama (O'XM:270). Akrobana borç verme, verirsən isteme.
- Qizni beshikka sol, sepini sandiqqa sol (O'XM:377). Kızı beşiğe koy, çeyizi sandığa.
- Qo'ling bilan qilar ishni boshing bilan o'yla (O'XM:378). Elinle yapacağın işi başınla düşün.
- Qo'l bilan berib, oyoq bilan yugurma (O'XM:442). Elinle verip ayağınla yorulma.
- So'ziga boqma, ishiga boq (O'XM:35). Lafına bakma işine bak (ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz).
- Soqov so'zining so'ngini kut (O'XM:219). Dilsizin sözünün sonunu bekle.
- Suv ko'rmay, etik yechma (O'XM:220). Dereyi görmeden paçaları sıvama.
- Soyangga qarab to'n bichma (O'XM:336). Gölgene bakarak elbise kesme.
- Suv ichadigan quduq'ingga tupurma (O'XM:336). Su içtiğin kuyuya tükürme.
- So'z aytganda o'ylab ayt, Oqibatın bo'ylab ayt (O'XM:337). Konuştuğunda düşünüp söyle, sonunu düşünüp söyle.
- Sar bersang ber, sir berma (O'XM:435). Ser ver, sır verme.
- Sen birovni xo'rlama, seni ham xo'rlavchilar bor (O'XM:435). Sen birilerini horlama, seni de birileri horlar.

- Sirni aytma do'stingga, somon tiqar po'stingga (O'XM:436). Sırrını söyleme dostuna, saman diker postuna.
- Suvning sekin oqqanidan qo'rq, odamning yerga boqqanidan qo'rq (O'XM:437). Suyun yavaş akanından, adamın yere bakanından kork.
- Shaftolidan bog' qilma, echkidan mol qilma (O'XM:456). Şeftaliden bağ yapma, keçiden mal yapma.
- Shamolga qarshi tupurma, yuzingga tushar (O'XM:340). Rüzgara karşı tükürme yüzüne düşer.
- Shirin choying bo'lmasa, shirin tiling bo'lsin (O'XM:167). Tatlı çayın yoksa tatlı dilin olsun.
- Toyni toy deb xo'rlama, ertaindin ot bo'lar (O'XM:471). Tayı toy diye horlama yarın öbürgün at olur.
- Tekin yeguncha, ekib ye (O'XM:42). Bedava yiyeceğine ektiğini ye.
- Tilingni botir qilma, o'zingni botir qil (O'XM:110). Dilini cesurlaştırma, kendini cesurlaştır.
- Tengsiz bilan teng bo'lma (O'XM:119). Densizle denk olma.
- Tirikligida siylamasang, o'lganida yig'lama (O'XM:462). Hayattayken sevmediysen, öldüğünde ağlama.
- Temirchidan ko'mir so'rama (O'XM:421). Demirciden kömür isteme.
- Uying tor bo'lsa ham, ko'ngling keng bo'lsin (O'XM:174). Evin dar olsada gönlün zengin olsun.
- Uzumini ye, bog'ini so'rama (O'XM:339). Üzümünü ye, bağını sorma.
- Unumsiz ishga urinma, ko'pdan qolib surinma (O'XM:354). Verimsiz işe girişme, çoğunluktan kalıp sürünme.
- Uyalmay desang, yolg'on gapirma (O'XM:213). Utanmak istemiyorsan yalan söyleme.
- Yurt desa, yugurib ishla (O'XM:22). Yurt için daha çok çalış.
- Yer egasi bo'lma, mehnat egasi bo'l (O'XM:26). Yer sahibi olma, emek sahibi ol.
- Yuzim oq bo'lsin desang, ishingni to'g'ri qil (O'XM:49). Yüzünün ak olmasını istersen işini doğru yap.
- Yomon bilan yotma, erta turib aytma (O'XM:55). Kötüyle yatma, erken kalkıp anlatma.

- Yomonga yondashma, yaxshidan adashma (O'XM:59). Kötüye yanaşma, iyiden ayrılma.
- Yo'ling bilib, yo'ldosh qil, tenging bilib, tengdosh qil (O'XM:116). Yolunu bilerek yoldaş al, dengini bilerek akran al.
- Yuz hunarni chala bilgandan bir hunarni to'la bil (O'XM:143). Yüz hüneri yarım yamalak bileceğine bir hüneri tam bil.
- Yer ekma, er ek (O'XM:148). Yer ekme er ek.
- Yo'qdan qochma, yomondan tonma (O'XM:149). Yoktan kaçma, kötünden korkma.
- Yosh yigitning ko'zi bilan qiz olma (O'XM:283). Genç gözüyle kız alam.
- Yomonning o'g'li bo'lguncha, yaxshining quli bo'l (O'XM:389). Kötünün oğlu olacağına iyinin kölesi ol.
- Yerdan topsang sanab ol, do'st qilsang - sinab (O'XM:429). Yerden para bulsan sayıp al, dost bulsan deneyip al.
- Yotgan ilonga tegma (O'XM:429). Yatan yılana dokunma.
- Yurganda oyog'ingni ehtiyot qil, gapirganda - tilingni (O'XM:440). Yürürken ayağına konuşurken diline dikkat et.
- Zolimdan panoh tilama, fosiqdan - vafo (O'XM:489). Zalimden aman dileme, fasıktan vefa.
- O'zingga ravo ko'rmaganni, o'zgaga ham ravo ko'rma (O'XM:76). Kendin için istemediğini başkalarına reva görme.
- O'g'lingni sevsang, quldek ishlat (O'XM:159). Oğlunu seviyorsan köle gibi çalıştır.
- O'zgani bug'doy bilsang, O'zingni somon bil (O'XM:191). Başkalarını buğday bilsen kendini saman bil.
- O'zingni o'zing maqtama, Seni biron maqtasin (O'XM:191). Kendi kendini övme seni başkalrı övsün.
- O'ynashga ishonib, ersiz qolma (O'XM:324). Oynaşına inanıp kocasız kalma.
- O't bilan o'ynashma, shamol bilan mushtlashma (O'XM:343). Ocakla oynama, rüzgarla kavga etme.
- O'g'il ko'rsang, terak ek (O'XM:377). Oğlun olursa kavak ek.
- O'zingga ehtiyot bo'l, qo'shningni o'g'ri tutma (O'XM:440). Kendine dikkat et, komşunu hırsız tutma.

- O'ng qo'ling bersin, chap qo'ling bilmasin (O'XM:441). Sağ elin versin, sol elin bilmesin.
- O'zbekning kichigi bo'lguncha, Kuchugi bo'l (O'XM:467). Özbek'in küçüğü olacağına köpeği ol.
- Chigit bo'lsang ham, yigit bo'l (O'XM:154). Küçük olsan da yiğit ol.
- Xotinga mol berma, xol ber (O'XM:179). Kadına mal verme, ben ver.
- Xamir qormasdan, tandirga o't yoqma (O'XM:220). Hamuru görmeden tandırı yakma.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Özbek Türkçesinde 1000 civarında nasihat içerikli buyurgan atasözü tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde daha az sayıda nasihat içerikli buyurgan atasözüne rastlanmıştır. Bu veri nasihat içerikli atasözlerinin Özbek Türkçesinde daha etkin ve işlevsel kullanıldığına delilidir. Özbek Türkçesinde eşanlamlı atasözleriyle karşılaşılmıştır. Bu durum benzer içerikli atasözlerinin farklı ağızlardan aynı anlama gelen biçimlerin mükerer defa derlenmesine bağlanmaktadır. Çalışmaya benzer içerikli atasözlerinden bazıları alınmamıştır.

Nasihat içerikli atasözleri geleneklerin sürdürülmesine ve genç bireylerin korumacı bir yaklaşımla uyarılmasına dayanmaktadır. Her iki muhitte de eğitim amacıyla bunların kullanıldığına şahit olunmuştur. Türk Atasözlerinden Seçmeler adlı eserde, ki bu eser Milli Eğitim Bakanlığı'nın önerdiği 100 temel eserden biridir, nasihat içerikli atasözleri yer almaktadır. İki lehçenin sözlüklerinde, ders kitaplarında nasihat biçimindeki atasözlerine rastlanmaktadır. Bu yaklaşım birey ve toplum terbiyesi açısından önemli ve değerli görülmektedir. Atasözlerinin ders kitaplarında kullanımı değer eğitimine katkı sunacaktır.

Atasözleri kültürel müştereklikler açısından önemli benzerlikler göstermektedir. Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi konuşurları kültürel olarak birbirine yakın bulunmaktadır. Her iki lehçeyle ilgili kültürel birlik düşüncesine atasözleri hizmet edebilir. Onun için karşılaştırmalı çalışmalarda kalıplaşmış folklorik dil unsurlarının işlenmesi kültürel yakınlaşmaya hizmet edecektir.

Özbek Türkçesinde manzum atasözleri daha yaygındır. İslami dönem Türk edebiyatının ilk eserlerinin nasihat içerikli şiirlerden oluştuğu bilinmektedir. Özbek folklorü üzerinde, özellikle atasözlerinde bu eserlerin ciddi etkileri sezilmektedir. Dolayısı ile Özbek Türkçesinde buyurgan atasözlerinin çoğunlukta olması buna bağlanmaktadır.

KISALTMALAR

TAS: Türk Atasözlerinden Seçmeler (İlköğretim İçin 100 Temel Eser).

AS: Atasözleri Sözlüğü (Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, I. Cilt).

O'XM: O'zbek Xalq Maqollari.

KAYNAKLAR

AKÇALI, B., (2013), Kazak Türkçesi Ve Türkiye Türkçesi Atasözlerindeki İyi, Kötü Kavramlarının Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 403-428, ANKARA.

AKSAN, D., (2009), Her Yönüyle Dil, 5. BASKI, TDK, Ankara.

AKSOY, Ö.A., (1993), Atasözleri Sözlüğü, I.cilt, İnkılap Kitabevi. İstanbul.

ALTUN, M., (2004), Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme, Akademik Araştırmalar Dergisi, (Journal of Academic Studies), Mayıs-Temmuz 2004, yıl 6, sayı 21, s.79-91.

ÇINAR, B., (2014), Mantıkî'nin Nasihatnâmesi, TÜBAR-XXXV, sayı:35, Bahar 2014, sayfa: 89-104.

ERENOĞLU, D., (2007), Güvâhî'den Günümüze Atasözleri Ve Deyimler, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4 Fall 2007.

GÜLTEKİN, İ., (2013), Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Divanı'nda Nasihatname Türünde Yazılmış Şiirler Ve Bu Şiirlerin Konuları, Dili Ve Üslubuna Dair Bazı Hususiyetler, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer 2013, p. 1525-1552, ANKARA.

GÜNGÖR ERGAN, N., Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı, (<http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/14.php> (20.09.2014).

KARALIOĞLU, S.K., (1975), Edebiyat Terimleri Kılavuzu, İnkılap ve Aka yayınları, İstanbul.

KELEŞ, R., (2010),Türk Edebiyatı'nda Nasihat, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 44 ERZURUM 2010, 183-209.

KOMİSYON, (2011),Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara.

MENGLIYEV, B.; XOLİYOROV, O., (2011), Ozbek TilidanUniversal Qollanma, 3-baskı, Akademnashr, Toshkent.

MİRZAYEV, T.; MUSOQULOV, A.; SARIMOQOV, B., (2012), Ozbek Xalq Maqollari, Sharq Nashriyot, Toshkent.

NURMONOV, A.; SOBIROV, A.; YUSUPOV, SH., (2010), Hozirgi Ozbek, Adabiy Tili, 3-nashri, ILM-ZIYO, Toshkent.

ÖZKAN, B., GÜNDOĞDU, Ayşe Eda, (2011) Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkçede Atasözleri Ve Deyimler, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer 2011, p. 1133-1147 TURKEY.

RAHMATULLAYEV, Sh., (2000), Ozbek Tilining Etimologik Lugati, Universitet, Toshkent

ŞURA DÖNEMİNDE ÖZBEKİSTAN'DA MÜZİK KÜLTÜRÜ: GELİŞME SÜRECİ VE SORUNLAR

Musical Culture of Uzbekistan During Soviet Period of Time, Its Development
and Problems

Bahrom IRZAYEV*

Öz: Makalede Özbek müzik kültürü tarihi üzerinde durulmuştur. Şuralar döneminde çağdaş Özbek müzik kültürünün oluşması ve gelişmesi, Özbek halkının büyük musikî mirasının ayaklar altına alınması ve bunun olumsuz sonuçları farklı kaynaklar örneğinde analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkistan Halk Konservatuvarı, Doğu Musikisi Bölümü, millî çalgılar, millî opera.

Abstract: This article is development to the Uzbek musical culture history study. In the article basing on various sources the modern Uzbek music developing stages and formation occurred within Soviet epoch are highlighted and analyzed and also oppression towards a huge musical heritage of the Uzbek and its bitter consequences.

Keywords: National Coservatory of Turkestan, "Oriental musis" department, national musical instruments, national opera.

* Araştırmacı, Özbekistan Şehidler Hatırası Müzesi.

Rusya'nın sömürgesi altına alınan Türkistan ülkesi XX.yüzyılın başlarında sosyal hayatın tüm dallarında olduğu gibi kültür alanında da çelişkili gelişme sürecini yaşadı. 1917 yılında gerçekleştirilen Ekim Devrimi sonucu meydana gelen Sovyet hükümeti de Çar Rusya'sının sömürge siyasetini devam ettirdi. Sovyet hükümeti kültür konusunda birçok olumlu sonuçları elde etmiş ise de onun asıl amacı yerli halkı maneviyat açısından yoksullaştırma, onun kökünü baltalama ve neticede onu zayıf düşürmeye yönelikti. Bu konuda Sovyetler tüm imkânları denedi ve millî müzik kültürünün sonraki istikâmetini ciddi şekilde etkiledi.

Orta Asya'da Avrupa eğitim yapısına dayanan ilk müzik okulu 1918 yılının Nisan ayında *Türkistan Halk Üniversitesi* nebzinde bir bölüm şeklinde açıldı. 1918 yılının Temmuz ayında ona *Türkistan Halk Konservatuarı* adı verildi. Söz konusu okulun görevlileri esas itibarıyla Avrupa müziği temsilcilerinden ibaretti. Bu durumu dikkate alan yerli aydınlar 28 Mart 1919 yılında Konservatuar'ın kendilerine ait eski şehir bölümünü açtılar.(Naşa gazeta: 28 Mart 1919) Böylece millî müzik mirasını araştırma ve teşvik etme merkezi meydana geldi. Burada yerli enstrümanları çalan K.Abdullayev, M.Ziyaiddinov, M.Dostmuhamedov, İ.Lütfullayev gibiler faaliyete başladı. Çağdaş müzik uzmanı O.S.Polikarpov'un kaydettiğine göre, merkezde hemen hiçbir imkân sağlanmamıştı, odalar soğuk, rutubetli, harabe ve enstrümanlar da yeterli değildi. Buna rağmen yerli gençler büyük bir gayret ve çalışkanlık gösterdiler. (İstoriya. 1972: 106) İşte böyle bir koşullar altında Y.Recebî, R.Recebî, İ.İkramov, S.Kelanov, P.Rahimov gibi büyük sanatçılar yetişti. Daha sonra bu tür okullar ülkenin diğer noktalarında da kurulmaya başladı. 1919 yılında Semerkant ve Fergana şehirlerinde, 1920 yılında Fitret'in girişimiyle Buhara'da Doğu müzik okulu açıldı. 1924'te *Türkistan Halk Konservatuarı*'nın adı *Taşkent Müzik Teknik Okulu* olarak değiştirildi.

1928 yılında o dönemde Özbekistan'ın başkenti olan Semerkant'ta *Müzik ve Dans Sanatı Bilimsel Araştırma Enstitüsü* açıldı. Enstitünün esas amacı Özbek millî müziği mirasını araştırmak ve onu yeni nesillere ulaştırmaktan ibaretti. Bu amaç doğrultusunda araştırmacılar ekibine ülkenin her yöresinden gelen en bilgili sanatçılar katıldılar. Onların arasında daha önce Buhara Amiri'nin *Sanatçılar Kurulu (Rikab)* reisi olan Ata Celal Nasirov (1845-1928) (Buhara.. 1992: 15) vardı. Onun hakkında V.A.Uspenski şöyle yazar: “Şarkıcı Ata Celal Nasirov Buhara'daki Şaş Makam'ı derin anlayan ve onu koruyan son ve tek temsilcidir. Kendisi son üç amirin saray şarkıcısı olarak hizmet vermiştir. Müzikle 8 yaşından itibaren ilgilenmeye başlayan Ata Celal 16 yaşında Amirliğin sanatçılar gurubuna kabul edilmiştir.” (Uspenski, 1980: 33) Bunun dışında Hacı Ebdü-l Aziz Ebdüresulov (1855-1936) (Uspenski, 1980: 33) da XIX.yüzyılın 80'li yıllarında Buhara'da Şaş Makam'ı Ata Celal'dan, “Harezmi makam sanatını da bir usta vasıtasıyla Ürgençli Yakub Darçı'dan, Fergana yollarını Hudayar Han'ın saray mahremi Aşur Ali Mahrem'den öğrenmiş” (Uspenski,1980: 33) ve millet sanatçısı makamına yükseltmiştir. Ona ait *Acem Müzikleri, Cezaiyir Halk Müziği* gibi eserler, özellikle de 1909 yılında Riga'nın Grommofon derneği tarafından yazılan *Gülizar, Semerkant Uşağı* eserleri bütün dünyaya yayılmıştı. Hacı Ebdü-l Aziz 1923 yılında

Semerkant'ta faaliyete başlayan müzik fakültesinde Talibcan Sadikov, Nebican Hasanov, Sirac Yusupov'a; daha sonra da Taşkent'ten gelen Yunus Recebî, Rıhsı Recebî, İnamcan İkrarov'a ders anlatmıştır. Ayrıca burada Ata Giyas Ebdüganıyev, Leciçe Hafız, Halim İbadov, Hacı Ebdürahman, Ebdükadir İsmailov, Metyusuf Harratov, Hocantlı şarkıcı Sedirhan (Sakin, 1983: 25) gibi birçok müzik bilginleri toplanmıştı. Bu isimler Enstitü'de M.Eşrefî, M.Burhanov, D.Zakirov gibi genç bestecilerin yetişmesinde büyük katkı sağladılar. (Uspenskî,1980: 33) Ve bunların sayesinde *Özbek Müziği, Özbek ve Diğer Doğu Halklarının Müzik Kültürü Hakkında, Tacik Müziği, Buhara, Fergana, ve Hive Şarkıları* gibi ünlü eserler verildi. (Uspenskî,1980: 33)

Şuralar, nüfuzunu sağlam tutabilmek için ilk önce yerli halkın müzik mirasına, folkloru ve çalgılarına daha çok önem verdi. Bu amaç doğrultusunda Özbek halkının müzik mirasını *Ninni, Yâr-Yâr, Leper, Ağıt, Sedir*'den itibaren destanlara ve makam sanatına kadar derinlemesine araştırmaya başladılar. (Belyayev, 1933, Ekberov, 1959, Kon, 1959, Kerametov, 1962). 1919 yılının ikinci yarısında *Türkistan Cumhuriyeti Maarif Halk Komserliği* nebzinde sanat bölümü açılarak burada özel bir sanatsal-etnografik heyet kuruldu. G.Zaferî, E.M.Melngaylis, E.E.Romanovskaya, N.Mironov ve diğer üyelerden ibaret ekip Orta Asya halklarının müzik mirasını araştırma ve onları kayda geçirme işini başlattılar. (İstoriya, 1972: 51). Hatta 1929 yılında *Taşkent Müzik Teknik Okulu*'nda halk şarkılarını kayda geçiren ve onları yeniden işleyen özel gurup oluşturuldu. (İstoriya, 1972: 61). 1930'lu yıllarda Özbek halk folkloru mirasını toplama, kaydetme ve yayma sırasında birçok ünlü halk sanatçısı yetişmiş oldu. Bunların arasında İ.Ekberov, M.Eşrefî, T.Sadikov, Y.Recebî, T.Celilov gibi genç müzisyen ve besteciler vardı. İlk önce 1926 yılında kurulan *Özbekistan Radyo Komitesi* nebzinde Y.Recebî'nin yönetimini yaptığı 12 kişiden ibaret *Özbek Millî Çalgı Sazları Orkestrası* işe başladı. Burada Molla Toyçi Taşmuhamedov, Hoca Halim İbadov, Hacı Ebdürahman, Metyusuf Harratov, Sapa Mugannî, Nazire Ahmedova gibi birçok halk müziği bilgini toplanmıştı. (İstoriya, 1972: 47).

1920-1930 yıllarından itibaren Özbek müzik mirasını Avrupa çalgılarına adapte ederek yeniden yaratma faaliyeti başlatıldı. İlk Özbek semfonik orkestrası için V.Deşevov'un *Semerkant Suitası* (1930) ve M.İppolitov-İvanov'un *Özbekistan Musikî Tasviri* suitaları yaratıldı. Daha sonra M.Eşrefî'nin *Kuruluş* marşı, M.Burhanov'un *Özbekistan Kızı* suitaları yaratıldı. Özbek millî ahenklerinin temelinde ilk kamer türündeki eserler V.Uspenskî tarafından yaratılmıştır. Özellikle *Ferhat ve Şirin* sahne eseri için bestelenen müziklerde kamer türünün imkânlarından genişçe yararlanılmıştır.

Şura bestecileri, eserlerini yaratırken halk müziğinden geniş çapta yararlandılar. Örneğin, Aleksey Kozlovskî 1936 yılında Özbekistan'a gelerek ömrünün sonuna kadar Özbek müziğinin hayranına dönüştü. O, halk müziği temelinde 300'e yakın müzik yarattı. (Rahimov, 1981: 27). Onun halk müziğiyle yaratılarak semfoni orkestra vasıtasıyla çalınan *Tanavar* balesi, *Özgençe* eseri; H.Nasirova icrasında bütün

Sovyet topluluğunda ün kazandı. Toplam sekiz, dördü Özbek (Erler, Azizim, Layzangül, Gayra-gayra) ve dördü Kazak şarkıları ahenklerine dayanarak yaratıldı.

1920'den itibaren halk arasında Şura siyasetini yaymak amacıyla amatör müzik ekolleri kurulmaya başladı. Bu dönemde hemen her büyük kurumda bu tür ekoller kurulmuştu. Hatta köy bölgelerinde bulunan kolhozlarda koro gurupları kuruldu. Bunların yönetimi ve yönlendirilmesi için 1937'de Taşkent'te *Halk Sanatları Evi* açıldı. 1938 yılında amatör sanatçı gurupları arasında yarışma düzenlenerek bu yarışmaya ülkenin 18 şehrinden ve 700 köyünden gelen amatör guruplar katıldı. Bunlardan en parlak olan 100 katılımcıya ülkede bulunan okullarda okuma ve tiyatrolarda tecrübe kazanma imkânları sağlandı. (İstoriya, 1972: 130). 1939 yılında Moskova'da düzenlenen *Bütün Sovyetler Tarım Sergisi*'nde ülkenin 35 ilçesinden gelen 200'ü aşkın katılımcılar, halkın usta sanatçıları itibar kazandı ve onların yanı sıra halk çalgı takımları, kolhoz koro gurupları da katıldılar. Onlar Özbek halkının eski millî sanatını sergileyerek büyük başarı elde ettiler. Aynı zamanda Hamza, T.Celilov, T.Sadikov, M.Eşrefî eserlerini de canlandırdılar. Bu süreçte Şura ideolojisinin aletine dönüşen tiyatronun yeni şekli ortaya çıktı ve 1936 yılında *Özbekistan Devlet Filarmonisi* kuruldu. Filarmoni bazında koro kapela ve halk çalgı aletleri orkestrası gibi yeni takımlar meydana geldi. Gerçi bunlar devletin güdümü altında ise de bu dönemde sanatta millîlik üstündü. Stalin'in yasaklama siyasetinin doruk noktasına ulaştığı ve Büyük Katliam adını aldığı dönemde söz konusu guruplar zor durumda kaldı. Faaliyeti durdurularak *Özbekistan Radyo Komitesi* nebzinde yeni semfoni orkestrası kuruldu. Bu topluluk, daha sonra sadece *Özbekistan Bestecileri Laboravarı* olmayıp bütün Orta Asya ülkelerinde müzik mesleği kültürünün şekillenmesinde büyük önem tuttu. İlk semfoni eserleri olan M.Eşrefî, F.Sadikov, İ.Ekberov, M.Burhanov, S.Yudakov, A.Kozlovskî, Şehidî, Seyfiddinov ve diğer bestecilerin yapıtlarının canlandırılmasını da bu topluluk gerçekleştirmişti. (Özbekistan MDA, Fon R-2487, L-76, 4-6.). 1952 yılına gelince S.Valenkov yönetiminde *Özbekistan Koro* kapelası kuruldu. Bu topluluğun şekillenmesinde besteciler M.Burhanov, İ.Ekberov, S.Yudakov aktif katıldılar. Yalnız bu yeni guruplar millî halk müziğini Şura ideolojisinin zoruyla azaltarak, tam tersine Rus ve kardeş halkların bestecilerinin eserlerini çoğalttılar. Şuralar, her ne kadar millî kültürü geliştirmeyi söylüyorlar ise de aslında bütün dikkatlerini kendi kadrolarını geliştirme, millî ahenkler temelinde yaratılan kendi müziklerini toplumun şuuruna sindirmeye çevirmişti. Millî müzik temelinde *Ey İşçiler, Ekim Sabahı, Pamuk, Yorulmayın Kolhozcular* gibi yüzlerce şarkı yaratılarak halk mirasını Şura düzenini yaymayı hizmet ettirdiler. Bu süreçte Şuralar kendi yeni müzik kültürünü ortaya çıkardı. Burada halk müziğinin büyük gücüne dayanarak halkın büyük kısmını kendi leyhine çevirmeyi amaç edinmişti. Bunun sonucunda da millî müzik mirası olan folklor, destanlar, özellikle de makam sanatının geleceği tehlike altında kaldı.

XX.yüzyılın ilk yıllarında Türkistanlı cedid aydınlarının özverili mücadelesi sonucu Özbek millî tiyatro sanatı meydana gelmişti. Bu sanatın ortaya çıkmasında

Behbudî, Çolpan, Kadirî gibi sanatçıların hizmeti büyük oldu. 1920'li yıllarda ülkede birçok millî tiyatro toplulukları vardı. M.Uygur'un K.Marks, daha sonra da *Numune* adlı topluluğu aktif faaliyette bulundu. 1920-30'lu yıllarda Özbek tiyatro sanatı yeni gelişme sürecine girdi ve müzikli tiyatro eserleri ortaya çıktı. (Kerimov, 1989: 5-6). Özbek müzikli tiyatronun temelini atanlar Gulâm Zeferî, Hamza, Ş.Hurşid, Çolpan, M.Uygur, M.Kâri Yakubovlardır. Bu sanatçıların özverili emekleri sonucunda müzikli tiyatro sanatı çok kısa sürede büyük başarı elde etti. Özellikle Gulâm Zeferî'nin eserleri ün kazandı (Haydarov, 2013: 44-45) ve 1919-1926 yıllarında ondan fazla sahne eseri seyircilerin dikkatine sunuldu. Onun *Halime* eseri 1920-1936 yılları boyunca sahneyi terk etmedi. Eserin başarısını sağlayan etkenler çoktu. İlk önce eserin müzikleri Molla Toyçi Taşmuhamedov, Şarahim Şaumarov, Şayunus Şayusupov gibi sanat sütünları tarafından yazılmıştı ve bunlarda *Taşkent İraki*, *Köçe Bağı*, *Bayat III* gibi halk şarkılarından; *Yâr-Yâr*, *Mübarek*, *Aman-Aman* gibi merasım şarkılarından yerinde yararlanılmıştı. İkincisi, rolleri M.Kariyeva, S.Necmiddinova, 20'li yılların sonu itibarıyla da H.Nasirova, A.Hidayatov gibi yetenekli sanatçıların oynamış olmasıydı.

1 Nisan 1926 yılında M.Kâri Yakubov yönetiminde Yusufcan Kızık, Usta Âlim Kâmilov, C.Sultanov, Memet Buve Settarov, Tamara Hanım ve diğer sanatçılardan ibaret toplam 18 üyesi olan ilk konser topluluğu oluşturuldu. 1927 yılının ilkbaharında bu topluluk *Özbekistan Devlet Konser-Etnografi Topluluğu* adını aldı ve 1926-29 yıllarında müzik sanatının bütün türünde devamlı faaliyette bulundu. Topluluğun bazında 1929 yılının ekim ayında ilk *Özbek Devlet Müzikli Tiyatrosu* ortaya çıktı. M.Kâri Yakubov, hem müdür hem oyuncu hem sanat yönetmeni vazifesini üstlenmişti. Tiyatro, *Arşin Malalan*, *Halime*, *Yoldaşlar* eserlerini, Çolpan'ın *Hücum* (Şerefiddinov, 1990: 8-10) gibi birçok eserini millî müzik eşliğinde halka ulaştırdı. B.Mirzayev, K.Zakirov, Tamara Hanım, L.Sarımsakova, 1932 yılından da H.Nasirov gibi yetenekli sanatçıların faaliyeti müzikli tiyatronun gelişmesine önemli katkı sağladı. 1937 yılında Moskova'da gerçekleştirilen on günlük sanat festivalinde topluluğun *Gülsara* ve *Ferhat ve Şirin* müzikli eserleri oynandı. Mühiddin Kâri Yakubov, H.Nasirova, L.Sarımsakova (Aysara, Yasumen), K.Zakirovlar genç Sovyet ülkesinin en yetenekli oyuncularını olarak itiraf edildi. Onlar sadece seyircilerin değil müzik uzmanlarının da alkışını kazandılar. (Pravda, 1937: 6 Mayıs; Sovetskoye isskustvo, 1937: 5 Haziran; Pravda Vostoka, 1937: 2 Haziran).

Millî opera yaratma, birçok yerli aydınların yanı sıra Behbudî'den sonra Türkistan yurtsever aydınlarının liderlerinden biri olan Fıtrat'ın da en büyük hayalidir. 1921 yılında G.Zaferî'nin *Halime* eseri hakkında gazetede yazarken onu Özbek operasının doğmuş olmasıyla kutlamıştı. Hatta 1927 yılında Semerkant'ta eseri sahnede oynamak için hazırlık işlerini de başlatmıştı. (Kerimov, 1989: 5-6) 1935 yılında Fıtrat *Vase' İsyanı* adlı libretto yazarak M.Eşrefî'ye vermişti. (Rahmanov, 1991: 17-21). M.Eşrefî 1934-1935 yıllarında Fıtrat'ın verdiği sujeye dayanarak ilk operayı yaratmak için hazırlığa başlamıştı. Fıtrat yasaklama siyasetine tabi tutulunca onun *Dalga* adlı eseri ilk Özbek operası olan *Fırtına* için kaynak vazifesini yerine

getirdi. 1938 yılında S.Vasilenko Özbekistan hükümetinden teklif alınca ilk Özbek operasını yaratmaya başladı. Yalnız, o ne Özbekçeyi ne de Özbek halk müziğini biliyordu. Dolayısıyla M.Eşrefî esas itibarıyla Taşkent'te müziği yaratarak arada Moskova'ya gidip S.Vasilenko'ya danışmıştır. Özbekistan'da müzikli tiyatro sanatının ortaya çıkmasında Rus bestecilerinin hizmetlerinin yanı sıra Türkistan aydınlarının bu konudaki istek ve çabaları büyük rol oynamıştır.

Özbek millî tiyatro sahnesinde ilk olarak Mirtemir'in tercümesiyle Baze'nin *Karmen* operası oynanarak H.Nasirova, K.Zakirov, N.Ahmedova gibi birçok opera sanatçısının doğmasına neden oldu. *Fırtına* (K.Yaşın librettosu) operası 11 Haziran 1939 yılında sahne yüzünü gördü ve o günden itibaren *Özbek Müzikli Dram Tiyatrosu*, *Özbekistan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu* adını aldı. (İstoriya, 1972: 178). Bu esere kadar da opera türünde verilen yapıtlar vardı, yalnız onlar türün taleplerini tam olarak karşılamıyordu. *Fırtına* tam bir opera olarak meydana geldi. Sujesi ve taşıdığı anlama rağmen söz konusu eser günümüzde de gerçek millî opera taleplerine tam olarak uyar. Onun koro icrasında *Gül Oyun*, *Girye Kazak*, *Çemende Gül* gibi halk ahenklerinden yararlanılmıştır. M.Kâri Yakubov, K.Zakirov, H.Nasirovalar sahnede gerçek millî karakterleri yaratabildiler. 1940 yılında sahne yüzünü gören R.Gliyer ve T.Sadikovların *Leyla ve Mecnun* (Ş.Hurşid librettosu) operasında Nevaî'nin şiirleri Molla Toyçi Taşmuhamedov, Hoca Halim İbadov gibi usta sanatçılar icrasındaki şarkılardan yararlanıldı. Ayrıca *Kays* ariasında *Irak ve Segah*'tan, *Leyla* ariasında *Uşak*, *Çarzerb*'den, *Nevfel* ariasında *Çapandazi Gülyar*'dan, *Leyla ve Kays* ikilisinde *Kalender II* şarkılarından yararlanıldı. (İstoriya, 1972: 180). Savaş yıllarında tarihî konuda eserler verme imkânı doğunca 1942 yılında A.Kozlovski'nin *Uluğbey* operası meydana geldi. Onun ün kazanmasında Muhiddin Kâri Yakubov'un büyük hizmetini müellifin kendisi de itiraf etmişti. (Sakin, 1990:3-6) Daha sonra, yani 1944 yılında A.Çişko'nun *Mahmut Tarabî* (Aybek librettosu) operası yaratıldı. (İstoriya, 1972: 327). K.Yaşın'ın librettolarına dayanarak 1949 yılında *Gülsara* operası, (T.Sadikov, R.Glier), 1958 yılında *Dilaram* operası, 1960 yılında da *Hamza* operası yaratıldı.(Serdar, 1980: 6-7) Özbek müzik kültürünü çağdaştırmanın yanında onun millîlik özelliğini koruyan büyük isim M.Kâri Yakubov'du. Onun yarattığı tarihî karakterlerde millîlik çok net görülür. Özellikle Uluğbey karakteri dikkate değerdir. (Kariyev, 1986: 4-6). Özbek opera sahnesinin ilk "korifey"leri M.Kâri Yakubov (*Fırtına*'da Vali, Er Tarğın'de Tarğın, *Leyla ve Mecnun*'da Nevfel, *Uluğbey*'de Uluğbey, *Mahmud Tarabî*'de Tarabî; H.Nasirova (*Fırtına*'da Nargül, *Uluğbey*'de San Dun Fan) ve K.Zakirovlardır (*Fırtına*'da Fırtına, *Ulu Kanal*'da Tohtasin, *Karmen*'de Espanilyo). Ayrıca Özbek opera icra okulunun gelişmesinde usta sanatçılar Sattar Yaraşev, Saadet Kabulova, Nasim Haşimov, Korkmaz Muhiddinov ve diğerlerinin katkısı oldu. (Arifcanov, 2013: 110-111).

Şura hâkimiyetinin sağlanmasıyla geleneksel halk müzik mirasına eskilik kalıntısı olarak bakıldı. Özellikle 1920'li yıllarda cehaletle mücadele bahanesiyle halkın eski tarihine, millî değerlere karşı acımasız savaş başlatıldı. Aslında Özbek

halkının geleneksel millî kültürü yüksek seviyedeydi. Önce Arap yazısından, daha sonra da Latin yazısından vazgeçilerek Kiril yazısına geçmek yeni nesillerin atalarıyla etkileşim bağıını kesme yolundaki bir amaçlı bir hareket oldu. Bu da cehaletin nedenlerinden biriydi. Tabii ki bundan en çok zararlı çıkan müzik kültürü oldu. Sonuç itibarıyla da eski hoca-öğrenci gelenekleri temelinde şekillenen makam okulu onarılamayacak kadar bozguna uğradı. Şuralar, sanatı ele geçirmek için sanatçıları toplu halde hazırlamayı baş hedef edindiler. Bu konuda Avrupa stili eğitim yürürlüğe kondu. Doğu'da böyle bir yapı olmayıp çalgıcı ya da şarkıcılar ayrı ayrı eğitilir ve bir sanatçının ortaya çıkması için 10-15 sene lâzım olurdu. (Ekberov, 1986: 8-9).

Gerçekten makam sanatı millî müzik mirasının en büyük ve eşsiz parçasıdır. Düşünür Fıtrat *Özbek Musikisi Hakkında* adlı makalesinde (1928) bu konuda gururla: "... bu, öyle bir müziktir ki sadece klâsik kısmında üç yüzü aşkın ezgi korunmuştur; bu, öyle bir müziktir ki bu gün yaklaşık on beş çalgının sahibidir; bu, öyle bir müziktir ki onun incelemeye değer nazariyesi, usulü vardır; onu övenler doğru söylerler" diye tarif etmişti. Yine halkın millî müzik mirasını ve onun insan maneviyatına etkisini derin anlayarak: "Hem kendi müziğimizi hem Avrupa müziğini anlayan öğrencilerimiz yetişene dek Avrupa müzik âlimlerinin yardımına dayanırken ama Avrupa müziği ahenklerini izlemeyelim. Avrupa ahenklerine göz yumarak müziğimizin kendi ahengini korumasına dikkat edelim..." (Mustafayev, 2013: 22-23) diye vurgularken ilk önce makam sanatının temizliğini korumayı kastetmişti. Makam sanatı, eskiden saray sanatı olarak bilinir. Onun temiz tutulmasında Buhara amirleri ve Hive hanları kendilerini sorumlu tutmuşlardır. Söz gelimi, makam sanatı bilginlerini bu sanatı icra etmeleri için sadece bayram günlerinde özel bir emirle izin vermişlerdir. Makam mirasının hacmi o kadar büyüktür ki sadece *Şaşmakam*'ın her kısmında altıdan ona kadar çalgı musikisi, kırktan elliye kadar şarkı yolları vardır. Bu da birbiriyle bağlı olan, gönülleri esir eyleyen 300'ü aşkın yapıt demektir. Bunlar günümüzdeki durumuna göre 30 saatten daha fazla süre boyunca çalınabilir. (Recebî, 2007: 14)

Uzmanlara göre makamlardaki Dügah, Segah, Çargah, Pençgah adlı örneklerin kökeni Avesta'ya dayanır. Dugah iki, Segah üç, Çargah dört, Pençgah da beş esas perdeye dayanır ve kendinde Zerdüşterin yaptığı beş defalık ibadetteki ahenkleri bulundurur. Ayrıca Yekgâh da olup, onun yeri Harezmi Rast makamında hissedilir. Buna dayanarak, "gah"ların Zerdüşt ibadet törenlerine ait dinî methiyelerin, yani "gat"ların temelinde meydana geldiği kaydedilir. Makamlar yıl geçtikçe gelişerek büyümüş ve onun ilk şekli "On iki makam"a, daha sonra da "altı makam"a (*Şaşmakam*) birleştirilmiştir. Onu Harezmi makamı ve Taşkent-Fergana makam sanatıyla birlikte düşünürsek muazzam bir yapıyı karşımızda görürüz.

Makam sanatını koruma ve onu gelecek nesillere ulaştırma işleri Şuralardan çok daha önce başlatılmıştı. İlk olarak Harezmi büyük ilim adamı, aydın Kâmil Harezmi, eski geleneklere dayanan Harezmi *Tanbur Çizgisi* adlı nota üslubunu icat etti ve bununla Harezmi makamlarını yazma işini başlatmış oldu. 1899 yılında vefat edince

onun işini oğlu Mirza Metresulbay devam ettirdi. Kâmil notası ve Metpana Hundaybergenlerin hizmeti dolayısıyla Harezmi makamlarının asıl gelenekleri korunmuş oldu. (Yusupov, 1980: 12-13) Şura döneminde makam sanatına karşı eskilik kalıntısı olarak bakıldı. Yalnız, millet aydınlarının girişimiyle 1955'te *Özbekistan Komünist Partisi*'nin Merkez Kurulu tarafından alınan özel bir kararla 12 ciltli *Özbek Halk Musikisi* adlı bilimsel eser yaratma işine girişildi. (Sakin, 1989: 12-13). Çalışmaya büyük bilim adamı, besteci, akademisyen Y.Recebî rehberlik yaptı. Onun liderliğinde 1966-1975 yıllarında 6 ciltli Şaşmakam mecmuasının kusursuz varyantı yayınlandı. Bunun yanı sıra Y.Recebî 1959 yılında *Özbekistan Televizyonu ve Radyosu* nebzinde kurulan gurubun icrasında 1960-1969 yıllarında 21 plakı bulan Şaşmakam icrasının ortaya çıkmasına vesile oldu. Büyük müzik uzmanı, makam ustası İshak Recebov'un (1927-1982) *Makam Meseleleri Üzerine* adlı risalesi 1963 yılında basılarak makam sanatının bilimsel açıdan araştırılmasında büyük adım oldu. M.Yusupov Harezmi makamlarının ilk varyantını 1947-49 yıllarında yazmıştı. Onların yeni versiyonunu da 1951-80 yıllarında verdiği aralıksız emekler sonucu yaratabildi. Ayrıca 1980'de *Rast* ve *Büzruk Makamı*, 1982'de *Neva* makamı, 1984'te *Dügah* makamı, 1986'da *Segah* makamı, 1988'de *Irak* ve *Pençgah* makamlarını hazırlayarak beş ciltten ibaret muazzam yapıt hazırladı. Eserin hacmi 200 basmakalıptan ibarettir.

Özbek halkı müzik mirasının diğer türü de *Büyük şarkı* ya da *Petniseki*'dir. İki ya da üç sanatçı tarafından çalgı eşliğinde icra edilen bu tür şarkılar Özbek halkının profesyonel müzik sanatının orijinal türüdür. Büyük şarkı mersiye, nevha ve diğer merasım şarkıları, ayrıca da aruz vezninde yazılan gazellerin eski okunuş kuralları temelinde ortaya çıkmıştır. Bu sanatın ne zaman ve nasıl bir ortamda ortaya çıktığına dair kesin bir karara varılmamış ise de onun eskiden Zerefşan, Taşkent, özellikle de Fergana vadisinde çok yaygın olduğu bilinmektedir. Baltabay Hafız, Memetbuve Saparov, Hamrakul Kâri, Erkekâri, C.Sultanov, M.Uzakov, G.Taşmatov döneminin ün yapmış büyük şarkı temsilcileriydi. Halkın bu eşsiz müzik mirası uzun yıllar boyunca ihmal edildi, daha doğrusu baskı ve yasaklar altında kaldı. Bu alanın gelişmesi ve gençlerin bu sanatla ilgilenmeleri için herhangi bir okul kurulmadı. Okulda da özel müzik okullarında da millî müziğin bu türlerine vakit ayrılmadı. Millî çalgılar için bile çok az zaman ayrılmıştı. Anlayacağınız herhangi bir çalgı çalmayı tam olarak öğrenme imkânı yoktu. Sadece 1972 yılına gelince *Taşkent Devlet Konservatuarı*'nda *Doğu Müziği* bölümü açıldı. Burada da 7-8 kadar öğrenci kabul edilir ve esas itibarıyla yabancı öğrenciler için hizmet verilerdi. Makam sanatına karşı uluslararası çapta ilginin yükselmesiyle 1975 yılında Taşkent'te *Makam, Mugam ve Çağdaş Besteciler Sanatı* konulu genel Sovyet konferansı, özellikle de 1978 yılının Eylül ayında Semerkant'ta *Orta Doğu ve Yakın Doğu Halklarının Sözlü Geleneklerindeki Profesyonel Müziği ve Çağdaşlık* konulu uluslararası sempozyumu düzenlendi. (Makam yarışması, 1983: 28 Ocak) 1987 yılında Semerkant'ta III.Uluslararası Müzik Sempozyumu gerçekleştirildi ve sempozyuma 25 ülkeden 400'ü aşkın konuşmacı katıldı. (Sovyet Özbekistanı Sanatı, 1987: 19-21). Yukarıda saydığımız faaliyetler sadece makam sanatını teorik açıdan

araştırmayı öngörüyordu. Gerçekte ise millî çalgı ustaları da makam hafızları da yıl geçtikçe azalmaktaydı. Bunun nedeni de makam sanatını derinlemesine araştıran bilimsel merkezin ve onu koruyan devletin mali desteğinin olmamasıydı. Varyete türünün hızla geliştiği bir durumda makam hafızlarının sayısı gittikçe azalıyordu.

Şura hükümeti, ömrünün son yıllarına geldiğinde makam sanatçılarının tanıtım-yarışma törenini düzenleleri için izin verdi. 1983 yılının Şubat ayında M.Eşrefi *Taşkent Devlet Konservatuarı*'nın büyük salonunda *Makam Sanatçılarının I. Ülke Yarışması* gerçekleştirildi. Yarışmaya sanatşinas Prof.F.M.Kerametov başkanlığındaki Prof.A.Adilov, A.Alimahsumov, F.Mamadaliyev, M.Tacibayev gibi üyelerden ibaret heyet hakemlik yaptı. (Metyakub, 1983: 10-12) Yüksek seviyede düzenlenen yarışmanın birincisi R.Kurbanov oldu. Diğer derecelere M.Tacibayev, H.İsmailovlar uygun görüldü. Çalgıcılardan A.İsmailov ve O.Resulovlar şampiyon olarak itiraf edildi. Yarışmanın bu genç isimleri daha sonra halkımızın çok sevdiği sanatçıları oldu. (Özbekistan MDA, Fon 2487 opis 3 cilt 5978.). 1987 yılında *Makam Sanatçılarının II. Ülke Yarışması* düzenlendi ve santurda A.Haltacıyev, icrada M.İrmetov, M.Tacibayevler galip olarak itiraf edildi. (Metyakubov, 1987: 25) İşte makam sanatının kaderi üç dört senede bir yapılan bu tür yarışmaya bırakılmıştı. Şuralar döneminde ünlü sanatçıların halefleri olan genç sanatçılar meydana geldi. Bunların arasında M.Yulçiyeva (Kamilov, 1980: 19) ve H.İsrailovalar (Huşev, 1980: 15) da vardı. Sadece Konservatuvarda açılan bölümde makam sanatçıları hazırlandı. Bunların sayısı 5-10 civarındaydı. Bu da her milyon kişi için bir sanatçı demektir. Hatta Şaşmakam'ın vatani olan Buhara'da 80'li yılların sonuna gelince şehir çevresinde yaşayan bazı amatörler dikkate alınmazsa makam sanatçısı hiç kalmamıştı. (Boranov, 1987: 14). Makam sanatına karşı ilgi gün geçtikçe azalıyor, onu dinleyenler bile kalmıyordu.

Özbek müzik mirasının en önemli parçası ozanlık sanatıdır. Özellikle Surhanderya vilayetinin Şirabad ozanlık ekolü sadece ülkede değil, Türkmenistan ve Tacikistan'da da ün salmıştı. Tarihte Baba Şair, Şirazar Bahşi gibi ozanların her biri 40-50 kadar büyük hacimli destanı ezbere biliyordu. Ayrıca *Bahşi Müziği* ve *Çobanca* dairesine ait 100'ü aşkın müziği çalmışlardır. Şura yönetiminin ilk yıllarında bu destanlar onların ağzından yazıldı. Yalnız müzik kısmı ihmal edildiği için tarih içinde yok olup gittiler. Özellikle Stalin'in yasaklama siyaseti sırasında büyük sanatçılar ve onların eserleri yok edilmişti. Harezmlî Metnazaroğlu (1891-1937), Buhara vilayetinin Kızıltepe ilçesinde yaşayan Murad Cirav (Seidmurad Panahoğlu) (1858-1945), Namangan'ın Kolbukan köyünde yaşayan Razzak Bahşi gibiler bu siyasetin kurbanı oldular. (Muradov, 1981: 7). Millî mirasa karşı adaletsiz davranış sonucunda daha sonraki yıllarda Buhara, Semerkant, Namangan'da ozanlık ekolleri tamamen yok oldu. Sadece söz konusu sanatın sağlam kök saldı Harezmlî, Kaşkaderya ve Surhanderya vilayetlerinde bu sanat ayakta kaldı. XX.yüzyılın 80'li yıllarında sadece Surhan vahasında 70'i aşkın ozan vardı. Yalnız onların repertuarını genişletme ve geliştirme meselesine yeteri kadar önem verilmiyordu. (Sofiyev, 1987: 11) Buna rağmen Stalinizm ortadan kalkınca müzik uzmanlarının girişimiyle "ılıklik" yıllarında ozanlar

arasında tekrar yarışmalar düzenlenmeye başladı. 1930 yılında var olan *Halk Ozanı* ödülünü yeniden tesis etme imkanı sağlanamadı. Yarışmanın düzenlenmesi de az bir şey değildi. Ozanlar yarışması ilk önce Taşkent'te 1967 yılında gerçekleştirildi. İkinci sefer geniş çapta olmasa da 1972 yılında düzenlendi. 1974 yılında üçüncü ve 1976 yılında dördüncü defa Semerkant'ta düzenlendi. 1985 yılının Mayıs ayında Harezm vilayetinin Şavat ilçesinde *Ozan Şairlerin VI. Ülke Yarışması* gerçekleştirildi. Ozanlar Kurbannazar Abdullayev ve Dehkanabadlı Kadir Bahşiler birinci dereceye girdiler. Yarışma ulusal sınırlardan dışarı çıkarak Azerbaycan ve Kazakistan'dan da uzmanlar teşrif buyurdular. Ve sonuç itibarıyla yarışmanın Kafkas ve Orta Asya çapında düzenlenmesi gerektiğine karar verildi. (Sovyet Özbekistanı Sanatı, 1985: 8-9). Şura siyasetinin güçsüzlenmesiyle halkın millî kültürüne karşı ilgi gittikçe artış gösterdi.

Özet olarak Sovyet hükümetinin, 1920-30'lu yıllarda millî müzik mirasını araştırma konusunda gerçekleştirilen faaliyetleri kendi hâkimiyetiyle boğarak durdurduğunu söyleyebiliriz. Bu faaliyetlere destekçi çıkan Fıtrat, Çolpan, G.Zaferî gibi ilim adamları Stalin'in yasaklama siyasetine tabi tutularak mahvedildi. M.Kârî Yakubov gibi aydınlar devamlı baskı altında tutuldu. Millî müziğin bilgin sanatçıları Sovyet okullarına yaklaştırılmadılar. Şuralar devletinin zirve noktaya ulaştığı dönemde kültür durgunluk devrine sokuldu. 1950 yıllarındaki Stalin'in yasaklama siyaseti de beraberinde birçok zararı getirdi. Örneğin, halk çalgı gurubundan tanbur, sata, dutar gibi millî çalgılar alındı. Stalinizm ifşa edildi, ama Şura hükümetinin son günlerine kadar yasaklanan çalgılar geri verilmedi. Konservatuvar'ın eğitim programında halk profesyonel müziğine hiç yer verilmedi. Bunun sonucunda Konservatuvar yarım asırlık faaliyeti boyunca T.Alimatov gibi tanburcu, sata icracısı, İsmail gibi neyici, Hoca Halim ya da Mamurcan gibi şarkıcıyı yetiştiremedi. Sonuçta makam sanatı, ozanlık ve millî dans sanatı, halk çalgıları acılı bir kadere maruz bırakıldı. Yapılan bilimsel gezilerin sonuçları yüzeysel bir şekilde araştırıldı ve onun pratik boyutlarına hiç geçilmedi. Bütün okulların millî çalgı bölümünde Avrupalı bestecilerin yabancı, keman, alto ve çello gibi çalgılarla çalınan eserleri programa dahil edildi. (Kasimov, 1989: 22). Son dönemlerde Şura ideolojisinin dayanak noktası olan çağdaş müzik dallarında (bestecilik, opera ve bale sanatı) da gerilimler yaşandı. Bunun esas nedeni eğitimin millîlikten uzak tutulmasıydı (Sovyet Özbekistanı Sanatı, 1979: 8-10).

KAYNAKLAR

- ARİFCANOV, H. (2013). Özbekistan'da opera sanatı. Sanat dallarında gençleri manevî-ahlâkî açıdan eğitime; araştırma, çözüm ve planlar. Ülke bilimsel-pratik konferansı materyalleri. Buhara.
- BELYAYEV V, M, (1933). Müzikalniye instrumentı Uzbekistana. Moskova.
- BORANOV, M, (1987). Buhara makamının kaderi // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 3, s.14.
- Buhara makam okulu //Nafasat, № 7-8, 1992, s.15.
- EKBEROV, Y.Kon, (1962). Uzbekskaya narodnaya instrumentalnaya muzıka, Sb. Uzbekskaya narodnaya muzıka, cilt I,III, Taşkent.
- EKBEROV, İ., (1986). Tahsil ve Gelenek // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 5, s.8-9.
- Gelenek ve Yenilikçilik // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 12, 1987, s.19-21.
- HAYDAROV, (2013). Müzikli dramda tarihî konunun ele alınışı. Sanat dallarında gençleri manevî-ahlâkî açıdan eğitime; araştırma, çözüm ve planlar. Ülke bilimsel-pratik konferansı materyalleri, Buhara.
- HUSANOV, A., (1970). Semerkant Bülbülü, Taşkent, Gafur Gulâm yayınevi, s.47.
- HUŞEV, İ., (1980). Şarkı Söyle Hürriyet! // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 7, s.15.
- İSMETİ, İ., (1927). Maarif ve Öğretmen dergisi, sayı 7-8.
- KARİYEV, R., (1986). Bayraktar // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 10, S. 4-6.
- KAMİLOV, K., (1980). Şarkı Söyle Münacat! // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 5, s.19.
- KASİMOV, R., (1989). Saygı duyarız // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 5, s.22.
- KERAMETOV, M, (1972). Uzbekskaya dombrovaya muzıka, Taşkent, İstoriya uzbekskoy sovsotskoy muzıki, cilt I, Taşkent, G.Gulâm Yayınları, s.61.
- KERİMOV N., (1989). Karasaç ve Altayhan // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 3, s.5-6.
- MAKAM YARIŞMASI // Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı, Taşkent, sayı №5, 28 Ocak 1983.
- METYAKUB A., (1983). Eski ve Genç Sanat // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 4, s.10-12.
- METYAKUBOV A., (1987). Yarışma tamamlandı, yarışma devam edecek // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 4, s.25.
- MİRAS VE ÇAĞDAŞ MÜZİK // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 8, 1979, s.8-10.

- Mİ Z – 37. Inv. 168. № 62. Zaferî G., Özbek müziği hakkında // Alanga Yayınları, 1930, s.10.
- MİRONOV, N., Özbek Müziği, Özbek ve diğer Doğu halklarının müzik kültürü üzerine, Buhara.
- MURADOV, M., OZAN Razzak (1981). // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 5, s.7.
- MUSTAFAYEV, B., NAROVA Ş.U.,(2013). Abdurauf Fitrat ve Özbek Müzik Bilimi. Sanat dallarında gençleri manevî-ahlâkî açıdan eğitime; araştırma, çözüm ve planlar. Ülke bilimsel-pratik konferansı materyalleri, Buhara,
- NAŞA GAZETA, 28 Mart 1919.
- OZANLAR YARIŞMASI // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 7, 1985, s.8-9.
- ÖZBEKİSTAN HALK HAFIZI HASAN RECEBÎ, s.14.
- ÖZBEKİSTAN MDA, Fon 2487 opis 3 cilt 5978. Materialı o provedeniye 1 Respublikanskogo konkursa ispolniteley makamov.
- PRAVDA, 6 Mayıs 1937, Sovetskoye isskustvo, 5 Haziran 1937, Pravda Vostoka, 2 Haziran 1937.
- RAHİMOV, A., (1981). Kalbe Sinmiş Ezgiler // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 4, s.27.
- RAHMANOV, M., (1991). Fitrat dramları ve onun sahne tarihi // Sanat, № 3, s.17-21.
- RECEBÎ, Y., (2007). Özbek Makamları, Şaşmakam, Taşkent.
- SAKİN, Ş. (1983). Sadirhan Hafız // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 6, s.25.
- SAKİN, Ş.,(1989). Büyük Çalışma // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 5, s.12-13.
- SAKİN, Ş., (1990). Alp sima yahut M.Kariyakubov'un üçüncü ölümü // Sanat, № 6, s.3-6.
- SERDAR, Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 1, 1980, s.6-7.
- SOFİYEV, N., (1987). Ozanlık sorunları // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 9, s.11.
- ŞEREFİDDİNOV, A., (1990). Çolpan'ın Dramları // Sanat, № 4, s.8-10.
- USPENSKÎ, V.A., (1980). Klassiçeskaya muzika uzbekov //V.A.Uspenskî, Taşkent, s.33.
- YUSUPOV, M., (1980). Büyük makam sanatçıları // Sovyet Özbekistanı Sanatı, № 3, s.12-13.

O'TKİR HOŞİMOV'UN "DUNYONING ISHLARI" ESERİNDE GEÇEN ALKIŞ VE KARGIŞLAR

Cheers and Maledictions in Otkir Hoshimov's Novel 'Dunyoning Ishlari'

Zeynel POLAT*

Öz: Alkış ve kargışlar, kalıplaşmış sözlerden ibaret olan atasözleri gibi özlü sözlerdendir ve bir hükmü ifade eder. Özbek toplumunun da ulusal hafızası olarak nitelendirilen, millî miras hüviyeti sayılan, kuşaktan kuşağa dil ile aktarılan, milletin düşünce ve duygu dünyasını en sade şekilde yansıtan edebî unsurdur.

Özbek edebiyatında öne çıkan edebî şahsiyetlerden O'tkir Hoşimov, bıraktığı eserlerle dil-kültür aktarımına büyük katkılarda bulunmuştur. "Dunyoning İşlari" eseri de bunlardan biridir. Eser, analara hasredilen otuz üç hikâyeciğin birleşmesinden müteşekkildir. 1982'de "Dunyoning İşlari" Aybek adına Cumhuriyet Devlet Mükâfatı'na lâyık görülmüştür. Çalışmamızda yazarın hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verirken; mezkûr eserde geçen alkışlar ve kargışları ihtiva eden bölümleri de ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Alkış-Kargış, Durgunluk Devri Özbek Edebiyatı, O'tkir Hoşimov

Abstract: Cheers and malediction the stereotypes which consists of words such as proverbs and sayings are made express provisions. Also Uzbek society, which is considered the national memory, which is considered a national heritage, identity, language and transmitted from generation to generation, the nation's thoughts and feelings reflecting the literary elements in the world is the most simple way.

O'tkir of prominent literary figures of Uzbek literature Hoşimov left off with his work has contributed greatly to transfer language and culture. "Dunyoning İşlar for" work is one of them. The work of the main devoted to consist of thirty-three hikâyeciğ that merged. In 1982, "Dunyoning İşlar the" was awarded with the Republic State award on behalf of Aybek. In our study, brief information about the author's life and works is given and the aforementioned work containing the alkış and kargış will be considered.

Keywords: alkış-kargış (benedictions-maledictions), Recession Period Uzbek literature, O'tkir Hoşimov

*Dr. Ishik Üniversitesi, Erbil / Irak

GİRİŞ

Bilindiği üzere dualar (alkış veya hayır dua), beddualar (ilenç veya kargış) hayatın içinde sözlü kültürün aynası, sözlü değerlendirme unsurudur. Hayır dua olarak bilinen alkışlar, kişinin kendisi ve etrafındakiler için Allah'tan güzel ihسانlar dilemek veya kültürel bir hadisede geleneği yaşatmada övgülerde bulunmadır. Duanın alkıştan farkı, onu söyleyenin, ya kendisi için, ya da genel olarak insanlar (çoğu kez özellikle din kardeşleri) için Allah'tan istediklerini bildirmesidir. Bu bildiri ne kadar güzel bir biçimde söylenirse etkisinin o kadar büyük olacağı inancı, dua kalıplarındaki sanat özenmesini açıklar. (Boratav,1982:129) Bazı kaynaklarda kargış halinde geçen beddualar, Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğünde kargamak'tan kargış yani "kötülemek, ilenmek, beddua etmek (Eyüboğlu,1995:26) şeklinde görülmektedir. Kargışlar, kötülüğü dokunan birisi, birileri, siyasî bir gruptan dolayı manevî zarara uğrayanın kendisine yapılan kötü ve yanlış hareketler yüzünden kötülüğü yapanı kınaması, zor durumda kalmasını Allah'tan isteme, organlarının zarar görmesini dileme, doğal afetlere maruz kalmasını isteme gibi sözlerle karşımıza çıkmaktadır. Her iki kavram da arzuların peyda olan halk kültürünün sözlü mahsulleridir.

Özbek edebiyatı, uzun süren sessizlik ya da durgunluk dönemi yaşamıştır. Şairler ve yazarlar düşüncelerini özgürce ifade etmekte zorlanmışlardır. Stalin'in 1937 aydın katliamıyla birlikte insanlık tarihine kara leke olarak geçti. 1960'lara kadar olan devre "Suskunluk Devri" adı verilmiştir. Bu devirde susmayan ve önemli eserler bırakan yazarlar da vardır. 1956'da Kuruşev'in yumuşama politikasını daha sonra Leonid Brejnev'in "Durgunluk Devri" izledi. Bu dönemde yazarlar üzerinde baskı biraz hafiflemiştir. Şairler, ideolojinin boyunduruğundan kurtulmuşlardır. Bu dönem entelektüel eleştiri ve yeni yönelişler dönemi olmuştur (Kolcu,2010:300). Fikir özgürlüğünün, yazmaktaki düşsel özgürlüklerin rahatladığı bu dönemde O'tkir Hoşimov da eser vermeye başlayan yazarlardandır. "Dünyoning İşlari" adlı eser, Özbek halkına ait halk kültürünün kısa da olsa aynası hükmündedir.

Dua, insanın kendisi ile içinde yaşadığı cemiyetin maddî refah ve mânevî saâdetinde yardım ve merhametini istemek üzere Allah'a yaptığı bir hitap, bir sesleniştir. Türk cemiyetinde de dualar Şamanizm, Budizm, ve Manihaizm kültür devrelerini aşarak İslamiyetle daha düzenli ve yeni zihniyetle gelişmiş bir şekilde yaşamaya devam etti (Elçin,2005:662). Dua, kimi zaman Allah'a niyazın yanında, karşıdaki için iyi dilekte bulunma şeklinde de olmaktadır. Türk inanç ve geleneğine ters düşen, gerçekleşmesi mümkün olmayan dileklere de rastlamaktayız. (Kaya, 202:106) Eski Türkçe'de alkışa, öğme de denmektedir. Beddua, kargış ise, duanın aksi ve zıddı olan lâ'net, inkisar, belâ ve gazap ifade eden menfî sözlerdir. Farsça "bed" ve Arapça dua (çağırma) kelimelerinin birleşmesinden yapılan bu tâbiri, en eski Türk kaynaklarından 19'uncu asra kadarki kültür eserlerimiz ve sözlerimizde çok yaygın "Kargış ve ilenç" kelimeleriyle karşılaşmaktayız. Kargış, insanın kendisine, ailesine,

cemiyetine ve din gibi müesseselerine zararı dokunacak şahıslara, düşünce ve fikirlere karşı davranışlarının şiddetli bir tepkisidir (Elçin,2005:663). Hayatta adaletsizliğe uğramış, küfrân-ı nimetle karşılaşmış insanın vicdanında uyanan isyân ve hiddeti susturma çarelerini araması gayet tabiidir. Kargışlar, bu ruhî yapı içinde olan insanların yardımı Allah'tan beklmeleri, kötülere cezalandırmasını istemeleri gibi temenni ve dileklerinin mevcut olduğu sözlü kültür ürünlerindedir. Halk edebiyatı eserlerinin zamanla sözlü olması, ağızdan ağıza nakledilmesi bu arada varyantlaşması, geleneksel oluşu kalıplaşması ve musiki ile söylenmesidir (Güzel,2010:106). Alkış ve kargışlar (hayır dua-bed dua) sözleri konuşmayı süsleyici, duyguları belirleyici, anlatımı güçlendirici dil öğeleridir (Boratav,1982:125).

Alkış ve kargışları oluşturan kelime ve kelime grupları genelde karşılaştırma, mübalağa yapılarak ya da millileşmiş kelimelerden istifade ederek değeri artırılır. Bunun yanında Özbek ve Tacik halkları, duaya başlarken ve sonlandırırken yaşça büyük birisinin önderliğinde ellerini açarak "**İlohi omi-in**" ifadesini kullanır ve ellerini yüzlerine sürerler.

O'TKİR HOŞİMOV HAYATI VE ESERLERİ

Başarılı bir yazarlık hayatı geçiren O'tkir Hoşimov, 1941 yılında Taşkent'te işçi bir ailede dünyaya geldi. 1959-1964 yıllarında Taşkent Devlet Üniversitesi'nin Filoloji Fakültesi'nin Gazetecilik Bölümü'nde okudu. Hoşimov, "Taşkent Hakikati", "Sovyet Özbekistan'ı", 1966'dan itibaren de "Taşkent Akşamı" ruznamesinde yazarlar bölümü müdürlüğü, Gafur Gulam adına edebiyat ve sanat neşriyatında baş yazar olarak vazife aldı.

Hoşimov, yazarlığa şiir ve kısa hikâyeler yazarak başladı. Eserleri 1962 yılında "Pulat Cavandoz", 1963'te "Odamlar Nima Derkin...", "Şamol Esaveredi", "Bahor Qaytmaydi", (1970), "Qalbinga Quloq Sol" (1973), "Uzun Keceler" (1975), "Nimadir Boldi" (1976), "Nur Bor ki Soya Bor" (1979), "Kuyoş Terazisi" (1980), "Dunyoning İşlari" (1982) hikâye ve kıssalar derlemesi, "İkki Eşik Orası" (1986) romanları basılmıştır. 1974 yılında "Birovning Taşvişi" adlı psikolojik draması sahnelendi (Öztürk,1997:161-162). Orta Asya cumhuriyetlerinin bazı tiyatrolarında sahnelenen eserleri olmuştur. "Toylar Muborak", "Sizdan O Güne, Bizden Bu Güne" gibi piyeslerin de sahibidir. Eserleri, kardeş halklar ve birçok yabancı dile tercüme edilmiştir. Onun edep, ahlâk, manevî alemi, millî düşünceleri örnek teşkil etmektedir. Özbekistan halk yazarı O'tkir Hoşimov, 1982'de "Dunyoning İşlari" kıssası ile Aybek adına; 1986'da "İkki Eşik Orası" romanı ile Hamza adına Cumhuriyet Devlet Mükâfatı'na lâyık görüldü.

ALKIŞ (HAYIR DUA- DUA) VE KARGIŞ (İLENC-BEDDUA) TERİMLERİNİN TÜRK DİLLİ HALKLARDAKİ ADLANDIRILIŞI

Geçmişte veya günümüzde aynı ortak kimliği paylaşan milletler, farklı coğrafyalarda yaşasa da kültürlerinde benzerliklerin görülmesi oldukça normal bir hadisedir. Bu bağlamda dua-beddua veya alkış-kargış denen soyut kavramların Türk dilli halkların folklorunun hemen hemen tamamında yakın kelimelerle bilinmektedir.

Alkış, dua, hayır dua

Türkiye Türkçesi: Alkış, dua, hayır dua

Azerbaycan Türkçesi: Dua

Başkurt Türkçesi: Doğa, namaz

Kazak Türkçesi: Bata, duğa, jalbarınuv

Kırgız Türkçesi: Duba, bata

Özbek Türkçesi: Duá

Tatar Türkçesi: Doğa, namaz

Türkmen Türkçesi: Doğā, ōmīn

Uygur Türkçesi: Dua, duğa

Beddua, kargış, ilenç

Türkiye Türkçesi: Beddua, kargış

Azerbaycan Türkçesi: Garğış

Başkurt Türkçesi: Kähär, läğnät (ukıv)

Kazak Türkçesi: Karğıs, terisbata

Kırgız Türkçesi: Karğış

Özbek Türkçesi: Lā'nät, qarğaş, duoyi bad

Tatar Türkçesi: Kahärläv, karğış, läğnät, nälät

Türkmen Türkçesi: Betdoğā, garğış

Uygur Türkçesi: Karğış (Ercilasun,1991:190-191)

Eserde Geçen Alkış ve Kargışlar

Eser, beşinci sayfasında (*Bu qissa katta-kicilik novellalardan iborat. Biroq ularning barchasida men uchun eng aziz odam-onam siymosi bor. Bundaqi odamlarning hammasini o'z ko'zim bilan ko'rganman. Faqat ba'zilarining ismi o'zgaradi xolos. Bu odamlarning qismati ham qaysidir jihati bilan onamga bog'langan. Dunyodagi hammaa onalar farzandiga munosabat bobida bir-biriga juda o'xshaydi. Bas, shunday ekan, bu asar sizlarga bag'ishlanadi aziz Onajonlar!*) (Hoshimov,2008:5) ifade edildiği üzere çocukların ilk öğretmenleri olan annelere bağışlanmıştır. Analara hasredilen otuz üç hikâyeciğin birleşmesinden müteşekkil olan bu eseri oluşturan hikâyeciklerin hemen hemen tamamı bize göre küçük ve değersiz gibi görünen bazı hadiselere dikkat etmemizi önermektedir. Yaşanılan her olayın da çevredeki çocuklar tarafından ilgi ile takip edildiği de görülmektedir. Hikâyeler bu yönüyle toplusal terapi ve kültür eğitimi özelliği de taşımaktadır. Halk edebiyatının genç nesle aktarımı aşamasında ise yazarlar, şairler ve halk devreye girer. Halkın dilini kullanarak mesaj da verilir. Aşağıda vermeye gayret ettiğimiz hikâyeye örneklerinde halk dilinin kullanılması sadece eser vermek değil, çocuk eğitiminde başta anne olmak üzere aile verilen mesaj vardır. Eser, baştan aşağı Özbek kültürünün zenginliklerini gösteren hikâyeleri halk edebiyatı unsurlarıyla süsleyerek dile getirmiştir. Hikâyelerdeki olay örgüsü şahıslarla ve mekânla daha somut hale getirilmeye çalışılmış, okuyucuya bir merak ve heyecan vermiştir. “Dunyoning İşlari” eserinde geçen alkış (dua- iyi dilek) ve beddua (kargış) aşağıda gösterilmektedir.

Geceleri iri iri yıldızlarla çevrili olan gökyüzü, şehre adeta renk cümbüşü yaşıtmaktadır. Bu renklerin arasında incecik bir ay peyda olur, çıkar gider. Bu esnada hikâyedeki anne, çocuğu ve az ileride öksüz bir kız çocuğu gökyüzüne bakar. Anne, ağzında genel anlamda herkes için söylene de o an etrafında bulunan çocukları ve kendisi için aşağıdaki iyi dilek anlamındaki duayı seslendirir. Alkışların ve kargışların küçücük nazım parçaları biçiminde olanlarına da rastlanır (Boratav,1982:126).

*“Oymomaxan¹ xulla,
Qanotlari tilla².
Subxon allo sizga,
Umr bersing bizga...”* (Hoshimov, Oq, Oydm Kechalar, 2008:6)

Böyle dua edip kendi çocuğunun başını sıvazlayan anneyi az ilerde taşların arasında öksüz bir kız çocuğu ağlayarak izlemekte ve ağzından şu dilek sözleri çıkmaktadır:

¹ Oymomaxan: Dolunay anlamında olup, kelimenin sonundaki “-xan” eki de etrafında çocukların olduğunu göstermektedir. Bu tür ifadeler, çocukları heveslendiren, onların dünyalarına girmeyi kolaylaştıran ifadelerdir.

² Tilla: altın

**“Ochil ochil, oq toshla-a,
Men onamni ko’rayin-a
Diyoriga to’yayin-a.”** (Hoshimov, Oq, Oydin Kechalar, 2008:6)

Yapılan işlerin ardından Allah’tan iyi niyet talebinde bulunulur. Allah’ın adı kullanılarak teşekkür edilir. Aşağıdaki örnek ahlak ve görgü kurallarında sıkça görülüren şükür, teşekkür, tebrik ve kutlamalarda kullanılan örneklerdendir.

*“Ehtimol shunday hamdir. Balki, odamlarning dardiga sherik bo’laverib ko’nikib ketgan bu nuroniy qariga kerakli paytda har kimga ana shunday tasalli so’zini aytar. **Rahmat senga, otaxon.** Ertami-kechmi har kimning ishi tushadigan mana shu go’llaring uchun **rahmat.** O’rnatib turgan yurakka suv sepa biladigan mana shu hamdar galbing uchun **rahmat.*** (Hoshimov, Tasalli, 2008:7-8)

“Gilom Paypoq” hikâyesinde çocuğunun hastalığı karşısında çaresizce bekleyen, sağa sola koşuşturan anneye, hacı babanın duası ve iyi niyet dilekleri yetişir:

–“O’lib qoladi! Bolaginam o’lib qoladi!”

*“Vahima qilmang, posha, **dardni bergan Xuda, davosiniyam beradi**”.* (Hoshimov, Gilom Paypoq, 2008:17)

Ceviz hırsızlığı yapan çocuğu annesi bir kenara iter, yaptığıın yanlış olduğunun düşünmesini ister. Sabretmesini diler. *“Onam do’ppi to’la yong’oqni qolimdan olip, yelkamga qoqdi.*

“Bor, sabr qilib turgin.” (Hoshimov, Eng Og’ır Gunoh, 2008:19-20)

Evde pişen yemeği beğenmeyen çocuğun önüne annesi tabağı uzatır. Hikâyenin bu bölümü anne-oğul ve daha sonra babanın da dahil olmasıyla evde az miktarda kalan levlegi³ de yere düşer ve anne bu işe oldukça kıza. Diyalog içinde geçen kızma ve kargış şu şekildedir:

“Tovaqni qo’lim bilan bir urgan edim, uchib avval supaga, undan yerga tushdi. Tolgon yer bilan bitta bo’lib sochildi-da, tuproqqa qorishib ketdi. Birdan oyimning ko’zida g’azab chaqnadi.

*... **Non-ku, bu, ahmoq! Günoh bo’ladi-ku!**)*

...dadam lavlagi bo’lagani qo’lida tutganча jahl bilan onamga garadi

-To’kilib ketdi, dedi oyim boshini quyi solib.

-Padaringga la’nat! Non, ko’r qiladi seni!.” (Hoshimov, Eng Og’ır Gunoh, 2008:21)

³ Levlegi: şeker pancarı

Aynı hikâyede arabadan inen anne ve çocuğu, şoföre şu şekilde dua ve teşekkürde bulunur:

-Mana, keldik. **Rahmat. (Teşekkür ederim)** Shu yerda trolleybusga chiqamiz. -U ovunib qolgan o'g'ilchasini ko'tarib shosha-pisha mashinadan tushdi. - **Katta rahmat**, baraka topinglar. (Hoshimov, Bola Yig'isi, 2008: 23)

İyi ya da kötü dileklere amaç edinilen kişi bazan pervasızca abartılır. Güçlü, fedakâr olduğunu göstermek için kimi zaman hayvana benzetilir. "Maxallaning Shayhi" hikâyesinde mahalleye küçük yaşlardayken gelen, gerçek adını kimsenin bilmediği Shayh, misafir ağırlamayı çok sever, yabancı olduğundan "z" harfini söyleyemez "dz" der; "s" diyemez, "ts" der. Her gelen misafire de ikramda kusur etmez. Ama onun konuşması misafirler arasında alay konusudur. Gelen misafirler, sofraya oturur ve ikram beklentilerini güya methlerle dile getirirler:

-Bo'sh kelma, Shayh!

-**Malades, Shayh! Orangutan bo'b ket-e!** (Hoshimov, Maxallaning Shayhi 2008: 32-33).

İyiliği istenen, ya da ilenen kişi konuşanın karşısındadır; ya da konuşan onu karşısında sayar. (Boratav,1982:127). "Toy" hikâyesinde kapının önüne gelen "Moskvich" markalı arabadan inen gence bakarak söylenen hayır dua:

-No'rdek yigit bo'pti.

-**Xudoyo umridan baraka topsin.** (Hoshimov, Toy, 2008: 34).

Düğün öncesi ineklerin sütünün çok olmasını isteme şekli de dilek olarak şöyle geçmektedir:

Toy otingni o'zgartiramiz. Ammo **kechqurun sigirimning yelini tirsillab tursin.** (Hoshimov, Toy, 2008: 34)

Saatçi ile çocuklarının; komşu gelin ve kocası arasında geçen olayların ele alındığı "Qanoat" adlı hikâyede, babalarının saat tamiri yaptığı odaya gizlice giren kardeşlerin habersizce bir saati almaları ve babalarının sinirlenmesine sebep olmalarının ardından, mahallede pek sevilmeyen, ağzında bakla ıslanmayan komşu karı-koca yine bir gün kavga ederler. Kavganın arkasından gelin, diğer komşuların sorularına cevabı aşağıdaki şekilde verir. Yalnız, bu kötü dilekte amaç edinilen koca uzaktadır. Onun hakkında beddualar, komşulara duyurulur:

-Nima bo'ldi o'zi, ofsinjon?

-Kecha meni shundoq so'kdi, shundoq so'kdi, **yigitgina o'lgur!** Kelinoyi ikki qo'li bilan sharaqlatib soniga shapatiladi.

-Onamni so'kdi-ya, **bo'yginang go'rda chirigur.**

-Qirchiningdan qiyilgur.

-Zahringga yeyavermaysanmi, yergina yutgur.

-Voy, tilimni gapirgan tillaring jodida giyma bo'lsing-a.

-Yeldek kelib, seldek olmasa aslo rozimasman!

-Voy, nega qarg'amas ekanman? Og'zi-burningdan laxta –laxta qoning kelgurni. -Birov mani ko'kragimdan itarmas. **Mana shu ajalning tig'i parroniga achragur.**

-Ana! Kelinoyi tag'in shang'illadi. -Sizning eringiz o'tiningizcha yorib beradi. Maniki bo'lsa bir paqir suv olib kelmaydi, go'lginan sinib, akashak bo'lgur. Uyim-joim deb bo'yniginang kesilgur. Eshak!

-Xudoyo bo'yniginang hazrati Alining qilichida kesilmasa, u dunyo-bu dunyo rozimasman. (Hoshimov, Qanoat, 2008: 40-41).

Bazı alkışlar, hayır dua ile övmeyi bir arada veirken ardından iyi dileklere devam edilmektedir:

-Vaalaykum assalom, mullo bo'ling...

-Barakalla! Umringizdan baraka toping

-Posha qizim sizlarning rohatingizni ko'rsinlar.

- İlohi omi-in! Yurtimiz tinch bo'lsin, u dunyoyu bu dunyo qirg'inbarot bo'lmasin. Ollohu akbar. (Hoshimov, Ermon Buvaning Tilagi, 2008: 56-57)

Alkışların bazıları herşeyi yaratan Allah'a şükür kelimelerinin ifadesi şeklinde iyi niyetler bildirme halinde de olur. “Ermon Buvaning Tilagi” hikâyesinin donlarına doğru Ermon Buva, sofrada Fatıha suresini okur ve arkasından ekler: **“Yaratgan ne'matingga shukur!”** (Hoshimov, Ermon Buvaning Tilagi, 2008: 58) der.

Alkışlar, iyilik ve berekete nail olmasının istendiği kişinin bazan yüzüne karşı da söylenir:

-Voy uyungga bu'qdoy tolgurlar, voy ko'paygurlar, kela qolinglar...

-Bu nonga tegib bo'lmaydi, ko'paygur. (Hoshimov, Ermon Buvaning Tilagi, 2008: 59-60).

Kargışlarda da kötülüğü istenen kişi için genelde masallarda rastladığımız birinin ölüm haberini kanlı gömleği ile getirme biçimindeki eski göreneğe işaret organlarının eksilmesini isteme de bulunmaktadır. Hoshimov'un hikayelerinde de bu tür kargışlara rastlamak mümkün:

-Voy, tilyog'lama bo'lmay tillari kesilsin. Siz uning tilini bilmaysiz, o'rgilay! (Hoshimov, Mening Acha Xolam, 2008: 70).

Özbekler, bir araya geldiklerinde özellikle birilerini sofraya buyur ettiklerinde bu güzel mekâna eriştiren Allah'a şükür anlamı içeren dua ve iyi dilek sözlerini kullanırlar. Buna da "Ovmin" (amin) diyerek başlanılır, daha sonra eller yüze sürülür.

Lo 'li menga qayrilib ham qaramadi. Qop-qorq qollqrini keng yoydi.

-Ovmin! Qadam yettu balo yetmasun! Pirlar madadkar bo'lsun. Dushmaning xoru zor bo'lsun, bacham! (Hoshimov, Mening Acha Xolam, 2008: 73).

Çoğu zaman bir hadise karşısında içinden geçenleri ifade eden, iyi niyet dileğinde veya duada bulunan birisine bakarak, kendisi için güzel sözler söyleyene senin dediğin olur inşallah anlamında karşılık verilir.

-Ko'nglim sezib turibdi. To'xtavoy erta-indin kelib qoladi. To'xtavoyingiz qandoq yaxshi bolaki! Mana, meni aytdi dersiz. Erta-indin eshikdan kirib keladi. -Voy, og'zingizdan o'rgilay, ovsinjon! Koshikiydi-ya! To'tavoyning onasi yig'lamsirab fotiha tortdi. -İloyo aytganingiz kelsin! (Hoshimov, Mening Acha Xolam, 2008: 78).

Alkışların bazıları karşıdakine makam, mertebe isteme şeklindedir:

-İloyo martabangiz bundan ham ulug bo'lsin! (Hoshimov, İmon, 2008: 87).

Allah lafzı söylenmeden, sadece kasdedilerek dua edildiği yerler de var:

-O'zing asra. (Hoshimov, İmon, 2008: 88).

Aç gözlüler için ifade edilen, kargışlar da bu hikâyede geçmektedir.

-Yesin-ichsin to'ymasin, iloyo buyurmasin! (Hoshimov, Bozor, 2008: 119).

Yemin ifade eden niyetler de kullanılmaktadır.

-Agar ninangizga tekkan bo'lsam, niyatimga yetmay! To'rtta bolamning o'ligini ustida o'tiray... Boyvuchcha bo'lmay tusingni yel yesin! (Hoshimov, Oltin Baldoq, 2008: 137).

İsteddiği bir belaya dûçar olmazsa razı olmayacağını ifade eden belâ dileği de şart cümlesi olarak hikâyede geçmektedir.

-Tuhmat balosiga uchramasa, rozimasman! (Hoshimov, Oltin Baldoq, 2008: 137).

Beddua eden, bedduaya uğrasın anlamı anlamını veren şekillere de hikâyede rastlamaktayız.

-İloyo tuhmat qilgan tuhmat balosiga uchrasin! Xudoyo o'sha bir poy zirak o'lsin! (Hoshimov, Oltin Baldoq, 2008: 137).

Çocuk azarlanırken "yerin dibine girsen, ölsen olmaz mı?" gibi anlamlara gelen kargışlar da bulunmaktadır.

-Sen bolani yer yutsa bo'lmasmidi! –Shu kuningdan ko'ra o'lib qoya qolsang bo'lmasmidi, yer yutkur! –Boyginang lahatda chirigur! –Ko'zginang teshilgur. (Hoshimov, Oltin Baldoq, 2008: 138).

Bir günahsız töhmet etmektense ölsem daha iyi anlamına gelen, beddua gibi görünen iyi niyet ifadeleri de hikâyede geçmektedir.

-Bir begunohga tuhmat qilgandan ko'ra o'lganim yaxshimasm! (Hoshimov, Oltin Baldoq, 2008: 138).

Gelin, evliliğin ilk sabahı milli kıyafetiyle ev halkına teker teker selam verir. Gelinin selamını alanlar arasında söz sahibi “Aksakqal Xatun” diye adlandırılan bir kadın da bulunur. Bu kişi, gelinin selamından sonra alkış ve iyi dileklerde bulunur. Bu esnada gelin ve etrafındakiler tarafından belli ritüeller gerçekleştirilir.

Yeni evlenenleri Allah'ın korumasını talep etme, bağışlanma, aile huzuru, erkek çocuk istemi, Allah'ın rızasını kazanma istemi, şükür, yardım konularının yer aldığı alkışlar ve iyi niyet dileklerinde bulunulur. Bu yöntem ve kültür izlerine mezkûr hikâyede de rastlamaktayız.

Otin xola bir tomoq qirib oldi-da, ovozi boricha baqirdi:

-Assalomu alaykum, kelin salom-o-om! Kelinchak ohista bosh egdi. Hovlidagilar chekkachekadan ma'qullab javob qilishdi:

-Baraka topsin! -Rahmat.

-Qo'shgani bilan qo'sha qarisin.

Otin xola yana bir marta tomoq qirib, ovozini sozlab oldi-da, boyagidan ham balandroq haygirdi:

-Assalomu alaykum, kelin salo-o-o-m!

Karmonni katta ochgan

Ayamay pulni sochgan,

Qorinlari qopday,

Mo'ylovlari shopday

Qaynotasiga salo-o-o-m!⁴

-İloyo qo'sha qaringlar! (Hoshimov, Oltin Baldoq, 2008: 141-142).

Sağlık sorunlarının giderilmesinin ardından Allah'a hamd ü senalar şeklinde

⁴ “Cüzdanını büyük açan,
Parasına acımadan saçan,
Karnı küp gibi büyük,
Bıyıkları palabıyık
Kayınbabasına selam”

yapılan dualar da hikâyenin bazı bölümlerinde geçmektedir. "O'ris Bolaning Oyisi" hikâyesinde Zebi Xola, ameliyatın ardından diline şükür sözlerini dolamış, çocukları ve torunlarıyla hayatını idame etmektedir.

-Zebi Xola og'ir og'ir qadam bosgancha, oyimning xonasiga qarab yurdi.

-Singlimning joyida birpas o'tiray,

-Dunyo shuncha ekan, jon bolam, dedi o'ychan ovozd. -Hamma bir-bir ketaverarkan...

-Nevaralar katta bo'lib qoldimi!

-Xudaga shukur, bolaginam o'zidan ko'paydi.Olti nevaraning duosini qilib o'tiribman. (Hoshimov, "O'ris Bolaning Oyisi", 2008: 141-142).

O'ris Bolaning Oyisi hikâyesinde Zebi Xola'nın erkek sesine benzer sesiyle manzum olarak dile getirdiği iyi niyet sözlerini şu şekilde dillendirir:

Yor yurgan ko'chalarni supuray sochim bilan,

Changi chiksa suv sepay, ko'zdagi yoshim bilan...⁵

(Hoshimov, "O'ris Bolaning Oyisi",2008:151).

Küçük çocukların hepsinin bebeklik dişi düşer. Biz de: "Alsana it dişi; ver bana kuzu dişi" deriz. Bu, güzel olanı iyi niyet istek talebi görevindeki kullanım şekli, hikâyede de şu şekilde yer almaktadır:

-Ko'zingi yumasan-da, "Suyak tishimi ol, tilla tishimi sol" deb uch marta aytasan. Tishini yelkangdan ashirib, anhorga otib yuborsang, yangi tishing tilla bo'lib chiqadi.

(Hoshimov, "Xo'ja",2008:157).

Allah cezanı versin, belanı versin, yerin dibine giresin, mezarda çürüyesin vb. beddualarının hikâyede kullanılan şekilleri şöyledir:

-Xudo urgurlar! ...tusigni yel yesin! ...bo'yginang lahatda chirigur! ...juvon o'lgurning

(Hoshimov, "Xo'ja",2008:163-170-171).

Hayvan saldırılarında, zarardan korkarak, yaklaşmasına engel olmak için bazı ifadeler kullanılır. Bu ifadeler beddua gibi görünse de azarlama özelliği taşımaktadır. "Pistachi" hikâyesinde üzerlerine bir köpeğin aniden geldiğini gören kişiler olayı şu şekilde anlatır ve köpeği kovmaya çalışırlar:

5 Yarın yürüdüğü yolları süpüreyim saçımla,
Toz çıkarsa su serpeyim gözdeki yaşımla...

Shu payt osmondan tushdimi, yerdan chiqdimi, allaqanday gurji kuchugimiz paydo bo'ldi. Xuddi hozir g'ajib tashlaydigandek to'ppa-to'gri otning oyogiga yopishib ovozi boricha akillay boshladi. Jiyron yer tepinib pishqirdi. Boshini shiddat bilan ko'targan edi, dalavoyning jilov tutgan qo'li siltanib qayrilib ketdi. –Yo'qol-e, padaringa la'nat! U jahl bilan jilovni tortdi. Itqa qamchi o'qtaldi. Kuchuk angillab qochdi. (Hoshimov, "Pistachi", 2008:181).

Pistachi hikâyesinde anne ile Dalavoy'un hanımı arasında geçen konuşmada gördüğümüz iyi niyet dileği anlam olarak "Sözünüz, dediğin inşallah doğru çıkmaz" şeklindedir.

-Dalavoyning xotini ekanini endi tushundim. Hayron bo'lib goh onamga, goh Dalavoyning xatiniga qarab turardim. –Voy, gapingiz qurmasin! (Hoshimov, "Pistachi", 2008:186)

Havas hikâyesinde Mehri Hala, oğlu Cihangir'i başka Semerkand yakınlarındaki Jizzak'a gönderirken ettiği dua şu şekildedir.

Mehri Xola, xol-xol do'g bosgan qo'lini siltab imo gildi. Qani, omin! dedi duoga qo'l achib. –Bolamni sizga, sizni Xudoga topshirdim. Oy borib, omon kelinglar. Safarlarning bexatar bo'lsin, do'stga zor, dushmanga xor qilmasin. İloyo tuproq olsanglar oltin bo'lsin. İloyo... (Hoshimov, "Pistachi", 2008:194).

Kaltakesakning Dumi hikâyesinde Nilüfer adında genç kıza yapılan beddualar şu şekildedir: *-Nilu⁶, o'lgur, nima qilding? Ha, qiz bo'lmay ajalni oldida ket! Shishani yog bilan berib yuboribsan-ku. –Hoy, Alish! Nima hunar ko'rsatding? Hushtak chalmay yergina yutgur...* (Hoshimov, "Kaltakesakning Dumi", 2008:194).

"Allah'ın izni ve inayetiyle, inşallah bu işi halledelim." Anlamına gelen iyi niyet sözü, Kaltakesakning Dumi hikâyesinde şu şekilde geçmektedir: *Dilbar opa! Odam bo'lib mundoq atlas obersin sizgayam! Bir etak bolaga o'ralashib qolgan Dilbar opa sekinming'illadi:*

-Ha, nasib etsa, bir kun kiyarmiz. (Hoshimov, "Kaltakesakning Dumi", 2008:194).

Paraya değer vermenin yanlış bir şey olduğunu ifade eden kargışlar da bulunmaktadır:

Niyating o'zingga yo'ldosh bo'lgur, diyonatsiz! –Undan ko'ra eson-omon qutulib olgin, degin...yoshsan, hali bundan yaxshilarni kiyasan, degin... Pul joningni olgur, ochofat, o'lsang puldan kafan qilmaydi-ku, imonsiz! (Hoshimov, "Kaltakesakning Dumi", 2008:200).

⁶ Nilu: Nilüfer'in kısa söylenişidir.

Eserde ninni şeklinde kullanılan dualar da Alla (ninni) hikâyesinde geçmektedir.

Oyim ham cho'chilib ko'zini ochadi. Beshikni ohista tebratadi:

Yigitlarni sardori bo'l, jonim-a,

Yuragimni madori bo'l, alla... (Hoshimov, "Alla", 2008:203).

SONUÇ

Bu çalışmada O'tkir Hoshimov'un "Dunyoning İşlari" adlı hikâye toplamı olan eserindeki alkış-kargışları tespit etmeye çalıştık. Fikir özgürlüğünün, yazmaktaki düşsel özgürlüklerin rahatladığı "Durgunluk Devri" olarak bilinen dönemde ideolojisinin doğrultusunda eserler veren diğer edebî şahsiyetler gibi o da eser vermiştir. Eserlerinde halk bilimi unsurlarını da sıkça kullanmıştır. Dunyoning İşlari, toplumsal konulardan seçilmiş, yaşanan cemiyet ve topluma kültürel ayınadarlık yapmıştır. Kültürü kuşaktan kuşağa aileler taşır. Bu nedenle dua ve beddualarla aile içi eğitim, hayatın dönüm noktalarını da kapsayarak eğitim görevi üstlenmiştir. Eserin dil ve anlatım biçimi olan üslup ise, sanatkârın edebiyat vadisinde kendine özgü, kendisini temsil eden imzasıdır (Tekin,2002:167). Kısacası yazarın bu eseri kaleme aldığı döneme bakılırsa halkın fikir yapısı, kültürel yaşantısını yine kendisinin temsil ettiği görülmektedir.

Genel olarak bu hikâyelerde geçen ana, kardeş ve komşu kadın Zebi Xola, Risolat Apa, Ermon Buva vd. Oldukça mehmandar kişilerle hizmette kusur etmeyen Mahallenin Şeyhi karakterine sahip kişiler üstlendikleri roller göz önüne alındığında benzerliklere sahiptir. Olay örgüsü de genelde bu kişiler üzerinde cereyan etmektedir. Yazar, İronik anlatımla zıt kavramlarla, yaşanan olumsuzlukları ve kişileri daha etkili ve vurucu bir şekilde asıl niyetin gizlenerek sıradanlık içinde sunulduğu görülmektedir. Yazar, bu ironik yaklaşımla, gerçeğe vurgu yaparken dönem de göz ardı edilmemelidir. Eserin kaleme alındığı bu dönemde yazar, hayatın tüm gerçeklerini bilmekte ama bilinçli bir bilmezlik sergilemektedir. Böylece halkın dil ve kültürü ile sarsıcı bir hava oluşturmuştur.

Yazar, bütün hikâyelerde de bahsettiği gibi annesinden duyduklarını kaleme almıştır. Aslanlar yediği şeylerden müteşekkil olduğu gibi yazar da annesinden duydukları hikâyelerle bu eserini meydana getirmiştir. Eserin son kısmı olan "İltijo"da annesinin arzusunu yerine getirmenin mutluluğunu yaşamaktadır. "Oyi men keldim... Eshityapsizmi, oyi men yana keldim."⁷ İfadeleriyle başlamakta, kitabı kendisinin sadece kağıda döktüğünü; annesinin eseri olduğunu ve bu eseri bütün annelere bağışladığını şu ifadelerden anlıyoruz:

⁷ Anne, ben geldim. Duyuyor musunuz, anne ben yine geldim.

-Esingizdami, oyi, siz bir marta, atigi bir marta, o'shandayam hazillashib: "Meniyam kitob qilib yozsan chi, o'glim", degandingiz. Men: "Sizning nimangizni kitob kilaman, oyi?" degan edim.Xafa bo'lmang, men hazillashgan edim.mana o'sha kitob. Yo'g uni men yazganim yo'g. Uni, siz yazgansiz.men uni qog'ozga tushirib, odamlarga tarqatdim, xolos. Men uni dunyodagi hamma onalar o'qishini xohlayman. Bilaman, dunyodagi hamma onalar yaxshi. Shundoq bo'lsayam, ularning hammasi sizga o'xshashini xohlayman... (Hoshimov," Iltijo",2008:207).

KAYNAKLAR

- BORATAV, Pertev N. (1982), 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- ELÇİN, Şükrü, (2005), Halk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B. ve komisyon, (1991), Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, (1995), Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yay. İstanbul.
- GÜZEL, Abdurrahman, (2010), Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- HOSHIMOV, O'tkir, (2008), Dunyoning İshlari, Sharq Nashriyot-Matbaa, Toshkent.
- KAYA, Doğan, (2002), Halkbilim Araştırmaları, Kitabevi Yay. İstanbul.
- KOLCU, A. İhsan, (2010), Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.
- ÖZTÜRK, Tuncay vd. (1997), Uzbek Hikoyalari Antologiyasi, (Tanlangan Hikoyalar Tuplami), Sharq Nashriyot-Matbaa Kontserining Boş Tahririyati, Toshkent.
- TEKİN, Mehmet, (2002), Roman Sanatı 1 (Romanın Unsurları), Ötüken Neşriyat, İstanbul.

ÖZBEKİSTAN'DAN VE ANADOLU'DAN ÇOCUK ATASÖZLERİ

Children's Proverbs from Uzbekistan and Anatolia

Metin YURTBAŞI*

Öz: Türk atasözleri Türklerin binlerce yıldan beri yaşadıkları topraklarda oluşturdukları ortak kültürün sözlü ürünleridir. Biz Anadolu Türkleri burada sadece son 1000 yıldır yaşıyoruz, ancak kardeşlerimiz ve akrabalarımız bizim daha önce yaşadığımız o toprakların bekçilerini hala yapmaya devam ediyorlar. Aynı kökten geldiğimiz ve kendileriyle bugünkü yaşamda gönülden kaynaştığımız bu insanların bizimle aynı dili konuşmaları, aynı duygularla aynı kültürü paylaşmaları ortak gururumuz ve kimliğimizin en güçlü kanıtı atasözlerimizdir. Bu makalede bu kültürün bir kesiti olan Çocuk temasını işleyen ufak bir diziyi sizlere sunarken aynı kimliğin gururunu mutlulukla yaşıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Türk, Özbek, Orta Asya, halk deyişleri

Abstract: Turkish proverbs are the common products of Turks, created and shared throughout history in those lands where Turkish has been spoken for millenia. Turks of Turkey have lived in Anatolia for the past 1000 years, however they were in Central Asia before and our distant relatives are still guarding those lands sharing the same culture with us expressed in our common wisdom and tradition expressed in our common folk sayings and expressions. This article lists only some examples of them easily understandable by all Turks throughout our lands both in words and essence giving each one of us the same pride and of identity

Keywords: Proverbs, Turkish, Uzbek, Central Asia, folk saying

* Yrd.Doç.Dr. Eğitim Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği, İnönü Üniversitesi, Malatya.

ATASÖZLERİ VE ÇOCUK

Atasözleri, öğüt, uyarı, gözlem ve kişisel deneyimler sonucu edinilen kanaatleri ifade eden sözlü kültürün en değerli ürünleridir.¹ Halkın sesi Hakkın sesi² düsturunu benimseyen Türk insanı atasözlerini Kur'an ve Hadis'ten sonra ahlak değerlerimizi belirleyen bir düzeyde tutmuş ve ünlü dilci Veled Çelebi İzbudak'ın ifadesiyle "her Türk evinde okunan kutsal bir kitap"³ olarak görmüştür. Toplumumuzun geleceğinin teminatı olan "çocuk," kavramı sözlüklerde "bebeklik ile ergenlik çağı arasında gelişme döneminde bulunan küçük yaştaki erkek veya kıza verilen ad"⁴ olarak tanımlanmıştır. Toplumların en temel sosyal kurumu olan ailede çocuk, anneyi ve babayı birbirine bağlayarak aralarındaki ilişkiyi pekiştiren en önemli unsurdur. Bu nedenle ailenin temel işlevi olan "çocuk dünyaya getirme" ve "çocuk yetiştirme" zengin bir kültürel öge olarak yeryüzünün bütün toplumlarında özellikle ataerkil Türk toplumlarında önceliğini daima korumuştur.⁵ Çocuğu dünyaya getirdikten sonra, bu çocuğu büyütürken topluma yararlı bir yetişkin olarak sunma görevi, anne ve babaya, yaşamlarının en büyük sorumluluğunu yükler. Çünkü topluma yeni bir fert kazandırmak hem son derece önemli, hem de başa gelmeden tam olarak anlaşılabilen bir deneyimdir.⁶

Binlerce yıldır Türk ırkının ortak töresinin merkezinde aile ve bunun görevi de beden, ruhen, ahlaken ve birbirine bağlı nesiller, sağlıklı çocuklar yetiştirmektir. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar Türk toplumunda erkek çocuğunun soyu sürdürmesi, kız çocuğunun ise geleceğin örnek annesi olması için özel olarak yetiştirilmesi gerektiğine inanılır.⁷ Türklerin çocuklar konusundaki geleneksel yaklaşımlarını, öteki konularda olduğu gibi kutsal değerlerimizden kaynaklanan ve yaşanarak sınanmış deneyimleri, gözlemleri, öğütleri ve uyarıları ifade eden zengin atasözlerimiz özetler. Türk atasözlerinin telkinleri bugünün çocuklarımızın geleceğe daha iyi hazırlanmalarını sağlarken evlenip çocuk sahibi olacak gençlerimize de kıymetli bir kılavuz görevini görür. Atasözlerimiz deneyimli anne ve babaların ise başucu kaynağıdır. Yaşlıların hafızalarını tazeler ve onların torun sevgisini daha iyi

¹ Esen, Yrd.Doç.Dr. Şaban, Yrd.Doç.Dr. Ensar Yılmaz (2011): Türk atasözleri ve deyimlerinde girişimcilik olgusu, Çukurova Üniversitesi-Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos 2011; http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/se_atasozleri_deyimler_girisimcilik_olgusu

² Esen, Yrd.Doç.Dr. Şaban, Yrd.Doç.Dr. Ensar Yılmaz (2011): Türk atasözleri ve deyimlerinde girişimcilik olgusu, Çukurova Üniversitesi-Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos 2011; http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/se_atasozleri_deyimler_girisimcilik_olgusu

³ İzbudak, Çelebi Veled (1936): Atalar Sözü, İstanbul

⁴ çocuk endokrinoloji, büyüme ve ergenlik (2014): <http://www.florence.com.tr/haber-duyuru/1212-cocuk-endokrinoloji-buyume-ve-ergenlik-merkezi.html>

⁵ Millî Eğitim Bakanlığı (2014): aile eğitimi rehberliği, Çocuk yetiştirme yaklaşımları; <http://www.pembemav.iyuvamanaokulu.com/blog/?p=22>

⁶ WebNaturel (2014): Her çocuk dünyayı yeniden keşfeder. http://webnaturel.com/index.asp?alt_cat_id=91&cat_id=17&ayrintiid=1810

⁷ Tan, Prof. Dr. Mine (1989): Çağlar boyunca çocukluk, Ankara Üniversitesi Dergiler Veritabanı

tatmasını sağlar. Gözlemlerimizi pekiştirir, öğüt ve uyarılarımızı başkalarına aktarırken referans olur.⁸

Türk dünya görüşü, hangi lehçe ile söylenirse söylensin Türk varlığının başından beri Türk dilinin en güzel sözlü örnekleri olan atasözlerine sinmiş ve Türkçe'nin kullanıldığı bütün lehçelerde birbirlerini tamamlamıştır.⁹ Bu emsalsiz hikmet damlalarında Türk insanı çocuklarıyla olan ilişkilerinin zor kapılarını açacak ve sıkıntısız bir hayat sürmenin sırrını bulacaktır.

Anadolu Türkleri olarak bin yılı aşkın bir süredir içinde bulunduğumuz ve ismini Türkiye koyduğumuz bu son Türk elinde yaşatmaya çalıştığımız Türk dünyasının ortak benliği, değerleri ve töresi, aslında ait olduğumuz Türk dünyasının ortak hamurudur. Bu benlik hamurunun özü dilimizdir. Atatürk "Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında egemen ve esas kalacaktır." sözü ile aynı zamanda dilimiz ve milli duygularımız arasındaki bağı en güzel biçimde şu sözleriyle de ifade etmiştir: Millî duygu ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî duygunun gelişmesinde başlıca etkindir. Türk Dili, dillerin en zenginlerindedir.¹⁰ Çünkü bizler çeşitli Türk devletlerine mensup olsak ve farklı coğrafyalarda yaşasak da bizi birleştiren aynı dilin ve aynı dinin gönül coğrafyasında aynı milletin mensuplarıyız.¹¹ Türkiye Türkleri olarak Özbekistanlı kardeşlerimizle paylaştığımız bu ortak kültür mirasımızı geleceğimiz olan çocuklarımıza bırakıyoruz. Bizi sözde ve özde birleştiren bu en kıymetli hazinemizi, Özbekistan ve Anadolu hayat görüşünü her yönüyle yansıtan atasözlerimizi paylaşmakla anadili Türkçe olan, aynı ruhu taşıyan bütün diğer aile fertlerimizle, soydaşlarımızla da bu vesileyle kucaklaşmış oluyoruz.

ÖZBEKİSTAN'DAN AÇIKLAMALI ÇOCUK ATASÖZLERİ

Türklerin atayurdu olan Ortaasya'nın en zengin sözlü geleneklerinden olan Türk atasözleri önce kulaktan kulağa sonra da yazılı tarihin başlangıcından itibaren kayıtlara geçerek günümüze gelmiş ve bugün de Türk halkları arasında yaşamaya devam etmektedir.

Orta Asya'da kullanılan Türk atasözlerinin büyük bir kısmı Anadolu'da da tanınmaktadır; aynı şekilde Anadolu atasözleri de Orta Asya'da gerek söz gerek öz olarak o bölgelerde yadırganmamaktadır. Özbek halk edebiyatını üç bin yıl öncesine kadar götüren Özbekistan Fenler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü araştırmacıları

⁸ Kaymaz, Rıfki (1985): Sözü'nün özü atasözü, İstanbul

⁹ Dilbilgisi Ders Notları (2014): <http://www.elitegitim.com/dilbilgisi-ders-notlari.html>

¹⁰ Atatürk ve Türk Dili (2014): <http://www.ahmetakyol.net/ataturk-ve-turk-dili/>

¹¹ Türk Destanları (2014): İlk Türk Destanları, http://www.xn--edebiyatgretmeni-twb.net/turk_destanlari.htm

100 ciltlik folk örneklerini 39 ciltte “Özbek Halk İcadı”¹² başlığıyla yayımlamış ve Semerkant’ı başkent yapan ve M.Ö. 626’da öldürülmüş olan Türk Hakanı Alp Er Tuna’ya¹³ yakılan mersiye şiirini en eski Türk şiiri olarak örnek göstermiştir.¹⁴

Özbek Türkçesi, Türk lehçelerinin Karluk grubuna bağlı olup Orta Asya genelinde en çok konuşulan Türk lehçesidir. Özbekçe; Kıpçak, Karluk ve Oğuz lehçelerine ait unsurları bünyesinde birleştirmiştir.¹⁵ Özbekçe’de diğer Türk lehçe ve şivelerine göre Farsça’nın etkisi daha fazladır. 1904’ten önce, bütün Orta Asya dilleri gibi Arap harfleri ile yazılan Özbek Türkçesi 1924-1940 arasında Stalin idaresi tarafından Kiril alfabesi dayatılmaya kadar Latin alfabesi ile yazıldı. 2002 yılından sonra ise aşağıda örneği görülen Latin harfleri ile resmen yazılmaya başlandı.¹⁶

Elimizde çok kapsamlı Özbek Halk Makalları olmakla birlikte bunların Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılması ve Türkiye’de tanıtılmasının yapılması bugüne kadar yeterince gerçekleştirilmemiştir. Bu makale vesilesiyle bu konuda araştırma yapacak olanların artması gönülden dileğimizdir. Bu arada Mirzayev’in 1989 çalışması¹⁷ ile “Özbek Halk Atasözleri” yüksek lisans tezini hazırlayan¹⁸ Murat Yatağan’a ve özellikle aşağıdaki Özbek Çocuk atasözleri listesini sağlayan Kütahya Dumlupınar üniversitesinden Prof. Dr. Bilal Aktan¹⁹ hocamıza gönülden teşekkür ederiz.

• **Âç bâlâ tok bâlâ bilân oynamâydi – tok bâlâ âç bâlâ bilân oynamâydi.** [Aç çocuk, tok çocukla; tok çocuk, aç çocukla oynamaz.]

• **Âdâbli bâlâ elgâ mânzur.** [Edepli çocuk halk tarafından sevilir.]

• **Âdâm bolâdigân bâlâ âlisgâ qarâr.** [Adam olacak çocuk uzağa bakar.]

• **Aqli kirmâgân qaridân, ziyrâk tuğilgân bâlâ yahşi.** [Akıllı yetmeyen ihtiyardan, anlayışlı doğan çocuk iyidir.]

• **Aqlli bâlâgâ mâl ne kerek.** [Akıllı çocuğa mal ne gerekir?]

• **Âta bâlâsi bolma, âdâm bâlâsi bol.** [Bir baba evladı olma, adam evladı ol.]

¹² Fedakar, Dr. Selami, Özbekistan’da Destan Çalışmalarının Tarihçesi (2004): Milli Folklor, Cilt 8, Yıl 16, No. 62, Yaz 2004

¹³ Yazıcı, Doç.Dr. Nesimi (1992): İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No. 192, Ankara

¹⁴ Kahhar, Tahir (2014) Özbek çocuk edebiyatı ve yayıncılığı, :<http://www.cocukvegenc.net/ozbek-cocuk-edebiyati-ve-yayinciligi-1/>

¹⁵ Özbekçe (2014): <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zbek%C3%A7e>

¹⁶ ibid

¹⁷ Mirzayev, T. vd., Özbek Xalq Maqallari, Gafur Gulâm Nâmidagi Âdâbiyat vâ Sânat Nâşriyati, Taşkent 1989

¹⁸ Yatağan, Murat, Özbek Halk Makalleri (Özbek Halk Atasözleri), Dumlupınar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2010.

¹⁹ Aktan, Prof. Dr. Bilal, Dumlupınar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Kütahya <http://fef.dpu.edu.tr/index/sayfa/999/akademik-kadro>

- **Áta hünäri báläga merás.** [Ata hüneri çocuğa mirastır.] Baba sanatı oğula mirastır.
- **Bálä – lây, âna – külâl.** [Çocuk, çamur; ana, çamur ustasıdır.]
- **Bálä – yâşidän, hâtin – bâşidän.** [Çocuk küçükken, eş (hanım) baştan ele alınmalı.]
- **Bálä äziz – âdâbi undan äziz.** [Çocuk değerli, terbiye edilmesi ondan daha değerlidir.]
- **Bäläni söksäng – beti qâtar, ursang – eti qâtar.** [Çocuğa sövsen yüzüzleşir; vursan, eti sertleşir.]
- **Egri bälä östirsäng – ikki közi kör bolär.** [Çocuğunu kötü yetiştirirsen iki gözü de kör olur.]
- **El bäläsi bolälmägän, el âğasi bolälmas.** [İnsanların takdir etmediği bir çocuk onların amiri olamaz.]
- **Er bäläsi erdäy bolar.** [Er çocuğu er gibi olur.]
- **Er bäläsi – el bäläsi.** [İyi bir ailenin evladı memleket için de onur vesilesi olur.]
- **Ğayrätlining bäläsi tämbäl bolar.** [Çalışkanın çocuğu tembəl olur.]
- **Köp qarining içidä – bir bälä dänä bolar; köp bäläning içidä, bir qari bälä bolar.** [Çok ihtiyar içinde, bir çocuk bilge olur; çok çocuk içinde, bir ihtiyar çocuk olur.]
- **Qız bälä üydä yahşi, er bälä eldä yahşi.** [Kız evlat evde güzel, erkek evlat halk arasında.] Oğlan düşman körü, kız ananın yarı.
- **Toğri bälä östirsäng, halk içidä şer bolär.** [Çocuğunu doğru yetiştirdiğinde halk içinde aslan gibi olur.]
- **Tuğilädigän bälägä toğanâq bolma.** [Doğurduğun çocuğa engel olma.]
- **Yahşi bälä – törgä tårtar; yâmân bälä – görgä.** [İyi çocuk baş köşeye çeker; kötü çocuk mezara.]
- **Yahşi bälä âtagä quvvät, yâmân bälä uqubät.** [İyi çocuk babaya kuvvet, kötü çocuk cezadır.]
- **Yahşi bälä nâm keltirär; yâmân bälä ğam keltirär.** [İyi çocuk nam, kötü çocuk gam getirir.]
- **Yahşi bälädan rähmät, yâmân bälädan länät.** [İyi çocuktan hayır dua, kötü çocuktan lanet gelir.]

• **Yahşi kişi bäläsi, yuqâridän siy tâpar; yâmân kişi bäläsi, tüyädä häm it qâpar.** [İyi insan çocuğu yukarıdan hediye bulur; kötü insan çocuğunu, deve de it ısıtır.]

• **Yahşining bäläsi torgä târtar – yâmanning bäläsi eşikkä.** [İyinin çocuğu başköşeye oturur, kötünün çocuğu kapı eşiğine.]

• **Yâlgız tüyâ baqırâq bolar, yâlgız bälä yığlâq bolar.** [Yalnız başına kalan bir deve nasıl inilirse, yalnız büyüyen çocuk da öyle mahsun bir şekilde ağlar durur.]

• **Yalqâv hâtingä bälä bahânä.** [Tembel bir kadın için çocuk sahibi olmak iş yapmamak için sadece bir bahanedir.]

• **Yâmân bälä közidän – bilinädi sözidän.** [Kötü çocuğu gözünden de sözünden de tanırsın.]

• **Yâmanning bäläsi yolda yâtib ât hurkitär.** [Kötü adamın çocuğu yolda yatıp at ürkütür.]

ANADOLU'DAN SINIFLANDIRILMIŞ ÇOCUK ATASÖZLERİ

Her toplumun derin manevi, tarihsel ve mitolojik bilgilerini birleştiren atasözleri Türk sözlü kültürünün de en değerli milli mirasıdır.²⁰ MS 8. yüzyılın başlarında kaydedilen Orhun Yazıtlarındaki “Uze tenri basmasar asra yir telinmeser Turk budun ilinin, torunun kim artatı?” (Üstte Gök Tanrı basmasa, altta yer delinmese, Türk ulusu, ülkeni, töreni kim atar?)²¹ sözlerinde ifadesini bulan kimlik bilinciyle ortak bir kültüre sahip olan Türkler, 11. yüzyıl Karahanlı Uygur Türklerinden Yusuf Has Hacib’in “Kutadgu Bilig”²² ve yine 11. yüzyıldan Kaşgarlı Mahmud’un Bağdat’ta kaydettiği ilk Türk sözlüğü “Divânu Lüğati’t-Türk”tekilerle²³ başlayan zengin atasözü derlemeleri geleneğine sahiptir.

Kur’an-ı Kerim ve Hadislerin ahlak değerlerinden esinlenen²⁴ atasözlerimize daha sonra başka önemli kaynaklar da katılmıştır.²⁵ Örneğin epik destanlarımızdan olan Oğuzname bunlardan biridir. Buna Oğuz Kağan destanı da denir.²⁶ MÖ 209 yılında ilk

²⁰ Vikipedi (2014): Atasözleri (11 Aralık 2014: http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_atas%C3%B6zleri)

²¹ Vikipedi (2014): Orhun Yazıtları, http://tr.wikipedia.org/wiki/Orhun_Yaz%C4%B1tlar%C4%B1

²² Vikipedi (2014): Yusuf Has Hacib, http://tr.wikipedia.org/wiki/Yusuf_Has_Hacib

²³ Kaşgarlı Mahmud (1072-1074): Divanü Lüğati’t-Türk, Bağdat

²⁴ Ahlakla ilgili ayetler ve hadisler (2014): <http://www.forumlordum.net/genclere-ozel-islamda-egitim/128058-ahlak-ile-ilgili-ayetler-ve-hadisler.html>

²⁵ Artun, Prof.Dr. Erman (2014): Ansiklopedik Halkbilimi / Halk Edebiyatı Sözlüğü

²⁶ Gömeç, Prof. Dr. Saadetin Yağmur (1963) Oğuz Kağan’ın kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları üzerine bir iki söz; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi, Cilt 22, sayı 35, 1963: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/32/238.pdf>

düzenli orduyu kuran Türklerin ulu atası Oğuz han (Tanrıku Metehan, Bahadır Han ya da Motun Yabgu) Türkleri efsanevi ata figürünü bünyesiyle birleştiren en büyük ilk karakterdir.²⁷ Hatıralarının konu edildiği Oğuzname'de anılan halk kahramanı bilge kişi Dede Korkut'tan²⁸ nakledilen ve daha sonraki yüzyıllarda Anadolu'nun bağrında yer etmiş Nasreddin Hoca'nın fıkralarından alıntılar²⁹ ve benzerleri yazılı ve sözlü kültürümüzün atasözü hazinesine büyük katkıda bulunmuştur.

Asırlara meydan okuyarak zamanımıza aktarılan atasözlerimiz'e Divan-ı Lûgat-it Türk'te Arapça "mesel", Türkçe olarak da "sav" denmiştir.³⁰ Atasözleri divan edebiyatında "darbimesel" olarak adlandırılmıştır. Darbimesel'in çoğulu "durûb-ı emsal" dir, ki bu da hikmet taşıyan, özlü söz olmuş, (vecize), kalıp klişe halindeki söz demektir.³¹ Sekizinci asrın birinci yarısından kalan Orhun Abideleri'nde bugün kullandığımız bir atasözü olan "Ağaç yaş iken eğilir" sözü şu şekilde yer almıştır: "Yuyka erikli toplağalı ucuz ermiş Yinçe eriklig üzgeli Yuyka kalın bolsar toplağuluk alp ermiş, Yinçe yoğon bolsar üzgünlük alp emiş." (İnce ve dayanıksız iken onu büküp toplamak kolay imiş derler; fakat kalın olursa onu büküp toplamak, kırıp parçalamak güç olur imiş derler.).³²

291 atasözünün veya savın bulunduğu Divan-ı Lûgat-it Türk'de³³ de "Babası ekşi elma yese oğlunun diş kamaşır" sözü şöyle bulunmaktadır: "Atası acı alma yisa oğlunun tisi kamar." Yine aynı kaynakta bir başka atasözümüz "Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur" şöyle geçmektedir: "Tag tagka kabuşmas, kişi kişiğe kabuşur."³⁴ Dede Korkut'tan da üç örnek verebiliriz: "Vermeyince Mabut, neylesin Mahmut." sözü Dede Korkut'ta: "Kaadir Tengri virmeyinca er ba-yımas." veya "Kibirin hasmı Allah'tır." sözünün Dede Korkut'taki biçimi şöyledir: "Tekebbürlük eyleyenı Tengri sevmez." veya Bugün çokça kullandığımız "Ecelsiz kul ölmez." sözümüz Dede Korkut'ta: "Ecel va'de irmeyince kimse ölmez." biçiminde geçmektedir.³⁵

Sadece atasözü içeren bir derleme Fatih Millet Kütüphanesi'nde bulunan Mevlana Şemseddin'in 1420 yılında Teshil adlı tıp kitabının sonuna eklenmiş olan el

²⁷ Vikipedi (2014): Oğuz Kağan Destanı: http://tr.wikipedia.org/wiki/O%C4%9Fuz_Ka%C4%9Fan_Destan%C4%B1_bilgicik (2014): Türk'ün ulu atası: Oğuz Kağan: <http://www.bilgicik.com/yazi/turkun-ulu-atasi-oguz-kagan-tanrikut-mete-han-2/>

²⁸ Dede Korkut Kitabı (Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân): (15-16. yy): http://tr.wikipedia.org/wiki/Dede_Korkut_Kitab%C4%B1

²⁹ Nasrettin Hoca Atasözleri (2014): <http://www.webokur.net/forum/konu/nasrettin-hoca-atasozleri.21803/>

³⁰ Vikipedi (2014): Atasözü, irsal-i mesel, darb-ı mesel, sav: http://tr.wikipedia.org/wiki/Atas%C3%B6z%C3%BCkeşfet_kendini (2014): Atasözleri, deyimler, özlü sözler: <http://kesfetkendini.com/News/kisiselgelisim-atasozlerideyimlerozusozler-9707/>

³¹ keşfet kendini (2014): Atasözleri, deyimler, özlü sözler: <http://kesfetkendini.com/News/kisiselgelisim-atasozlerideyimlerozusozler-9707/>

³² Yılmaz, Prof.Dr. Ahmet (1999): Müstakim-zade'nin durub-ı emsalinin Türk edebiyatındaki yeri ve önemi, Türk İslam Edebiyatı, Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 6 Konya

³³ Vikikaynak (2014): Divân-ı Lûgat-it-Türk (seçmeler);http://tr.wikisource.org/wiki/Div%C3%A2n-%C4%B1_L%C3%BCgati%27t-T%C3%BCrk_%28se%C3%A7meler%29

³⁴ Divan-ı Lûgat-it Türk, II, 153

³⁵ Dede Korkut Soylamış (2014): <http://www.bilgitay.net/orhun/dedekorkut.php>

yazısı ile yazılmış bir risaledeki 698 adet atasözüdür.³⁶ Bu çalışma 500 yılı aşkın bir süre sonra gün ışığına çıkarak Veled İzbudak tarafından 1936 yılında “Atalar Sözü” adıyla yayımlanmıştır.³⁷ 19. yüzyılın en önde gelen derlemeleri, Ahmet Vefik Paşa'nın (Müntehabât-ı Durûb-i Emsâl-i Türkîye) (1852)³⁸ adlı eserinde (4300) madde, Şinasi'nin 1870'te yayımlanan “Durû-i Osmaniye”sinde 2500 atasözü vardır.³⁹ 1885'te yayımlanan Ebuzziyâ Tevfik'in “Durûb-i Emsâl-i Osmaniye” adlı eserinde ise bir kısmı deyim olan 4000 atasözü bulunuyordu.⁴⁰ Tekezâde M.Said'in (Durûb-i Emsâl-i Türkîye yahut Ata Sözlere) (1894) derlemesinde 5740 madde vardı.⁴¹

20. yüzyıla gelince 1926'de H. Zeyneli'nin 2000 söz içeren Azerbaycan Atalar Sözü⁴² eserinden sonra Demir Alp (1933) derlemesi “Türk Darb-ı Meseleleri yahut Atalar Sözü” eseri 5200 madde içeriyordu.⁴³ 1939'ta Sadi G. Kırımlı 2742 maddelik “Atalar Sözlere”ni yayımladı.⁴⁴ 1943'de yayımlanan Osman Nuri Peremeci derlemesinde 7694 madde vardı.⁴⁵ Mustafa Nihad Özön'ün 1956 tarihli “Türk Ata Sözlere” adlı kitabında 8600 atalarsözü,⁴⁶ Feridun Fazıl Tülbentçi'nin 1963 tarihli “Ata Sözlere” adlı kitabında 15.080 adet söz vardı.⁴⁷ Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü'nün 1971 tarihli “Türk Atasözlere ve Deyimleri” adlı kitabında 10.730 adet deyim ve atasözü yer alıyordu.⁴⁸ Ömer Asım Aksoy'un 1971'te çıkan (Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü) adlı kitabında 2110 adet atasözü vardı.⁴⁹ İ.Hilmi Soykut'un 1974 tarihli “Türk Atalar Sözü Hazinesi” adlı kitabında 5605 adet ata sözü bulunuyordu.⁵⁰

Sayıları giderek artan derlemelerin günümüze en yakın olanlarından Dr. Metin Yurtbaşı (1994)⁵¹ derlemelerinde atasözlere sınıflanmaya ve içerik sayıları giderek artmaya başlamıştır. Önce 10 bin içerikle başlayan derleme 2013 yılında 40 bin atasözünü 172 konuda sınıflandıran hacme ulaşmıştır.⁵² Bu çalışmada yararlanılan

³⁶ Atasözü Nedir (2014): <http://www.turkcebilgi.com/atasozu-nedir-atasozu-nun-anlami>

³⁷ İzbudak, Çelebi Veled (1936): Atalar Sözü, İstanbul

³⁸ Ahmet Vefik Paşa (1852): http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmed_Vefik_Pa%C5%9Fa

³⁹ Şinasi (1863, 2. baskı 1870) Durub-i Emsal-i Osmaniye, İstanbul; http://tr.wikipedia.org/wiki/Durub-i_Emsal-i_Osmaniye

⁴⁰ Tevfik Ebuzziya (1885): Durûb-i Emsâl-i Osmaniye, İstanbul; http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Eb%C3%BCzziya

⁴¹ Tekezâde M.Said (1894): Durûb-i Emsâl-i Türkîye yahut Ata Sözlere, İstanbul

⁴² Zeyneli, H. (1926): Azerbaycan Atalar Sözü, İstanbul

⁴³ Demir Alp (1933): Türk Darbimeselleri Yahut Atalar Sözü, İstanbul, Tefeyyüz Kitabevi

⁴⁴ Kırımlı, Sadi G. (1939): Atalar Sözlere, Kanaat İstanbul

⁴⁵ Peremeci, Osman Nuri (1943): Atalar Sözlere, Resimli Ay Matbaası, İstanbul

⁴⁶ Özön, Mustafa Nihad Özön (1956): Türk Ata Sözlere, İnkılap Kitabevi, İstanbul

⁴⁷ Tülbentçi, Feridun Fazıl (1963): İnkılap Kitabevi, İstanbul

⁴⁸ Mili Kütüphane Genel Müdürlüğü (1971): Türk Atasözlere ve Deyimler, Ankara

⁴⁹ Aksoy, Ömer Asım (1971): Atasözlere ve Deyimler Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara

⁵⁰ Soykut, Hilmi (1974): Türk Atalar Sözü Hazinesi, İstanbul

⁵¹ Yurtbaşı, Dr. Metin (1994): Sınıflandırılmış Türk Atasözlere, Özdemir, Ankara

⁵² Yurtbaşı, Dr. Metin (2013): Sınıflandırılmış Atasözlere Sözlüğü, Excellence, İstanbul

“çocuk” atasözleri Yurtbaşı'nın eserinin son baskısından alınmış ve çalışmaya yeni format verilerek “çocuk” teması daha da alt bölümlere ayrılarak bu alanda Türkçe'de veya dünyadaki herhangi bir dilde yapılan en kapsamlı çalışma olup bir konuda bir ülkenin atasözlerinin dünyaya yayılması konusunda da önde gelen örnektir.⁵³

Türk çocuk atasözleri çalışması önce A.B.D.'de Amerikan Folklor Kurumu'nda Türk Toplumunda Aile Değerlerinin Atasözlerine Yansıması kapsamında⁵⁴ daha sonra “100 dilde Çocuk Atasözü”⁵⁵ projesi biçiminde 23 Nisan 2013 yılında TRT'ye Türkiye'yi ziyaret eden çocuklara hediye edilmiştir. Türk çocuk atasözleri aşağıdaki listede “1 Doğum öncesi ve Doğum Doğum” “2 Çocuk sahibi olma” “3 Anababalar” “4 Çocuk-anababa-kardeş-akraba ilişkileri” “5 Çocukların çeşitli özellikleri” “6 Erkek çocukları” “7 Kız çocukları” “8 Çocukların bakımı, terbiyesi ve eğitimi” “9 Çocukların büyüme süreci ve evreleri” “10 Çocukların bahtı” “11 Öksüzler ve yetimler” “12 Evlatlıklar” “13 Evlat acısı”.

Yurtbaşı'nın 2013 tarihli “Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü”⁵⁶ kaynağından derlenen ve Sınıflandırılmış Aile Atasözleri ve Türk ve Dünya Çocuk Atasözleri kitaplarında yer alan aşağıdaki çocuk atasözlerinin sayısı 1500'i bulmaktadır. Büyük bir kısmı Özbekistan ve öteki Türk devletlerinde eşdeğerleri veya benzerleri bulunabilecek olan bu atasözü hazinemize Türk Dünyası ortak zenginliği kapsamında “Türk Dünyası Çocuk Atasözleri”⁵⁷ ismini verebiliriz.

1. DOĞUM ÖNCESİ ve DOĞUM:

Evlilik ve doğumla ilgili belirtiler anne ve baba adaylarının yeni bir sorumluluk üstleneceğinin habercisidir. Artık ikisini de bu olaa yönelik hazırlıklar, anne ve baba olma beklentileri, heyecanı ve doğacak bebekleriyle ilgili çeşitli özellikler onların ilgi odağını oluşturur. –

Ağustosta yükü olan, istavritte doğurur.

Acele eden kadın, kışsız uşak doğurur.

Acele eden kancık kör doğurur.

⁵³ Mieder, Prof.Dr. Wolfgang (1993): A Dictionary of Turkish Proverbs is a prime example of such a work.. <http://www.amazon.com/Dictionary-Turkish-Proverbs-English-Edition/dp/9759570300>

⁵⁴ Yurtbaşı, Dr. Metin (2010): The Concept of Family Relations in Turkish Proverbs, American Folklore Society, Memphis Tennessee, 15 Ekim 2010; http://c.yimcdn.com/sites/www.afsnet.org/resource/resmgr/Annual_Meetings_Past/AM2010fullprogram.pdf

⁵⁵ Yurtbaşı, Dr. Metin (2013): Kültür Bakanlığı / Başbakanlık Tanıtma Fonu Destek Müracaatı

⁵⁶ Yurtbaşı, Dr. Metin (2013): Sınıflandırılmış Türk Atasözleri, Excellence, İstanbul

⁵⁷ Gözaydın, Prof. Dr. Nevzat (1998):Türk Dünyasının atasözleri, TDK, Sayı 6, Güz, http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/nevzat_gozaydin_turk_dunyasi_atasozleri.pdf

Ekene doğurana ne mutlu.

Ye tatlıyı, doğur atlıyı, ye ekşiyi doğur Ayşe'yi.

Çocuklunun ağzı, çocuksuzun gözü oynar.

Lohusanın kırk gün mezarı açık durur.

Dokuz kadın birikse zahmeti doğuran çeker.

Ebe çok olunca çocuk sakat doğar / ters gelir.

Ebenin burnu karnında, gebenin karnı burnunda.

Zinadan olan bebek, sallanmaz göbek.

Çocuğun adı konulunca, çağrılması kolay olur.

Çocuk doğmadan kaftan biçilmez.

Samanlık seyran olsa avratlık kolay olsa, duran kahyanın kör kızı da avrat olurdu.

Teke gizli yanaşsa da keçi aşikar doğurur.

Utananın / Üşenenin / Erinenin oğlu kızı olmazmış.

Üç kurşuk eşeğin beş paralık sıpası olur.

Ekmek mayadan olur, kuzu koyundan olur.

Kazın cücüğünü / yavrusunu güzün sayarlar.

Oğlan uşak belde çok, karı koca elde çok.

2. ÇOCUK SAHİBİ OLMA:

Doğan çocuğun aileye katılmasıyla başlayan yeni yaşam bu konudaki tereddütleri, artıları, eksileri de beraberinde getirir. Yavrularına nasıl yaklaşılması gerektiği ve bu yeni konumlarıyla nasıl baş edecekleri konusu şimdi genç annebabaların yegane kaygıları ve heyecanlarını oluşturur.

2.1. Çocukların rızkını Allah verir:

Ovada oğlak doğsa dağda otu biter.

Allah kırkılmış kuzuya göre yel estirir.

Doğuran avrat, Azrail'i yenmiş.

Doğuşuna bakma, gelişine bak.

Marttan sonra yağın durmaz, doğın ölmez.
Tufanın oğulcuğu, Allah verdi boyuncuğu.
Yağmur yağıp durmaz, çocuk doğup durmaz.
Yiğit anadan çıplak doğar.
Zemheriden sonra yağın durmaz, doğın ölmez.
Cadıdan korkanın çocuğu olmaz.
Doğan anası olma, doğuran anası ol.
Doğana beşik, ölene tabut.
Doğdu, boğmaya boğmak yaramaz; geldi, kovmaya kovmak yaramaz.
Doğmayan ölmez.

2.2. Çocuk sahibi olmanın nimetleri:

Ağaç sevgisi, evlat sevgisidir.
Ağaç sevgisi olmayanda evlat sevgisi olmaz.
Ağaç yetiştiren, evlat yetiştiren gibidir.
Ağaç yaprağıyla güzeldir.
Çifte gitmeyen öküzün olsun, işe gitmeyen oğlun.
Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.
Çocuklunun girdiği yer şen, çıktığı yer harabe.
Çocuksuz baba barsız (meyvesiz) ağaca benzer.
Çocuksuz ev mezara benzer.
Çocuksuz ev, çepersiz bostana (korunmasız bahçeye) benzer.
Çocuksuz ev susuz değirmene benzer.
Dâr-ı dünyada bir evlat.
Körpe kuzu, evimin tuzu.
Ağaç dalıyla gürler.
Allah zengine mal verir fakire çocuk.
Ata olmayan ata kadri bilmez.
Bala baldan şirindir.

Çocuk aile bahçesinin çiçeğidir.
Çocuk dolu eve şeytan pek az girer.
Çocuk cennet meyvesidir.
Çocuk evin meyvesidir.
Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen.
Çocuk, karı koca arasında altın toptur.
Çocuk karıyla kocanın arasını bulur.
Çocuk kısmı gül misali.
Çocuklu kadın kargalı çınar, civcivli tavuk.
Dal budağıyla gürlür.
Elim gözüm, oğlum kızım.
Eşek, sıpasıyla cümbüşlenir.
Evladı olmayanın devleti / insafı / merhameti olmaz.
Evladın hamı tatlı olur.
Evlad bir acı su imiş / deniz suyu imiş, ne içilirmiş, ne geçilirmiş.
Evlad, elden üstündür.
Evlatsız yurt, odunsuz ocağa benzer.
Kadını eve bağlayan altın şıkırtısı değil eşik/beşik gıcirtisidir.
Korusuz orman olmaz.
Koyunun on olsun, güden oğlun olsun.
Köksüz ağaç kurur.
Mal istersen bedeninden, evlat istersen belinden.
Mallı zenginden, evlatlı zengin yeğdir.
Oğlan düşman körü, kız ananın yarı.
Sakal pir, evlat bir.
Oğlu kızı olmayan avrattan eski hasır yeğdir.
Ulu ağacın gürlütüsü dal ile, mutlu evin yakışığı döl ile.
Viran olası hanede evlad ü ayal var.

Yedi yıllık emeğim, yavru yumağım.

Yuvan ıssız kalacağına oğlan öksüz kalsın.

Zenginin malı, züğürdün evladı var.

2.3. Çocuk sahibi olmanın sıkıntıları:

Çocuk kısmı hem dost hem düşmandır; hem ağlatır, hem güldürür.

Çocuk isteyen, belasını da istemek gerek.

Arkadan tay yetişmezse, ata baha olmaz / gelmez.

Çocuğum yok ağlayacak, çorbam yok taşacak.

Çocuklu karı, eşekli dayı ile yola çıkma.

Çocuklu avrat, sıpalı eşek ile yola gidilmez.

Çocuğu olanın bin, olmayanın bir derdi var.

Evladın varsa bin derdin var, evladın yoksa bir derdin var.

Çocuğun / Evladın var mı, derdin var.

Derdin mi var, evladın mı var.

Çocuk isteyen belasını da istemek gerek.

Evliyadan hınzır peydahlanır.

Geldi kovulmaz, doğdu boğulmaz / gitti tutulmaz.

Geldi Safiye, gitti kafiye.

Her kimin evladı var, başından büyük derdi var.

Küçük işer, büyük dayanır düşer.

Oğlan doğurdum oydu beni, kız doğurdum soydu beni.

Oğlun mu var yemeden kal, kızın mı var giymeden kal.

Sıpalı eşeğe binip dâh demektense yayan yürümek evlâdır.

Sıpalı eşekle çıkma yola, başına getirir türlü bela.

2.4. Çocukların sayıları:

Bir tane az, iki tane karar, üç tane zarar.

Az çocuğun bakımı kolay, istekleri az olur.

Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz (yeter).
Çocuksuz kadın meyvesiz / yemişsiz ağaç.
Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.
Çok çocuk anayı şaşkın, babayı düşkün eder.
Çok çocuk düşman kilidi.
Çok koyunun çok kuzusu olur.
Ya evlat bir, ya ocak kör.

3. ANABABALAR:

Çocukların yetişmesi ve kişiliklerinin oluşmasında anne ve baba en büyük rolü oynar. Sağlıklı çocuk yetiştirme konusunda nasıl davranılması gerektiğini çok iyi bilmelidirler. Anababaların konumunun maddi durumları, eğitim düzeyleri ve sosyal yapılara çocukların geleceğine yansır. Büyüyen çocukların deneme yanılma yoluyla öğrendiklerini anababalar denetleyerek onları hatalardan korumaya çalışır yoksa onların ihmalleri veya sıkı kontrolleri çocukların yaşamlarını olumsuz şekilde etkiler.

3.1. Anababanın çocuklar üzerindeki etkisi:

Aç, aç ile yatınca arada dilenci doğar.
Mala sahip gerek, oğlu da değil babası gerek.
Devletsizin oğlu olmaktan, devletliye kul olmak yeğdir.
Oğlan sofra yazmayı babadan, kız kapı gezmeyi anadan öğrenir.
Yanan da anadır, yaman da anadır.
Yanmış mal ile ölmüş baba ile iftihar olunmaz.
Yiğit ağanın uşağı sarhoş gezer.
Zengin çocuğu aş diye, fakara çocuğu iş diye kalkar.
Zengin çocuğu tez büyür.
Zenginin malı züğürdün evladı var.
Testilinin çocuğu ölmüş, tuluklunun çocuğu ölmemiş.
Köpek yavrusu ziyaret kaldırmaz.
Köpek yavrusu ziyaret kaldırmaz.

Atalar eder evlatlar öder.
Ata, ekşi elma yese oğlun dişi kamaşır.
Baba koruk yer, oğlunun dişi kamaşır.
Babası ekşi elma yer, oğlunun dişi kamaşır.
Büyükleler elma yer, çocukların dişleri körelir.
Koruğu babası yer, sancıyı oğlu çeker.
Leğen bizim, kazan bizim yatalım; yatalım uyuyalım kızım.
Çingene ele kızmış, kendi çocuğunun ağzını yırtmış.
Ayı sıkıya düşünce yavrusunu ayağı altına alır. |
Can evi, babanın evi.
Mal bucakta, yiğit kucakta.
Ocakta da var, yayda da var; altındaki tayda da.

3.2. Anababanın birbirleriyle ilişkileri:

Ana varlığını, koca sağlığını ister.
Bir koca, yedi oğla bedeldir.
Oğlana / Avrada kulluk yabana gider.
Küçüklere oğul de, şefkat eyle, ululara ata de hürmet eyle.
Oğlun güder karın sağarsa koyun senin olur.
Anası besler hurmayla, eloğlu karşılar / besler yarmayla.
Anasını babasını dinlemeyen evlat, kocasını saymayan avrat, üzengi ile yürüyen at, kapında tutma, hiç durma sat.
Kulaktan burun yakın, kardeşten karın yakın.
Camiden fırın yakın, kardeşten karın yakın.
Çocuğunu seven beşikte, karısını seven döşekte sevmeli.
Dokunmadan yürüyen, at, dinden imandan çıkarmayan evlat, bir de iyi oldu mu avrat, ne murattır ne murat.
Baba/Evlat/Oğul ekmeği zindan ekmeği, koca/er ekmeği meydan ekmeği.
Oğul ekmeği zindan ekmeği, koca ekmeği meydan ekmeği.

Otuz oğlun olacağına bir oturak kocan olsun.
Ana yılan, sözü yalan, karı çiçek, sözü gerçek.
Ayı sıkıya düşünce yavrusunu ayağı altına alır.
Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.
Beş parmağın hangisini kessen acımaz.
Yanarsa anan yanar, gerisi yalan yanar.
Kuzguna "güzel kim?" demişler, "yavrum" demiş.
Maymunu ateşe atmışlar, yavrusunu ayağının altına atmış.
Maymunun su boğazına çıkanda yavrusunu ayağının altına alır.
Anasının türküsü kızı için, babasının türküsün oğlu için.
Çocuğun sevimi, ana baba ile.
Oğlağı ye, oğluna duyurma.
Oğlan babaya, kız anaya yarar.
Çocuk över, kız sever.
Dilsizin dilini anası bilir.
Ananın ciğeri kendi evladıdır.
Ana baba bedduası alan onmaz.
Ana baba ile iftihar olmaz.
Ananın aşısı, babanın işi sorulur.
Ananın bohçası, babanın akçesi varsa her işe girersin.
Ana sabrı her acıya dayanır.
Abdurrahman'ın abası, gâh oğlu giyer, gah babası.
Ali dayının abası, bir oğlu giyer bir de babası.
Anamın evi irak olsun, övünmeye gerek olsun.
Ana evladından kötülük gelmez.
Anaya asi gelen onmaz.
Anaya babaya hizmet, Allaha ibadet.
Ana bucağı, karı kucağı.

Ana cennetin köşesidir.

Ana ciğerden yana, baba dağda bir oba.

Ana çeker zahmeti, baba alır rahmeti.

Ana elden gelir, oğul belden.

Ananın hayırdusu, babanın bedduası tutar.

Ana evladından geçmez.

Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz.

Ana gözü, yürekten bakar.

Ana hakkı ödenmez.

Ana hakkı, Tanrı hakkı.

Ana ile kız, ardı yanı cız.

Ana ile kız döğüşmüş, komşu da sahi sanmış.

Ana ile kız, helva ile koz.

Ana kalbi kırılmaz.

Ana kıymetini dana bilir.

Ana yüreği güveç gibi, baba yüreği bakır tencere gibi kaynarmış.

Ağızdan burun yakın, kardeşten karın yakın.

Ana baba evlat için, evlat kendi başı için.

Ananın bastığı yavru/civciv incinmez/ölmez.

Ananın gözü/yüreği balada, balanın akli havada.

Anası evladını atmış, yar başında tutmuş.

Anası olmayanın babası olmaz.

Anadır baba sevgisini veren.

Anasız çocuk kanatsız kuş gibidir.

Araba “Çocuğunu nasıl seversin?” diye sormuşlar, “Ak pakım diye severim” demiş.

Ayı “Akım”, kirpi “Yumuşağım” dermiş/demiş.

Araba yavrusu şirin görünür.

Arap çocuğunu “Akım pakım” diye severmiş.

Arap yavrusuna “Appacığım” demiş.

At ölür semeri kalır, kısrak ölür tayı kalır.

Ata, oğul savaştı, ebleh ona inandı.

Ayı balağını/yavrusunu incitmez.

Ayı, balağıyla gezer.

Benim evladım, belimden gelen değil, yolumdan gelen.

Çocuğun dilinden anası anlar.

Çoluğa çocuğa karışmayan, ana baba kadri bilmez.

Dana ne kadar büyüse gene anasını emer.

Dört göz bir evlat içindir.

Evi ne iyi oğul için tut, ne de kötü oğul için.

Evlat için, el sözüyle, ana gözüyle savurur.

Evlat kısmı şirin lokmadır, ne iyisinden geçilir, ne kötüsünden.

Her koyun kuzusuna meler.

Çocuk ana kucağına meyleder.

Herkesin balası özüne makıl.

İyi kuzu anasının önünde belli olur.

Karga yavrusunu “Pamuğum” / ”Kardan ak yavrum” diye severmiş.

Kargaya “Yavrun kara” demişler, almış bağına basmış.

Kızını seven kocaya, oğlunu seven hocaya vermesin/vermez.

Kirpi da yavrusunu, “pamuğum” diye severmiş.

Koca elde, evlat dilde/belde, kardeş nerede?

Kocakarıya: “Nasılsın” demişler, o da “Oğlumun evine vardım kavurma, kızımın evine vardım çevirme, aklın varsa oğlan, kız doğurma” demiş.

Koyun kuzusuna basmaz.

Ana baba çocuğunu incitmez.

Kuluçka, çocunu/civcivini ezmez.

Kuş, kuşken balasından ayrılmaz.
Kuzgun demiş ki: “Birbirinden yüzü kara yavrularım”.
Kuzusuz koyun melemez.
Oğlan büyür koç olur, kız uyur hiç olur.
Oğlan doğurdum oydu beni, kız doğurdum soydu beni.
Oğul babaya, kız anaya çeker/yar olur/yardır.
Oğul babaya, kız anaya yâr olur.
Tat (Dilsiz) çocuğun/kızın dilinden annesi anlar.
Yavru kuşun dilinden anası anlar.
Yavrusunu aldım, yuvasını yıktım.
Zenciye evladı huri görünür.
Mal sahibinin malı, uşağının / çocuğunun canı gibidir.
Ana evladını atmış, yar başında tutmuş.
Ana gezer kız gezer, bu çeyizi kim dizer?
Ana mereğe, kadın teveğe.
Ana gıdık, baba gıdık, çocuğu uyuya koduk / köşeye konuk.
Ana tavuğa kış deme, civcivlerinden olursun.
Ana usta, yufka yapar, çocuk usta, çift çift kapar.
Ana var kat kat, ana var yalın kat.
Anam babam kesem, elimi soksam yesem.
Anan güzel idi, hani yeri; baban güzel / zengin idi, hani evi?
Ananın iğnesi, babanın kazması para kazanır.
Anası sevişmedik kız olmaz.
Anasının kucığında uyuyan çocuğun yüreği yağlanır.
Ankara'da kabak var, babanın canına değsin.

3.3. Babalar ile çocukları:

Babası köy kahyası olunca kendinin kendisinin neden pervası olur.
Babadan mal, miras kalır, adamlık kalmaz.

Baba aklıyla / bilgisiyle adam adam olmaz.
Baba nasihatı tutmayan pişman olur.
Baba oğlunun / evladının fenalığını istemez.
Baba babasının minderi ateştir, her oğul oturamaz.
Baba beyliği ile çocuk / evlat adam olmaz.
Baba borcu evlada düşer.
Baba dostu düşman olmaz.
Baba düşmanı oğul dostu olmaz.
Babalı oğlanın malı olmaz.
Çobana keçi, koyun, oğula baba huyun gütmek gerek.
Oğullu baba ölmez.
Oğlu, “baba cennetliksin” demiş de, babası “umamam oğul” demiş.
Baba sanatı oğula mirastır.
Baba yanar oğla, oğul dayanır oğla.
Babasını kuduz dalamış, oğlunu yılan yalamış.
Balıkesir abası, gah oğlu giyer gah babası.
Bir develi ile bir oğlanlının yüreğinde yağ olmaz.
Çoban olan koyun gütmek, oğul babanın huyun gütmek gerektir.
Kedi oğlu miyavlayarak doğar.
Oğul atadan görmeyince sofraya salmaz.
Oğul atanın yarısı (sayılır).
Oğul babanın huyunu gütmek gerektir.
Oğul babaya çeker.
Tay atlasırsa at dinlenir, oğul erişirse ata dinlenir.
Bey oğlu kulluk, kul oğlu beylik (yapamaz).

3.4. Anneler ile çocukları:

Analar döver hurma ile, eller döver yarma ile.
Ağlarsa anam ağlar, gayrısı yalan ağlar.

Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz.
Ana evlâdından geçmez.
Analı kuzu kınalı kuzu.
Anadan doğmayan kardeş sayılmaz.
Anadan olur dana, hamurdan olur maya.
Analar büyütür kızını, çulhalar dokutur bezi.
Ananın çıktığı dala kızını salıncak/sallangaç kurar.
Anası uyumuş, kızını büyümüş.
Anası yeşillenince kızını köpürür.
Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.
Anasına göre danası olur.
Anasına yakın kızdan, ormana yakın domuzdan kork / irak ol.
Anasından büyük kuzu olmaz.
Anasının övdüğü kızını koy kaç, anasının garadığı kızını al geç.
Anasının yazgısı kızına da çeyiz olur.
Anayı kızdan ayıran para.
Bir donu var kırmızı, gah anası giyer gah kızını.
Anası söylemeden kızını tamamlar.
Ana ile kız, ardı yanı cız.
Analı kızın bedeni büyür, anasız kızın sözü.
Analı kızlı, sırları gizli.
Ananın bahtı kızına.
Ananın geçtiği köprüden kız da geçer.
Ananın kurduğu salıncakta kızını da sallanır.
Anasına yakın kızını budak budak gezer.
Ekmek bezeden, kızını anadan çıkar.
Ekmek mayadan, kızını anadan.
Her hayvan ağasına göre kişner, her kız anasına göre işler.

Kız anasını, inek danasını bilir.

Kız beşikte çeyiz sandıkta.

Kız çocuğu daha çok anasına düşkün olur, onun gibi olmak ister.

Kız beşikte/kundakta/kucakta, çeyiz sandıkta/bucakta.

Kız boğazı kırk boğum olur gelininki de ondan ince olur.

Kızı olan tez kocar.

Kızın var, sızın/derdin var.

Mangal maşasız, kız anasız olmaz.

Tay, anasını geçer.

Anadan olur buzak, çamdan olur kozak.

Anadan olur daya, hamurdan olur maya.

Anadan olur uşak, deveden olur köşek.

Analar bakar bahta, kızlar çıkar tahta.

Analar besler hurma ile, eller döver yarma ile.

Analar büyütür kızını, çulhalar dokutur bezi.

Analar dert yesin, yarımşardan dört yesin.

Analar taş yesin yarımşardan beş yesin.

Analı kuzu, kınalı kuzu.

Anam babam kesem, girsem çıksam yesem.

Anam ekmeğine kuru, ayranına duru demem.

Anam, kardaşım, kesem, elimi soksam da yesem.

Anamın aşısı, tandırın başı.

Anan atan görünüyor, çakıldağın sürünüyor.

Anam anam dediği, hamam anası Kel Fatma değil mi? Yüz koyunlu atam kalmaktan, bir yüksüklü anam kalmak yeğdir.

4. ÇOCUK-ANABABA-KARDEŞ-AKRABA İLİŞKİLERİ:

Çocuklar genellikle anababalarını örnek aldıkları gibi, bazen de bunun tersi görülür. Çocukların gelişmeleri sırasında anababalarıyla, kardeşleriyle ve akrabalarıyla karşılıklı sevgiye, saygıya ve güvene dayalı ilişkileri, kişiliklerini etkileyen en önemli unsurlar olup bu şekilde kazanılan sağlam kişilik toplumsal düzenimiz için son derece gereklidir.

4.1. Çocuklar Anababalarına Benzer:

- Deli inekten akıllı buzağı olmaz.
- Deli ineğin deli danası olur.
- Sebzeci oğlu sebze satar.
- Dişi aslan tek doğurur ama, aslan doğurur.
- Kurt eniği yine kurt olur.
- Maya butlu avrat al ki nar butlu oğlan doğursun.
- Mal egesine, oğul babasına çeker.
- Mal sahibine oğul babasına çeker.
- Çingen kızı hanım olmaz, dilenmezse karnı doymaz.
- Anası soğan, babası sarımsak, kendisi gelişken olmaz ya.
- Anası tefeci yufka açar, oğlu tetik çift çeker.
- Anası turp, babası şalgam, şanlı ocak.
- Arabanın ön tekerleği nereye giderse arka tekerlek de oraya gider.
- Arabanın ön tekerleğinin geçtiği yerden arka tekerleği de geçer.
- Ata yiğidin kalkanıdır.
- Ata yolu doğru yoldur.
- Atalar sanatı oğlana mirastır.
- Atası neyse ötesi de odur.
- Ateşin oğlu/yavrusu kül olur.
- Ata atasıyla, kadını / katırı anasıyla.
- Sıçandan doğan çul kesen olur.
- Sıçandan doğan çuvalı dibinden deler.

Şom olandan yine şom doğar.

Anası çıkarsa taşa, oğlağı çıkar öbür / öte / öteki başa.

Anadan gören sergen düzer, babadan gören saban düzer.

Anan soğan, baban sarımsak, sen bir kelle şeker.

Anan soğan, baban sarımsak, sen nereden anıktın böyle gülbeşeker?

Anan turp, baban sarımsak, nereden geldin sen nöbet şekeri.

Alma çer çöp devşirenin kızın, aş pişirir, teknil etmez tuzunu.

Alma delinin kızını, soya çeker.

Domuzdan domuz doğar, koyundan koyun domuzdan insan doğmaz domuzdan toklu doğma / olmaz / çıkmaz.

Anan erikti, baban koruk; sen nereden çıktın a teberik.

Altmış paralık karının kürsü döver oğlu olmaz.

Altmış paralık karının oğlu, ellerini kürsüye vurarak ders anlatamaz.

Anaları ne ki, danaları ne olsun.

Analı kızın bedeni büyür, anasız kızın sözü.

Analı kızın özü büyür, anasız kızın sözü.

Anası uyumuş, kızı büyümüş.

Anası yeşillenince, kızı köpürür.

Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.

On paralık eşeğin beş paralık sıpası olur.

Oğlan atadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.

Oğlan babadan görür at oynatmayı, kız anadan görür sofrayı donatmayı.

Abdal kızı dilenci olur, yaz yağmuru yalancı olur.

Ardıç gölgesi, kardeş gölgesi, söğüt gölgesi, yiğit gölgesi.

Kurttan kuzu doğmaz, kerkenezden şahin.

Arlının kızı, mallının kızından üstündür.

Alimin oğlunun alim olması âdettir, cahilin oğlunun alim olması aceptir.

Alını sakar kırsrağın, ayağı sekili tayı olur.

Cimrinin oğlu, inatçı.

Cins cinse çeker.

Nasıldır anası, öyledir danası.

Yılan yavrusu zehirsiz olmaz.

Yılana soy olacağına eşeğe tay ol.

Yılanın yavrusu da yılandır.

Deliden deli doğar.

Kötüden iyi doğmaz.

Ağaca çıkan keçinin minareye çıkan oğlağı olur.

Akıbet kurt oğlu kurt olur.

Akıllı babanın akılsız oğlu / fikirsiz balası olur.

Alimden zalim, zalimden alim doğar.

Altmış paralık merkebin otuz paralık sıpası olur.

Anaları ne ki danaları ne olsun.

Analı oğlak / kuzu yarda / gökte oynar / gezer / gerek, anasız oğlak / kuzu yerde oynar / gezer.

Anan ırgat, baban ırgat, sen de ırgat; senden olan da ırgat.

Ananın çıktığı dala kızı salıncak / sallangaç kurar.

Anası ağaca çıkarsa kızı budakta / budak budak gezer.

Anası neyse, danası da odur.

Anasına göre danası olur.

Anasından büyük kuzu olmaz.

Aptal kızı dilenci olur, yaz yağmuru yalancı olur.

Arlının kızı, mallının kızından üstündür.

Armut dalından / ağacından uzağa / irak düşmez.

Armut dalının dibine düşer.

Armut, ağacından uzak / irak düşmez.

Aslandan doğan aslandır / aslan olur.

Ata oğlu ata doğar.

Ateşin oğlu / yavrusu kl olur.

Ayıdan adam doğmaz.

Azgın adamdan, başı yumuşak ocuk doğar.

Böyle atadan böyle oğul olur.

akal babasından iri olmaz.

ocuk ana babası gibi olur.

akaldan kurt olmaz, gene kurdoğlu kurd gerek.

Çocuğa iyi kötü huy anadan gelir.

Çocuğa, “Ne işliyorsun?” demişler, “Byğn yaptığını işliyorum” demiş.

Dağa çıkan keçinin tepeye tırmanın oğlu olur.

Domuzdan domuz doğar, koyundan koyun.

Öyle atadan, böyle oğul.

En iyisi babasının belinden gelen değil, yolundan gidendir.

Er koyunun er kuzusu olur.

Hamur yoğuruştan, ocuk doğuruştan olur.

Hık demiş, burnundan düşmüş.

Karganın yavrusu şahin olmaz.

Kavun karpuz kökeninde büyük.

Doğup büyüdüğü çevrede gelişir.

Keçi nerden atlarsa oğlağı da oradan atlar.

Keçi nereye çıksa oğlağı da oraya çıkar.

Kedi oğlu miyavlayarak doğar.

Keser gitti, sapı da arkası sıra.

Kız anadan görmeye oğt almaz, oğlan babadan görmeye sofra sermez.

Kız anadan oğrenir sofra/bohça dzmeyi / yuka yazmayı, oğlan babadan oğrenir sokak / sohbet gezmeyi / koyun yüzmeyi.

Kız anasından görmeyince sofrayı kaldırmaz.

Kız bir sevgi ile doğar, bin sevgiye çıkar; oğlan bin sevgi ile doğar, bir sevgiye iner.

Kurdun oğlu kurt olur ademle büyüse de.

Kurdun oğlu kuzu olmaz.

Kurt yavrusu kurt olur.

Muş oğlu miyavu doğar.

Oğlan babadan görür sofraya açar, kız anadan görür çeyiz serer.

Oğlan babadan öğrenir sofraya yazmayı, kız anadan öğrenir kapı gezmeyi.

Oğlan babaya, kız anaya çeker.

Kürtün kocayanına kuzu güttürürler, Türkün kocayanına çocuk avuttururlar. Biri kara, biri sarı; ondan doğar hörü (huri), biri kara biri kara ondan olur elinin körü.

Kurt oğlu kurt kalır, eğer ki adamlarla büyüse.

Öküz olacak dana varır öküzün yanına yatar.

Sakar kısrağın yalama tayı olur.

Salhane kancığından / köpeğinden kurtluk enik olmaz.

Oğul atadan görmeyince sofraya salmaz.

Oğlan sofraya yazmayı babadan, kız kapı gezmeyi anadan öğrenir.

Oğul babaya, kız anaya yar olur.

Sıçandan doğan çuvalı torbayı dibinden deler.

Sıçandan doğan, kendir / çul / dağarcık keser.

Sıçandan olan, keseğen olur.

Süt ananın yoğurt oğlu.

Taşa çıkan keçinin ağaca bakan oğlu olur.

Ummadık babanın evladı.

Usta oğlu şakirt olmaz.

Yavru kuş, yuvada gördüğünü yapar.

Yavşak büyür, bit olur; enik büyür, it olur.

Eğer anaç tezerse, oğul da peşine gider.

4.2. Anababalarına benzemeyen çocuklar:

Ak koyunun kara kuzusu da olur.
Ala keçi her vakit / zaman püsküllü oğlak doğurmaz.
Allah verince kimin oğlu kimin kızı demez.
Velidden pelit, pelitten velid olur.
Akıllı babanın akılsız oğlu olur.
Her alimden alim doğmaz.
Anası soğan babası sarımsak kendi gülbeşeker çıktı.
Anası soğan, babası sarımsak, kendi gülbeşeker çıktı.

4.3. Kardeşlerin birbirleriyle ilişkileri:

Beş parmağın beşi de bir değil / olmaz.
Düşmanı anan da doğurur, kazanacaksan dost kazan.
Düşmanın yoksa kardeşin de mi yok.
Yakın komşu uzak kardeşten iyidir.
Anadan doğmayan, kardeş sayılmaz.
Anadan doğmayınca kardeş kardeş sayılmaz.
Büyük kardeş baba yerindedir.
Büyük yaşın sonu ölüm, büyük kızın sonu gelin.
Ne umarsın bacından, bacın ölüyor acından.
Ablası ne giyerse kardeşi de onu giymek ister.
Allah kardeşi kardeş yaratmış, keselerini ayrı yaratmış.
Kardeşler kendi çıkarlarını kardeşlerinden önce düşünürler.
Ananın ilki olmaktan, dağlarda tilki olmak yeğdir.
Küçük işer, büyük dayanır düşer.
Büyük büyüklüğünü, küçük küçüklüğünü bilmeli.
Vardı yağım balım gelirdi kardeşlerim, tükendi yağım balım, gelmiyor kardeşlerim.
Vurucu oğlu, atıcı oğluna danışmaz.

İnsana kardeş gibi yar, Irak gibi diyar olmaz.
Kardeşi olmayan garip olur.
Musa kardeş, İsa kardeş, yanındaki kese kardeş.
Kardeşin büyüğü peder, küçüğü evlât yerine geçer.
Allah kardeşi kardeş, keselerini ayrı yaratmış.
Kardeş kardeşin ne öldüğünü, ne onduğunu ister.
Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış.
Dost kazan, anan düşman doğurur.

4.4. Çocukların akrabalarıyla ilişkileri:

Dayı ile dağı gez, emmi ile bağı gezme.
Dayılar yeğenleri yükseltir, akçalar batırır.
Dayım adam olmadıktan sonra, ha şehirli olmuş ha köylü.
Dayım kim gavur kim belli değil.
Dayısı olan dayısına yanaşır.
Dayısı olmayanın yeğeni olmaz.
Dayıya yeğen gerek, gemiye yelken kürek.
Malı olanın dayısı da teyzesi de olur.
Amcam / Emmim, dayım, hepsinden / herkesten aldım payım.
Ekmek bezeden, kız teyzeden belli olur.
Kız halasına oğlan dayısına.
Teyze ana yarısıdır, amca baba yarısı.
Amca baba yarısıdır.

4.5. Çocuklar kendi evlatlarını tercih ederler:

Ana baba evlat için, evlat kendi başı için.
Anne “oğlum seni seviyorum” demiş; oğlu da “anne ben de oğlumu seviyorum” demiş.
Baba yanar oğla, oğul dayanır oğla.
Ben ararım yavrumu, yavrum arar yavrusunu.

Ben banarım oğluma, oğlum banar oğluna.

Sen seversin oğlunu, o da sever oğlunu.

5. ÇOCUKLARIN ÇEŞİTLİ ÖZELLİKLERİ:

Çocukların vücutları büyürken, zihinsel gelişimleri, akıllı ve akılsız davranışları, sürekli açık olan iştahları, boşboğazlıkları, içimizi ısıtan kah hayranlıkla izlediğimiz marifetleri, kah acıma duygusu uyandıran yetersizlikleri ile bizleri şaşkırtan güvenilmezlikleri gibi pek çok özellikleri atasözlerimize konu olmuştur.

5.1. Çocukların doğuştan gelen huyları:

Anadan deliye muska neylesin.

Anadan doğma deliye Karacaahmet neylesin?

Anadan yüz­süz olana, bir okka tükürük kâr / akça / para etmez.

Anam, babam nasihat eder, ben karıncaları sayarım.

Beşik­te giren, mezarda çıkar.

5.2. Çocukların Sevimliliği:

Küçük­ten balam oğul, büyüyende belam oğul.

Doğan,doğandan tatlı, doğacak ondan tatlı.

Çaylağa sormuşlar, anasını koyup yavrusunu neye kaparsın avazı kulağıma hoş gelir de ondan demiş.

Tatlı dilli kuzu iki anayı emer.

Aç kurt komşu kuzuyu yemez.

Kurda ”bizim koyunları güder misin?” demişler, kurt sevincinden ağlamış, ”kuzuları da bizim çocuklar gütsün” demiş.

5.3. Çocukların mantıksızlığı:

Anası ölen kız (kendini) kadın / hanım, babası ölen oğlan (kendini) ağa / bey oldum sanır.

Çocuk ekmeği dolapta bitiyor / yetişiyor sanır.

Çoğu kocaya, azı çocuğa / uşağa gösterme.

Mangal kömürsüz olmaz, çocuklar halden bilmez.
Oğlan ağlar, derdi çörek.
Yavru kuşun ağzı büyük olur.
Aç aman bilmez, çocuk zaman bilmez.
Anası ölen kız, hanım; babası ölen oğlan, bey oldum sanır.
Babası ölen bey, anası ölen kadın oldum sanır.
Bizim dana eve gelecek ya, elin çocukları bırakmıyor.
Doğdu boğmağa gelmez, oldu demeye yaramaz.
Vardan yoktan anlamaz, adeta çocuk. Benim oğlum /
Bizim oğlan bina okur, döner döner yine okur.

5.4. Çocukların güvenilmezliği:

Çocukla itin hatırı kalmaz.
Avrada, oğlana, sarhoşa sırrını söyleme.
Çocuğa emniyet olmaz.
Çocuğa inan olmaz.
Çocuğa iş buyuran ardınca kendi gider.
Çocuğa iş, ardına / peşine sen düş.
Çocuğa iş, peşine düş.
Çocuğa uyan çocuk olur.
Çocuğu işe koş, arkasına da sen düş.
Çocuğu işe sal, ardınca sen var.
Çocuk ağzıyla yılan tut, onu da yalan tut.
Çocukla çıkma yola, başına gelir bin türlü bela.
Çocukla çıkma yola, başına gelir türlü bela.
Çocukla çıkma yola, düşersen güler, düşerse ağlar.
Çocukların yanında her şey söylenmez.
Çocuklu avrat, sıpalı eşek ile yola gidilmez.
Oğlan işi iş olmaz, oğlak boynuzu sap olmaz.

Oğlanı yumuşa sal / işe gönder arkasından var sen de git).

Oğlanı yumuşa sal, ardınca sen var.

Oğluna güvenme koluna güven.

Uşağı işe koş, sen de ardına düş.

Uşağı işe koş, sen de ardına düş.

Uşağı işe sal ardı sıra sen git.

Çingene ”oğlumun hastalığına yanmam, huyunu değiştirir, ona yanarım” demiş.

Çocuk yer, oyuna gider, çoban yer, koyuna gider.

5.5. Çocukların marifuetleri:

Akıl yaşta değil baştadır.

Bacak kadar boyu var, türlü türlü huyu var.

Bir karış bacağı var, her köyde / köşede bucağı var.

Büyümüş de küçülmüş.

Çocuk kısmı hem ağlatır hem güldürür.

Çocuk kısmı hem dost, hem düşmandır.

Koruk yemişle sevilir, çocuk yumuşla.

şimdiki çocuklar harika.

Lafını bil de beşikten beri konuş.

5.6 Çocukların iştahu:

Al demir, sat demir, çocuk ne kemirir.

Yavru kuşun ağzı büyük olur.

Oğullu kargadan anasına bir şey düşmez.

Yarımşardan beş yesin.

Dut kurusu ile çocuk aldatılmaz.

5.7 Çocukların boşboğazlığı:

Al çocuktan haberi, git kabarı kabarı.

Çocuk işitmese söylemez, it görmese ürümez.
Büyükler evde söyler, çocuklar damda beyan eder.
Çocuğa sır verme. Çocuğun bulunduğu yerde /
Çocuk olan yerde dedikodu / gıybet olmaz.
Çocuktan al haberi.
Haberin doğrusun oğlandan al.
Çanak çömlek konuşurken oturak kapı arkasında bekler.
Berberin oğlu, kasabın oğlunu yenmiş.
Büyük/büyükler evde söyler, çocuklar / küçükler damda beyan eder. |
Ebesi göbeğini keseceğine biraz dilini keseydi.

5.8. Akıllı çocuklar:

Akıl yaşta değil, baştadır.
Akıllı evladın var, neylersin malı; akılsız evladın var, neylersin malı.
Akıllı oğlan neyler ata / baba malını, akılsız oğlan neler ata / baba malını.
Gençliğin kıymeti bilinse yaşlılığın sıkıntısı az olur.
İyi oğul bilir ana halini, kötü oğul satar baba malını.
Oğlun oğul olunca tutar ata mülkünü, oğlun oğul olmayınca satar ata mülkünü.

5.9. Uysal, terbiyeli çocuklar:

Oğula devlet gerek ise, anaya ataya hürmet eyleye.
Ana ata önünden geçmek hata.
Ana baba bedduasını alan onmaz.
Ata yolu doğru yoldur.
Atanın önünden geçeni Allah sevmez.
Anasını babasını dinlemeyen evlat, kocasını saymayan avrat, üzengi ile yürüyen at, kapıda tutma, hiç durma sat.
Atasını tanımayan Allah'ını tanımaz.
Oğula devlet gerek ise, anaya ataya hürmet eyleye.
Ana ata önünden geçmek hata.

Atan eşekse de palanını üstüne atma.
Söz büyüğün su / sus küçüğün.
Ulular köprü olsa basıp geçme.
Dek duran danayı canavar yemez.
Derviş şeyhine baba himmet demiş, şeyhi de oğul hizmet demiş.
Sürüden ayrılanı kurt kapar.
Şeytan yavrusunu yemeden önce çamura bulaştırır.

5.10. Hayırlı evlatlar:

Analar öyle evladı beşer beşer doğursun.
Anası soğan, babası soğan kendi gülbeşeker çıktı.
Atlıyı indirir, babayı bindirir.
Ana babaya hizmet, Allah'a hizmet.
Ata malı mal olmaz, oğul gerek kazana.
İyi evladın varsa neylesin malı.
Evladın iyisi maldan mülkten daha değerlidir.
İyi oğul anasına bir kucak odun getirir, kötü oğul anasına bir sürü koca getirir.
İyi evlat anayı babayı vezir eder, kötü evlat rezil eder.
İyi evlat tutar ananın malını, kötü evlat satar ananın malını.
İyi oğul bilir ana halini, kötü oğul satar baba malını.
Anamın ekmeğine kuru, ayranına duru demem.
Sabanın tutağından tutan çocuk olursa öküz tumptan da otlar tarlada da otlar.
Sade pirinç zerde olmaz, bal gerekir kazana, baba malı tez tükenir evlat gerek kazana.

5.11. Hayırsız evlatlar:

Anam olsun, boğazı olmasın, babam olsun eve gelmesin.
Oğlan doğurdum oydu beni, kız doğurdum soydu beni.
Besledik, büyüttük danayı, şimdi tanımaz oldu anayı.
Yaman evlat atasının başını yere eğdirir.

Besle kargayı, oysun gözünü.

Anaya asi gelen onmaz.

Atanın duası eser eyler, ananın ahı.

Atanın evlada sevgisi, yukarıdan aşağıya akarmış, evladın ataya sevgisi ise aşağıdan yukarıya akarmış.

Atanın önünden geçeni Allah sevmez.

Atasına düşman olan, evladına dost olmaz.

Atasını tanımayan, Allah'ını tanımaz.

Atasını terk eden yularsız eşek gibidir.

Ayı ihtiyarladığında yavrusuna oyuncak olur.

Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı.

Anası onu doğuracağına keşke taş doğursa idi.

Anasını babasını dinlemeyen evlat, kocasını aymayan avrat, üzengi ile yürüten at/atı, kapında tutma, hiç durma sat/at.

Ata oğula bağ kıydı, oğul ataya salkım kıyamadı.

Babası oğluna bir bağ vermiş, oğlu babasına bir salkım üzüm vermemiş.

Babasına hayrı olmayanın kime hayrı olur.

Bir baba dokuz oğlan besler, dokuz oğlan bir babaya bakamaz.

Devletsiz oğlun olmadıktan, devletliye kul olmak yeğdir.

Eşeğe “Sıpan oldu” demişler, “Sırtımdan yükümü atacak değil ya, önümden yemimi alacak” demiş.

Hayırlı babanın hayırsız evladı.

Hayırlı evlat neylesin malı, hayırsız evlat neylesin malı.

Hayırsız evlat baba ocağına incir diker.

Hayırsız evlat dermansız dertten beterdir.

Hayırsız evlat satar baba evini, hayırlı evlat tutar baba evini.

Hayırsız evlat, baba ocağına / bucağına incir diker.

Malın var bir talanlık, evladın var bir kıranlık.

Oğlan evinde bir şey yok, kız evinde tambur dumbur.

Oğlanın karası para kesesi, kızın karası can tasası.
Yılana yavrusu düşman olur.
Zamane çocuğu babasına öğüt verir.
Zamane çocuğu dokuz babalıdır.
Zamane çocuğunun şerrine ninni.
Kötü evlat, yaman komşu olmaya daha yahşi.
Çingeneye beylik vermişler, önce babasını kesmiş / asmış.

5.12. Çocukların diğer özellikleri:

Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz.
Adam vuracak oğul, babasına danışmaz.
Anasının karnında dokuz ay on gün nasıl durmuş.
Kararlı çocuklar gelecekte ne yapacaklarını küçük yaşta akıllarına koyar, gelecekte onu gerçekleştirirler. |
Oğlan ağlamayınca emcek verilmez.
Oğlan ağlar derdi çörek.
Ağlamayan çocuğa meme / süt vermezler.
Bebekler içgüdüleriyle hareket eder.
Karnlarının acıktığını ağlamalarıyla belli ederler.
Yoksul ama yemeği, eğlenmeyi seven insanlar bunların bol olduğu düğünleri çok severler.
Aynı şekilde çocuklar da çok zevk verdiği için oyun oynamayı çok severler.
Bebeler (küçük çocuklarbirbirinden huy kapar ayrılarına su katar.
Çocuklar akranlarından gördükleri her şeyi doğru sanarak uygulamaya kalkışırlar.
Çocuğu şımartma, başına çıkar.
Çocukla ilgilenmek belli bir ayarda olmalı aksi takdirde bizi pişman ederler.
Çocuğun hain olmaz.
Çocuk saftır hainlik etmek nedir bilmez.
Çocuğun hatırı olmaz.

Çocuk kıymeti bilip senin için hatrı var demez. Unutur.

Çocuğun yediği helal, giydiği haram.

Çocuklar çok yerler ve bu onlara değer, ama çok giysi tüketirler ve aşırıya kaçarlar.

Çocuk “Golot” (küçük ekmekdiye ağlar; değirmenci “Su” diye ağlar.

Çocuk yemek ister daha çok kendine odaklanır yetişkinlerde yarımına odaklanır, işine odaklanır.

Çocuk ağlar, derdi çörek.

Çocuğun tek derdi karnını doyurmaktır onun dışındaki durumlar onu ilgilendirmez.

Çocuk çocuğa bakarak ağlar.

Çocuklar birbirlerinden gördüklerini ve birbirinin yaptıklarını yapmak isterler.

Çocuk dokuzunda ne ise doksanında da odur.

Çocuk küçük yaşta nasıl yetiştirilirse büyüyünce de o özelliklerinden vazgeçmesi çok zordur hatta imkansızdır.

Küçük yaş ve o zamanki karakter gelecekteki karakterin en belirgin zamanıdır.

Çocuk yedisinde neyse yetmişinde de odur. |

Çocuk düğüşü, köpek boğuşu.

Çocukların kavgası farklıdır.

Çocuk över/sever kız sever/över.

Çocuk padişah tanımaz/bilmez.

Çocuklar oynamaktan, gençler işlemekten, ihtiyarlar da söylemekten yorulmaz.

Çocuklar yalnızca oyundan ve eğlenceden hoşlanır, gençler verimli olmaya çalışırlar, ihtiyarlar ise ellerinden fazla gelmediği için devamlı söylenir ve yakınırlar.

Çocuklar oynar aşık, bir gün bize de gelir kaşık.

Çok çocuk anayı şaşkın, babayı düşkün eder/şaşırtır.

Çocuk sayısının çok olması bakımındaki güçlük nedeniyle ana-babayı zor durumda bırakabilir.

Ekmeğe papa, suya ba der/diyor bebecik.

Ekmeğ kaşık olur ama, bua der/diyor bebecik.

Er canı isteyen kız “Allah canımı alsın”, avrat canı isteyen oğlan da “Çıkıp gideceğim/gideyim” der.

Hem et yumağı (çocuk), hem ip yumağı bir arada olmaz.

Köpeğin koşması mahallenin çocuğuna bağlıdır.

(Çocukların dikkatleri çabucak dağılabilir.

Ağlayan çocuktan iş memul/ümit edilmez.

Bebek kundakta, sesi bostanda.

O tasa bu tasa, çocukların babası ölmüş bu da mı tasa.

Çocuk, çocuğa bakarak ağlar.

Çocukluk gibi sultanlık olmaz.

Oğlan / El yer oyuna gider, çoban yer koyuna gider.

Çocuk yer oyuna ... Oğlan aldı/yedi oyuna gitti, çoban aldı/yedi koyuna gitti.

Küçük deli büyük deli, beşikteki de başını sallar.

Çocuklar bırakıldıklarında kendi başlarına buyruktur.

6. ERKEK ÇOCUKLARI:

Soyu devam ettirecek ve kuracakları ailenin maddi ve manevi yükünü kaldıracak olan oğullar ana baba için en büyük güvencedir. Onların bilinçli ve toplumsal sorumluluk sahibi olarak yetiştirilmeleri çok büyük önem taşır. –

Mülk değirmendir, davar koyundur, devlet oğuldur.

Oğlanı doğuran ana sevinmesin de, ekmeğini yiyen sevinisin.

Bir develi ile bir oğlanlının yüreğinde yağ olmaz.

Oğlumun işi dağların kışı.

Oğluna söyleme anız ekmeği eker ise boş bulursun tekneyi.

Oğul ekmeği boğul ekmeği.

Oğul kalkar babaya bakar.

Oğulsuz ocakta duman tütmez.

Oğlan doyur at gibi yat, kız doğur it gibi yat.

Oğlan doğuracak kızı ele vermezler.

Oğlan evlenince bey oldum sanır.

Oğlan oğul ise el malı senin, değilse senin malın elin.

Oğlandır oktur, bir kese çoktur.

Oğlanı her karı doğuramaz, er karı doğurur.

Oğlum deli malı neylesin, oğlum akıllı malı neylesin.

Oğlum oğlan olursa malı mala katar, oğlum oğlan olmazsa ucundan tutar satar.

Oğlanlar paşa, emekler boşa.

Oğlu bir de ocağı kör mü? Oğlun olsun da ot kökü olsun.

Oğlun güder, karın sağarsa koyun olur.

Altın evi yıkılır, oğlan erkekevi yıkılmaz.

Ana, bacı yiğidin kalkanıdır.

Avrat lazım kalçalı, oğlan doğursun aslan pençeli.

Ağaç yeşert, meyve getirsin, oğlan büyüt, ekmek getirsin.

Altın taş, üstüm yaş, gene oğul çöreği.

Çoban olan koyun gütmek, oğul babanın huyun gütmek gerektir.

Doğurmadan oğul olmaz, satın almadan kul olmaz.

Ekmek olsun da kuru olsun, oğlan olsun da deli olsun.

Kış için yorgansız el için oğlansız kalınmaz.

Oğlağı ye, oğluna duyurma.

Oğlan babadan öğrenir sofraya yazmayı, kız anadan öğrenir kapı gezmeyi.

Oğlan ocaktan, ayran bucaktan gerek.

Oğlan oğlandır, eğer peygamber ise / de olsa.

Oğlan olsun da keçeden olsun.

Oğlan olsun deli olsun, ekmek olsun kuru olsun.

Oğlandır oktur, bir altın direktir, her eve gerektir.

Oğlandır oktur, bir kese çoktur.

Oğlandır oktur, her evde yoktur.

Oğlanı doğuran ana sevinmesin de, ekmeğini yiyen sevinsin.
Oğlanın karası para kesesi, kızın karası can tasası.
Oğlanlı kadın fermanlı kadın.
Oğlu olan sevinsin, kızın olan dövünsün.
Oğlu olan sevinsin, kızın olan dövünsün.
Oğlum aziz, terbiyesi ondan aziz.
Oğlum bir değil, ocağım kör değil.
Oğlum oldu gülüm oldu, everdim elin oldu; ayırdım komşum oldu.
Oğlum olsun da at kökü olsun.
Oğlum olsun da meyhanede olsun, bir gün ayıkılmazsa, bir gün ayıkır.
Oğlumun oğul arısı soksun.
Oğlumun işi, dağların kışı.
Oğlun oğul olunca tutar ata mülkünü, oğlun oğul olmayınca satar ata mülkünü.
Oğluna güvenme koluna güven.
Oğluna güvenme, koluna güven.
Oğluna söyleme anız ekmeği, eker ise boş bulursun tekneyi.
Oğul atadan görmeyince sofraya salmaz.
Oğul babanın huyunu gütmek gerekir.
Oğul ekmeği boğul ekmeği.
Oğul kalkar babaya bakar.
Oğulsuz ocakta tütün tütmez.
Oğulsuzum, öğünsüzüm.
Yerdiğin oğlan yer tutar.
Yıkılır altın ocağı, yıkılmaz oğul ocağı.
Erkekli aile daha sağlam olur ve erkek çocuk ailenin devamını sağlar.
Maşaya kadar oğlu olanın paşaya kadar yeri olur.
Oğlan ocaktan, ayran bucaktan gerek.
Oğlanın karası para kesesi, kızın karası can tasası.

Oğlanın olduğu yerde uğurluk parasaklanmaz, kız olduğu yerde iğne çeyizlikgizlenmez.

Oğlun evlenmeden çocuğum var deme, miras bölünmeden kardeşim var deme.

Sürülecek tarlan, söz tutmadık oğlan olsun.

7. KIZ ÇOCUKLARI:

Geleceğin anneleri olarak çocuk yetiştirecek olan kızlarımızın en iyi şekilde yetiştirmelerinin önemi, kızlara özgü nazlı olma, hüner sahibi olma, güzel ve özellikle iyi ahlaklı olmalarının önemi. –

Bir kız ya yerine ya da yerin dibine.

Kundakta kızı olanın sandıkta bezi olur.

On beşindeki kız ya erde gerek ya yerde.

Dünyanın tadı göz, aşın tadı tuz, evin tadı kız.

Para anayı kızdan, kaşı gözden ayırır.

Yaz kışından belli eder, kız kardeşinden.

Bey beyliğini verir, kız kızlığını vermez.

Bir ev donanır, bir kız donanmaz.

Bir evde iki kız olacağına dağda domuz olsun.

Bir evde iki kız, biri çuvaldız biri biz; bir evde iki oğlan, biri devlet, biri mihnet).

Bir ev/gemi donanır, bir kız/çıplak donanmaz.

Bir kaz doymaz, bir kız.

Dünyanın tadı göz, aşın tadı tuz, evin tadı kız.

Kaçan kız, yuvasına dönmez.

Kız bir sevgi ile doğar, bin sevgiye çıkar; oğlan bin sevgi ile doğar, bir sevgiye iner.

Erkek çocuğu doğduğu zama ise çok yoğun bir sevgi olur.

Kız büyür bahtı beraber büyür.

Kız çavdara benzer.

Kız çocuğu, el çocuğu.

Kız dediğin kaledir, yıkılırsa çürük çaput olur.

Kız dediğin kapı şakşahısı; gelen çalar, giden çalar.

Kız doğuran kızıl don giymesin/giymez.

Kız evde olsa da elden sayılır.

Kız evde/evlerde tanınır, ipek tezgahta.

Kız evladı yerine düşerse bir eyerli at, yerine düşmezse bir uyuz it.

Kız gittiği olan bittiği yerde ekmek yer.

Kız ile altın gizli gerek.

Kız kapısı, naz/vezir/müracaat kapısı/kapısıdır.

Kız kucakta çeyiz bucakta.

Kız kundakta, çeyiz sandıkta.

Kız yükü, tuz/düz yükü.

Kıza adını sormuşlar, “Balcı kız” demiş; “Öyleyse daha tatlıdır” demişler.

Kıza kıskı, sabana baskı olmalı.

Kızdır nazdır, bin lira/kese altın azdır; oğlandır oktur, bir kürek boktur.

Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır/kaçar, ya zurnacıya.

Kızı güzel olanın ayağı yukarıda olur.

Kızı kendi havasına bırak ya davulcuya varır ya zurnacıya.

Kızı kendi havasına bırakırsalar borancıbaşıya varır.

Kızı kendi keyfine koysalar çalgıcıya varır.

Kızı kız gerek, çenesini kırık gerek.

Kızı kızken görme, gelinken gör; gelinken görme, beşik ardında gör.

Kızı olan tez kocar.

Kızı tuzla sandığı düzle kız doğar doğmaz çeyizini hazırlamaya başlaKızı var nazı var; oğlu var sözü var.

Ana baba üzerine fazla titrediği için kız çocukları nazlı büyürler, oğlan çocuğuna nazaran daha zor ikna olurlar.

Kızı var nazı, var, oğlu var sözü var.

Kızım evi, kışlam evi, güveyim kıyı bakmazsa; oğlum evi yaylam evi, kıl yılını sokmazsa.

Kızım kimi severse güveyim odur; oğlum kimi severse gelinim odur.

Kızım oldu kızılıcığa hasret kaldım.

Kızın var, sızın var.

Oğlu olan sevinsin, kızı olan dövünsün.

Yağmur yağar yer için, kızlar büyür el için.

Nasıl kız, öyle de gelin.

Çerçi kızı boncuğa aşiktir.

Rençberin kedisi bile dişi olmalı.

8. ÇOCUKLARIN BAKIMI, TERBİYESİ ve EĞİTİMİ:

Çocukların fiziksel bakımlarını yaparken onların bir taraftan geleneklere uygun şekilde terbiye edilerek bir taraftan da çağdaş toplumun ihtiyaçları doğrultusunda eğitilmeleri büyük önem taşır. Pek çok Türk atasözü bu konudaki sorumluluğunu yerine getiren anne ve babayı överken, görevlerini ihmal edenlerin de hem çocuklarına hem de çocuklarına ne kadar zarar verdiklerini vurgular.

8.1. Çocukların bakımı:

Allah kırılmış kuzuya göre yel estirir.

El dil verir, ama meme vermez Mereğin samanını danalar bitirir.

Ağılda doğan oğlağın, çayırda otu biter.

Ağılda oğlak doğsa olsaovada otu biter.

Çoluk çocuk sahibi oldukça gül de bulunur, bülbül de bulunur Çoğu kocana, azı çocuğa uşağagösterme.

Çocuk güle benzer, bakarsan açar, bakmazsan solar.

Çocuk hanekten /oyundan köpek ekmekten hoşlanır.

Dana büyür amma, çulu büyümez.

Dana ne kadar büyüse gene anasını emer.

Allah dört gözden ayırmasın.

Analı kuzu, kınalı kuzu.
Dört göz bir evlat içindir.
Anasız çocuk evde çürür, babasız çocuk çarşıda.
Anasız oğlak yarda, analı oğlak yerde gerek.
Çocuğun dilinden anası anlar.
Çocuk büyütmek taş kemirmek.
Çocuk doğmadan kaftan biçilmez.
Doğmadık sıpaya torba biçme.
Doğmamış çocuğa tura biçme.
Doğacağa don biçilmez.
Herkes pişirdiğini soğutsun, doğurduğunu büyütsün.
İki kaynar bir taşar / coşar, evlat aşı tez pişer.
İnsan yavrusunubeleye beleye, köpek/koyun yavrusunu, yalaya yalaya büyür.
Kaplumbağa yavrusunu, yumurtasına baka baka çıkarır.
Meyve ağaç dalında, çocuk ana kucağında yaşar.
Oğlan yetir, kız yetir, yine şeleşinimitilini sen götür.
Sen besle danayı, koyun bulur anayı.
İki göz bir baş içindir.
Oğlanın güzeli tıraşlı, kızın güzeli ilaçlı olur.
Çocuk babasının başı, anasının gözyaşı.
Dört göz bir evlat içindir.
Dadıya dadanan evlat, yüzüne hasret kalır.
Evde durmayıp çocuğuna bakıcı tutan ana baba çocuk sevgisini doyasıya yaşayamaz.

8.2. Çocukların terbiyesi ve eğitimi:

Ne han görmüş hanedan, ne öğüt almış anadan.
Bir çocuğun kırk ebesi olursa ya kör olur/alır ya topal.
Çocuk eziz aziz, terbiye ondan daha eziz aziz.

Öküz göz etmese tosun boyunduruklamaz.
Çocuğa yüz verme, kundakta kutsuz etme.
Ekmeğin iyisi deneden, yiğidin iyisi anadan olur.
Şu karşıda yapı var, geliyor keser sesi; ustalar meclisinde çocuklar keser sesi.
Ağaç yaşken eğilir.
Atasız uşak/evlat yularsız eşek gibidir.
Çocuğu babanın akçasıyla ananın bohçası okutur.
Çocuğu banağa komşuyu çanağa alıştırma.
Çocuğu okutan babanın akçası, ananın bohçası.
Çocuğu olmayana çocuk dövdürmeli.
Çocuk babasından öğrenir yazı yazmayı, kız anasından öğrenir sokak gezmeyi.
El yanında çocuğa darılma arsız olur.
Erken gelen yazdan, kendi başına büyüyen kızıdan kork.
Evladını / kızını dövmeyen dizini döver.
Evladını dövmeyen, dizini döver / sonra kendi dövünür.
Karpuz sulandıkça büyür.
Kızı sakla göztün gibi, oğlanı sakla ağzındaki dil gibi.
Kızın varsa el yatağında yatmasın, oğlun varsa el ekmeği tatmasın.
Kızını döven/döğen dizini dövmez.
Kızını katma akranına eşine, horoz küçükse tavuk düşer peşine.
Oğlan doğur, kız doğur, hamurunu sen yoğur.
Oğlun var ise odaya, kızın var ise obaya koyma.
Oğlun varsa el ekmeği tattırma, kızın varsa el evinde yatırma.
Oğlun yaban ekmeği yemesin, kızın yaban yerde yatmasın.
Oğlunu dövmeyen kesesini, kızını dövmeyen dizini döver.
Anasının vurduğu şöbekte durur.
Can alıcıdan/Azrail'den korkup oğlancıkların yavuz öğretme.
Çocuk idi kıyamadım, büyük idi yenemedi.

Çocukluğunu bilmeyen, çocuğu ile düzenlik edemez.

Çocuktı kıyamadım, büyüdü / büyüktüyenemedim.

Doğmamış ile görmemiş birdir.

Evlât kalırsa el beğensin, eğer ölürse yer beğensin.

Oğlunu dövmeven kesesini döver; kızını dövmeven dizini döver.

Oku oğlum oku yaz, okumazsan sana derler baba ördek baba kaz.

Serçe yavrusuna “bir insan yere eğilirse bil ki taş alıp sana atacak, hemen kaç” demiş; yavrusu da “ya belindeyse” deyince, “sen öğüdü yuvada almışsın” demiş.

Tay at oluncaya kadar sahibi mal olur.

Tay besleyen ata biner.

Türk ile tosun, çünkü doğdu anadan, öğüt aldı eşek ile danadan.

Türk tosun doğurdu eşek le anadan.

8.3. Çocukların uyarılması, eleştirilmesi ve cezalandırılması:

Köpek yavrusu ziyafet kaldırmaz.

Kör oğul, yaman komşu, olmaya daha yahşi.

Kör oğlu desinler diye babasının gözünü oymuş da kör kişinin oğlu demişler.

Anana sövenin yanına var, yonga yaranın yanına varma. |

Anana sövse de namerdi kovma.

Ne okudu hoca oldu, ne de zengin kıza koca.

Yerdiğin oğlan yer tutar.

Anasını babasını dinlemeyen evlât, kocasını saymayan avrat, üvendere ile yürüyen atı kapında tutma hiç, durma sat.

Buyurmadan tutan evlât, çağırmadan kalkan avrat, orada olur devlet.

8.4. Çocukların övülmesi ve şımartılması:

Kızını kız iken övme, gelin iken öv; gelin iken övme, kucağı çocuklu iken öv.

Yapalağın / Epeleyin yavrusu gözüne şahin gözükür.

Kuzguna yavrusu şahin görünür.

Eşeğin yavrusu gözüne şahin gözükür.

Kargaya yavrusu şahin görünür.
Budala kızını metheder, aptal kendini.
Uşağı baş köşeye oturtursan kızını ister.
Yatar mal egesi, kalkar oğul babası.
Oğlak keçisi söğüşlük, oğlan keçisi yumuşluk.

8.5. Çocuğa fazla yüz vermenin mahzurları:

Çocuk ile olma aşına, çok belalar getirir başına.
Çocukla ortak olan koduğuyla çeş çeker.
Çocuğa uyan çocuk olur.
Çocuğu şımartma, başına çıkar.
Çocukla fak kurma; ya fakını, ya kuşunu.

9. ÇOCUKLARIN BÜYÜME SÜRECİ VE EVRELERİ:

Çocuğun büyüme süreci, zorluklarla ve bilinmezlerle doludur. Anne baba için de önemli bir deneyim niteliği taşıyan bu süreçle ilgili atasözlerimiz karşılaşılacak olan türlü güçlüklerden, çocukların temel ihtiyaçları olan sevgi, beslenme ve uykudan, anababaların beklentilerinden ve büyümenin çeşitli evrelerinden söz eder. Büyüyen çocuğun pek çok yönden anne ve babasından farklı kişilik özelliği ortaya çıkar. Anababasına benzer yönlerine rağmen kendine özgü yapısı ile farklı bir yaşam sürdürecektir. Gün gelecek evlenecek, çoluk çocuğa karışacaktır. Eşi ve çocuklarının aileye katılmasıyla aile bireyleri arasında yeni ilişkiler gelişecektir.

9.1. Çocukların büyüme özellikleri:

Çocuk büyür akıllanır, kemiş büyür şekerlenir.
Çocuk büyür, deli uslanmaz.
Çocuk büyütme, taş kemirmek / kemirtmek.
Çocuk yıkıla yıkıla büyür.
Çocuklar uyuya uyuya büyür ihtiyarlar / yaşlılar uyuya büyüye ölür.
Donuna işemedik çocuk olmaz.
Sonra çıkan boynuz kulağı geçer.

Boynuz kulaktan sonra çıkar ama kulağı geçer.

Dana büyür ama çulu büyümez.

Oğlan büyür koç olur, kız büyür hiç olur.

Tay babasını geçer.

Yerdiğin oğlan yer tutar.

Ahırdan çıkan / yetişen öküze tosun derler.

Çocuk onuna kadar ekmekçi, yirmisine kadar ortakçdır.

Bebek yata yata büyür, ihtiyar yata yata.

Kundakla sarılan kefenle gider.

Kundakta giren huy salacada çıkar.

Anasının kucağında uyuyan çocuğun yüreği yağlanır.

Arık teke anasını aşar.

Bir arı geldi vız dedi, kulağıma cız dedi; işte geldi güz dedi, ne durursun kız dedi; çehizini/dihaz düz dedi.

Çocuk ağlamadan büyümez.

Çocuk büyür akıllanır, karnış büyür şekerlenir.

Çocuk büyür, deli uslanır.

Çocuk büyütmek taş kemirmek.

Çocuk düşe kalka büyür.

Çocuk yıkıla yıkıla büyür.

Çocuk emeklemeden yürümez.

Çocuk uyuya uyuya büyür, yaşlılar uyuya ölür.

Dokuz ayda bir tutam, bir ayda dokuz tutam.

Evladın hamı (pek küçüğü)tatlı olur.

İki yaşındaki sıpa, kendi gider suya / suya gider.

Kavun karpuz kökeninde büyük.

Kız bir sevgi ile doğar, bin sevgiye çıkar; oğlan bin sevgi ile doğar, bir sevgiye iner.

Meyve ağaç dalında, çocuk ana kucağında yaşar.

Dana onar, mihını berkitir.
Bir ağaç dikmek, yedi evlattan hayırlıdır.
Oğlan buğday, kız çavdar gibi büyür.
Sıpa büyüye büyüye eşek olur.
Yerdiğin oğlan yer tutar.

9.2. Bekar çocuklar:

Başı babadan, gerisi obadan.
Bekar gözü ile kız alınmaz.
Bekar gözü ile kız, yaya gözü ile at alma.
Bekar gözü, kör gözü.
Bekar oğlan, kızdaki sayılır.
Bekar oğlana avratkarı dövmesi kolay olur/gelir.
Bekara kız vermek kolay olur.
Bekardı ama, cebi omzunda.
Bekarın ahmağı düğünde kız beğenir.
Bekarın mekanı sorulmaz.
Bekarın parasını it yer, yakasını bit.
Ben hadımım derin, o oğuldan, uşaktan nen var, der.
Kadının biri alâ, ikisi belâdır.
Bir eve bir baca, bir kadına bir koca.
Kızın kimi severse güveyin odur, oğlun kimi severse gelinin odur.
Kızı kendi havasına bırakırlarsa ya davulcuya varır, ya zurnacıya.
Kızı kendi keyfine koysalar çalgıcıya varır.
Ergen gözü ile kız alma, gece gözü ile bez alma.
Davul dengi dengine çalar.
Halayıktan (beslemeden) kadın olmaz, gül ağacından odun.
Kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olamaz.
Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız verme.

Kız alan gözle bakmasın, kulak ile işitsin.

Pekmezi küpten, kadını kökten al.

Lafın azı uzun, çobana verme kızı; ya koyun güttürür, ya kuzu.

Asili alması zor, saklaması kolaydır.

Babasının mezarını görmediğin adama kız verme.

Kızı ver, köprü kes.

İç güveysi iç ağrısı.

İç güveysinden hallice.

9.3. Çocukları evlendirme:

At alırsan arlıdan, kız alırsan carlıdan al.

At alırsan kula al, avrat alırsan deli al.

At alırsan toydan al, kız alırsan soydan al.

At almaya cahil, kız almaya ehil gönder.

Lafın azı uzun, çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu.

Senden alçak kız al, senden uluya kız verme.

Erken evlenen yanılmamış.

Erken kalkan / Yola çıkan yol alır, erken evlenen döl alır.

Demir tavında, dilber çağında.

Oğlun gibi ever, kızın gibi gelin et.

Çingene kızı çoban hatun olmaz, dilenmezse karnı doymaz.

Er canı isteyen kız “Allah canımı alsın”, avrat canı isteyen oğlan da “Çıkıp gideceğim/gideyim” der.

Annesinin övdüğü kızı alma, komşusunun övdüğünden kalma.

Annesinin övdüğünü koy da kaç, el övdüğünü al da kaç.

Anasının övdüğü kızı koy kaç, anasının garadığı kızı al geç.

Oğlun ilen oba, kızın ilen komşu ol.

Oğluna kız bulma, kızına yar bul.

Oğlunu zamanı gelince ever, kızını fırsat bulunca ever.

Toprağın düzü Türkmenin kızı.

Delinin rızkını görüp kızını verme.

Yer alırken düz al, evlenirken kız al.

Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu.

Dağda öküz, düğünde kız sarraflanmaz / seçilmez. Doğurdum oğlum oldu, evlendi komşum oldu.

Çingene kızından gelin olmaz.

Köyden şehre gelin kızın başına gül elenir, şehirden köye gelin giden kızın başına kül elenir.

Köylüden kız alma eşeğinin tersi kurumaz.

Alma avradın dulunu, dalında gelir kulunu.

Alma karının dulunu, peşinde kalır kulunu, senden yer, senden içer, kendine saklar pulunu.

Alma karının dulunu, peşine gelir kulunu, senden yer, senden içer kendine yığar pulunu.

Alma o. kızını o da sürer anasının izinin.

Baba evinden dirin çıksın, koca evinden ölüm.

Kız gittiği, oğlan bittiği yerde ekmek yer.

Alma o.nun kızını, gelir kızını kızını, alma kızının kızını sürer ebesinin izini.

Alma şehir kızını, hamam der ağlar, alma köylü kızını harman der ağlar.

Otu çek köküne bak, kız alırsan soyuna bak.

Çerkezin kızı, Türkün gelini olsun.

Buğdayı / arpayı / tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden al.

Ağa eşikte, gelin beşikte.

Oğlunu seven hocaya verir, kızını seven kocaya.

Oğlunu seven hocaya, kızını seven kocaya verir/vermez.

Bez alırsan Musul'dan al, kız alırsan asilden/asıldan.

Akrabaya at ver, dost ol; kız ver, düşman ol.

Bezi kozadayken, kıza koca aranmaz.

Al dilencinin kızını, tutsun dolanı dolanı; al devletlinin kızını, tutsun döleni döleni.

Al gördüğün kızını, tuttur dolam dolam; al görmediğin kızını, tuttur dolanı dolanı.

Al görmüşün kızını tutsun dolana dolana; al görmemiş kızını tutsun ilene ilene.

Al kibar kızını, işlesin bulana bulana; al çıtak kızını gezsin ılana ılana / eğlene eğlene.

Al onun kızını, alma kızının kızını, sürer gider nenesinin izini.

Al zenginin kızını, evini çevirsin babasının evine; al fakirin kızını, o da çevirin evini babasının evine.

Ocaktan kız almalı.

Akıllı danışincaya / düşününceye kadar, deli oğlunu evlendirir.

Akıllı düşünesiye kadar, deli oğlunu everir.

Van'ın kızı, Tekirdağ'ın kızı.

Yağcıdan kız alma kaçır, kayıdan kaz alma uçar.

Doğurdum oğlum oldu, evlendi komşum oldu.

Ekin ekdim yel aldı, değirmen yaptım sel aldı, oğul yetiştirdim el aldı.

İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz.

Kız evi, naz evi. Kızı var nazi var, oğlu var sözü var.

Kızını kız iken övme, gelin iken öv; gelin iken övme; kucağı çocuklu iken öv.

Bir eve bir baca, bir kadına / kıza bir koca.

Buğdayım var, deme ambara girmeyince oğlum var deme yoksulluğa ermeyince düşmeyince.

Düğün evinde kız, yaylada öküz beğenilmez.

Ne kızı verir ne dünürü gücendirir.

Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.

Oğlan gider it getirir, kız gider yiğit getirir.

Oğlun gibi ever, kızın gibi gelin et.

Oğlun olsun, deli olsun, ekme olsun kuru olsun.

On beşindeki kız ya erde gerek ya yerde.

Şehrin devletsiz kızı köye gelin gider; köyün devletli kızı şehre gelin gelir.

Tarlanın taşlısı, kızın uzun saçlısı, öküzün inek başlısı.

Tazlayan taza düşer, kel başlı kıza düşer.

Yaya gözü ile at, bekar gözü ile avrat alınmaz.

Yiğide ver kızını, Mevla verir rızkını.

Yiğidin zoru, vermez yerden kız alır.

Zengin yerden kız almak zor, geçinmesi kolay olur; fakir yerden kız almak kolay geçinmesi zor olur.

Zenginin kızını alanın başı yazmalı olur.

9.4. Gelinler, damatlar, kayınlar:

Ananın dediği dağa taş, gelinin dediği gele başa.

Ananın dostu damat, babanın dostu evlat.

Ananın kızı kötü olmaz, kaynananın gelini iyi olmaz.

Kulun yoksa iç güveyin de mi yok.

Oğlan olduğu yere, gelin geldiği yere.

Bir evde tek gelin, keklik gibi sek gelin.

Tavuk var kazdan güzel, gelin var kızdan güzel.

Kül tepecik olmaz, güveyi oğul olmaz.

9.5. Torunlar:

Evlat kemik, torun ilik.

Torun evlattan daha candır.

Koca anaya sormuşlar: “Torunu sever misin?”, “Adı erimin adı, ağzımın tadı olduğundan severim” demiş.

Nane ana kokusu, torun cennet kokusu.

Toruna bakmak aile için rahmet teşkil eder.

Oğlak keçisi sövürlük, oğlan keçisi yumuşluk.

Evladın evladı sevmek içindir.

Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü.

Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gl.
Yağmur yağar taş üstüne, torun ne der baş üstüne.
Kız kızımın kızı, çağır kızının kızını, ağlıyor kızının kızı.

10. ÇOCUKLARIN BAHTI:

Annebabaların çocuklarını en iyi şekilde yetiştirme çabalarına karşın onların hayatlarının yönünü belirleyen kişisel kaderleri vardır. Çocuklarımızın büyümelerini gözlemlerken bazen anababalarından bağımsız olarak gelecekte nasıl bir kişilik taşıyacaklarını da anlayabiliriz. Onları yönlendirmek, başarılarına katkıda bulunmak büyüklerin en büyük görevidir.

10.1. Talihli / talihsiz ocuklar:

Ana baba evlada taht yaptırır ama baht yaptıramaz.
Deli kız damda gezer, bahtını yel getirir.
Oğlanı doğurdum ama bahtını doğuramadım.
Ana baba kızını tahta oturtur da bahta oturtamaz.
Ana kızına taht kurar kız bahtı kocasında arar.
Anasının bahtı kızına.
Evladı ben doğurdum amma gönlünü ben doğurmadım.
Kız büyür bahtı beraber büyür.
Oğlanı ben doğurdum amma, gönlünü ben doğurmadım.
Oğul bala doğdu baht doğdu, kız bala doğdu bela doğdu.
Oğlan çocuğu iyi doğar ailenin kaderi olur.
Kız çocuğu da iyi doğar ama aile için sıkıntı teşkil edebilir.
Anaların bahtı kızınadır.
Ana bahtı kıza kızına, baba ocağı oğla kalır.
Ana bahtı kızına miras.
Anası kızına baht kurar, kız bahtı kocasında arar. Ananın bahtı kızına, babanın ocağı oğula.
Ana bahtı kızına, baba ocağı oğula kalır.

Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan/kocasında arar.
Analar der çıkarayım tahta, döner dolaşır iş gelir bahta.
Oğlunu yılan yalamış, babasını kuduz dalamış.
Talihi yar olmayanın felek ağılatır anasını.
Taze pirinç zerde olmaz, kazana baba malı tez tükenir evlat gerek kazana.
Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu.
Olmayacak oğlun, bitmeyecek tarlaya tohum eker.

10.2. Çocukların davranışlarının geleceklerini yansıtması:

Cins horoz, yumurtadayken öter.
Doğan ay, doğuşundan belli olur.
Adam olacak çocuk adımından/nigâhından/bakışından/doğuşundan bokundan bellidir.
Ağlayan çocuktan iş memul (ümit) edilmez.
İyi kuzu körpe iken belli olur.
Bir çocuğun iyi olacağı küçüklüğünden itibaren belli olur.
Koç olacak (koçluk)kuzu köm önünde (kuşağında, çığda) belli olur.
Küçüklüğü geleceğinin emaresidir.
Tay iken oynamayan at olmaz.
Her insan küçükken bir takım hareketler yapar.
Taylığında kış atmayan atı makbul saymazlar.
Her insan zamanında yaşının gereklerini yerine getirmelidir.
Torluğunda oynamadık tay olmaz.
Çocuğun hareketli olup yerinde duramaması normaldir.
Olacak dana kom önünde belli olur.
Olsayı bulsaya vermişler, hiç doğurmuş.
Öküz danaya demiş ki, yeki süte gidesin, o da demiş ki süte gidenle gitmeyen belli olur.
[İnsan karşılaştığı kimseleri kendi konumunda görmeye çalışır.
Yiğit oğlan dalyan kız yürüyüşünden belli olur.

10.3. Büyüyen çocuklar:

Çok sevilirse çok ah edilir.

Tarlana iyi deme içinden hasat olmayınca, oğluna iyi deme koynuna el kızı girmeyince, karına iyi deme yoksulluk görmeyince.

11. ÖKSÜZLER VE YETİMLER:

Bir çocuğun annesiz ve babasız büyüme zorunda kalışı başına gelebilecek en büyük felaketlerdendir. Toplumumuzda annesiz öksüzler ile babasız yetimlerin büyümelerine ve yetişmelerine yardım etme geleneği yaygındır ve bu konuda yardım eli uzatan kurumlarımız ve merhametli bireylerimiz vardır. Kendi tercihleri olmadan böyle bir sıkıntı içinde yetişmek zorunda kalan çocuklar acıların en derinlerini yaşamalarına rağmen bazen son derece başarılı insanlar arasına katılmaktadır. –

Öksüz besle evi götürsün, dorun besle turluk götürsün.

Öksüz besle hasmın olsun, karga besle gözün oysun.

Öksüz büyür büyür küçülür.

Öksüz büyür, yoksul bayır.

Öksüz çocuğun bağrında yağı olmaz.

Öksüz çocuk kendi göbeğini kendi keser.

Öksüz güler mi, meğer yanıla.

Öksüz hırsızlığa çıkarsa ay ilk akşamdan doğar.

Öksüz kime küsersin, kismetini kendin kesersin.

Öksüz kuzu öveç tokluolmaz, manda etinden güveç olmaz.

Öksüz ölmez örselenir.

Öksüze acır çok, ama ekmek verir yok.

Öksüze para vermişler, koyacak yer bulamamış.

Öksüzü doyur, ne yapacağına karışma.

Öksüzün camide babası hamamda anası çok olur.

Öksüzün şeytanı çok olur.

Yetim büyür felek utanır.

Yetim demiş ben güldüm, felek demiş ben nerdeyim.

Yetim hakkı yedi taşı deler geçer.

Yetim malı ateşten gömlektir; yiyen yanar.

Yetimi okşamışlar, var arkam demiş.

Anasız kız, hanım oldum sanır, babasız oğlan ağa oldum sanır.

Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk / uşak dövmeye kolay.

Anasız çocuk evde hordur, babasız çocuk çarşıda.

Anasız çocuk kanatsız kuş gibidir.

Atası olmayanın sahibi zor çıkar.

Atalara baban öldü demişler iş başa düştü demiş.

Anan öldü demişler öksüz olmuşsun demiş.

Olma yetime vasi, olursun Allaha asi.

Olmak istersen Mevla'ya asi, camiye müteveli ol, yetime.

Anası olmayanın babası olmaz.

Anasız kuzu melemez.

Annesi olmayan çocuk çok fazla sesini çıkaramaz.

Atasız uşak/evlat, yularsız eşek gibidir.

Yetik kız yerine yaraşır.

Yetim büyür, felek utanır.

Ekten bükten / pükten Ahmet'e deli kıza, sarı kıza, öksüze bir kaftan.

Arkasız olanın ayağına vurmuşlar, vay arkam demiş, karnına vurmuşlar, yine vay arkam demiş.

12. EVLATLIKLAR:

Doğal anne ve babalarından ayrı, başka kişilerin yanında yetişmek zorunda kalan çocuklar bir bakıma şanslı olmakla birlikte başka yönlerden de türlü olumsuzluklarla mücadele ederler. Bu çocukları evlatlık alan kimseler ise onları benimsemek istemelerine rağmen onları kendileri dünyaya getirmedikleri için büyümelerindeki özellikleri yadırgarlar.

Ana, analık olursa, baba da babalık olur.

Ana üvey olunca, baba gavur olurmuş.

Çam ağacından ağıl olmaz, el çocuğundan / oğlundan oğul olmaz.

Dinlemezsen ananı, dinlersin üvey ananı.

Baba bir mal bir, ana bir can bir.

Üvey ana ekmeği, demirdendir tokmağı.

Analık, beyaza kara yamalık.

Analık, fenalık.

Analık kara yamalık.

Analık, kara yamalık, çorba pişirir boz bulanık, ekmek verir ardı yanık, kaşık verir yanı kırık.

Analık, pekmez gelir banalık, babalık, dibi getir kapalık.

Astar bez olmaz, üvey öz olmaz.

Çam dalı ağıl olmaz, el oğlu oğul olmaz.

El adamından oğul olmaz.

El oğlundan / Çam ağacından evlat olmaz.

El oğlundan oğul, çam dalından ağıl olmaz.

El oğlunun / yad oğulu saklamakla oğul olmaz.

Elden oğul olmaz.

Elden oğul, külden tepe olmaz.

Kendirden bez, üveyden öz olmaz.

Mal istersen bedeninden, evlat istersen belinden.

Üveyden öz olmaz, ketenden bez olmaz.

Üvey çocuk öz çocuğun yerini asla alamaz.

Üveye etme özünde bulursun, geline etme kızında bulursun.

Öz kurursa göz de kurur.

Üveyin özü olmaz, köreğin gözü olmaz.

13. EVLAT ACISI:

Her ana baba çocuklarının kendileri gibi büyüyüp evlenmelerini ve hayatlarını normal süreç içinde tamamlasını bekler. Bu yüzden anababaları hayattayken ve kendileri küçük iken ölen çocukların anababaları en büyük acıyı yaşar, en büyük yası tutarlar. Ömür boyu bu acıyı yüreklerinde hissederek. –

Allah sıralı ölüm versin.

Allah kimseye evlat acısı göstermesin.

Er yanığı etekte, evlat yanığı yürekte.

Evlat acısı içler acısı.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gerek Özbek gerekse Anadolu toplumlarının sözlü kültür varlıklarını yansıtan “çocuk atasözleri”ndeki ortak dil ve anlam özelliği, birbirinden binlerce kilometre uzakta ve birçok ülkenin coğrafi sınırlarının da ötesinde olmalarına rağmen iki grup halkın nasıl birbirine kopmaz bağlarla bağlı bir bütünü oluşturduğunu en canlı bir biçimde kanıtlamaktadır. Bu kanıtın ışığında çağdaş iletişim olanaklarının sağladığı imkanlarla artık Özbek Türkleri ve Anadolu Türkleri bugüne kadarki ayrılıklarını ve yüzeysel farklılıklarını bir yana bırakarak daha çok kaynaşmalı ve kenetlenerek ortak potansiyellerinden yararlanmalı ve bunun keyfini ve gururunu birlikte yaşamalıdır.

KAYNAKLAR

- Ahlakla ilgili ayetler ve hadisler (2014). <http://www.forumlordum.net/genclere-ozel-islamda-egitim/128058-ahlak-ile-ilgili-ayetler-ve-hadisler.html>Volume 6/3 Summer 2011, p. 137-153.
- AKSOY, Ömer Asım (1971). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara.
- AKTAN, Prof. Dr. Bilal (2011). Cümle yapısı bakımından Özbek atasözleri, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic http://turkishstudies.net/Makaleler/1673426865_12Aktan%20Bilal.pdf.
- AKTAN, Prof. Dr. Bilal (2014). Manzum Özbek atasözlerinde ahenk, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic http://www.turkishstudies.net/Makaleler/871068437_12_bilal_aktan.pdf.
- AKYOL Ahmet (2014). Atatürk ve Türk Dili (2014). <http://www.ahmetakyol.net/ataturk-ve-turk-dili/> Çocuk Endokrinoloji, Büyüme Ve Ergenlik (2014). <http://www.florence.com.tr/haber-duyuru/1212-cocuk-endokrinoloji-buyume-ve-ergenlik-merkezi.html>.
- ARTUN, Prof.Dr. Erman (2014). Ansiklopedik Halkbilimi / Halk Edebiyatı Sözlüğü
- Dede Korkut Kitabı (Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân)). (15-16. yy). http://tr.wikipedia.org/wiki/Dede_Korkut_Kitab%C4%B1.
- Dede Korkut Soylamış (2014). <http://www.bilgitay.net/orhun/dedekorkut.php>.
- DEMİR Alp (1933). Türk Darbimeselleri Yahut Atalar Sözü, İstanbul, Tefeyyüz Kitabevi.
- Dilbilgisi Ders Notları (2014). <http://www.elitegitim.com/dilbilgisi-ders-notlari.html>.
- ESEN, Yrd.Doç.Dr. Şaban, Yrd.Doç.Dr. Ensar Yılmaz (2011). Türk atasözleri ve deyimlerinde girişimcilik olgusu, Çukurova Üniversitesi-Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos 2011;
- FEDAKAR, Dr. Selami (2004). Özbekistan'da Destan Çalışmalarının Tarihçesi, Milli Folklor, Cilt 8, Yıl 16, No. 62, Yaz 2004.
- GÖMEÇ, Prof. Dr. Saadettin Yağmur (1963) Oğuz Kağan'ın kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları üzerine bir iki söz; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi, Cilt 22, sayı 35, 1963: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/32/238.pdf>.
- GÖZAYDIN, Prof. Dr. Nevzat (1998).Türk Dünyasının atasözleri, TDK, Sayı 6, Güz, http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/nevzat_gozaydin_turk_d_unyasi_atasozleri.pdf.

- İMAMOVA Holida (2005), Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi atasözlerinde nezaketin yansıması Taşkent Şarkünaşlık Enstitüsü, Türkiy Tillar Bölümü. file:///C:/Documents%20and%20Settings/USER/Belgelerim/Downloads/gaziturkiyat-sayi-7-0289-0299-imamova%20(1).pdf
- İZBUDAK, Çelebi Veled (1936). Atalar Sözü, İstanbul.
- KAHHAR, Tahir (2014) Özbek Çocuk Edebiyatı Ve Yayıncılığı, <http://www.cocukvegenc.net/ozbek-cocuk-edebiyati-ve-yayinciligi-1/>
- Kaşgarlı Mahmud (1072-1074). Divanü Lügati't-Türk, Bağdat; II, 153.
- KAYMAZ, Rifkı (1985). Sözü'n özü atasözü, İstanbul.
- KIRIMLI, Sadi G. (1939). Atalar Sözlere, Kanaat İstanbul
- MİEDER, Prof.Dr. Wolfgang (1993). A Dictionary of Turkish Proverbs (by Dr Metin Yurtbaşı) is a prime example of such a work.. <http://www.amazon.com/Dictionary-Turkish-Proverbs-English-Edition/dp/9759570300>
- Mili Kütüphane Gnel Müdürlüğü (1971). Türk Atasözleri ve Deyimler, Ankara
- Milli Eğitim Bakanlığı (2014). Aile Eğitimi Rehberliği, Çocuk Yetiştirme Yaklaşımları; <http://www.pembemaviyuvamanaokulu.com/blog/?p=22>
- MİRZAYEV, T. vd., Özbek Xalq Maqállari, Gafur Gulâm Nâmidägi Ädäbiyat vä Sän'ät Näşriyati, Taşkent 1989
- MİRZO, Sharof (2000). English-Uzbek proverbs and sayings, Toshkent, Ghafur Ghulom nimadagi Adabiät va san"at nashrieti
- Nasrettin Hoca Atasözleri (2014). <http://www.webokur.net/forum/konu/nasrettin-hoca-atasozleri.21803/>
- Orexca Oriental Express Central Asia (2014). Uzbek Proverbs, 53, Shoruh, 140157, Samarkand, Uzbekistan 53
- Özbekçe (2014). <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zbek%C3%A7e>
- Özbekistan Atasözleri (2014). <http://www.msxlabs.org/forum/ozbekistan/175725-ozbekistan-atasozleri.html>
- ÖZCAN Öz Aynur (2009). Kadınlarla ilgili Özbek atasözleri, Grafiker Yayınları, Ankara
- ÖZÖN, Mustafa Nihad Özön (1956). Türk Ata Sözlere, İnkılap Kitabevi, İstanbul
- PEREMECİ, Osman Nuri (1943). Atalar Sözlere, Resimli Ay Matbaası, İstanbul

- RAVAN, Rachel (2014). Students in Uzbekistan Explain Proverbs, <http://www.topics-mag.com/internatl/traditional-proverbs2.htm>
- SOYKUT, Hilmi (1974). Türk Atalar Sözü Hazinesi, İstanbul
- Şinasi (1863, 2. baskı 1870) Durub-i Emsal-i Osmaniye, İstanbul;
- TAN, Prof. Dr. Mine (1989). Çağlar boyunca çocukluk, Ankara Üniversitesi Dergiler Veritabanı
- TEKEZÂDE M.Said (1894). Durûb-i Emsâl-i Türkîye yahut Ata Sözlere, İstanbul
- TEVFİK Ebüzziya (1885). Durûb-i Emsâl-i Osmaniye, İstanbul; http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Eb%C3%BCzziya
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl (1963). İnkılap Kitabevi, İstanbul
- Türk Destanları (2014). İlk Türk Destanları, http://www.xn--edebiyatgretmeni-twb.net/turk_destanlari.htm
- Türk'ün ulu atası: Oğuz Kağan: <http://www.bilgicik.com/yazi/turkun-ulu-atasi-oguz-kagan-tanrikut-mete-han-2/>
- YATAĞAN, Murat, Özbek Halk Makallere (Özbek Halk Atasözlere), Dumlupınar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2010.
- YAZICI, Doç.Dr. Nesimi (1992). İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No. 192, Ankara
- YILMAZ, Prof.Dr. Ahmet (1999). Müstakim-zade'nin durub-ı emsalinin Türk edebiyatındaki yeri ve önemi, Türk İslam Edebiyatı, Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 6 Konya
- YOLDAŞEV, Doç.Dr. İbrahim Muhittin Gümüş (1995). Özbek Atasözlere, Engin Yayınevi, Ankara
- YURTBAŞI, Dr. Metin (1994); Sınıflandırılmış Türk Atasözlere, Özdemir, Ankara
- YURTBAŞI, Dr. Metin (2010). *The Concept of Family Relations in Turkish Proverbs*, American Folklore Society, Memphis Tennessee, 15 Ekim 2010;
- YURTBAŞI, Dr. Metin (2013). Kültür Bakanlığı / Başbakanlık Tanıtma Fonu Destek Müracaatı
- YURTBAŞI, Dr. Metin (2013). Sınıflandırılmış Atasözlere Sözlüğü, Excellence, İstanbul
- YURTBAŞI, Dr. Metin (2013). *Sınıflandırılmış Türk Atasözlere*, Excellence, İstanbul
- ZEYNELLİ, H. (1926). Azerbaycan Atalar Sözü, İstanbul

FERGANALI MUTASAVVIF ŞAİR HÜVEYDA "DİVAN"INDA HOCA AHMED YESEVİ ETKİSİ*

Influence Khoja Ahmad Yassawiy's Verses to "Devon" of Fergana Mystic Poet
Huvaydo

Nodirkhon KHASANOV**, Bedriye KAYA***

Öz: Türk Edebiyatının önemli bir parçası olan Çağatay Edebiyatı hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde, klasik sonrası dönem ya da Nevâî sonrası dönem olarak adlandırılan Çağatay Edebiyatının son dönemi hakkında yeterince çalışma bulunmadığını görmekteyiz. Bu dönemde yaşamış birçok şairlerin hayatları ve eserlerinin isimleri dışında geniş bilgiye rastlanmamaktadır. Bunlardan biri de Türkistan'ın güzel Fergana vadisinden olan Hoca Nazar Hüveyda'dır. Şiirlerinin İstanbul, Kazan ve Taşkent gibi önemli merkezlerde basılması ve gazellerinin birçok muteber mecmualarda yer alması, Hoca Nazar Hüveyda'nın Türkler tarafından sevilen bir sanatkâr olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Hoca Ahmed Yesevi'nin hikmetleri birçok Türk sanatkârlarının eserlerini derinden etkilemiştir. Naçizane makalemizde Hüveyda'nın hayatı, edebi şahsiyeti, eserleri ve düşüncesine Yesevi etkisinin izleri hakkında muhtasar duracağız.

Anahtar kelimeler: Çağatay Edebiyatı, Hoca Nazar Hüveyda, Divan, Tasavvuf, Aşk, İnsan-ı kâmil.

Abstract: When the studies on Chagatai Literature which is an important part of the Turkish Literature are examined, it is seen that there are no enough study on classical period or the last period of Chagatai Literature that is named as after Nawai period. There is no detailed information about the poets except their lives and the names of their studies. One of them is Khoca Nazar Huvayda from Turkistan's beautiful Fergana valley. Khoca Nazar Huvayda's poems were published in important cities such as İstanbul, Kazan and Tashkent. His lyric poems were published in reputable magazines. These show that he is one of the favorite Turkish poems. In this article, the life, literary personality and studies will be stated.

Keywords: Chagatai literature, Khoca Nazar Huvayda, Poem, Sufism, Love, Perfect Man

* Bu çalışma Fatih Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Fonu tarafından desteklenen P51131003_2 (1376) no'lu proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

** Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğr. Üyesi nkhasanov@fatih.edu.tr.

*** Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Yüksek Lisans eski öğrencisi. kbbedriye@yahoo.com.tr.

GİRİŞ

Günümüze kadar yapılan çalışmalar neticesinde Orta Asya Türk Edebiyatının üçüncü evresi olarak kabul edilen Çağatay Dili ve Edebiyatı'nın teşekkülü, gelişimi ve dönemleri hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Araştırmacılar tarafından genel kabul gören ifade ise Çağatay Dili ve Edebiyatı'nın, XIII. yüzyılda doğmuş, Timurlular zamanında gelişme göstermiş ve Ali Şir Nevai ile gerçek kimliğine kavuşmuş olduğudur.

Çağatay edebî dilinin Türk edebiyat tarihindeki yerini anlayabilmek için belli bir kronolojik sıranın takip edilmesi gerektiğinde birleşen Türkologlar, Çağatayca'yı klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası devir olarak üç döneme ayırarak tasnif etmişlerdir. Sekkâkî, Lutfî, Ataî, Gedâî, Ahmedî, Kemal Hocendî, Seyyid Ahmed Mirza, Haydar Harezmi, Yusuf Emirî, Yakînî gibi şairlerin geliştirdiği Çağatay Edebiyatını klasik dönemde Mir Ali Şir Nevâî zirveye taşımayı başarmıştır. Nevai'nin yanı sıra Hüseyin Baykara, Hamidî, Şeybanî, Şâhî, Ubeydî, Muhammed Salih, Meclisî, Babür, Bayram Han gibi isimlerin de yer aldığı bu dönem Çağatay Edebiyatının en parlak dönemi olmuştur. Çağatay edebiyatının klasik sonrası devresi olarak adlandırılan dönemde ise Nevâî derecesinde parlak şairler yetişmemiş ve yetişen kıymetli şairler de geri planda kalmışlardır. Hoca Nazar Hüveyda'nın da aralarında bulunduğu şair ve yazarları Ebu'l Gazi Bahadır Han, Baba Rahim Meşreb, Saykalî, Sufi Allahyar, Munis Harezmi, Muhammed Rıza Agehî, Emirî (Ömer Han), Nâdire, Mahzune, Üveysî, Nadir, Gülhanî, Mahmur, Mukimî, Furkat, Ubeydullah Zevkî, Osman Hoca Zarî, Şevkî şeklinde sıralayabiliriz.

I. HAYATI VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

20.yüzyılın başlarında Batılı bilim adamlarının da dikkatini çeken Hüveyda günümüzde pek tanınmamaktadır. 18. yüzyıl dini-didaktik Çağatay edebiyatının tanınmış temsilcisi olarak bilinen Hoca Nazar Hüveyda, Türkistan mıntikasının Fergana vadisindeki Çimyan ilçesinde dünyaya gelmiştir. Hüveyda mahlasıyla tanınan şairin asıl adı Hoca Nazar Gayıp Nazaroğlu'dur. Hüveyda'nın doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte gerçeğe en yakın olanı 1704-1785 yılları arasında yaşadığıdır.

Fahriddin İşân Hâkî (Hüveyda'nın torununun oğlu) "Nesebname-i İşân Hüveyda" eserinde belirttiği üzere, Hüveyda'nın ecdatları aslen Oş'lu olup, babası Gayıp Nazar İşân kendisine pir (şeyh) olarak kabul ettiği Kaşgar'lı Nakşibendi şeyhi Afak Hoca'nın (vef. 1693) dergâhına katılmış ve 30 yıl onun hizmetinde bulunmuş, ondan Tasavvuf sırlarını öğrenmiştir. Sonra Afak Hoca'nın Mergilan'lı oğlu Hoca Muhyi Ahmed (halk arasında "Paşa Pirim" adıyla şöhret bulmuştur) huzuruna gelip Çimyan ilçesine yerleşmiş ve onun ailesinde Hoca Nazar dünyaya gelmiştir.

Önce mahalle mektebinde, sonra da Hokand medreselerinde tahsil gören Hüveyda, medrese tahsilinden sonra Hokand'dan Çimyan'a dönmüş ve orada özel bir mektep açmış, yıllarca köy çocuklarını okutmuştur. Aynı zamanda da klasik ve dini içerikli şiirler yazmış, şiirlerini bir divana tertip etmiştir. Ömrünün sonuna kadar okulu yönetmiş ve Çimyan'da vefat etmiştir.

Hüveyda Arapça ve Farsçayı, Çağatay edebiyatını, dini ilimleri, özellikle, Kur'an ve Hadis ilmini iyi öğrenmiştir. Zamanının olgun âlimi ve mutasavvıf şairi olarak şöhret kazanmış, halk tarafından değer görmüştür. Hüveyda, 18.yüzyıl Çağatay klasik edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmuş, dini-tasavvufi edebiyata yeni mana ve mazmunlar katmış bir şairdir. Zamanının entelektüel şairi olarak tanınan Hüveyda, manevi olgunluğu, sanata duyarlılığı ve ileri görüşlülüğü ile kendini hemen her kesime sevdirmeyi başarmıştır.

Şair Tasavvuf'un insan sevgisi ve marifet gayelerini teşvik etmiş, nazmın tüm imkânlarından maharetle istifade etmiş, kâmil insan bireyini yetiştirmek gibi mühim meselelere yeni bir yaklaşım getirmiştir.

Hoca Nazar Hüveyda'nın eserlerinde dini-tasavvufi örneklerin bulunması, eserlerinde didaktik özelliğin öne çıkması geleneğini sürdüren şairler arasında yer almasını sağlamıştır. Hüveyda'nın gazellerinde daha çok geleneksel sembol, tip ve timsaller yer alsın da şair onlara yeni boyutlar katarak kendi eşsiz, özgün sanatsal yönünü ortaya koymuştur.

*Bul tiriklikka işanma, aylağıl zikr-i Hüda,
Zaye etma bir naşasni kalsa na mikdar ümr.¹*

Anlamı: Bu yaşayışa güvenme, Allah'ı zikret, ne kadar ömrün kalmış olsa da bir nefesini bile zayı etme.

*Behabar bolma ölümdin, bol hamışa bahabar,
Tün-ü kün Allah deb közdin akız hun-i cigar.²*

Anlamı: Ölümden habersiz olma, her daim haberdar ol, gece-gündüz Allah deyip gözünden kanlar akıt.

Bunun yanı sıra lirik eserler de ortaya koyan Hüveyda döneminin önemli şairleri arasında yer almayı başarmıştır.

¹ Hoca Nazar Hüveyda, Divan, Yay. Haz. İsmetullah Abdullah, Taşkent, 2005, S.77.

² Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.87.

Hüveyda'nın gazelleri hayatî bir şevk ve zevk, insanî bir özlemle yoğrulmuştur. Şair, mecazi aşk hakkında da, hakiki aşk hakkında da harikulade şiirler ortaya koymuştur.

*Ah ursam, sakf-i gardunga tegar ahım otı,
Şiddatidan ot çıkıb, aylar sada, yığlar sahab.*³

Anlamı: Âh etsem, ahımın ateşi dünyanın damına değer, o âhın şiddetinden ateş çıkıp, akis bulur ve bulutlar ağlar.

Hüveyda âşık şairdir, lakin ondaki aşk tasavvufi, Allah'a olan aşktır. Onun şiirlerinin esas ruhu, tasavvuf ruhudur. Hoca Ahmed Yesevi'den kendi zamanına kadar devam eden gelen Türk, Fars ve Arap şiirlerini öğrenen şair, tasavvufi gazellerinde sağlam inanç ve gerçek imanı dile getirmiş, insanları hakka yönelmeye davet etmiştir.

*Gazab aylab, Hüvaydanı agar salsang tamuğ içra,
Fiğan u nâlama dozah çidalmay aylagay faryad.*⁴

Anlamı: Eğer hiddetlenip Hüveyda'yı cehenneme atarsan, cehennem bile benim figan ve inleyişlerime dayanamadan feryat eder.

Hüveyda, dini-tasavvufi didaktik edebiyatın temsilcisi olduğu için Türk edebiyatında bu geleneği başlatan Hoca Ahmed Yesevi'den çok etkilenmiştir. İlahi aşk, nefis terbiyesi, ahiret, ölüm, gafletten uyanma, dünya malına tamah etmemek gibi konularda yazdığı şiirlerinde Ahmed Yesevi'nin Hikmet'lerine benzerliği dikkat çekmektedir. Bunun delillerini biz Hüveyda Divanını okurken açık bir şekilde görüyoruz.

Dini didaktik edebiyatta ahiret konusu öncelik taşımaktadır. Ölüme hazırlık, ahiret hayatına hazırlığa davet vurgulanmaktadır. Kişi dünyaya bir amaç için gönderilmiştir. Bu dünyada yaptığı her şey iyi ya da kötü öte âlemde karşısına çıkarılacak ve ona göre mükâfatlandırılacak ya da cezalandırılacaktır. Dini tasavvufi edebiyatta da insanın esas gayesi olan Allah'ın rızasını kazanacak ameller işleyip, ölüm kendisini gelip bulmadan hazırlığını yapmış olmaktadır. Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde sıkça karşımıza çıkan bu düşünce bir beytinde şöyle ifade edilmiştir:

*Ölüm elçisi keldi, yarağing nege kılmassan?
Sakal saçing akarub, yarağing nege kılmassan?*⁵

³ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. S.8

⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.8

⁵ Hayati Bice, Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet, Ankara, 2009, 189. Hikmet,s.381.

Anlamı: Ölüm elçisi geldi, hazırlığını niye yapmazsın? Sakal-saçın ağarmış, hazırlığını niye yapmazsın?

Ahmed Yesevi'nin bu fikri Hüveyda gazelinde şu şekilde karşımıza çıkar:

*Saç akardı, köz yaşardı, va dariğa, va darià,
Na tarika birla ötti, na kılây madam-ı ümr.⁶*

Anlamı: Saç ağardı, köz yaşardı, yazıklar olsun bana, ömür hangi yollarla geçti, şimdi ne yapacağım?

Tasavvufta dünya hayatının geçiciliği, mal mülk biriktirmenin hiçbir faydasının olmadığı ve öte âleme yanında hiçbir şey götürülemeyeceği üzerine çokça beyitler yazılmıştır. Dünyada ne kadar mal biriktirirse biriktirsin ölüm gelip bulduğunda insanı her şey geride kalacak, hiçbir şeyi yanında götürmeyecektir. Bununla ilgili Ahmed Yesevi'nin şu beyti karşımıza çıkar:

*Bişek biling bu dünya barça halkdın öter-a,
İnanmağıl malınga bir kün koldın keter-a⁷*

Anlamı: Şüphesiz bilin, bu dünya bütün halktan geçer ha, inanma malına, bir gün elden gider ha.

Ahmed Yesevi'nin bu beytine paralel olarak Hüveyda şu benzer ifadeleri kullanmıştır:

*Mal u mülküngğa kuvanma, ey aklsız adamı,
Nagahan kelsa acal, kalğay bu mülk-ü bağlar.⁸*

Anlamı: Ey akılsız adam, mal ve mülküne güvenme, ansızın ecel gelse bu mülk ve bağlar kalır.

Ölümün ne zaman geleceğini bilmeyen insanoğlu ölüme her an hazırlıklı olmalıdır. "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için her an ölecekmiş gibi de ahret için çalışın" hadis-i şerifini kendisine düstur edinen kişi ölüm korkusundan uzak olacak ve pişmanlıklar da kendisini bulmayacaktır.

İnsanın dünyada döneceği yere hazırlık yapmadığı takdirde gün gelip "irci i" (geri dön) nidasını işittiğinde feryad edeceğini ve ahirete hazırlık göremediğinden

⁶ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.76.

⁷ Hayati Bice, a.g.e. 144.Hikmet, s.301.

⁸ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.

dolayı pişmanlık duyacağını belirten Ahmed Yesevi, bu beyitle insanın aslına geri döneceğini ve hazırlanması gerektiğini hatırlatmaktadır:

*Nida-yı "İrci i" kelse, "Ne keltürdüng eya bendem?"
Bolursan sarnıgun ul dem, turursan üstüvar emdi.*

Açıklaması: "İrci'i" (geri dön) nidası gelse, "Ne getirdin ey kulum?", olursun feryad eden o dem, durursun üstüvar şimdi.

Aynı konuya, benzer bir beyitle değinen Hüveyda, vakit geldiğinde sorulan "Ey kulum ne getirdin bana?" sorusuna karşılık verecek cevabının olmamasından endişe etmektedir:

*Hüdayım sorsa: "Ey bandam, na keltürding manga ayğıl"
Boluban sarnıgun şarmanda na bergum cavab anda.⁹*

Anlamı: Allah sorsa: "Ey kulum, ne getirdin bana söyle", rezil olacağım o anda ne cevap vereceğim ben.

Şair gazellerinde tövbe ve yakarışa davet etmiştir. Bu gaye Hüveyda'nın bir gazelinde şöyle ifade edilmiştir:

*Tün ü kün aylaban günah, kılmağan heç savab özüm,
Parvarış aylaban badan, kılguçu hord ü hab özüm¹⁰*

Anlamı: Gece gündüz günah işleyip, hiç sevap iş yapmadım. Hep bedenimi besleyerek yedim, içtim ve uyudum.

Bilindiği üzere, klasik ve dini-tasavvufi edebiyatta daima halkın menfaati gözetilmiş, insan tipi merkeze çıkarılmıştır. Buna göre şairimiz Hüveyda da, dul, biçare ve miskinlerin menfaatini himaye etmekte ve bir garibin gönlünü sevindirmenin, zorluklar çekerek mukaddes Kabeyi ziyaret etmekten daha efdal olduğunu vurgulamaktadır:

*Bir garib könglini şad aylasang,
Yol basıb, Ka'ba sari barmak abas.¹¹*

⁹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.26

¹⁰ Hüveyda, Köngil Derdi, yay.haz. İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, Taşkent, 2009, s.4.

¹¹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. S.6

Anlamı: Bir garibin gönlünü almak, yürüyerek Kabe'ye gitmekten daha hayırlıdır.

Hüveyda dünya malının peşinden koşmayı yermiş ve dünyaya duyulan hırsın insanı Hakk'tan uzaklaştırdığını dile getirmiştir:

*Berma dünyaya köngil, heç kimga kılğan yok vafa,
Kim köngil berdi anga, boldı Hüdâdın behabar.*

Anlamı: Dünyaya gönül verme, çünkü dünya kimseye vefa göstermemiştir. Kim ona gönül verdiyse, Hüda'dan bîhaber (habersiz) olmuştur.

Hüveyda'nın şiirlerinde daima didaktik unsur öne çıkmıştır. Fakat bunlarda kuru öğüt ve nasihatler değil, gam, keder ile yoğrulmuş bir öğreticilik hâkimdir. Şair yalancılık, kibir, enaniyet, riya gibi kötü hasletleri şiirlerinde didaktik bir dille, çoğu zaman da halk atasözlerinden akıllıca faydalanarak yermiştir:

*Rast aygıl, egri hargiz sözlama,
Ey Hüvayda, kelsa başıñga kılıç.¹²*

Anlamı: Ey Hüveyda, başına kılıç gelse dahi doğru söyle, asla eğri söyleme.

Hüveyda'nın şiirlerinde ahlak-edep, maneviyat, marifet ve terbiye meseleleri ayrı bir yer tutmaktadır; şair helallik, temizlik, doğruluk, takva, başkasının hakkına hiyanet etmemek, yetim ve fakirlere şefkatli davranmak, cömert olmak gibi en âli-cenap, insani faziletleri kazanmayı teşvik etmiştir. Çirkinlik, ahıksızlık, yaşayıştaki bozukluk, kezzaplık, dolandırıcılık, hırsızlık, hıyanet, ikiyüzlülük, riyakârlık, dalkavukluk, özellikle, kibir ve heva, zinakarlık gibi illetlerden ise insanları men etmiştir.

*Zahidâ, savm u salât ettim deyub köp urma laf,
Behtarın-ı taat uldur bolsa nafsingga hilaf.¹³*

Anlamı: Ey zahid! Namaz kıldım, oruç tuttum diye çok laf etme. Nefsine hilaf edebilmek en güzel taattir.

Hüveyda bunun gibi şiirleriyle adeta Hoca Ahmed Yesevi hikmetlerinde ve Ali Şir Nevai'nin eserlerinde çok rastlanan nefsi dizginlemek, onun kölesi olmamak şeklindeki ahlaki gayeleri ileri sürmüştür.

¹² Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. S.8

¹³ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. S.8

*Ümr bazarıdın alğıl zühd ü taat rahtını,
Ayla mikdariça savda bersa roz bazar ümr.*¹⁴

Açıklaması: Ömür pazarından züht ve taat levazımını al, eğer bu pazar sana sırrını açıklarsa o halde gereğince pazarlık yap.

*Özingga koyma bina mal ila pulım bar deb,
Safal-i mahz erür kulmasang sahavat heç.*¹⁵

Açıklaması: Malım ve param var deyip hava atma, cömertlik etmezsen alçağın ta kendisi olursun.

Klasik edebiyatımıza has olan çift manalılık – zahirî ve batınî manaların karışımı Hüveyda'nın kalemine mensup birçok gazellerinin özelliğidir. Şairin lirik şiirlerinde zahiri ve mecâzi manalar içerisinde yüksek maharet ile batınî (arifane) tefekkür ve irfâni felsefe gizlenmiştir. Hüveyda'nın:

*Sînani sad-pora kılding, ey pari kaşı kara,
Tîra mücganing bila kılding yürak bağrım yara...*¹⁶

Anlamı: Göğsünü parçaladın, ey kaşı kara peri, kirpiğin okları ile yürek bağrımı yaraladın.

*Senin hacrında, ey dilbar, acayib hasta halim bar,
Yüragim kuvvati ketti, yurarga ne macalim bar...*¹⁷

Anlamı: senin hicranından ey dilber acayip hastalandım, yüreğim kuvvetten düştü, yürümeye mecalim kalmadı.

*Sanamni dardini kılıb, hatga bitib bolmas,
Anı asrarını befahmlarğa şarh etib bolmas.*¹⁸

Anlamı: sanemin derdini defter yapıp hatta yazılmaz, onun esrarını anlayışsızlara asla açıklanmaz.

¹⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s77.

¹⁵ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.57

¹⁶ İrfan Atacani Tamila Gafurconova, a.g.e. S.5

¹⁷ İrfan Atacani Tamila Gafurconova, a.g.e. S.5

¹⁸ İrfan Atacani Tamila Gafurconova, a.g.e. S.5

Bunun gibi çok başka şiirleri çift anlamlı şiirlerdir. Hüveyda, insan hayatındaki olumlu ve olumsuz hususiyetler hakkında yazarken, onların akıbetini göstermek için Kuran-ı kerim ve hadis-ı şeriflerden deliller getirmektedir.

*Çarağı bu cahannı "la uhibbu'l afilin" derlar,
Köngilni uyını ravşan kılur, açmas siracım bar.*

Hüveyda, eserleriyle bir taraftan tasavvuf edebiyatına hizmet ederken bir taraftan da mecazi aşk hakkında şiirler de kaleme almıştır. Lirik eserlerinde şairin şahsi fikirleri, hayatı, dönemindeki olayları yansıtmıştır.

*Körmasam, yüzingni dilbar boldı ahvalim harab,
Rahm etib kelsang na bolğay, hasta halimni sorab.¹⁹*

Açıklaması: Yüzünü görmesem ey dilber halim harab olur, merhamet edip hasta halimi sorsam ne olur.

*Hal-i be-mâr-ı garib sormak savab-ı beadam,
Ermış, ey yarım, sanga hargiz kerakmas mu savab?²⁰*

Açıklaması: Bu hasta garibin (şairin) halini sormak sayısız sevaptır, ey yarım sana hiç sevap gerekmez mi?

Tarihi şahsiyetlere de değinen Hüveyda, peygamberler, evliyalar, devlet büyüklerinin yanı sıra edebi kahramanlara da şiirlerinde yer vermiştir.

*Sabaknı alğan emasdur bu ışk maktabidin,
Vafada Macnun-ı Farhad Huvaydayığa ohşab.²¹*

Anlamı: Dersini almamıştır bu aşk mektebinden, vefada mecnun ve Ferhad Hüveyda'ya benzer.

*Sani Layla, aya dilbar, mani Macnun gada derlar,
Gadalarning tariki ışk içinde padşa derlar.²²*

Anlamı: Seni Leyla, acı dilber, bana Mecnun gada (dilenci) derler, gedaların yolu aşk içinde padişahlıktır derler.

¹⁹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.43.

²⁰ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.43.

²¹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.41.

²² Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.67.

*Hâk boldı bul ğaribing ayaĝing, ey niĝar-ı sarvinaz,
Astaning yastanıb, ey Hüsrav-u Şirinnavaz.*²³

Açıklaması: Aşk yoluna ihlâs ile girmiş erenlere, her köşe başında İlyas ve Hızır peyda olur.

*Çü sansız dünyada bir kün (körünür) közima bir yıl,
Öayat-ı Hızrdur bolsang muyassar bir dam, ey dildar.*²⁴

Açıklaması: Hızır'ın hayatına bir an müyesser olsam ey sevgili! Sensiz dünyada bir gün gözüme bir yıl gibi görünür.

*Saharlar ah ursam pir-i Kan'andek Yusufim deb,
Fiĝanımdın fiĝan aylab, kuyub bayt ul-hazan yıĝlar.*²⁵

Açıklaması: Seherlerde Pir-i Kenan gibi ah edip Yusufum desem, fiğanımdan fiğan edip, hüznün evi bile gözyaşı döker.

Hüveyda, Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. Süleyman, İskender gibi birçok peygamberler ve hakim zatlara de şiirinde yer vermiştir.

*Kıurda Nuh kavmiddek tamuĝnı ataşı ğarkab,
Halas aylar bolub kişi sanga kelsa azab anda.*²⁶

Açıklaması: Kişi Nuh kavmi gibi âsilik yaparsa cehennemın ateşine gark olur, eğer o kişi sana gelirse ancak o azaptan kurtulur.

*Hazrat-i Nuh-ı nabi ming yıl yaşab,
Âkibat boldı ul ering umrı heç.*²⁷

Açıklaması: Hz. Nuh Peygamber bin yıl yaşadı, onun kavminin ömrü hiç oldu, sonları geldi.

*Tarik-ı ışk ara ihlas ila kirgan eranlarĝa
Bolur har göşa aldıda İlyas u Hızır peyda.*²⁸

²³ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.92.

²⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.89.

²⁵ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.85.

²⁶ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.26.

²⁷ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.58.

²⁸ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.29.

Peygamberlerin yanı sıra, edebi ve destansı kahramanlara da divanında yer vermiştir:

*Sorağ-ı Laylini aylab misal-i Macnunman,
Yüradurman yügürüb har taraf, Yaman u Yasrib.*²⁹

Açıklaması: Mecnun gibi Leyla'nın izini arayıp sordum ben, onu bulmak için yürüdüğüm her taraf Yemen ve Yesribdir.

*Sabaknı alğan emasdur bu ışk maktabidin,
Vafada Macnun-ı Farhad Huvaydayığa ohşab.*³⁰

Açıklaması: Bu aşk mektebinden ders alan yoktur, vefada Mecnun ve Ferhat Hüveyda'ya benzer.

Divanda yer alan tarihi şahısların yanı sıra şair, bazı mekan isimlerine de yer vermiştir:

*Kakılınrı boyığa şarmanda erur müşk-i Çin,
Tişlaringga gavhar-i darya-i umman ohşamas.*³¹

Açıklaması: Perçemlerin önünde Çin miski rezil olur, umman nehrinin cevheri bile dişlerine benzemez.

*Körüb çu zülf-ü hattingrı Hotandagi na ahu
Yemay çu sünbül otını, hanüz hıclat emiş.*³²

Açıklaması: Hotan'daki ahu zülfünün hattını gördüğünde, sünbül otını yemeden hacalet etmiş.

*Vah, maning başımğa tüşti na kılav savda-i ışk,
Ayta bersam, zarrasiga tab tutulmas köh-i Kaf.*³³

Açıklaması: Vah benim başıma geldi aşk sevdası ne yapayım, söyleyiversem, zerresine Kaf Dağı dayanamaz.

²⁹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.41.

³⁰ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.41.

³¹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.104.

³² Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.105.

³³ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.116.

*Kuygalı yoktur firaking otığa tabim mani,
Baş alıb ketsammukin Rum u Yaman, Şam u Irak.*³⁴

Açıklaması: Ayrılık ateşinde yanmaya tahammülüm yoktur, başımı alıp Rum, Yemen, Şam ya da Irak'a mı gitsem?

Hüveyda'nın şiirleri güzel ve sade dilde yazılmıştır. Şair, bir sözü birden fazla manaya gelecek kadar zengin kullanmıştır:

*Körgali zülf-i perişanını perişandır köngül,
Bu perişan zülfğa mandek perişan kaydadur.*³⁵

Anlamı: Zülfi perişanını gördüğümden beri gönlüm perişandır. Bu perişan zülfe benim gibi perişan nerededir.

Burada “perişan” sözünün “saç”, “dağınık, savruk”, “kendini yok etmiş”, “şaşırmış” gibi manalardan istifade edilmiştir.

Bunun gibi, sıradan halk diline has ibareler, düşünceler, atasözü ve deyimler şairin şiirlerinde çokça rastlanmaktadır. Hüveyda halkçı bir şairdir. Onun okuyucuları bu sebeple çok fazladır.

Hüveydanın neslinden birkaç şair ve şaireler yetişmiştir. Siracî, Samarbanu ve Sahib gibi sanatkarlar büyük dedelerinin edebî mirasını toplamaya ve onu el yazmalarda neşretmeye, yeni nüshalarda geçirmeye nail olmuşlardır.

Hüveyda Özbek edebiyatında unutulmaz izler bırakmış, kendi diyarından uzaklarda da malum ve meşhur olmuş, halkının fedakâr ve gönül adamı olmuştur.

II. ESERLERİ

Hüveyda'nın eserleri yaşadığı dönemde elyazması şeklinde geniş kitlelere yayılmış ve mecmualarda yer almıştır. Hüveyda'nın şiirler divanı elyazmaları Özbekistan ve diğer bazı Yakın Doğu ülkeleri kütüphanelerinde muhafaza edilmiştir. Şairin bize kadar bir tane divanı ulaşmıştır. Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni Şarkşinaslık Enstitüsünde divanın birkaç yazma nüshası muhafaza edilmektedir.³⁶

Hoca Nazar Hüveyda “Rahat-ı Dil” isimli manzum destan da yazmıştır. Dinî meselelere değinen destan, Allah'a hamd-ü sena ile başlar. Peygambere naat, dört halife hakkında bilgi verdikten sonra kıyamet, cehennem, cennet kadınları verilmiştir. Son

³⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.123.

³⁵ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.7

³⁶ Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü, no:12312,9927,11513,7522,7486,6957,9817,7154.

Peygamber, meşhur sahabeler, evliyalara hakkında ibretli hikâyeler (menkıbeler) yer almış, insan hayatı için zararlı ve günah olan içki, dünyaya karşı hırslı olmak, yalancılık, zina gibi konular çokça ele alınmıştır. Ahlak-edep ve terbiye sahasında bu destan oldukça ehemmiyet arz etmektedir.

Hüveyda'nın eserleri 20. yy.ın başlarında Batı bilim adamlarının dikkatini çekmiş ve Batı doğu bilimcileri M.Hartmann ve M.F.Gavrilov'ların araştırmaları ortaya çıkmıştır. 20. yüzyıl başlarında Hüveyda külliyyatının "Kitab-ı İştân Hüveyday-ı Çimyanî" adıyla İstanbul, Kazan ve Taşkent'te basılması ve gazellerinin birçok muteber mecmualarda yer alması da Hüveyda gazellerinin Türkler tarafından merakla mütalaa edildiğini göstermektedir. Külliyyata Hüveyda'nın 374 gazeli, yüzden fazla murabbası, rubayisi, 3 muhammesi, bir musaddası, 1 musammanı, 2 de müstehzadesi dahil edilmiştir.

Hüveyda'nın seçilmiş şiirleri Taşkent'te 1961 yılında yayımlanmıştır. Bir çok antolojilere onun şiirleri dahil edilmiştir. Bu hususta V.Zahidov (Vahid Zahidov, Hayat Bahş Bediiyat Teraneleri, Taşkent 1975), Tohtasın Celalov ("Nefaset Âlemide, Taşkent 1976) gibi âlimler kitap yazmıştır. Hüveyda'nın şiir antolojisi (c. 3, Taşkent 1959) ve beş ciltlik "Özbek Edebiyatı Tarihi" (c. Taşkent 1978) isimli eserlerde verilmiştir. Bugün de Hüveyda'nın eserlerinin yeni baskıları hazırlanmaktadır.

Hüveyda şiirlerini Çağatayca yazmıştır. Gazellerinin pek çoğu ise Özbekler arasında önceden bestelenerek okunmaktaydı. Hüveyda'nın tasavvufi ibareleri, şiirsel üslubu daha çok Ahmed Yesevi ve Meşreb yolunu benimsediğini göstermiştir. Birkaç gazelini de Meşreb'e nazire yazmış: "kuyar", "kuygay" redifli gazelleri (Meşreb'da "ortar" redifi de yazılmış), "özim" redifli şiiri (Meşreb'da "özim" redifli iki gazel ve muhammes mevcud), "uçrabman" redifli gazeli gibilerini görmek mümkündür.

Hüveyda divanının ilk taş basması torununun oğlu şair Salahaddin Sakip tarafından 1907 yılında Taşkent'te "Kitab-ı İştân-ı Hüveyda-yı Çimyanî" adıyla basılmıştır. Kitabın önsözünde "Rahat-ı Dil" destanı da dile getirilmiştir. Mezkûr derlemeye Sakib, Siracî, Afak Hoca, Umarhan, Muhammed Alihan, Fitret Hökandı, Şeyh Nizamiddin, İmam Rabbani, Bahauddin Nakşibend, Hoca Hafız, Gavs ul-Azam'ın vefat tarihleri (186-194 sayfalar), Cami, Hacı Muhyiddin, Namî, Akmalhan Töre, Hocasî Kirmanî, Bedr Cürmî, Hoca Şemseddin gibi şairlerin Farsça ve Türkçe gazel ve muhammesleri, hikmetler, ahlak ve edebe ait türlü hikayeleri de dâhil edilmiştir. Kitabın sonunda yer alan hikâyeler ve gazeller de Hüveyda'ya aittir. Adı geçen külliyyat (derleme) meşhur hattat Muhammed Şah Murad Katip (1850-1922) tarafından 1325 hicrî (miladî 1907) yılında istinsah edilmiştir (s.240)

SONUÇ

Çağatay Edebiyatı, yüzyıllar boyunca çok kıymetli şairlerin yetişmesine ve bu şairlerin ölümsüz eserler vücuda getirerek Türk Edebiyat tarihinde önemli bir yere sahip olmalarına zemin hazırlamıştır. Bu şairlerden biri olan ve makalemizde konu edindiğimiz Hoca Nazar Hüveyda da gerek Türkler tarafından gerek Batılı ilim

adamları tarafından dikkat çekmiş ve kendisinden sonra onun izinden giden şairlerin yetişmesine vesile olmuştur. Daha çok geleneksel dini-tasavvufi edebiyata bağlı kalan Hüveyda, tarihi şahsiyetlere şiirlerinde sıkça yer vermiştir. Bunun yanı sıra aşk, şarap, mey, sevgili gibi mecâzi konuları da şiirlerinde ele almıştır. Şiirlerini Çağataycada yazan Hüveyda edebî sanatları da maharetle kullanmıştır. Hüveyda, şiirlerinde daima var olan didaktik yönüyle insanlara samimi öğütler vermeyi amaçlamıştır. İnsan-ı kâmil makamına ulaşmak ise Hüveyda'nın amaçlarının başında yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- BİCE, H. (2009). *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet*, Ankara.
- HÜVEYDA, H. N. *Divan*, Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü, yazma no: 12312.
- HÜVEYDA, H. N. (2005). *Divan*, Yay. Haz. İsmetullah Abdullah, Taşkent.
- HÜVEYDA, H. N. (1996). *Rahat-ı Dil*, "Gafur Gulam" yayınevi, Taşkent.
- HÜVEYDA, K. (2009). *Derdî*. Yay. Haz. İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, Taşkent.
- ÖZBEK EDEBİYATI TARİHİ, (1998). Beş ciltlik, Özbekistan İlimler Akademisi Ali Şir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü, "Fen" yayınevi, Taşkent.
- TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRK EDEBİYATLARI ANTOLOJİSİ-14: Özbek Edebiyatı-1, (2000). Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- YESEVİ, H. A. (2006). *Divan-ı Hikmet*. Yay. Haz. Prof. Dr. İbrahim Hakkul, Dr. Nadirhan Hasan, Taşkent, "Maveraünnehir" Yayınevi.
- YOLDAŞ, M. (2001). *Hilvatî*, *Divan*, Yay. Haz. İsmetullah Abdullah, Taşkent, "Fen" Yayınevi.

OĞUZ TÜRKLERİNDE KÖROĞLU HİKAYELERİNİN YAPISAL BENZERLİĞİ

The Structural Typology of the Eposes “Koroglu” in Oghuz Turks.

Agaverdi KHALIL*

Öz: Oğuz türklerinde Köroğlu hikayeleri pek fazla gelişmiş ve çeşitli metin türlerinde yansımını bulmuştur. “Karanlık-ışık” zıtlığında gerçekleşen mit modeli epik düzeyde kahramanın mucizeli doğumunun iki motifini oluşturmuştur: “kör kişinin oğlu” ve “mezar oğlu”. İki motifde de “kör etme” olayı bulunmakta ve epik dramatizmin esasını oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Oğuz, Türk, Köroğlu, Hikaye, Mit, Motif.

Abstract: The tales of Koroglu have spread and have found their own reflection in different texts kinds. The myth model realized in the contradiction “darkness-light” has created the two motives of miracle birth of the hero in epic form: “the son of the blind man” and “the son of the grave”. In both motives one can see the event of “to make blind” and the base of the dramatic effect.

Keywords: Oghuz, Turkic, Koroglu, tale, myth, motive

Oğuz türklerinde Köroğlu hikayeleri çok geniş bir alanda yayılmış ve çeşitli özelliklere sahip olmuştur. Köroğlu miti üzerinde oluşan halk hikayeleri Türk halklarının çoğunda mevcuttur. Ama Oğuz türklerinde Köroğlu hikayeleri daha fazla gelişmiş ve çeşitli metin türlerinde yansımını bulmuştur. Bu hikayeler bir tek Oğuz coğrafyası ile sınırlanmamış, diğer halkalara da geçmiştir. Köroğlu hikayelerinin çeşitli şekilleri üzerinde P.N.Boratavın, V.Jirmunskinin, H.Köroğlunun, B. Karriyevin, C. Anadolun, D. İldırımın, F.Türkmenin, Ö. Çobanoğlunun, M. Ekicinin, P.Efendiyevin, İ. Abbaslının, B.Abdullanın, M.Ceferlinin, A. Nebiyevin, M.Kazımoğlunun, İ. Sadikin, S. Rzasoyun, H.Beşirlinin, K.Aliyevin, F. Bayatın, C.Beydilinin, E.Abbasovun ve b. araştırmaları bulunmaktadır. Bu araştırmalar Köroğlu hikayelerini karşılıklı şekilde öğrenebilmek, onları kıyaslamak için değerli bilgi vermektedir. Ama Köroğlu hikayelerinin yapsının öğrenilmesi mutlaka hikayelerin yapısal açıdan incelenmesini zaruri kılar.

*Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü Bölüm Başkanı. aqaverdi@yandex.ru

Yalnız bu yolla biz Koroğlu hikayelerini yapısal açıdan değerlendirebiliriz. Koroğlu hikayeçeliği içerisinde Oğuz Türklerinin halk hikayeleri çok önemli konuma sahiptir. Diğer Türklerde Koroğlu hikayeleri epik geleneğin tam merkezinde gözükmüyor ve de metin olarak da pek fazla gelişmemiş ve şekillenmemiştir. Bunun hiç kuşkusuz ciddi sebepleri bulunmaktadır. Bize göre bu özellik Koroğlu mitinin Oğuz Türklerine ait olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de Oğuzlarda Koroğlu hikayeleri unutulmamış, arkaikleşmemiş, basit efsanelerden epik destan türüne doğru gelişmiştir. Orta çağ destançılık döneminde Orta Asyada Oğuz toplumu azalmakta. Kafkazlarda, Ön ve Küçük Asyada ise Oğuz toplumu çoğalmakta. Böyel bir gerçeklik Orta Asya ve Türküstanda Koroğlu semanteminin transformatif imkanlarını kısıtlı hale getirmiş ve halk hikayeleri tekamül edememiştir. Bu nedenle de mitle onun epik ifadesi arasındaki mesafe pek fazla genişlenmemiştir.

Elimizde bulunan Koroğlu hikayeleri de bunları bir şekilde tasdik etmektedir. Destanlaşmış Koroğlu hikayelerine daha çok Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan sahalarında rastlanır. Mitolojik karakter olarak Koroğlunu gökle bağlılığı (gor, od, ateş oğlu olamsı) ve yerle bağlılığı (gor, mezar, kabir oğlu olması) eski Türk Tanrıçılık görüşlerini yansıtmaktadır. Azerbaycan Koroğlusunda mitolojik dünya modeli Oğuz mitolojik dünya modeli içerisinde yer almaktadır. Metinde Kör kişinin oğlu, Alinin oğlu Rövsen, Uruşan babanın oğlu Ali, Adıbeyin oğlu Rövsen karanlık ışık zıtlığını kendisinde yansıtır ve elbette, kaos kozmos ilişkilerini ifade eder. Türkiye varyantında Koroğlu Uruşan babanın oğlu Alidir. Türkmenistan varyantında Koroğlu mezardan doğuluyor. Bu “Goroğlunun döreyişi” (veya Cığalibey) hikayesinde anlatılır. Kabirden doğma motifi Orta Asya Türklerinde daha çok korunmuştur. Batı Oğuzlarında ise daha çok gerçekten gözleri kör edilmiş kişinin oğlu motifi yaygın hale gelmiştir. Bu motifin Oğuz türklarinin bir çok halk hikayelerinde yapısal olarak benzerliğini göre biliriz. Oğuz Hakan, Dede Korkut gibi epik hikayelerde, çeşitli masallarda bu yapı kendisini gösteriyor. Tabii ki, Koroğlu hikayeleri tasavvuf döneminden geçtiğinde üzerine bir takım tasavvuf unsurları (örneğin, Hazreti Ali inanç) eklenmiştir. Bunu dini görüşlerin etkisi hakkında da söyleye biliriz. Koroğlu hikayeleri mit olarak ve ya mit düzeyinde benzer bir yapıya sahiptir. Bunun üzerine karakterler, motifler ve olay örgüsü kapatmıştır. Bunların her birinin (karakterlerin, motiflerin ve olay örgüsünün) incelenmesi Koroğlu hikayelerinin yapısal özelliğini aydınlatır. Aşağıda bu boyutlarda incelemeler ele alınmıştır.

Koroğlu hikayelerini iki temel versiyonu bulunduğu belli:

1. Batı yahut Kafkas ve Anadolu Anlatmaları: Azerbaycan, Gürcü, Anadolu, Cacaüz ve diğer Balkan varyantları, Kırım varyantı.

2. Doğu yahut Orta Asya Anlatmaları: Özbek, Türkmen, Tacik, Karakalpak, Orta Asya arapları, Sibirya Tobolları varyantları (Türkmen F.1983, s. 83).

Azerbaycan sahasında Köroğlu hikayeleri Aleksandr Hodzko-Borejkonun Tebriz Köroğluhanlarından (Köroğlu hikayeleri anlatıcılarından-A.H.) Aşık Sadik beyden yazıya aldığı Paris nushasından (Abbaslı İ. 1997, s.6), Gürcüstanın başkenti Tiflisteki Kekelidze adına Elyazmaları Enstitüsünde bulunan 28 meclisten ibaret Köroğlu hikayelerinden ve 1927-1929-lı yıllarda Veli Hulufu tarafından derlenen hikayelerden, yine de Güney Azerbaycanda Ali Kemalnin derlemelerinden ve diğer örneklerden ibarettir. Sovyet döneminde Köroğlu hikayelerinden 17 kol olmak üzere Köroğlu kitapları yayınlanmıştır.

Köroğlu hikayelerini aşıkların dilinden ilk olarak derleyenlerden biri de Gori muellimler seminarisinin müdavimi Mirze Velizade olmuştur. O derlediği hikayeleri 1889-cu ilde "SMOMPK" (Kafkazy halklarının ve yörelerinin örnekleri toplusu) toplusunun 9. Cildinde yayınlamış ve bununla da Köroğlu hikayelerinin öğrenilmesine ciddi bir katkıda bulunmuştur.

SMOMPK Dergisi'nin 9. cildinde Köroğlu hakkında yazılmış bir makalede denir: "Ünlü kaçak Köroğlu, Kafkasya hanların birisinin ilhicısının oğludur. Köroğlunun babası hana bir Urge seçti. Urge Han'ın hoşuna gelmediğinden ilhicımın gözlerini çıkarttırdı ". Köroğlu Kıratı binip dağa çekildikten sonra her taraftan kaçaklar onun başına yığıldı, az sürede "onun başında elli iyit kaçak oldu" Köroğlu Trialet dağlarının başında, kalın ormanlarda, kayalar arasında kendine mesken kurdu" (Koroğlu, 1999, s.9).

1927-1929-lı yıllarda Köroğlu hikayeleri "Azerbaycanı Öğrenme Cemiyeti" tarafından derlenmiştir. Bu zaman Köroğlu hikayeleri Veli Hulufu tarafından Tovuzlu Aşık Hüseyin Bozalkanlıdian ve Göyçeli Aşık Esaddan derlenmiş ve kitap halinde latin alfabesi ile yayınlanmıştır.

İstanbul'da Ebuzziya matabsında çıkan Köroğlu hikayesinde denir: "Raviyani-axbar ve nagilani-asar şöyle rivayet ederler ki, eski zamanda Boli kentinde bir derebeyi olup, tüm Boli kazasına hüküm sürüyordu. Her sene Boli çayırına hayvanlarını otlatmak için gelen at canbazları otlak ve çayır kirası olarak Meşkür baya beğendiği bir atı verirdilerdi. Mehterin seçip vermek istediği at derebeyinin hoşuna gitmediği için onun gözlerini ovdurur. Köroğlu intikama hazırlandığı zaman Boli şehrinin yakınlarında Çamlıbel adlı tepe başında kırk arşın yüksekliğinde bir kale dikti" (Koroğlu, 1999, s.10).

Köroğlu'nun Penn baskısının önsözünde denir: "Köroğlu Türkmen kabilesinden, Teke tâifesindedir. Aslen Kuzey Horasandandır. XII yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Hoy ile Erzurum arasında İran ile Türkiye'ye gelip giden kervanları soymaya başlayan zamandan şöhretlenmiştir. Asya'da öyle bir yer yoktur ki, orada Köroğlu adı çekilmemiş olsun. Hatta Bessarabiya ve Moldovoda da onun adını duyarsınız" (Koroğlu, 1999, s.11).

Köroğlu Teke tâifesindedir. Onun asıl adı Roşen, babasının adı Mirza Serraf. Babası Sultan Murad döneminde Türkistan eyaletlerinin birinin valisinin yanında

damat oldu. Bir gün Ceyhun nehri kıyısında Bey'in atları otlar, sudan bir at çıkıp, ilkiya karışıyor, iki kısrağın basıp, yine dönüp suya girer. Bunu gören Mirza Serraf bu madyanları nişanlar, eve gelen gibi bu olayın tarihini koyuyor" (Koroğlu, 1999, s.12). Bu madyanlardan kulunlar doğuyor. Ağa için ilhıdan at seçmek gerektiğinde Mirza Serraf bu kulunları sunuyor. Kulunlar beğenilmediği için Mirza Serrafın gözleri ovdurulur" (Koroğlu, 1999, s.12).

Koroğlu'nun Türkiye varyantında (Koroğlu,1973) "Koroğlunun zuhuru" kolunda denir: "Şimdi Koroğlunun esas neden Koroğlu olduğundan, babasından ve kendisinden, esasen başından konuşacağım. Baştan ahıra gideceğim, konuşa konuşa anlatım vereceğim, bu kol kol ve kabile kabile (Koroğlu,1973, s.1).

"Ürüşan baba Bolu beylerinin yanında İmrahor başı idi". Anadolu'da at aramaya gidiyor Bolu beyin isteği ile Kır ve Doru dayları alıp getiriyor. Bolu bey bundan kızar, onun gözlerine mil çektirir ve dayları da kendisine verir (Koroğlu,1973,s.4).

14 koldan ibaret Koroğlunun Türkmen neşrinde (Goroğlu, 2012) "Goroğlunun döreyişi" adlı hekayede denilir: "Gadim eyyamda, köne, öten zamanda Çardagly Çamdybil diyen bir yurt bardy. Bu yurdun soltany öz wagtyny keypi sapada, aysy-eşretde geçireydi, il-ulusun halyndan habar almazdy. Onun hanlyk süren döwründe Çamdybilin garyp gasarlarynyň sany gün-günden köpelyar, ezilip horlanyanlaryň ahy-nalasy asmana yetyar... Ol patyşanyň ile belli, meşhur bir seyisi bardy. Ona Cygalybeg diyip at bererdiler" (Goroğlu, 2012, s.6).

İğalibeyin üç oğlu olur.Gencim bey, Möminin bey, Adıbey. Adı bey yurdun hanı olur.Adıbey başının destesi ile gezerken bir Gülendama adlı gızla karşılaşır. Bu kız Şirvan vilayetinden Arap Reyhanın getirdiği belli olur. Çardahlı Çandibilin hanı Adıbey. Bu kız Adıbey alıp getirir ve kardeşi Mömine alır.Adıbey erken vefat eder. Bu zaman onun hanımı hamile olur. Cığalibey rüyada mezardan bir çocuğun çıkıp keçini emdiyini ve yeniden dönüp mezara girdiyini görür. Malum olur ki, bu Adıbeyin hamile durumda vefat etmiş eşinin karnındaki çocuktur. Çocuğu tutub getirirler ve ona Rövşen adı verirler (Goroğlu, 2012).

"Koroğlu" destanının tamam Türkmen ve Karakalpaklar arasında kırk bir, Özbekler arasında Batı Versiyonu on dört-onaltı, Ortaasya versiyonu kırk üç, kazaklar arasında altmış iki, Tacikler arasında elli kol olarak hesaplanmaktadır. Bu sayıya, Tatar, Uygur, Kırgız, Sibiriya ve Afganistan Türkleri ile Buhara arapları arasında dolaşan destan kollarını da ilave edersek tahminen büyük bir yekuna erişiriz" (Dursun İldırım, 1983).

Özbekistanın diğer taraflarında söylenen, anlatılan ve Ortaasya versiyonuna bağlı 100-e yakın rivayet tespit edilmiştir. Bunların içinde "Goroğlunun tugilişi ve bolaligi", "Rayxon arap" ve b. vardır. (Dursun İldırım, 1983, s.111).

Köroğlunun Özbek varyantında kahramanın zühuru şöyle anlatılıyor: İsfahan şahı, Şahdar Han, Türkmenlere hücum eder ve onları yener. Pek çok ganimet ve esirlerle İsfahana döner. Esirler arasında Türkmen beyi Cığalı bey, kızkardeşi Bibi Hilal ve Seyisi Rövsan da bulunmaktadır. İsfahan şahı, Cığalı bey kızkardeşine, bey soyundan oldukları için özel muamele yapar ve onları özgür bırakır. Rövsanı da bir tacire satar.

İsfahan şahı Rövsanın atlardan iyi anladığını duyar. Ondan kendisi için iyi bir at bulmasını ister. Rövsan da ona bir yağ satıcısının atını beğenip tavsiye eder. Kendisine alay edildiğini zanneden şah, onun gözlerine mil çektirir. Bundan sonra Rövsan Cığalı beyin yanına gelir. Cığale bey Rövsanı kızkardeşi Bibi Hilalla evlendirir. Rövsanın gözlerinin kör edilmesine neden olan kısrağa binerek Cığalı bey ve Rövsan İsfahandan kaçarlar. Bibi Hilal İsfahanda kalır ve hiffetden ölür. Bibi Hilal ölürken hamile olduğu anlaşılır ve çocuğu mezarda doğar. Bir atın mezarda çocuğa süt vedyini izleyen çoban Rüstem çocuğu bulur. Mezarda bulduğu için adını Guroğlu koyar. Guroğlu büyür ve türkmenlerin hamı olur.

Köroğlunun olağanüstü kahramana dönüşünü onun eşi Yunus Peri sağlar. Kuhi-Kaf perilerinin padişahı Rehmet Perinin kızı Ağa Yunus Peri Köroğluna Batı anlatmalarındaki Hızır, Hazreti Ali kırklarının öğrettikleri gizli sırları öğretir (Fikret Türkmen, 1983, s.85).

Süjenin tarihi kökleri açısından Köroğlu iki temel düşünceden (mit ve gerçeklik) kaynaklanıyor. Bu öncelikle Köroğlu mitinin dönüşümü ile ilgili ortaya çıkar. Köroğlu miti kaostan başlar ve mitolojik sembolize yoluyla halk etimolojisinden süjenin esaslarını ve seçeneklerini oluşturur. Burada karşımıza çıkan kaos mitinin sembolik izahı kendini iki ana yönde gösteriyor:

1. Köroğlu kör kişinin oğludur.
2. Köroğlu gor (mezar) oğludur.

Kör adamın oğlu düşüncesi üzerinde şekillenen süjenin çekirdeğinde kaos miti arkaik katdadır ve adeta unutulmuştur. Kör kişinin oğlu hikayesinde, babanın gözlerinin kör edilmesi ve kör edilmiş babasının öcünü almak için mücadele süjenin temelini oluşturur. Babanın gözlerinin çıkarılması halk hikayelerinde süjenin ilk düğümünü oluşturur ve epik dramatizmin temelini koyuyor. Babanın gözleri at için çıkarılmıştır. Babanın gözlerinin çıkarılmasına verilen açıklamalar tamamen sosyal nitelik taşımaktadır. Yani kaos mitinin izahı mitolojik simge ile sağlanmıştır. Kör kişinin oğlu hikayesinde Köroğlu'nun kör oğlu olduğunu bilen ve bununla yetinen epik düşünce körlük mofivini modelleştirir ve bir çeşit kör oğlu hikayesini uyduruyor. Bunun için birkaç sorunun çözümü ileri sürülüyor:

1. Köroğlunun körün oğlu olmasını anlatmak.
2. Köroğlunun babasının kör edilmesinin halk düşüncesine göre nedenlerini göstermek.

3. Kör etme olayını esas alarak epik çelişkiyi sosyal çatışma üzerinde kurmak.

Halk düşüncesinde modellenen kör oğlu miti kendini gerçeklik bağlamında onaylar. Köroğlu'dan bahsedileceğini bilen anlatıcı epik modelleşme sistemi ile körün oğlu hikayesini anlatır. Elbette, birden bire ortaya çıkan bir kör oğlunu epik gelenek kabul etmez. Mutlaka onun epik bir izahı veya bu izah üzerinde şekillenen bir hikayesi olmalıdır. Anlatıcıya ulaşan ilk bilgi Köroğlu adlı bir kişinin varlığıdır. Bu kişinin halkın tarafında olması, haksızlığa karşı mücadelesi, adaleti savunması onu halk kahramanı olarak tanıtır. Olabilir ki, öyle bilinmeyen hayırsever anlamında halk düşüncesinde Köroğlu miti mevcut olmuştur. Bu mit diğer koruyucu ruhların temsilcisi olan Hızır'la veya Karaçuha ile mukayese edilebilir. Aslında, Köroğlu bu gruba dahil olan mitdir. Ama Köroğlu bunlardan farklı olarak animist mahiyetini muhafaza edemiyor, gerçeklik doğrultusunda kendi onayını bulur, epik dolaşımında aktif şekilde yer alır ve epik kahramana dönüşür. Hızır ve iyi ruhları temsil eden Karaçuha ile ilgili mitler ise halk inançlarındaki sahib ruh karakterini korur ve temel içeriğini iyi ruhların fonksiyonunun açıklaması üzerinde kurulan halk hikayelerinin efsane şekillerinde kalıyor.

Köroğlu mitini epik gelenek kabul ediyor ve onun üzerinde kurduğu ilk hikayelerden biri de bu ismin halk etimolojisindeki en basit izahı olur:

1. Köroğlu körün oğludur.
2. Körün oğludursa, babası kördür.
3. Baba neden kördür?

Köroğlu'nun kör oğlu olmasını hikayeleştirmek için onun kör edilmiş bir adamın oğlu olduğu ve babasının kör edilme sebepleri epik şekilde sunulmaktadır. Burada töre, örf, adet ve gelenekten gelen kaynaklar da katılımda bulunuyor. Kör etme nedenleri eski geleneksel kültürün ilkelerine uygun şekilde modelleştirilir. Köroğlu hikayesinin esası bu noktadan başlar ve kör edilmiş babanın öcünü almak için mücadele üzerine kurulur. Halk düşüncesi haksızlık ve adaletsizliği kabul etmiyor, mutlaka ona karşı direnir. Köroğlu'nun sosyal bağlamı halk düşüncesinin bu özelliğini de yansıtır. Çünkü Köroğlu yaşlılık yüzünden görme yeteneğini kaybeden bir adamın oğlu değil, Han'ın, beyin, padişahın, şahın, paşanın gazabına uğrayarak gözleri kör edilmiş, yani zulme maruz kalmış bir adamın oğludur. Sadece bu konu halka yapılan zulmün özelliği hakkında net tasavvur oluşturmaya imkan sağlar.

Körün oğlu olmak ilk bakışta semantik açıdan tarafsız olarak gözüküyor. Ama kör edilmiş adamın oğlu olmak ise anlamca facalı.

Köroğlunu epik kahramana dönüştüren babasının öcünü almak için yürüttüğü mücadele değildir. Gerçi, bu mücadele süjenin rüşeyminə dahil olan unsurlardan biridir. Mücadelenin sosyal içeriği, sosyal özelliği fikri yönden süjeni genişletiyor, çeşitli hikayeler zincirinin oluşmasına ve şekillenmesine neden oluyor.

Köroğlu'nun Köroğlu olması için onun kör oğlu olması hükmü ileri sürülüyor.

Mantığı-lingüivistik açıdan bu hüküm süjenin oluşmasında yer alıyor. Kör oğlu miti epikleşme sürecinde artık körün oğlunu değil, halk kahramanı Köroğlunu yaratıyor. Köroğlunu kör oğlu olarak tanıtan kör etme unsuru süjenin ilk dramatik spiral etkisini oluşturur ve epik çelişkiler zincirinin temelini koyuyor.

Bilindiği gibi, anlatı ve süje arkaik bilincin çöküşü sırasında oluşur. O zaman olaylar kendisine eşit olmuyor ve başka olaylarla bağlantılı oluyor (Levi Brül, 1930). Mitden eposa geçitte (Lotman, 1973), ritüelden faciaya veya komediye geçitte (Freydenberq 1936) bunlar görülür.

"Oğuz Kağan"a baktığımızda, burada çelişkinin baba ile oğul arasında gerçekleştiğini ve süjenin ilk düğüm noktalarının buradan başladığını görüyoruz. İlkel düşünceye göre oğulun babasını öldürmesi korkunç bir olgu değildir ve dünya halklarının geçmişinde bu olaylar olmuştur. Frezerin yazdığına göre, bu tür olaylar arkaik toplumlarda doğal bir durumdur (Frezer, 1985). Özellikle, konu Kağan, Kral, Han olunca bu oldukça doğal kabul edilir. Babayı öldürme olayını V.Y.Propp sihirli masalda inisiyasyon törenine ait edilen Çar'ın ritüel öldürülmesi ile doğrudan bağlantılı olduğunu yazmaktadır (Propp, 1976a).

Baba ile oğulun savaşı tipolojik olaydır ve bizim eposda da görülmüştür. Dirse han ve oğlu, Kazan ve Uruz vb. baba-oğul çatışmaları Kitabı Dede Korkut boylarında görülür. Köroğluda baba-oğul çelişkisi birkaç şekilde kendini gösterir. Köroğlu Koşabalakda köpüklü suyu kendisi içer ve babasının kör kalmasına ve umudunu kaybedip ölmesine neden olur. Köroğlu ve Kurdoğlu arasında güreş de baba-oğul arasındaki çelişkinin nispeten ılımlı biçimidir. Arkaik toplumda yaşlıların ölümü normal sayılıp ve ölüm facia gibi kavranılmamıştır. Propp ihtiyarların ritüel ölümünden bahsediyor ve bu zaman yüksek sesle gülmek gerektiğini yazıyor (Propp, 1976).

Köroğlunun kör adamın oğlu olmasına arkaik ritüel bağlamında baktığımız zaman körlüyun ritüel ölümü ile bağlı olduğunu izleye biliriz. Halk hikayelerindeki "kör etme" motifi büyük olasılıkla ölmüş insanın öteki dünyaya uğurlanması zamanı yapılan "kör etme" ritüelinin rudimenti, kalıntısıdır. Bu vasıta ile öteki dünyaya uğurlanan adam karanlık dünyanın gerçeklerine uygunlaşmış olur. Konunun bu yönde daha derin araştırılmasına ihtiyac vardır diye düşünüyorum.

Köroğlu hikayelerine olay örgüsü açısından baktığımız zaman onun kurulma şemasını izleye biliriz. Burada sahne modelinde üçüzlü modal operatör işlevsel durumda olur: bilmek, tahmin etmek ve bilmemek; geri tarif etmek, çözmek, yasaklamak; iyi, önemsiz, kötü. Buradan anlaşılıyor ki, süje durumu o zaman ortaya çıkar ki, anlatı ile süje şemasını tanımlamak olur. Bu zaman model operatör tersine döner bilgi biliksizlikle, değer değersizlikle değişir. Edebi anlatı ve ritüel-mitolojik düşünce arasında temel çelişki son model operatörde sadece değişmez, hatta son derecedek doğrulanır: gereken yapıyor, anlatılacak olan anlatılır, tercih refaha verilir.

Lotman da yazıyor ki, arkaik bilinç kurala ve pozitivliye yönelik oluyor, anomali ve negatif kolektif olaylar hafızaya dahil olmuyor. Tam tersine, anlatı tefekkürü ise anomaliyaya ve eksçesse yönelmiş olur (Lotman, 1973). Böylece, süje tefekkürü ritüelden aldığı bilgiye yeniden anlam kazandırır, olumluları olumsuzlaştırır. Eğer sihirli masalda kahraman evden ormana giderken yasağı pozursa, uygun koşullarda inisiyasyon töreninde evden çıkıp kutsal ormana gitmek törenin kuralıdır (Propp, 1969; Propp, 1986).

“Kör etme” motifinde de bu motifi oluşturm üç esas izah dikkati çeker:

1. “Kör etme” nedeninin at seçimi ile bağlı olması (seçim).
2. Seçimin doğru yapılmaması(günah).
3. Kör etme cezasının gerçekleşmesi(ceza).

Bu ceza iki düzeyde izah olunur:

1. Yukarı katda, görevin doğru dürüst yerine getirilmemesi ve bunun ihanet gibi algılanması.

2. Zemin katda haksızlık gibi gözüken olayın haksızlık olmaması.

Burada “haksız ceza” ya uğrama motivi ortaya çıkar.Bununla yanı sıra “intikam motifi” devreye girer. Bu şekilde “iyi-kötü” ikileşmesinden (iyi gözükenin kötü, kötü gözükenin iyi olması) doğan zıtlık “haklı-haksız”, “ceza-intikam” zıtlıklarını meydana getirir.

Eğer "Mahabharata" da çar Yudxiştixroyun önderliğinde Pandavların kovulması başarısızlık sayılırsa, bu motivin işlendiği uygun ritüel bu inisial denemeye uyumludur. Çar bu şekilde ritüelden geçerek taç alır ve tahta oturuyor (Neveleva, 1988).

Levi Strosun bakışlarına göre insanın avtohton oluşması, yani yerden, topraktan oluşması kendini karakterin sakatlık alametlerinde gösteriyor. Proppa göre arkaik insan için iki insandan doğma düşüncesi yabancıdır (Propp, 1976).Burada süjenin modal araç tipi olan üçüzvlü-zorunluluk-mümkünlük-ımkansızlık modeli ile karşılaşırız. Süje biçimi mucizevi doğum motivinde olmayan, mümküнден zarurete geçişi gerçekleştirmektedir. Ritüel-mitolojik dünyada tanrı veya kahramanın iki kişiden doğmaması zorunluluktur, olağanüstü şekilde doğması normaldir. Örneğin, Atina Zeus'un başından doğar (Propp, 1976).

Köroğlu'nun doğmasında da benzer durum kendini bir başka şekilde gösterir.Araştırdığımız hikayelerin hiçbirinde Köroğlu'nun annesi geniş söz konusu değildir. Köroğlu'nun sadece kendisinde kaosu veya kozmosu belirten babası vardır. Bu hikayelerde Alı kişidir, Mirza Serrafdır, Adıbeydir, Uruşan Babadır ve b. Bunlar kaos ve kozmos kutbuna göre farklıdırlar. Onları kaos mecrasına getiren Köroğlu adı veya kahramanın körün oğlu olmasıdır. Köroğlu'nun at paradikmasında da atların

(Kıratın ve Düratın) derya aykırıları ile sıradan atların çiftleşmesinden doğması henüz normal bir doğum motifi demek değildir. Çünkü burada derya atları (aykırıları) miti, diğer atlar (madyanlar) ise gerçekliği işaretliyor. Böylece, karakterin insan varyantında anne ve ya kadın başlangıcı passiftir, at paradikmasında ise gerçek baba yer almıyor, çünkü oradaki derya atları uyduruk bir varlıktır, bu bağlamda doğum motifi de olağanüstü bir niteleiğe sahip olur ve aslında başka bir şekilde tek başlangıçlı olduğu için kendisinde mucüzeli doğuluşu içeriyor.

Köroğlu'nun kör oğlu olması, gordan doğması, ateş anlamlı, kordan doğması, kır anlamlı çölden (bozkırdan) doğması, kurt oğlu olması, onun yer, gök, hayvan başlangıcı hakkındaki mitlerle bağlantılıdır, kendisinde mitolojiden ayrılmamış animist ve totemist tasavvurları ile birlikte türk dünya modelinin üçlü yapısını (gök, yer ve yerin altı) temsil eder. Doğum motifunun mite yakınlığı ve uzaklığı henüz karakteri kültürel kahraman gibi nitelendirmeye imkan vermiyor. Bu başlangıç zemin üzerinde Köroğlu mitden epik kahraman gibi doğar, ama yine de başka alana geçmesine rağmen onun efsane kökenli bir imge gibi mitolojik kaynakların kullanımının gerekliliği yürürlükte kalır. Bundan sonra mitolojik su unsuru (Koşabulak), astral mitler (gök, yıldız), onların temelinde dayanan doğa kultları devriyyeye girer, "deniz atı", "misri kılıç", "deli nara" gibi unsurlarla olağanüstü bir şekilde yeniden doğum etkisi sağlanır.

Köroğlu miti orta çağın gerçek oğuz kahramanlık tarihini, akınçılık (4. Sultan Murad'ın zamanındaki Köroğlu hareketi) veya kaçakçılık (Köroğlu'nun önderliğinde Celaliler hareketi) hareketlerini ve onların (Deli Hasan, Demircioğlu ve b) gerçek kahramanlarını kendine birleştirmiş, arkaik Köroğlu mitinden kalan Köroğluluk miti kendisinden sonraki dönemin kendisine benzer gerçekliğini tamamen yutmuştur.

Dikkate alalım ki, arkaik düşüncede gerçekliğe karşı oluşan modallıq sistemi supermodal bir özellik taşır ve kendisinde çeşitli tipleri (epistemik, aksioloji, denotik, aletik) birleştirir ve zaman başlangıcı ile bir yerde olur. Burada tüm olumlu özellikler geçmişe ait olur ve bu unsurlar hikâyenin oluşmasına neden olur. Olumsuz özellikler daha çok geleceğe ait olur, ama arkaik düşüncede gelecek kavramı yoktur. Süjenin inşası sinkretik modallığın çöküşü ile doğrudan ilişkilidir. Yalnız bundan sonra konusu ve nesnesi, işareti ve işaretleneni, metni ve gerçekliği olan soyut nominativ cümle meydana gelir.

Arkaik düşüncenin kaos-kozmos modeline baktığımız zaman görüyoruz ki, Köroğlu kendi başlangıcını kaos mitinden alır ve kozmosda yeniden doğuyor. Gordan (mezardan) veya körden (kör adamdan) doğmanın ikisi de karanlık anlamında birleşiyor ve karakterin (veya kahramanın kendisinin ve paradigmatik karakterlerinin) karanlıktan doğması (sudan doğma, topraktan doğma, körden doğma ve b.) motifini oluşturur. Burada yoktan var olma, karanlıktan ışığa geçiş, ölüm ve olum gibi büyük oppozisiyalar gerçekleşir. Köroğlu hikayelerinin başlangıcı Köroğlu mitinin izahıdır. Mit kendi izahını mitde ve mitler aracılığıyla aradığı sürede o mitin kendisidir. Köroğlu kaosta kozmos, karanlıkta ışık, darda kurtarıcı, her yerde zuhur eden bir Hızır

anlamında, yoktan var olan bir karakterdir. Bu anlamda onun adının fiziksel körlükle bağılılığı yoktur. Buradaki körlük karanlık anlamındadır ve görünmeyen bir kurtarıcının işaretidir. Köroğlu adı da ismini görünmemek fonksiyonundan ve kavramından almıştır. Fiziksel açıdan kör edilmiş adamın oğlu izahı bu epik hikayelerin kurulduğu zamanın sert sosyal koşulları temelinde şekillenmiştir. Bu izah arkaik düşüncenin kalıplarından çıkarak genişlediği zaman mitolojik rivayete dönüşmüştür. Elimizdeki anlatılar, öncelikle Köroğlu'nun kör oğlu olması hikayesinin temel çekirdeğini oluşturan doğum motifinde yer almış, ilk hikayeyi bu motif üzerinde oluşturmuş ve bundan sonra olay örgüsü genişlemiş ve epik halk hikayeleri için özgü olan diğer motiflerle zenginleşerek şekillenmiş ve çeşitli seçeneklerde Köroğlu hikayeleri zincirinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

KAYNAKLAR

- ABBASLI, İ., (1997). Önsöz. Koroğlu. Paris nushası. Bakı, s. 6.
- İldırım, D., (1983). Koroğlu destanlarının Orta Asya variantları.
- İSMAYILOVA Y., (2003). "Koroğlu" dastanında obrazlar sistemi. Bakı, Nurlan.
- GÖROĞLU, (2012). Aşgabat, 2012.
- KOROĞLU, (1999). Bakı, Elm.
- KOROĞLU, (2014). (Xodzko variantının ingiliscəsindən tərcümə) Bki, Çıraq.
- KÖROĞLU DESTANI, (1973). (Düzenleyenler Mehmet Kaplan, Mehmet Akalın, Mahan Bali) Atatürk Üniversitesi Yayınları. Ankara.
- TÜRKMEN, F., (1983). Koroğlunun Özbek ve Ermeni Varyantları. S. 83.
- Голосовкер (1987: Голосовкер Я.И. Логика мифа. - М.: Наука.
- Карнап (1959):
- Леви-Брюль (1930): Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. - М.: Атеист.
- Леви-Строс (1983): Леви-Строс К. Структурная антропология. - М.: Прогресс.
- Левинтон (1982): Левинтон Г.А. Инцест. - Мифы народов мира, т.1. М.: Сов. энциклопедия.
- Лосев (1982): Лосев А.Ф. О пропозициональных функциях древнейших лексических структур. - В кн.: Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф: Труды по языкознанию. М.: Изд-во Мос. ун-та.
- Лотман (1973): Лотман Ю.М. Статьи по типологии культуры. Вып. 2. - Тарту.
- Невелева (1988): Невелева С.Л. О композиции древнеиндийского эпического текста в связи с архаическими обрядовыми представлениями. - В кн.: Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. М.: Наука.
- Пропп (1969): Пропп В.Я. Морфология сказки. - М.: Наука.
- Пропп (1986): Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. - Л.: Изд-во ленингр. ун-та.
- Пропп (1976): Пропп В.Я. Мотив чудесного рождения. - В кн.: Пропп В.Я. Фольклор и действительность: Избранные статьи. М.: Наука.
- Пропп (1976а): Пропп В.Я. Ритуальный смех в фольклоре (По поводу сказки о Несмеяне). - Там же.

- Руднев (1990): Руднев В. Логика сюжета. - Наука и мы, Рига, № 6.
- Топоров (1988): Топоров В.Н. О ритуале: Введение в проблематику. - В кн.: Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. М.: Наука.
- Фреге (1977): Фреге Г. Смысл и денотат. - Семиотика и информатика, вып. 8, М.
- Фрейденберг (1936): Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра: Период античной литературы. - Л.: Гос. изд-во.
- Фрейденберг (1973): Фрейденберг О.М. Происхождение литературной интриги. - Уч. зап. Тартуского ун-та, вып. 306.
- Фрэзер (1985): Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. - М.: Политиздат.
- Элиаде (1986): Элиаде М. Космос и история. М.: Прогресс.
- Dolezel (1976): Dolezel L. Narrative Words. In: Sound, Sign & Meaning. Ed. L. Matejka. Ann Arbor.

ON THE QUESTION OF THE UZBEK NATION'S IDENTIFICATION

Özbek Milletinin Tanımlaması Üzerine

Armida NAZARYAN*

Öz: Özbekler denilen büyük, modern Orta Asya halkı, birkaç etnik topluluğun bir mozaikini temsil eder. Özbekistan halkının bugünkü temsilcilerinin, 15-16. yüzyıllar Özbeklerinden çok farklı olduğu teyit edebilirsiniz. Modern Özbek ulusu heterojendir ve ülke yerlilerinin görünümü görsel olarak Türk, Moğol, ya da İran kavimlerine ait olduğuna dair tanıklık etmektedir.

Anahtar kelimeler: heterojen kavimler, kabileler, bozkır sakinleri, topluluk, köken, millet.

Abstract: One of the largest modern Central Asian ethnoses, called the Uzbeks, represents a conglomerate of several ethnic communities. We can confirm that the present representatives of the titular nation of Uzbekistan differ greatly from the Uzbeks of the 15-16th centuries. The modern Uzbek nation is heterogeneous – the appearance of its natives visually testifies to their belonging to the Turk, Mongol, or Iranian ethnoses.

Keywords: ethnoses, heterogeneous, tribes, steppe's inhabitants, descendants, community, origin, nation.

* Samarkand State Institute of Foreign Languages Samarkand, Uzbekistan

INTRODUCTION

There are various opinions on the origin of the Uzbeks but none of the researchers denies the presence of the above-mentioned components. If applied to history it is easily noticeable that for the past centuries the meaning of the ethnonym has it has been subjected to changes.

A hundred years ago when Turkestan was under Russian jurisdiction, the Russian administration regarded this ethnonym as direct descendants of the nomadic tribes that at one time populated the steppes of Dashti-Kipchak. By the beginning of the 16th century those constantly migrating tribes had penetrated into Maverannakhr together with the troops of Sheibani-khan and settled there.

There is a hypothesis that states that the name for the ethnitye steppe's inhabitants of Mongol descent, takes its origin from the name of Genghis-khan's elder son, the ninth ruler from Juchi kin, Uzbek-khan (1312-1340). This statesman had been ruling over Golden Horde for 28 years. He was the first from his kin who had established Islam on the dependent territory and is supposed to have enjoyed great popularity among people, as a result of his ability to maneuver among the mighty.

Striving to resemble their ruler and being at least indirectly concerned with his fame, part of Golden Horde's population started naming themselves "Uzbeks".

Narrating about the wars of Uzbek-khan, the Iranian historian of the 14th century Khamdallah Kazvini, calls his homeland (Golden Horde) "the Uzbek state". This term was preserved under the descendants of Uzbek-khan – Urus-khan and Edigey. Later however, this term began to be applied to the other territory inhabited by the tribes of White Horde. By the middle of the 15th century the steppes between Ural and Syrdarya's lower riches had formed the united state that got the official name - Uzbek Ulus. This event had taken place a whole century later after Uzbek-khan death.

Gradually, the Turk-Mongol tribes began to be called by the term "the Uzbeks". The rulers of those tribes often demonstrated their predilection for Mongol steppe law (Yassa), but at the same time they acted in accordance with the Islamic canons. Such a dualism was very characteristic of both Abdulkhair-khan and his grandson Sheibani who conquered the territory of Maverannakhr and founded his own state there. We should take into account however, that nomadic Uzbeks of Dashti-Kipchak who had come there together with Sheibani-khan, represented only a small aspect of the formation of Central Asia ethnos. Further to this, other Turk, Mongol, and Turk-Mongol tribes joined that group.

During the pre-Sheibanid times, the Timurid dynasty reigned in Maverannakhr. The population consisted mainly of Persian-speaking tribes. Nevertheless, the part of Turk tribes with the tinge of Mongol elements was rather

considerable. The Mongols appeared to there in the 13th century when Genghis-khan had subdued Maverannakhr. They were in part, either gradually subjected to turkification or just became assimilated. This region was ruled by Genghis-khan's son, Chaggatai. Hence the local population got the name "chaggatais", regardless of their ethnic background. After the victory of Sheibani-khan over the Timurids, the word "chaggatai" became the opposite of the term "Uzbek". Only centuries later they intersected with one another, but these two ethnoses have only found their authentic identity only in the Soviet period- the second half of the 20th century.

The third component of the modern Uzbek nation are the so-called Sarts. Science still does not possess a common opinion about their etno-genesis and identity. Some orientalists consider the Sarts – a separate ethnos, others doubt in their ethnic definiteness. (Under the name "sart" they imply the settled inhabitants of that region- Uzbeks and Tadjiks). The third group define them as people formed from a Uzbek-Tadjik blend.

The first Russian census held in 1897, fixed the Sarts as separate ethnic unit like the Uzbeks, the Tadjiks, or the Kirghizes. During the period of national delimitation in 1924 however, the name "Sarts" was withdrawn from usage in accordance with the resolution of the Soviet administration. The part of region's population that called themselves "Sarts" simply became Uzbeks.

Without going into details, the Sarts had still been the category more social than ethnic. They seem to have taken their origin either from the Uzbeks of Dashti-Kipchak who turned into settled way of life, or from the Chaggatais, lost their tribal membership; or else their ancestors were Tadjiks.

The urban population of Central Asia was involved in trade, crafts and the middle echelons of administration were called 'Sarts'. Ministers of religion and policemen were among them as well. According to their mentality, initiative and even appearance the Sarts were very similar to Persian-speaking population of the region, the Tadjiks.

Being associated with Tadjiks, the Sarts were perceived as a part of a population conquered by Turks. If the Uzbeks had already possessed national-historic symbols, the Sarts could refer themselves neither to Timurids nor to Sheibanids. Thus they were a community of people without own national sacred possessions, objects of national pride and somehow without history itself. So, the Uzbeks of Dashti-Kipchak and Chaggatai's Turks who owned some symbolic capital had rather favorable conditions for the formation of a more precise Uzbek identity.

REFERENCES

Ethnic Atlas of Uzbekistan. Open Society Institute - Assistance Foundation, 2002.

РЕМПЕЛЬ, Л.И. (1987). Цепь времен. Т.

COMPARATIVE ANALYSIS OF FUNCTIONAL- SEMANTIC FIELD OF ENDEARMENT IN THE UZBEK AND AZERBAIJAN LANGUAGES: WITH EXAMPLES FROM OTHER FOUR WORLD LANGUAGES

Özbek ve Azerbaycan Dillerinde Okşayıcı İşlevsellik Semantik Alanın
Karşılaştırmalı Analizi: Dört Farklı Dünya Dillerinden Örneklerle

Azamat AKBAROV^{*}, Saodat MUHAMEDOVA^{**}

Öz: Bu makale, iki kardeş halk arasındaki ilişkilerin tarihi hakkındadır. Özbek- Azerbaycan edebi bağlantıları çok derindir ve kökleri uzak asırlara dayanır. XIV yüzyılın ortalarında Qutab Horezmi, Azerbaycan şairi Nizami Gencevinin "Hüsrev ü Şirin" şiirini Özbek diline tercüme etmiştir. O zamanın Özbek şair, Ali Şir Nevai Nizami'yi hocası olarak kabul eder ve Nizami'nin "Panzh Ganj" eserinden çok etkilenir ve ondan esinlenerek "Hamsa" yı yazar. XV yüzyılda Haydar Horezmi Nizami'nin şiiri "Tibet'te Makhzan ül asror"ı Özbekçeye çevirir.

Anahtar Kelimeler: Özbek, Azeri, tatlı söz, semantik, dilbilim

Abstract: This article is about the history of relations between the two brotherly peoples. Uzbek- Azerbaijani literary connections have very deep roots. In the middle of the XIV century Qutab Horezmi translated into the Uzbek language, the poem "Khosrow and Shirin" by the Azerbaijani poet Nizami Ganjavi. The Uzbek poet of that time, Alisher Navoi considered Nizami as his teacher and wrote that he was so inspired by "Panzh Ganj" of Nizami, he wrote his poem "Hamsa". In the XV century Haidar Horezmi translated into Uzbek, Nizami's poem "Makhzan ul- asror."

Keywords: Uzbek, Azerbaijani, endearment, semantic, linguistics

* International Burch University Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

** Tashkent State Pedagogical University named after Nizami Tashkent, Uzbekistan

INTRODUCTION

In the XIX century the Uzbek writer, historian and translator Muhammad Riza Agakhi translated into the Uzbek language Nizami's "Xaft Paykar." Alisher Navoi, in his works "Mazholis University nafa'is" and "Muxokamat ul- lugatayn" along with Nizami and Hagani, spoke with great reverence about the creations of Azerbaijani poets and scientists of that time, such as Sheikh Shirvani, Abu Abbas Suhreverdi Abu Abdulloch Hagani Sufi Shaikh Tabrizi, Kasim Anvari etc. Since the XVII century, the work "Layla and Majnun" by the Azerbaijani poet Magomed Fizuli, was used as a basic textbook in the madrassas of Turkistan. But the works of Alisher Navoi during his lifetime were very popular among Azerbaijan poets also. Ishwari and Fizuli considered Alisher Navoi as their teacher. Fizuli in his preface to "Layla and Majnun" put Navoi on the same level with Nizami.

The traditions continue until today. The President of Uzbekistan Islam Karimov visited the Republic of Azerbaijan on the 11-12th of September in 2008. After the meetings of the presidents of these two brotherly countries, there was a ceremony of the signing of official documents between the two countries. At the meetings information was given about the successful development of fraternal and friendly relations in many fields between two countries. During the visit, President Islam Karimov got acquainted with the activities of Heydar Aliyev's Fund. In the Republic of Azerbaijan the presidents of two countries participated in the opening ceremony of the monument of Alisher Navoi on 12th of September in 2008. This meeting also gave a new momentum to the development of Uzbek -Azerbaijani literary connections. In 2012 the novel by Azerbaijani writer Sabir Rustamkhanly "Cok Tengri" was translated into Uzbek. A collection of "Uzun Umrda Guedj" (the stories of Azerbaijan writers) was published by Rustam Zhabborov in 2013. (and "XX Asr ozarbayzhon sheriyyati antologiyasi (translated poems of Azerbaijani poets)."

But unfortunately, the Uzbek- Azerbaijan linguistic-communication does not have such a history as the literary connections do. Although the Uzbek and Azerbaijan languages belong to the same language family and very close in their phonetics, lexical and syntactic features, there is very little research on the comparative analysis of the two related languages. Perhaps this is due to the fact that there is a perception that the comparison of related languages wouldn't give interesting results? When we compared the functional- semantic field of the tenderness in the Uzbek and Azerbaijan languages, we became convinced of the opposite. In comparing we found a lot of interesting facts and differences. In this article we would like to show examples of both close and different functional- semantics in field of tenderness in the Uzbek and Azerbaijan languages. The comparisons carried out, took into account the new directions of linguistics. In addition in this article intralinguistic, sociolinguistic, gender, lingua-cultural features, national and cultural peculiarities of functional-semantic field of tenderness in the Uzbek and Azerbaijan languages are analyzed.

In the preparation of this article, we used as sources, the following textbooks: Buludhana Khalilov "Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası" (Bakı, 2007), "Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası: leksikologiya, semasiologiya, etimologiya, onomologiya, frazeologiya, leksikografiya, söz yaradıcılığı" (Bakı, 2008), "Müasir Azərbaycan dili: fonetika, yazı, əlifba, grafika, orfografiya, orfoepiya" (Bakı, 2013), H.Zhamolhonova «Hozirgi o'zbek adabiy tili» (Tashkent, 2013), I.Yuldasheva, S.Muhamedovoy et al. "Tilshunoslik asoslari." (Tashkent, 2013). The article also used a Russian -Azeri phrasebook, Annotated Dictionary of the Azerbaijan language, factual materials from the fictions, the oral speech of Uzbek and Azerbaijan languages are used in this article too.

Which units are included in the functional-semantic field (abbr. FSF) of tenderness? Phonetic lexical, phraseological and syntactic units of language and speech are used in this FSF, which have meanings "cares, to spoil, to laze about."

Phonetic means of expression of endearment: in the Uzbek language (especially in lullabies) vowels **o**, **a**, **ë** are pronounced with a shade of endearment, some sounds change during the pronunciation of some vowels are lengthened. For example:

*Oy qizim onam qizim, allaë alla
Aqilligim, dono qizim, allaë alla
Esli xushli qiz bülсанг, allaë alla
Ërug пешонам qizim, allaë alla*

*Юлдузимсан, болам, allaë alla
Қундузимсан, болам, allaë alla
Қоронги кечаларда, болам, allaë alla
Кундузимсан, болам, allaë alla
В азербайджанском языке также:*

*Laylay dedim yatasan,
Qızıl güllə batasan,
Qızıl güllər içində
Şirin yuxu tapasan.
Laylay balam, a layla,
Körpə balam, a layla...*

*Laylay, beşiyim, layla
Evim, eşiyim layla
Sən get şirin yuxuya
Çəkim keşiyin layla.
Laylay, balam, a layla,
Körpə balam, a layla...*

In both languages, intonation, emphasis and harmony play a huge role in the expression of endearment. Morphological means of expression of FSF of tenderness in the Uzbek language are special morphemes (some of them are also considered as diminutive affixes). They are as follows: **-лок (қизалок) -жон, -бой, -бек, той, -мирза, -қул** (these suffixes are mostly attached to the man's name, it is very popular to affix **-жон**: Рустамжон, Азизжон and etc., also to words denoting brotherhood and kinship – **укажон, акажон, опажон**) **-хон, -нисо, -биби, -бека, -бекач, -рошша, -гул** (these suffixes are mostly attached to the woman's name - **Азизахон, Гулнарахон, Мехринисо**) **-гина (болагинам)** **-ча (қизча, болача)** **-чок (тойчок)** **-чак, -кай(болакай)**, etc.

Morphological expressions of FSF tenderness are also expressed by the means of the special suffixes:

-сан (анасан), -сиз (басицизим, анацизим), -сиз (атсиз), -сик (евсик), -сиз (қизсиз), -ца (межданца), -це (дилекце). Sometimes suffixes **-чик, çik-** (ev- evcik) (although they are diminutive suffixes) can also express endearment.

Other means of expression of **endearment** - **бау, бала, хан, ханым** etc. written separately, that is, they are not affixes - **Әли бей, Әли бала, Qulu хан, Сәдақат ханым**.

Hence, the given morphological data, we see that the two languages have common and distinctive features: general - a special affixes that express endearment, distinctive in Uzbek **-хон, -жон, -биби, -бек (Маликахон, Рахимжон, Мастурабиби)** are written together and in the Azerbaijan language, these units are written separately, although they also perform the same function.

Similar expressions of endearment are found in Turkish language, which is not very odd considering the fact that Turkish language, like Azerbaijani and Uzbek also belongs to the Turkic family of languages. Suffixes such as **-cim** (annecim), **-cuk** (küçucuk), as well as words **bey** and **hanım** mentioned previously, are used in Turkish language as well.

Since both Uzbek and Azerbaijani languages are (historically, not linguistically) tied to **Russian language**, it will be useful here to see in which way the words of endearment are used in this language. In this language, diminutive suffixes used to express words of endearment are divided into masculine and feminine form. Some masculine suffix forms (such as the suffixes **-ик, -ок, -ёк**: **-ik, -ok, -yok**) are seemingly similar to Uzbek suffixes of **-биби** and **-бек**.

However, given that Russian, unlike languages belonging to the Turkic family of languages distinguishes between grammatical genders (feminine, masculine and neutral), forms for feminine gender have different suffixes (e.g. **-чка, -шка**).

The case is similar in other languages belonging to the Slavic family, such as the Slovenian, Macedonian or Bosnian languages respectively. The Bosnian

language, for instance, has diminutive suffix **–ić (psić – doggy)** for masculine form and suffix **–ica (kućica – housie)** for the feminine form. (Halilović, 1996).

The english language (since we use it here as the lingua franca in translation, and therefore requires some further explanation as well) forms its diminutive features usually by adding the suffixes **–y/ie** (note the above example of “mommy”). (Akmajian, 2001).

The endearment expressions for the word “mother” in these languages would look like this:

English	Azerbaijani	Uzbek	Turkish	Russian	Bosnian
mommy	anacan	onajon (oyijon: in dialect)	annecim* ¹	مامочка (mamochka)	mamica

In the last two languages (since, as we already said, they distinguish between grammatical genders) the suffixes will be slightly different when addressing a male. As an example, we will take the word “father” or “dad” (taking into account that only from the latter one we can make a diminutive form).

English	Azerbaijani	Uzbek	Turkish	Russian	Bosnian
daddy	babacan	bobojon	babacım	папа (папочка) (рапа, papochka)	tatica/babuka

Another important distinguishing feature between Uzbek and Azerbaijani language is the word ‘honim’, which in Uzbek is not used as a means of expression of endearment (and as the word generally are very seldom used at all), and in the Azerbaijan language the word ‘xanim’ is used very actively as a means of expression, endearment and respect.

This type of usage of the word **canım (literally: sweetheart)** is, besides Azerbaijani, only characteristic of the Turkish language. None of the other languages mentioned above recognizes the use of this word as means of respect.

Bosnian language, for instance, besides its original use of this word, uses it only in cases when the speaker wants to use irony or sarcasm, or to emphasize to someone that something has been done stupidly: *Dušo, vidiš da to ne ide tako (Sweetheart, you are aware that you can’t do that in that way).*

¹Turkish language requires the use of possessive pronoun at the end of diminutive nouns

Other than this the word ‘dušo’ (sweetheart, canım) in the Bosnian language is used as an example of great affection towards the loved ones, but never as a type of respect.

In the Uzbek language, one can attach several tenderness suffixes to one word: бола+жон, бола+жон+гинам, бола+кай+гинам. In the Azerbaijani language, this phenomenon is not popular.

In Uzbek possessive suffixes -м, -им can join words that denote endearment - тойчоғ + им + бўталоғ+им, асал + им. And in the Azerbaijani language possessive suffixes -м, -им can join words that denote endearment - bala + m, can + im, şəkər + im, maral + im, ceýran + im, qaýmağ + im.

The use of the possessive pronouns in Turkic languages is used as well as an expression of respect, where in Slavic languages this use, combined with diminutive forms is reserved for the expression of endearment only:

English	Azerbaijani	Uzbek	Turkish	Russian	Bosnian
my mommy	anacan(0)	onajon(0)	annecim	моя мамочка	moja mamica

Lexical means of expression of FSF of tenderness of Uzbek language are special lexical and phraseological units (*эркатойим, жоним, айланай, ўргилай, асалим, шакарим, новвотим, гиргиттонинг бўлай, қурбонинг бўлай, қўзимнинг оқу қораси, жонимни қоқай, лочиним, чирогим, баҳодирим, ботирим, полвоним*).

The Azerbaijani language is also very rich in lexical means of expression of FSF of tenderness. There is a diversity of special lexical and phraseological units (balam, canım, şəkərim, maralım, ceýranım, qaýmağım, canımın canı, ürəyim, balım, ciyərim, ciyərpəram, gözümün işığı, gözümün nuru, başımın tacı, həyatım, quzum, quzu balam, məstanım, əzizim, canım-ciyərim, başına döndüyüm, mənim balam, qurban olduğum, ömrüm-günüm, gözümün işığı, mələyim, qizilgülüm, bənövşəm, evimin dirəyi).

This variety of phraseological units is not present in Slavic languages. The reason for this has more to do with the cultural aspects of the speakers than the language itself. Slavic languages are known to be “cold” and “practical” when it comes to the daily use of language.

Another brilliant feature of Azerbaijani and Uzbek languages was found in the use of the word *sevimli* (sevimli). In Uzbek *sevimli* (lovely) is used for animate and inanimate *менинг сеvimли инсоним, сеvimли қизим, сеvimли укам, сеvimли газетам, сеvimли сериалим*, etc. And in the Azerbaijani language the word ‘sevimli’ is used as in Uzbek for the animate and inanimate too. For example, to animate sevimli

qardaşım, not to animate sevimli kəndim, sevimli xörəyim. Sevgili is a word used to animate (only person whom you love, or rather the lover and mistress).

The use of the term “sevgili” in Turkish language is the same as in Uzbek, and for Slavic languages respectively.

Syntactic means of expression of FSF of tenderness of Uzbek language are phrases, simple sentences; sometimes the text can express endearment. For example, the proposal expresses the ratio of grandmother’s tenderness to her granddaughter:

-Айланай, оппоқ қизим! Сендан бувинг гиргиттон,

Сабозинг хом қолмасин, бўла қол, жоним, чаққон.

-Ойи, сиз менинг нурим, чирогимсиз!

Syntactic means of expression of FSF of tenderness of Azerbaijani languages are also phrases, found in simple and complex sentences. There are a lot of examples in this case: **Sən mənim günəşim, ulduzumsan. Mənim balaca qızım. Sən çox gözəlsən. Sən çox füsünkarsan. Sən çox şirinsən. Sən çox hissiyatlısan. Sən çox dadlısan.**

Sənə minlərlə gül vermək istərdim, amma güllər solar, sənə ömrümü vermək istərdim, amma bir gün öləcəyəm, sənə sadəcə sevgimi verirəm ki, o, əbədi yaşayacaq!

The social- linguistic aspects of the means of expression of endearment in the Uzbek language are different in the following parameters:

a)Dialect - in Tashkent – *ойижон*, in Kokand, Marghilan Samarkand – *аяжон*, in Tashkent - *айланий, ўргилий, мани асалим*, in Khorezm - *ананайин, ўргилайин, манин асалим*, only in Bukhara *тиллочам* (my Honey) is used, *тилло қизим* (golden girl) etc

b)Age - some means of expression of endearment are only used by the older generation (*айланай, ўргилай, илоҳим менга ўхшагин, уйинга бугдой тўлсин, илоҳим бахтингни берсин*), and some only by youth (*жоним, асалим, дўмбогим, шоколадим*)

Similar expressions according to the age of users may be found across other languages as well. For instance in **Bosnian language** older generation will use the words with possessive pronouns, such as *dušo, mila, sunce moje* (*sweety, honey, my sun*)when referring to both those of the same age or to the youngsters. On the other hand, the youngsters usually use the diminutives of words with which they label the people: *mamice, tatice, sestrice, braco*(*mommy, daddy, sis, bro*)etc. (Halilović, 1996).

c)The destination - some means of expression of endearment addressed only to senior *онажон, бувижон, дадажон, суюнган тоғим, ишонган боғим*), some addressed only to the young and to the children (*фариштам, нозигим, асалим*,

шакарим, шириним, новвотим, ҳаётим, қўғирчоғим, оппоғим, тойчоғим, ақлигим, дўмбоғим).

The social- linguistic aspect of the means of expression of endearment in the Azerbaijani language, vary with the same parameters:

a)Dialect - (*anacan* in different dialects used in different ways - *anacan* (in Baku, Jabrail, Shamkir), *ciyican, cijican* (in Cage, Zagatala, Sheki.) Here an important role is played by the area, or rather areas, with almost everyone in their own way. For example, in the west district of the republic is named Gases, where often use the word "ölöm qabağında" (die in front of you.) But the word "ölöm" correctly spelled is "ölüm") and more, for example, in Sheki, the birthplace of the poet Bakhtiyar Vahabzadeh often used pet expression *gözüü yiim* (eat your eyes). In this case, the word *gözünü* (-it shouldn't have been) shekinty used as *gözüü* etc;

b)Age - some means of expression of endearment use only the older generation (*Ömrün uzun olsun! Yaman gün görməyəsən! Yorulmayasınız! İşiniz irəli! İşiniz avand olsun. Xeyirli-uğurlu olsun! Gözümün işığı*), and some only youth (*səndən xoşum gəlir, hoşuma gəliрсən, hər şeyim, əvəzolunmazım, qəlbim, ürəyim, sanım, can*); c) at the destination - some means of expression of endearment addressed only to senior (*Balan gözünə çıraq olsun! Göz dolusu görəsən! Bəhərini yeyəsən! Neyləyim, necə eləyim deməyəsən! Nəvə-nəticə toyu görəsən! Nənəni Allah pir eləsin! Nəvə-nəticəndən yarıyasən! Yüz yaşın olsun! Allah ağbirçəklikdən əskik eləməsin! İli Allah ağsaqqallıqdan əskik eləməsin!*), some of the same means of expression of endearment, can be addressed only to the young and to the children (*can, eşqım, sevdiyim, birdənəm, yeganəm, bəbəyim, körpəm, balacam, yavrum, şəkərim, balım, aslanım, yaraşqlım, gözəlim, nəfəsim*).

Bilingual parents who are loving, caressing, spoiling their child can say to their it- «отам», «оһам», «атам», «анам». Amazing similarity!

A distinguishing feature of two languages in the sociolinguistic sense is that: in the Azerbaijani language the young man can say to his lover «*balam*». In the Uzbek language, this is not observed.

In Azerbaijan, the word "xatun" has positive color and is used as pet word and in Uzbek vice versa.

In the gender dimension of the means of expression of endearment in the Uzbek language differ in the following parameters: a) the unit of expression of endearment for men and for women (general) - *қора кўзим, буйларинга буйтумор, жигаргўшам, соддадилим, дуоғўйим, мўминтойим, қобилтой, ширин сўзим, қақажоним, борлигим, муҳаббатим, севгилим, қалбим, жоним, асалим, новвотим, шоколадим, шакарим, ақлигим, дўмбоғим*; b) the unit of expression of endearment directed only to men - *бегим, арслоним, йўлбарсим, тойчоғим, тойим*,

қўзичоғим, бўталоғим, норим, хўрозим, яғонам, суйанган тоғим, султоним, лочиним, баҳодирим, ботириим, полвоним; ; c) the unit of expression of endearment directed only to women - *попук, гўзалим, оппоғим, гул-гунчам, момиққинам, дўмбоғим, қаро кўзим, қоши қароим, шириним, фариштам, нари, etc.*

In the gender dimension of the means of expression of endearment in the Azerbaijan language also differ on these parameters:

a)The unit of expression of endearment for men and for women (general)– (in **Slavic languages** genders are grammatically predetermined) Yarıyanlardan olasıınız! Qoşa qarıyasınız! Oğullu-uşaqılı olasıınız! sevgilim, birdənəm, qəlbim, ürəyim, canım, gözümün işığı, varım-yoxum, hər şeyim, həyatım, nəfəsim, gözümün nuru, evimin dirəyi, əzizim, mehribanım, dərdindən öldüyüm, həsrətimdə olduğum, şəkərim, vüsəlim, dərmanım, təbibim, həbibim, sirdaşım, yoldaşım, arzum, ümidim, dostum, vəfalım, dinim-imanım, ağzımda dilim, sahibim, iki gözüm, adım-sanım, yerim-göyüm, dünyam mənim;

b)The unit of expression of endearment directed only to men - qoçum, igidim, qartalım, aslanım, başımın böyüyü, ağam, dadaşım, ərim, cəngavərim, canavarım, dədəcan, atacan, babacan, sultanım, qəhrəmanım, qardaşım, əsgərim, sərvərim, sərkərdəm, ağsaqqalım, şahinim, ömrün duz dağına dönsün!

c)The unit of expression of endearment directed only to women - Ağbəxt, ağgünlü olasan! Bəxtli, taxtılı olasan! Seyranım, mələyim, gözəlim, günəşim, qəmərim, çiçəyim, gülüm, qönçəm, nigarım, ana CAN, bacı can, Leylam, nənəm, bibi can, xala can, gülyanağım, dilberim, Leylim, ahum, fidanım, gövhərim, brilyantım, gülçöhrəm, qərənfilim, dovşanım, nəzakətlim, süsənim, firuzəm, maralım, tellim, qaymağım, şirininim, tərənəm, yeganəm, zərifəm, nazlım, sonam, ülkerim, şəhlam, refiqəm, məkkəm, mədinəm, lətifəm, sahibəm, ağbırçəyim, xanımım, xatunum, röyam etc.

In gender aspects, the means of expression of endearment in the two languages are almost indistinguishable from each other, and in Uzbek and Azerbaijani, few units that express endearment directed only to men, and vice versa a lot of units, expressing endearment directed only to women. It is connected with the Eastern mentality. Women of both peoples are careful in this area of communication.

Lingua-cultural aspects, i.e. in the definition of national and cultural peculiarities of expressions of endearment units in two languages can be compared as follows:

1) Units of FSF for pets in both languages can be expressed by names of animals: in the Uzbek language - *тойчоғим, норим, бўталоғим, қўзичоғим, жўжачам, қуёнчам, арслоним, йўлбарсим, қоплоним, балиқчам* etc.; in Azeri - *aslanım, qartalım, qoçum, pişiyim, cücəm, göyərcinim, dovşanım, maralım, ceyranim, quzum, quzu balam, məstanım* etc. The difference of the Azerbaijani language that maralım, ceyranim (zheyran) is very popular, while in the Uzbek language they

generally are not used. In Uzbek *арслоним*, written in Azeri language *aslanım*. In Uzbek *тойчоғим*, *бўталоғим* (stallion) is very often used for boys and guys, but in the Azerbaijani language they do not exist (although Azerbaijanis, as well as other Caucasians, love Horses). In Uzbek names of birds as a unit of FSF pet rarely used - *лочиним*, *бургутим*, and in the Azerbaijani language, they are very active - *laçınım*, *sonam*, *şahinim*, *qartalım*, *göyərçinim*.

2) Units of FSF in both languages tenderness can be expressed by phytonyms: Uzbek language - *Gulim*, *hum* - *runcham*, *momıkkınam*, *oq* buttermilk, etc.; in Azeri - *çiçəyim*, *nərgizim*, *qizilgülüm*, *bənövşəm*, *qönçəm*, *laləm*, *gülüm* etc.

Differences: in the Uzbek language, the expression buttermilk *momıkkınam* (cotton) is very popular, but in the Azerbaijani language, they generally are not used. In the Azerbaijani language are often used the names of colors as the unit of FSF of pet, but in the Uzbek language, they are very passive (eg, *chamomile*, *Nargis* are not used at all).

3) Units of FSF in both languages pet expressed in the names of body parts: in the Uzbek language - *kora kyzim*, *böylaringa böytumor*, *zhigargysham*, *Zhigarev*, *yuragim* etc.; in Azeri - *iki gözüm*, *ürəyim*, *ciyərim*, *ciyəparam*, *gözümün qarası* etc.

4) Units of FSF in both languages pet expressed in words denoting a person's appearance: in the Uzbek language - *gızalim*, *dymbomim*, *dündıkkınam*, *qaro kyzim*, *qaro qoshim*, *oppoq yuzim* etc.; in Azeri - *qaragözlüm*, *gombulum*, *toppuşum*, *bəstəboylum*, *ucaboylum*, *çınarboylum*, *enlikürəklım*, where you can draw the conclusion that both nations, a rounded shape is valued.

5) Units of FSF for pets in both languages can be expressed in words denoting a person's character: in the Uzbek language - *soddadilim*, *duogyyim*, *mymintoy*, *qobiltoy*, *widths syzim*, *qakazhon*, *maxmadonam* etc. In Azeri - *mənim agillım*, *mənim uzaqgörənim*, *mənim qoçagım*, *qaragözlüm*, *əliaciq balam*, *ürəyi geniş oğlum*, *gözükönlü tox balam*, etc.

It is noteworthy that in the Azerbaijani language *qaragözlüm* is used in this category, as the word in the ancient Turkish language means "big", it is considered the highest light of all lights, so *qaragözlüm* here is the most intelligent, developed, higher of all. In the Uzbek language, this phenomenon is not observed.

6) Units of FSF in both languages pet can be expressed by miphonyms: Uzbek language - *Farishta*, *bet Khizir Buwama* etc.; in Azeri - *mələyim*. It is necessary to emphasize specific national myths of every nation; the differences are only in it.

7) Units in both FSF pet languages can be expressed in words denoting food: in the Uzbek language *Asal*, *novvotim*, *chocolate*, *Shakarım*, *kaymomım* etc.; in Azeri - *şəkərim*, *balım*, *qaymağım* etc.

8) Units in both FSF endearment can be expressed in the names of celestial bodies, in the Uzbek language - oh Bolam, oyim, oftoba, kuëshim, YULDUZ etc.; in Azeri - günəşim, qəmərım, ayım, ulduzum etc.

9) Units FSF for pets in both languages can be expressed in abstract names: in the Uzbek language - borlıfım, muşabbatım, Sevgilim, qalbm, zhonım etc.; in Azeri - canım, həyatım, sevdıyım, sevgilim, qəlbim etc.

10) Units of FSF in both languages pet can be in the names of heroes of cultural events, works and historical figures: in the Uzbek language - Lyle, Shirin, Farhod, Rustamtoy, b'fırsok (bun) etc.; in Azeri - Leylam, Leylim etc.

The Azerbaijani language has specific units FSF endearment that do not occur in the Uzbek language, they are: gülyanağım, dilbərım, ahım, fidanım, gövhərım, brilyantım, gülçöhrəm, qərənfilim, süsənım, firuzəm, tellim, tərənəm, zərifəm, sonam, ölkərım, şəhlam, refiqəm, məkkəm, mədinəm etc. Naturally, culture and literature of the Azerbaijan people are the reason for this difference.

So, when comparing the functional- semantic field of the pet(tenderness) in the Uzbek and Azerbaijan languages, we have detected and identified, the common features inherent in two languages (cultures), and the differences between them. Intralinguistic analysis, sociolinguistics, gender, Lingua-cultural, national and cultural features of functional- semantic field of the endearment in the Uzbek and Azerbaijan languages open up the possibility for more extensive research on comparative linguistics. Many units of speech and language of the Uzbek and Azerbaijan languages are awaiting analysis. We hope that this kind of research will further strengthen the friendly relations between our peoples and can be useful when creating a new Uzbek-Azerbaijan dictionary.

REFERENCES

- AKMAJIAN, A. (2001), *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*, the IMT Press, Cambridge.
- HALILOVIĆ, S. (1996), *Pravopis Bosankoga Jezika (Orthography of Bosnian Language)*, Dom Štampe, Sarajevo.
- KHALILOV, B. (2007), *Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası*, Bakı.
- OGBURN, J. (2012), *Little Treasures: Endearments from Around the World*, Singapore.
- ZHAMOLHONOVA, H. (2013), *Hozirgi o'zbek adabiy tili*, Tashkent.

THE INTERPRETATION OF THE CONCEPTS "GOODNESS" AND "EVIL" IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS

İngiliz ve Özbek Atasözlerinde "İyilik" ve "Kötülük" Kavramları Yorumu

Iroda RAHIMOVA *

Öz: Bu makalede İngilizce ve Özbekçe atasözlerindeki "iyilik" ve "kötülük" kavramlarının yorumlanmasındaki ulusal ve kültürel özelliklerini incelenmiştir. Yazar İngilizce ve Özbekçe atasözleri somut materyal bazında benzerlik ve farklılıkları ortaya koyan, "iyilik" ve "kötülük" ile ilgili ana kavramları İngilizce Özbekçe atasözleri karşılaştırmasında incelemiştir.

Anahtar Kelimeler: kavram "iyilik", konsept "kötü", ilişkilendirme

Abstract: This article investigates national and cultural peculiarities in the interpretation of the concepts of "goodness" and "evil" in English and Uzbek proverbs. The author gives the main notions associated with the concepts "goodness" and "evil", analyzes and compares English and Uzbek proverbs, finding similarities and differences on the basis of concrete material of English and Uzbek proverbs.

Keywords: concept "goodness", concept "evil", association

* Samarkand State Institute of Foreign Languages Samarkand, Uzbekistan

INTRODUCTION

The cultural-historical notion of goodness and evil refers to both individual and social behavior. Investigation of the concepts “goodness” and “evil” in the comparison of different cultures develops international awareness of social-cultural stereotypes of representatives of different nations.

The specific stereotypes of these concepts are determined by cultural events, and historical values of a definite lingual culture. The complex of such concepts create concept sphere of an exact language with its national-cultural peculiarities.

The concepts here of the language become richer by its nation’s culture, science, folk literature. It contains historical, cultural and religious experience of the nation.

“Goodness” and “evil” have various explanations in different languages. This depends on nationally specific attitudes to notions of goodness and evil. However, in all language cultures “goodness” is associated with something good, kind, useful for people and it always wins; “evil” is something black, having roots from devil, ruining people’s peace and friendship, something negative and harmful (A.A. Batueva, 2008, p.38).

The investigation of goodness and evil from philosophical and ethical point of view comes out of ancient philosophy. The concepts of “goodness” and “evil” are basic concepts in English and Uzbek lingual cultures and have much in common. They have main cognitive features – everything that matches the norms of social behavior and brings usefulness is good, on the contrary – everything that destroys the norms of social behavior and harms is bad, refers to evil.

The meaningful content of the concept of s “goodness” and “evil” is categorized in three thematic groups:

individual attitude and understanding of goodness and evil

social representation of goodness and evil

religious representation of goodness and evil.

In other words, the first group describes a human and his inner world, the attitude of a person to himself and actions which he makes (good or bad). These groups reveal the interrelations of human and society, and his attitude to people around him. The third group gives explanation to interconnection of human and religion, his religious actions, e.g. praying, fasting, pilgrimage, etc.

Evaluative characteristics of the concepts goodness and evil are based on opposition “good vs. bad” and reflect human values. There is also religious opposition of the concepts goodness and evil which characterizes fight between good and bad, between God and devil (God is the source of goodness and devil – of evil).

The content of goodness and evil create the complex of notion and meaningful characteristics. Goodness is enlarged by such notions as life, health, happiness, pleasure, beauty, love, success, etc. These notions are often associated with the concept of goodness. The concept of evil begins to enlarge its borders and takes in such notions as misfortune, pain, harm, bad actions, illness, sin, death, etc. (G.I. Berestnev, 1999, p.101).

The concepts of goodness and evil adopt national and cultural characteristics, specific to a definite lingual culture. They have certain features, fixed in a definite language, in the moral norms of behavior belonging to the nation.

This case is especially demonstrated in proverbs, which present national, original features belonging to a concretion and a concrete language. We often come across the cases in which different languages have much in common. For example, such proverbs as **A friend in need is a friend indeed, It's never late to learn, Two heads are better than one** – are common in many languages of Europe and Asia (L. Buyanova – internet resource).

As for the proverbs about goodness and evil, both in English and Uzbek goodness is respected and evil has negative characteristics.

In Uzbek lingual culture much attention is given to a friend and it's important to have a trustful friend. It's advised to avoid communication with a bad man. The following example can prove it: (English translation) **The bad will lead down; The bad friend will never help; Don't wait for something good from a bad one; If you are close to a bad you'll turn black too**, etc.

In Uzbek proverbs peace and friendship is respected and prayed for, peace is goodness, evil is war and fighting. E.g.: **War is disaster; peace is happiness** (English translation). This Uzbek proverb proves peacefulness and humanity of Uzbek nation.

In the English language evil is considered to come back to its master: **A bad beginning makes a bad ending**. Goodness is guaranteed by happy end: **A good beginning makes a good ending**.

Much attention is paid to a kind word in Uzbek culture; this is connected with a nationally specific kindness of the Uzbek people. There are many Uzbek proverbs about kind words: (English translation) **Evil tongue is snake's poison; One can even give life for a kind word; A kind word is sugar, a bad one is poison; A kind word can make snake go out of house**, etc.

In Uzbek proverbs a curse refers to evil, curse comes back to its speakers, a vivid example to it: (English translation): **don't wish evil to someone, otherwise you will call yours**.

Goodness is also associated with intelligence and wisdom in Uzbek proverbs: (English translation) **It's not important who speaks, more important is what he**

speaks about; If you can't help – teach, if you can't teach – prompt; Too many words are heavy even for a donkey; A wise man speaks little but nice; If you want to be healthy – don't eat much, if you want to be respected – don't speak much, etc. (B.I. Sarimsakov, 1983:64-65).

Respect for knowledge can be found in English proverbs too. Getting knowledge is advised in English culture independently from one's age: **It's never too late to learn.** In English culture evil is also associated with bad professional features: **A bad workman blames his tools.**

Thus, in English and Uzbek lingual cultures the concept “goodness” is associated with positive, useful, kind and intelligent features, “evil” is everything that destroys, ruins and leads down. Though both languages have much common in interpretation of these concepts, they have various additional hues of their contents. This depends on national and cultural peculiarities of each nation.

REFERENCES

- BATUEVA, A. A. (2008) Mythology of goodness and evil in Indoeuropean languages– Moscow: Moscow state University, –145 p.
- BERESTNEV, G. I. (1999) Picturing of goodness and evil // Problems of linguistics. - № 4. –P. 99-113
- BUYANOVA L. Internet resource-http://www.nbuu.gov.ua/portal/SocGum/Mova/2007_12/Mov12_22.html
- SARIMSAKOV, B.I., Musakulov, A.K. (1983) Uzbek national proverbs. – Tashkent: Science, – 232 p.

SYNTACTIC CLASSIFICATION OF COPULAR CONSTRUCTIONS IN UZBEK LANGUAGE

Özbek Dilindeki Yardımcı Fiil Yapılarının Sözdizimsel Sınıflandırılması

Lola TÜRKER*

Öz: Bileşenler arasındaki dizimsel ilişkiler, farklı dillerde farklı şekillerde kodlanmış. Bu farklılıkları ortaya çıkarmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Belirli gramer yapılarını ifade etmek için kullanılan yöntemler dilin tipolojik özelliklerine bağlı olarak değişiklik ifade etmektedir. Bu çalışmada Özbekçe yardımcı fiil yapımı incelenerek, yardımcı fiil yapımında tercih edilen yöntemlere göre fiil sınıflandırması yapılmıştır. Çalışma, yardımcı fiil yapımında zaman, yön, olumluluk veya olumsuzluk gibi faktörlerin yöntem seçmede etkili olduğunu göstermiştir. Çapraz-dilbilimsel inceleme yardımcı yapıların türü ve işlevi bakımından diğer dillerle bazı benzerlikler gösterdiğini, Özbekçe fiillerin, tipolojik olarak farklı olan, İngilizce, Rusça ve İspanyolca arasındaki benzerlikler ve farklılıkları ortaya çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: Özbekçe yardımcı fiil yapıları, açık ve açık olmayan fiil kodlama stratejileri

Abstract: Syntagmatic relationships between constituents are encoded in different ways in different languages. Numerous studies have been carried out to reveal those varieties. Strategies to express certain grammatical constructions vary depending on the typological features of a given language. This study analyzes copular constructions in Uzbek and classifies them according to the elaborated strategy choices for encoding them. The study shows that election of strategy for marking the copular constructions is constrained by various factors, such as tense, aspect and polarity. Uzbek copula constructions vary intralinguistically, exhibiting features of zero copula construction, particle copula construction, and verbal copula construction. Cross-linguistic analysis has revealed certain similarities and differences between Uzbek and typologically different languages such as, English, Russian, and Spanish in terms of the type and function of the copula constructions. Uzbek copular constructions share similarities with Spanish copular constructions in expressing aspectual features, and with Russian in encoding non-overt copula constructions in the present tense.

Keywords: Uzbek copula constructions, overt and non-overt copula, copula encoding strategies

* International Burch University Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

INTRODUCTION

Languages vary typologically and elaborate different strategies to denote certain syntactic features. However, there are accepted universals, such as all languages possess categories subject and predicate, and that there is a close syntagmatic relationship between them. Languages use different constructions to link the subject to its complement predicate, but mostly copular verbs, also called linking verbs, are used to connect the subject and the predicate. Some strategies used in different languages are inserting a pronominal, using a copular verb, or simply juxtaposing the subject and the predicate. Elaborated constructions vary not only cross-linguistically, but also within the same language. Grammatical factors such as tense and aspect, polarity, and expressed semantic relation may affect the choice of the construction (Curnow 2000).

In order to carry out the analysis cross-linguistically, a detailed explanation of the strategies that languages use to encode the copular constructions is required. With this purpose in mind, the present study aims to analyze the strategies that Uzbek language elaborates to encode the copular constructions. The full range of the copular constructions in Uzbek is studied to reach a complete analysis, as an analysis true for one construction may not be applicable to a different construction. Within the same line, cross-linguistic analysis is done to reveal similarities and differences between Uzbek, and typologically different languages English and Spanish.

Cross-linguistic classification of the copular constructions

Copular constructions serve to link the subject of the sentence to its predicate, and these constructions vary cross linguistically. There are languages that use overt copular constructions, yet many others use non-covert constructions, i.e. subject and the predicate are just juxtaposed. Numerous studies have revealed that there is a wide range of paradigmatic varieties between these two types of overt and non-overt constructions (Curnow 2000, Pustet 2003). Strategies to express the copula constructions vary depending on typological features of a given language. The election of the strategy for marking the copular construction is constrained by various factors (Curnow 2000).

“The choice of construction in these cases depends upon discourse and grammatical factors such as tense and aspect, polarity, the status of the clause as main or subordinate, the person of the Copula subject, and the semantic relation expressed” (Curnow 2000:2).

In some languages the copular constructions are overt (1), (2), while in some others they are non-overt (3), (4). (Overt copula constructions appear in bold).

1. *He **is** a student.* (English)

2. *El **es** estudiante.* (Spanish)

3. *On student.* (Russian)

he student NOM-SG

‘He is a student’.

4. *U talaba.* (Uzbek)

he student NOM-SG

‘He is a student’.

As seen in (3) and (4), in Russian and Uzbek languages there is no overt copular in the present tense. In lexical functional grammar, a variety of generative grammar (Bresnan 2001), the phrase structure rule of (3) and (4) appears as (5):

5. Phrase structure rule

$S \rightarrow NP \varepsilon NP \vee AP \vee PP$

$(\uparrow\text{SUBJ})=\downarrow (\uparrow\text{PRED})=\text{‘null-be<SUBJ,PREDLINK>’} (\uparrow\text{PREDLINK})=\downarrow$

$(\uparrow\text{TENSE})=\text{present}$

(Adapted from Dalrymple et al. 2004).

Typological differences may vary not only cross-linguistically, but also within the same language, as seen in (6) and (7).

6. *U talaba e-di.* (Uzbek)

He student.NOM-SG COP-PST-3SG.

‘He was a student’.

7. *On byl student-om.* (Russian)

He COP-PST-3SG student.NOM-SG-M

‘He was a student’.

As seen in (6) and (7) above, Uzbek and Russian use overt copular constructions, yet in the present tense the copula is null (3), (4). Further analysis is required to explain this variation and whether the copula-less constructions and overt copular constructions within the same language differ in syntax. However, tense based variation may be due to the fact that the copular is (partly) governed by tense (Dalrymple et al. 2004).

Uzbek copular constructions

Uzbek possesses two copula constructions, defective copula ‘*e-*’ and a copula verb ‘*bo’l*’ (be, become). These two copular constructions belong to two different

categories according to Curnow's (2000) classification. Curnow (2000) categorizes languages into four groups according to strategies they use to encode the copular constructions:

- a) Verbal copula construction- copular verb similar to English *be*.
- b) Particle copula construction – Copula subject + Copula complement + non verb additional word.
- c) 'Inflectional' copula construction – the Copula complement is treated as though it were a verb.
- d) 'Zero' copula constructions- the Copula subject and Copula complement are simply juxtaposed.

Curnow (2000), based on his findings from seventy languages, states that most of the languages possess only one of the copula constructions classified above.

As for Uzbek, it has three types of the copular constructions, zero copula construction, particle copula construction, and verbal copula construction(4), (6), and (13).

Particle Copula 'e-'

Uzbek particle copula 'e-' is attached to a simplex word in order to form a copular construction. It has five forms, which are used to form negation, conditional, perfect, past, and reportative (Straughn, 2011).

When copular 'e-' is attached to '-mas', the form 'e-ma's is obtained, which is used in negation (8):

8. *Yomon e-mas e-di.*

bad COP-NEG COP-PST-3SG.

'He was not bad'.

By attaching 'e-' to simplex '-sa', conditional 'e-sa' is formed (9):

9. *bor-ib e-sa*

go-CPST COP-COND

'If he has gone.'

In order to form the past tense, e- is attached to -di, a morpheme which used in other past tense constructions too (10):

10. *Kiz kel-gan e-di.*

girl come-PST.3 COP-PST

'The girl had come'.

The construction ‘*e-*’ and ‘*-kan*’, ‘*e-kan*’ is used with evidential meaning, i.e., to express non-firsthand information (11):

11. *Ko’shnining aytishicha besh kishi qazo bo’lgan ekan.*

Neighbor –GEN according. to five person-PL dead be-PRF EVID

‘According to the neighbor five people died’.

Copula ‘*e-mish*’, basically functions the same as ‘*ekan*’, which is used to express non-firsthand information. The slight difference between them is ‘*emish*’ expresses evidential reportative meaning, while ‘*ekan*’ general non-firsthand meaning (12):

12. *Mirzabek uylan- ayot- gan e-mish.*

Mirzabek marry- PROG-PRF COP-RPT

‘(Reportedly) Mirzabek is getting married’.

All five forms of the copular ‘*e-*’ are summarized in Table 1.

Table 1. Copular *e-* and its forms

Copula	Negation	Conditional	Non-confirmative	Past	Reportative
<i>e-</i>	<i>e- mas</i>	<i>e-sa</i>	<i>e-kan</i>	<i>e-di</i>	<i>e-mish</i>

Second copular morpheme in Uzbek is ‘*bol*’ (be, become), which unlike *e-* is a full verb (13).

13. *Issyq bo’l-ayap-ti.*

hot be- PROG-3SG.

‘It is becoming hot’.

The main difference between copula constructions ‘*e-*’ and ‘*bo’ l*’ is that the former denotes events, and the latter denotes states. Copular ‘*e-*’ constructions exhibit certain similarities with Spanish copula verb ‘*ser*’. The next section focuses on some similarities and differences of Uzbek and Spanish copula verbs.

Cross-linguistic comparison of Uzbek and Spanish copula constructions

In order to do a cross-linguistic comparison, a brief outline of the Spanish copular verbs will be provided. Spanish possesses two copular verbs '*ser*' and '*estar*' both of which are semantically equivalent to English 'to be'. Each of these verbs has its present, past and future forms. Both *ser* and '*estar*' can be used with qualitative adjectives, but they differ in terms of aspectual meaning. *Ser*+ adjective forms a characterizing predicate of the subject, while '*estar*' predicates a transitive state on subject. '*Estar*' is also used to describe where a person or thing is located (14), while *ser* is used with events (15).

14. *El restaurante esta en España.*

'The restaurant is in Spain'.

15. *Dónde es el concierto qué vemos?*

'Where is the concert we are seeing?'

Spanish copular '*ser*' has two forms in the past tense, '*fue*' and '*era*'. They differ in aspectual terms, the preterite form '*fue*' refers to actions that took place at a definite time in the past, while the imperfect form '*era*' refers to actions that happened repetitively or that did not end.

'*Era*' is most commonly used with inherent characteristics (16), while '*fue*' is used with events, which is typical of preterite form (17).

16. *Ella era joven.*

'She was young.'

17. *El seminario fue a las 9:00.*

'The meeting was yesterday'.

Uzbek uses past tense copula '*edi*' 'to express both varieties of the past tense Spanish copular '*era*' and '*fue*' (18), (19).

18. *U yosh edi.*

'She was young'

19. *Seminar soat 9:00 da edi.*

'The seminar was at 9:00'.

It is interesting to note that, the choice of strategy is the same in both languages Uzbek and Spanish in denoting copular constructions in the past. Spanish '*era/fue*' and Uzbek '*edi*' share similar features in terms of syntax and semantics.

CONCLUSION

It is difficult to make clear-cut definitions without analyzing the full range of copular constructions in a language. Only empirical studies can shed a light on these issues concerning the copular construction behavior within the language and cross-linguistically. Studying the copula construction in Uzbek revealed that there are three types of copula construction, zero copula construction, particle copula construction, and verbal copula construction. Certain similarities and differences between Uzbek and English, Russian, and Spanish languages have been observed, in terms of the type and function of the copula constructions. The Uzbek copular constructions are non-overt in the present, but overt in the past. They also share similarities with Spanish copular constructions in expressing aspectual features.

REFERENCES

- BRESNAN, J. (2001). *Lexical Functional Syntax*, Oxford: Blackwell.
- CURNOW, T. (2000). Towards a cross-linguistic typology of copula constructions. In *the 1999 Conference of the Australian Linguistic Society*, ed. John Henderson, 1-9: Australian Linguistic Society.
- DALRYMPLE, Mary, Dyvik, Helge, and King, Tracy Halloway (2004). Copular Complements: Closed or Open? In *The LFG 04 Conference*, Christchurch, New Zealand, pp. 188-198.
- NUEVA GRAMÁTICA DE LA LENGUA ESPAÑOLA. (2010), Real Academia Espanola; Asociacion de Academicas Americanas, S.L.U. EspasaLibros
- PUSTET, R. (2003). *Copulas. Universals in the Categorization of the Lexicon*. New York: Oxford University
- STRAUGHN, C. (2011). *Evidentiality in Uzbek and Kazakh*, Unpublished PhD Thesis, Chicago, Illinois.

HISTORICAL EVOLUTIONAL DEVELOPMENT OF FORMS OF ADDRESSING ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

İngiliz ve Özbek Dillerinde Hitap Biçimlerinin Tarihsel-Evrimsel Gelişimi

Mukaddas KODIROVA *

Öz: Bu makalede İngilizce ve Özbekçe hitap biçimlerinin evrimsel gelişimi tarihsel olarak incelenmiştir. Ve aynı zamanda, İngilizce ve Özbekçe veriler incelenerek, dillerinin temelinde sözlü konuşmasındaki hitabet şekillerinin rolünü ve önemini tanımlamaya çalışılmıştır. Dil dönemlerini inceleyerek, hitap biçimlerinin tarihsel faktörler sonucu gelişimi ve onlar üzerindeki sosyal etkiler bu bilimsel çalışmada yansıtılmıştır.

Anahtar kelimeler: hitap şekilleri, tarihsel evrimsel gelişim, sosyal ve tarihsel faktörler, duygusal isimler, Türk dili, Özbekçe.

Abstract: In the given article the historical - evolutionary development of forms of the address in the English and the Uzbek languages is considered. And also on the basis of materials of English and Uzbek languages this article depicts the role and importance of forms of the address in oral speech. Development of forms of the address is reflected in this scientific work by examining language periods under the influence of social - historical factors.

Keywords: forms of address, historical-evolutional development, social and historical factors, emotional nouns, Turkic language, Uzbek language.

* Uzbek State World Language University Tashkent, Uzbekistan

INTRODUCTION

Language is an ongoing process as some words become old by being replaced with new words. That gives us an opportunity to say that language is a living process. Every period in history has its own literary language. But it does not give us the right to have an idea that the language of one period is totally different from the language of another period. Language is a dynamic process with its ongoing changes and in that process some of the language units change, some of them stay the same and enter the language of the next period. This shows that language is a two way process, and these processes are opposite to each other: the process in which new words enter the language and the process in which words become old and are not used in the language any more. This two way process is the law of dialectics.

In the language learning process, synchronic and diachronic approaches play an important role. For example, in the study of the forms of address, the three factors that are important need to be given attention: 1) use of forms of address in the present time, 2) the historical development of the forms of address, 3) the development of dynamic approach to language.

Before we start talking about the historical development of the forms of address, it is worth stating what the forms of address are, and what the role of them is in communication. The forms of address are the language units directed towards listener from the side of the speaker and they do not make a part of the sentence from the point of syntax, but they contribute to the meaning of the whole sentence. With the help of them we can start, continue and finish conversation successfully. For example:

In order to start the conversation: “How are you, **my dear**?” said Albert cheerfully, putting aside the paper” (Maughm, *The Creative Impulse*); “Хуш кўрдик, **бегим!** – деди-да, унга ўнг елкасини тутди” (П. Қодиров, Юлдузли тунлар);

-in order to continue the conversation: “*Quarrel, sir! no, sir*” (W. Shakespeare, *Romeo and Juliet*); “Э, сўраманг, **мулла тоға...**” (П. Қодиров, Юлдузли тунлар);

- in order to finish the conversation successfully: “*Come, madame, let's away*” (W. Shakespeare, *Romeo and Juliet*); “Ундоқ бўлса менга руҳсат беринг, **хазратим!** - деди Қутлуғ Нигор хоним” (П. Қодиров, Юлдузли тунлар).

1. THE COMPARATIVE ANALYSES THE FORMS OF ADDRESS IN ENGLISH AND UZBEK

While talking about the role of the forms of address, first of all, it is worth mentioning that in the sentence structure of the English and Uzbek languages, they are separated with the comma or they come with exclamation marks after it for the purpose

to show the strong emotion of the speaker: - *Quarrel, sir! no, sir* (W. Shakespeare, *Romeo and Juliet*); - *Бизни кечирасиз, бек ака!- деб Раҳматузр айтди* (А.Қодирий, *Ўтган кунлар*). They also express the social background, age, gender, profession, and state of the speaker, the register of the conversation, and the attitude of the speakers towards each other. For example, in the following sentence “*Goodmorning, Mr. Brown*”, with the help of the form of address Mr.(= Mister) we understand that the conversation is formal, listener is an educated man and there is a positive attitude of the speaker towards the listener.

1.1. Historical - Evolutional Development of Forms of Address in English

As mentioned above, there are social and historical factors that have a big influence on the development of the forms of address. It is known that the study of the development of the English language follows the three periods:

1) the Old English language (Anglo-Saxon), 2) the Middle English language, 3) the New English language (Ilyish, 1968, p. 49). The ancient English language includes the period approximately between VII century and 1100 (Ilyish, 1968, p.50). In that period of the English language we can notice the wide use of forms of address: “*sunu mīn, hlyste mīnre lāre*” (*Ўғлим, маслаҳатимгақулоқ тут*); - *āfīs, fæder mīn* (*Турунг, отажон*); *iā, lēof, ic hiteom* (*ҳа, азизим, бу мен*) (Ilyish, 1968, p.144). The above mentioned examples demonstrate a wide use of terms of, adjectives to show emotion, in the function of the forms of address in the sentence. The development of the Middle English language is connected with the conquest of Scandinavians and Normans as they brought Scandinavian dialects, and later French language into English nation. The Norman Conquest has an important place in the history of England, because in that period French became an official language and was used widely among aristocrats and government people, while ordinary people used English in their daily life. After end of Norman period in England, English language became the official language of the country, but by that time there were many changes in the vocabulary of the English language. Scandinavian influence can be seen in some of the forms of address in the English language: *sunu- sunr* (*son*), *cyniŋz – konongr* (*king*), *hlāford – lāvarðr* (*mister*), *fæder – faðder* (*father*), *mōdor- mōðer* (*mother*) (Ilyish, 1968, p.183). As a result of the Norman conquest some new words that expressed the forms of address entered the English language: *prince, baron, noble, judge, justise, bocher* (*a butcher*), *peintre* (*an artist*), *tailor, Honour and others* (Ilyish, 1968, p.186). In this period of the history of the English the forms of address were considered as active units of language: - *herkneht to me, gode men, wiues, maydnes, and alle men, of a tale, pat ich you wile telle* (*эшитинглар мени, азизларим, қадрдон опа-сингилларим, қизларим ва барчаларингиз, эшитинглар мен сизларга ҳикоя сўзлай*) (Ilyish, 1968, p.262); *pe child seyde: “Justise, held, pi moure”* (*Судья, сиз бас қилинг*) (Ilyish, 1968, p.262). The next period saw the emergence of the of new English language and it lasts from 1500 to

the present time. This period includes the time between the XV-XXI centuries. There were many changes that can be noticed in the forms of address in this period. For example, in the XV century, addressing people with the help of names and terms of relation (*father, mother*), forms like *saint, lady, master, man (men), woman (women)* became widespread, the forms such as *Your (His/ Her) Majesty, The Most (Right) Honourable, His/Her Grace, The Much (Right, Very) Reverend, Knight, King, Queen* were used in order to address the members and relatives of the king's family.

During the XVI century "emotional nouns" were used often as forms of address (*daddy, mammy*) in the families, besides forms of address that is related with "age" (*child, girl, youngling*), shortened forms of terms expressing relation (*coz, pa, ma*), forms used to address people of higher class in society (*Your Honour, Your Highness, Duke, Lord, Lordship, Lady, Sir, Master, His/Her Excellency*) and forms of address consisting of name+surname became of a wide use in the language. For example: - **Uncle**, *this is a Montague, our foe;.. (W. Shakespeare, Romeo and Juliet).*

In the XVII century, we can notice other words being used as the forms of address. In this period forms like Mr. (= *Mister*) or Mrs. (= *Mistress*) + surname, words expressing respect (*sir, madam, gentleman (gentlemen), gentlewoman,...*), words expressing profession (*doctor, soldiers, priest, physician,...*) were becoming popular as the forms of address among people: Horner. *No, good Domine Doctor, I deceive you it seems, and others too; (Wycherley, The Country Wife).*

We do not notice any big changes in the usage of the forms of address in the XVIII century. During this century addressing people using their name+surname, or using the short forms of their names or surnames with adjectives (*dear, honest, love*) and Mrs. (= *Mistress*) + name became widespread in communication: **Mr. Marlow** – **Mr. Hastings** – gentlemen – pray be under no constraint in this house.

In the XIX century the forms of address became simple and easy to use. Using name+surname with the words expressing respect Mr+surname, Mrs+surname, miss+name or surname, and sir with other were the forms of address specific to this century.

Algernon. *I think that is rather mean of you, Ernest*

1) Cecily. *Did you tell him Mr. Worthing was in town?*

Merriman. *Yes, Miss.*

In the XX century there were many changes that happened in English language as with other languages too. The century's achievements in the spheres of science, economy, culture and government were reflected in the language. We can see the following changes in the forms of address: 1) class discrimination disappeared; 2) forms of address such as Sir, Mr., Mrs, Miss were used to show respect; 3) addressing people using name or name + surname became easy to use and were used often; 4) use of

words expressing relation; 5) endearment and diminutivesuffixes were of noticeable use as the forms of address.

1.2. Historical - Evolutional Development of Forms of Address in Uzbek

The forms of address in Uzbek language are also considered as one of the important language unities, as in the English language. In the Uzbek language the forms of address are studied in conjunction with their historical development. The periodization of the history of the Uzbek literary language was put forward by linguists T. H. Salimov, FaxriKamol, A.M. Shcherbak, OlimUsmon, G. Abdurahmonov, Sh. Shukurov, U. Tursun, B. Urinboyev, E. Fozilov, F. Abdullayev. The history of the Uzbek language is divided into the following periods (Махмудов Қ. 2006, p.104):

The ancient Turkic language (the language of the period till VI century). There are no any written manuscripts found about the use of language of this period, but the ancient sak and massaget tribes who lived in the territory of the Central Asia used to speak this language (Mahmudov, 2006, p.26).

The ancient Turkic literary language (the language of the period between VI - IX century). This period of history includes the time of the establishment of the Turkic kingdom, until the kingdom of Karakhaniys (Mahmudov, 2006, p.26). In this period samples of written folklore in this language can be found among the monuments of Орхун-Энасой and we come across with the use of the forms of address while studying those samples left in the monuments. For example, in the stone monument of Tunyukuk we can see the following forms of address: *Тоқуз оғуз бағларибодуны бу сабымын эдгүти эшид қатыгды тынгла илгэрү кун тоғсық (қ)а, биргэрү кун ортусынгару, қурыгару кун батсықынга, йыргару тун ортусынгару, анта ичрәки бодун қоп м(анга көрүр, анч)а бодун* (which means: **Тўққиз ўғиз беклари, халқи бу сўзларимни яхшилаб эшит, диққат қилиб тингла! Олдинга – кунчиқарга, ўнгга – жанубга, орқага – кунботарга, чапга – шимолгача бўлган ер ичидаги халқ [лар] ҳаммаси менга қарайди** (Abdurahmanov & Rustamov, 1982, p.89).

The old Turkic literary language (X - XII centuries). This period of the language coincides with the period of Karakhaniys kngdom. In the language of this period, there was also a wide use of language units as the forms of address: from the work “Қутадғу билиг”: - *Ай, мэхнат изиси олим нэматың (Эй мэхнаткаш, ўлим-неъматинг.)* (Abdurahmanov & Shukurov, 1973, p. 289); Тафсирдан: - *Йа қызым, уқтуң-му эркин, айырғучы келди?* (Abdurahmanov & Shukurov, 1973, p. 232);

The old Uzbek literary language (XIII- XVI centuries). In this period of language history we can see much development in the Uzbek language. The study of the literary works show that in this period the forms of address were also one of the language units used often by people:

“Кетур, **соқий**, қадаҳ хилватда бир дам,

Чу келтурдунг эшикни боғла маҳкам”

(А.Навоий, Фарход ва Ширин);

Соҳибкиронға Соҳиб ҳидоят айдилар: “эй ўғлум, сан борғил, кетингдин тезлик ила ман борурман” [Темурнома, 67]

The new Uzbek literary language (XVII –XIXcenturies).This period is distinguished by the idea and the movementfounded by a famous Uzbek poet Alisher Navoiyto makethe literary language,,closer to the language of everyday communication. In the literature written in this period we can notice the various functions of the forms of address. For example,

“Навбахор очилди гуллар, сабза бўлди боғлар,

Сухбат айлайлик, келингла, **жўралар,ўртоқлар**” [Мукумий];

“Эй хотун, нима учун мунча изтироб бирла йиғларсиз?” [Қиссаи Машраб]

The modern/present use of Uzbek literary language (from XX century till the present time). During this period of the language’s development the forms of address didn’t lose their function and were often used in the written and spoken language: - Энди, синглим, шу биттагина боламиниз... Онаси йиғлаб эси кетяпти (Саид Аҳмад, Сайланма); - Айланай, меҳмон, кимдан хафа бўлиб тушдингиз? (Чўлпон, Кеча вакундуз); -**Азизларим**, мен сизларни машинада шаҳарни сайру томошага таклиф қиламан, - деди.(Н. Норматов, Кўзгудаги икковлон).

We can see how the Uzbek language is rich in the forms of address and its role in the spoken communication in the use of the form of address “**ойи**”(in the meaning of mom, mother).The word “**Ойи**” has the following definition in the glossary of the Uzbek language: it is used in the meaning of mother**Ойи** с.т. шв. Она (Uzbek Exp. Dic. – 3, 2006, p.99). There were formed several forms of address based on this word and they of a wide use in Uzbek language¹.

¹ **Ойим** – 1. с.т. Ойи с. 1- ш. Possessive form (Uzbek Exp. Dic. – 3, 2006, p. 99). It is used by children addressing their mother or daughter in laws use it while addressing their mother in law. 2. тап. It was used together with the name or titles while addressing a women of aristocratic family (For example: Моҳлар ойим). 3.Generally, it was a word used together with name of a womanwhile addressing a woman to show respect, honour. (For example:Раҳима ойим). 4.с.т. а coquette (Uzbek Exp. Dic. – 3, 2006, p. 99).

Ойимқиз (а girl/daughter)– formof address used in addressing young girls to show respect or irony (Uzbek Exp. Dic. – 3, 2006, p. 99).

Ойимпошша – 1. The word is used to show respect towards a woman or is used ironically while addressing a woman. (Uzbek Exp. Dic. – 3, 2006, p.100).

Ойимтилла – с.т. 1. The word is used to describe a woman who is not willing to work; a member of aristocratic family. 2. A woman who flirts with man. 3.кест.awomanlike man or indecisive man (Uzbek Exp. Dic. – 3, 2006, p.100).

Ойимча – 1. тап. A young woman who belongs too king’s family. 2. эркл. A coquette. 3. An ironic word (Uzbek Exp. Dic. – 3, 2006, p.100).

It is worth mentioning that during the historical development of the Uzbek language, due to some social reasons, words from other languages such as Persian, Arabic, Mongolian, Russian, Uigur and Chinese entered the Uzbek language. For example, the word *navkar* is considered as the borrowed word and defined as the Persian word in the dictionary. Originally this word is an ancient Mongolian word that is used in the meaning of “soldier, servant, мулозим, friends of the groom” (Aliyev, 1994, p. 19). In the later periods of the language history the Turkic and Mongolian language were separated and developed on their own. That is the reason why there are several similar words (if we do not take into account some phonetic differences) that exist in Turkic and Mongolian languages: *ака-ах(а), хотин- хатан, божжа-баз, овсин- ависан* (Aliyev, 1994, p. 28). There were also words that entered from Russian language and words from European languages that came through Russian language into Uzbek language: *кноз(князь), доктор, фельдшер, генерал, губернатор, солдат, пристав* (Aliyev, 1994, p. 34). The above mentioned borrowed words were often used as the forms of address in communication.

In this short article, it is difficult to illustrate the role of the forms of address in the language development. The reason for this is that the sphere of the forms of address is wide and they are being enriched with the everyday words. In conclusion we would like to state that the study of the historical development of the forms of address is of great importance in exploring the history of the nation, the language history, in the study of the ancient manuscripts, in communicating with the representatives of other nations.

Ойпошша – 1. айн. Has the same meaning as *oyimposhsha* (Uzbek Exp. Dic. – 3, 2006, p.102).

Ипак ойм – is used to address women of aristocratic family (Uzbek Exp. Dic. – 3, 1981, p.527).

Катта ойи – 1. Father's or mother's mother. 2. Is used to king's elder wife by other wife's children. 3. Addressing form to old woman (Uzbek Exp. Dic. – 3, 1981, p.537).

Кичик ойи – is used to address the last or little wife by elder wife's children in the past (Uzbek Exp. Dic. – 3, 1981, p.527).

Келинойи – 1. Brother's wife. 2. Is used to address an older relative or a wife of a close friend/relative (Uzbek Exp. Dic. – 2, 2006, p.346).

Кеннойи – с.т. same as *Kelinoyi* (Uzbek Exp. Dic. – 2, 2006, p.353).

Опоғойи – is used to address an older woman with respect (Uzbek Exp. Dic. – 3, 2006, p.130).

Оға ойи – is used to address the oldest woman in the uzbek families or rich uigur's family.

Пошшойи – is used to address women of aristocratic family; is used sometimes to address women to show respect.

Тоғойи – in old literary language means uncle (Uzbek Exp. Dic. – 3, 2006, p.164).

Тўра ойи – a form of address used to address the mother or a wife of a governor during the period of khanates and Russian government in Turkistan.

Хола ойи шв. 1. Is used to address the oldest woman relative (Uzbek Exp. Dic. – 4, 2006, p.407).

Хоним ойи – addressing women with respect.

Эшон ойи – a religious woman or a wife of a religious person.

Ҳазрат ойи – is used to address the mother of king, khan and people in higher positions.

REFERENCES

- ABDURAHMANOV, G., Shukurov (1973). Sh. Historical grammar of the Uzbek language. Tashkent: "Teacher", – 320 p.
- ABDURAHMANOV, G., Rustamov (1982). A. Old Turkic language. Tashkent: "Teacher", – 168 p.
- ALIYEV, A. (1994). History of modern Uzbek literary language. Tashkent: "Uzbekistan", – 118 p.
- БЕРКНЕР, С. С. (1978). Проблемы развития разговорного английского языка в XVI- XX веках.- Воронеж.
- BRAUN, F. (1998). Terms of address: Problems of patterns and usage in various languages and cultures/ F. Braun. Berlin, New York; Amsterdam: Mouton de Gruyter. – 374 p.
- BRAUN, F. (1982). Die Leistungsfähigkeit der von Brown/ Gilman und Brown/ FordeingeführtenanredetheoretischenKategorienbei der praktischenAnalyse von Anredesystemen. In: Anredeverhalten. Tübingen: Narr, – p. 41-72.
- ILYISH, B. A. (1968). History of English. Moscow: "High school", – 420 p.
- MAHMUDOV, K. (2006). Historical phonetics of the Uzbek language. Tashkent: Publishing House "House creative activity". – 104 p.
- KOHZ, A. (1982). LinguistischeAspekte des Anredeverhaltens: Untersuchungen am Deutschen und Schwedischghen. Tübingen: Narr. – 304 p.
- ОЛИКОВА, М.А. (1979). Обращение в современном английском языке. Львов,1979.
- UZBEK EXPLANATORY DICTIONARY. V VOLUMES, (2006). Tashkent: Press "Uzbek national encyclopedia", 2006. 2nd& 3rd volumes. – 672 & - 688 p.
- UZBEK EXPLANATORY DICTIONARY. II VOLUMES, (1981). Moscow: Press "Russian language". – 631 & - 715p.
- WINTER, W. (1984). Anredeverhalten. Tübingen: Narr. – 325 p.

THE INTERCONNECTION AND INTERRELATION FEATURES OF WORDS AND THEIR IMPORTANCE IN COMPILING SECOND LANGUAGE DICTIONARIES

Arabağlantı ve İlişki Kelimelerinin Özellikleri ve İkinci Dil Sözlüklerini Derleme
Önemleri

Hadicha MUHIDDINOVA *, Azamat AKBAROV **

Öz: Kelimelerin sistematik ilişkisi sözlükçülük alanının dikkat merkezinde olan sorunlardan biridir. Sözlükler oluşturulurken bir fikrin sözcük özelliğine dikkat edilmesi gerekiyor. Hem görünüm hem anlam olarak uyumlu sözlükler bu noktadan itibaren belirli bir sıralama takip etmelidir. İlk olarak (a) kelime (b) kullanım, (c) kökeni, (d) eş anlam, (e) zıt anlam, (f) sesteş, (g) ortaklık, (h) sözcük-sözdizimsel bağlantıları bir açıklama ile (isimler, sıfatlar, fiiller), (i) yüklemcil merkezleri, (j) deyimler ve (k) illüstrasyonlar. Bu tür sözlükler büyük bir pratik öneme sahiptir. Gelecekte, Özbekçe sözlük derlemeye ciddi dikkat edilmelidir ve kelimeler kök kelimeler bir birleriyle bağlantılı olarak ana dildeki pasif kelime bilgisini aktifleştirmeye yönelik geliştirilmelidir.

Anahtar kelimeler: sözlükçülük, arabağlantı, Özbekçe, sözlük

Abstract: The relation of systematic words is one of the problems which is at the center of attention of lexicographers. While composing dictionaries we have to pay attention to the lexical feature of an idea. From this point of view integration lexicography dictionaries should follow certain order. Starting with (a) an explanation of words (b) the usage, (c) the origin, (d) synonyms, (e) antonyms, (f) homonyms, (g) association, (h) lexical-syntactic connections (with nouns, adjectives, verbs), (i) predicative centers, (j) phrases, and (k) illustrations. These kinds of dictionaries have a great practical importance. In future, serious attention should be given to compiling Uzbek dictionaries and to make special efforts in teaching words and their interrelation, including stem words and how to show their connection, their images in a mother tongue, all of their parts and associations and their active lexis help to activate passive words.

Keywords: lexicography, interconnection, Uzbek, dictionary

* Uzbek State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

** International Burch University Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

INTRODUCTION

While teaching a language, the most important task is to know the peculiarities of the interconnection of words. And one of the effective factors in learning and teaching Uzbek as a second language is to conduct specific research on the interconnection and interrelation of features of words and to compose special dictionaries of Uzbek language for Russian speaking students.

Meanwhile, the issue about the interconnection and interrelation of the peculiarities of words were investigated not only by many linguists but by some psychologists as well. One of those is the prominent psychologist N.I. Jinkinn. According to him, the integration of speech units is divided into 2 phases. He also relates “the grammar field” with the second phase of speech unit’s integration. Furthermore, he points out that in the first phase of this process, words and word forms are spread out in the “speech field”. In the second phase a speaker selects the necessary words for primary explanation of the idea which is followed by correct grammar form and then collocates with a suitable word [1,45]. For instance, according to N.I. Jinkinnanoun, an adjective and an adverb do not usually collocate with other words. They are called as lexics which are spread in the “vocabulary field” but divided into characteristic groups.

In addition, it is necessary to know the interconnection of a particular word with other words. The acquisition of the speaking process in a second language develops in uneasy way when compared to the oral process in target language, because the students are not familiar with the word association systems of foreign language. Moreover, critical thinking should be developed about the words in context. For instance, in the Uzbek language in order to link the words word forming affixes, conjunctions and auxiliaries are mainly used. These grammatical means are not however, enough to identify the features of the interconnection of words. So, it’s proved that except for word forming affixes, conjunctions, auxiliaries there are other grammatical means which serve to connect two words. Thus, this kind of phenomena should be taken into consideration while learning and teaching the language and developing the process of speech [2,53-55].

It is also important to explain the connection of a noun and a verb as key words and identify their correct and incorrect interrelation meanings. It should be denoted that in many handbooks by A. Pulatov, I. Muminova, I. Pulatov [4] and “Secular Uzbek language” and especially the research about enriching the speech of students with verbal phrases in non-philological faculties by M. Karakhujaeva [3,23] are very useful. Yet it is a drop in the ocean, and classifying Uzbek words into key words (dividing them according to interconnection features), and some other issues which have to be solved in the future.

G.Ahmedovahas did a research on integrating and developing Russian speaking student's practice and experience. Her study shows the effective result of the Russian speaking students' skills and experience concerning formed words, depends on the successful consolidation of word forming affixes and lexico-semantic relation systems. The research also clarifies that one of the as yet unsolved problems in composing dictionaries is that each meaning of one word is taught individually. Here, several meanings of words are not combined around one concept. In result, they are only learned and soon forgotten by students [5,79].

In recent years our Uzbek linguists have done some researches on the systems and interconnection of words. While M.Korakhujaeva is doing her research on linguistic principles of economic terms, she informs about the interrelation systems in Uzbek linguistics when studied as a language units and how to use the character of the language units basing them on system characteristics. She also introduces how far lexemes help to improve learner's speech till fluency. The study also declares that it impossible to improve speaking skills without learning the ways of logical and semantic interrelation.M.Korakhujaeva deals in her study with word interconnections and their logical relations, the relation of economic terms with verbs and their relationship within semantic-syntactic models [6,33].

However, it is revealed that the word's different characteristics and their features in a speaking process is a whole dynamic process, with the usage of oral lexics features found in the process.Thus, concrete language events are analyzed connecting them to the ways of communicative situations. This analysis is useful in learning Uzbek as a second language. Russian language methodologicalscintists and foreign languages link semantic principles with lexics and grammar forms in texts. For example, T.P.Skorikova exemplifies A.A.Leontev's ideas and agrees with him: "To share two facts methodically in functional-semanticly theory: it is focused on locating one semantic language form and analyzing oral speech psycholinguistically" [7,86-87].

One of the main functions of a good teacher is to pay attention to lexic form's relations with semantics, logical interconnection and differentiation features in a foreign language context. For instance, *секинга тирмоқ* (to speak slowly) phrase in Uzbek language has many meanings in context. 1) to whisper; 2) to speak in a low speed. In order to differentiate this situation one should pay attention to the low pronunciation features of the word "секин", when it is spoken with the meaning of "speed" in the word "секин", it is pronounced [i:].When it is talked about in the meaning of low voice the word "секин" is pronounced [i]. Such cases of homophony can cause a number of difficulties in the process of language learning. In the language spoken in Bosnia and Herzegovina, homographs are numerous. Bosnian, a language stemming from the Slavic family, bearing close ties to the neighboring Croatian and Serbian languages, has a notoriously difficult system of homographic, but not homophonic, words. Thus, words such as pas (belt) and pas (dog) are differentiated via

the length of the central vowel, [a:] and [ʌ] respectively. Similarly, the vowel length determines the meaning in *duga* /du:gʌ/ (rainbow) and *duga* /dugʌ/ (long), *luk* /luk/ (onion) and *luk* /lu:k/ (bow), *kupiti* /ku:piti/ (buy) and *kupiti* /kupiti/ (pick up, collect). Additionally, functional lexemes such as the auxiliary form of *to be* in Bosnian is a homograph with the word for solitude; thus *sam* /sʌm/ (to be, present tense, nom.) and *sam* /sa:m/ (alone) can be differentiated only through the slight tonal change. Finally, the numerous cases remnant in Bosnian create homographs through case change. For example, the word *unuka* /unʊkʌ/ (granddaughter) is in the nominative case. The word *unuka* /unuka:/ is the plural genitive form of the word grandchildren [12]. These kind differences of oral forms are seen in use context. It is very important to differentiate functional-semantic, phonetic, lexical, morphological and syntactic features in teaching oral speech.

From this point of view, it is one of the problems which is at the center of attention of lexicographers in the relation of systematic words.

The linguist L.M. Plehanova emphasizes that while composing dictionaries we have to pay attention to the lexical feature of an idea. From this point of view integration lexicography dictionaries should be compiled as followings: 1. An explanation of words. 2. The usage of words. 3. The origin of words. 4. Synonyms. 5. Antonyms. 6. Homonyms. 7. Association. 8. Lexical-syntactic connections (with nouns, adjectives, verbs). 9. Predicative centers. 10. Phrases. 11. Illustrations [8,11-12]

These kinds of dictionaries have great practical importance. In future, serious attention should be given to compiling Uzbek dictionaries and to make special efforts in teaching words and their interrelation, including stem words and how to show their connection, their images in a mother tongue, all of their parts and associations and their active lexics help to activate passive words.

As a first experiment, it was used for beginner classes as Uzbek-Russian picture dictionary [9]. In the dictionary some words are given as a descriptive expressions as themes, sometimes they are placed next to the dictionary articles. For example, the word *ўсимликлар* as a big group name, it was sub-grouped by *дарахтлар*, *майсалар*, *гуллар*, *полиэкинлари*. Dividing into the groups of thing-object nouns, from general to specific, helps students to learn the words better and use in their own ways.

In some pictures it was associated to show all parts of an object. For instance, while giving the word *дарахт*'s necessary to present the other parts as: *илдизи*, *танаси*, *пўсти*, *шоҳ*, *барг*, *гул*, *новда*, *мева*, because pupils imagine the tree with its all parts and know how to name each part of a tree in their mother tongue.

In that position, we should say that naming component parts and logical-semantic relationship of a thing-object noun in mother tongue and learning language

should be differentiated. Thus, we can see in the example of Uzbek and Russian languages. As an example, in Uzbek the tree's upper part is called as *пўстлоқ* (bark) but a melon's and watermelon's outer part is called *пўчоқ* (peel). In the Russian language it is called as *корочка*.

Melon's and watermelon's inner part seeds are called as *қовуннинг уруғи* and watermelon's as *тарвузнинг дони*. In other words, the words can differ from the semantic relationship and interconnection. In Russian language, both of them have the same translation as *косточка*. So, the name of thing-object picture, it's a good idea to give them as dividing into component parts and show all their names separately.

More than that, different exercises focused on synonym, homonym and antonym formations and words, which can help learners to differ words and grammatical ways of meanings. These types of exercises, according to a linguist M.A. Jurabayeva should be accepted in compiling the following issues:

- the special difficulties of word forming;
- from the simple to complex didactic principles;
- written and oral exercises which serve for constructive peculiarity;
- study process and independence of students [10,13].

Certainly, in learning a language, one should be aware of the word formation possibilities. Learning and teaching the possibilities word formation suffixes place a great practical role for enhancing the vocabulary and developing exercises. So that nowadays this is the most important issue to pay attention while compiling successful and useful Uzbek dictionaries in order to master a second language. Moreover, it's pleasant to know that Uzbek language is not only becoming known and taught in Uzbekistan, but also all over the world.

Фойдаланилган адабиётлар

- ЖИНКИН, И. Н. (1982). Речь как проводник информации. – М.:Наука, – С. 45.
- СУЛТОНОВА, О.Ў (2006). Ўбек тили дарсларида ўқувчилар нутқини ўстириш. /Тил ва адабиёт таълимида янги педагогик технологиялар, 2-қисм. – Т. -53-55-б.
- ҚОРАХЎЖАЕВА, М. (2002). Феълларни ўқитиш асосида нофилологик гуруҳлар талабаларининг касбий нутқини шакллантириш методикаси: АҚД. – Т. - 23-б.
- ПЎЛАТОВА., МЎМИНОВА Т. (2003). Пўлатова И. Дунёвийўзбектили. – Т.:ЎЗМУ.
- АБДУРАХМОНОВА М., (1998). Аббосова Г. Нутқ ўстириш бўйича қўлланма (Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари бўйича). –Т.
- АХМЕДОВА, Г.М. (2003). Ўзбек тили дарсларида ўқувчилар нутқини ясама сўзлар билан бойитишнинг методик асослари (таълим рус тилида олиб бориладиган мактаблар мисолида): Пед. фан.... номз. дисс. –Т. - 79-б.
- ҚОРАХЎЖАЕВА, М. (2002) Феълларни ўқитиш асосида нофилологик гуруҳлар талабаларининг касбий нутқини шакллантириш методикаси: Пед.фан....номз.дисс. –Т. - 3-б.
- СКОРИКОВА, Т.П. (1988). Теория функционально-семантического поля и проблема соотношения системности – функциональности – коммуникативности // Языковая системность при коммуникативном обучении.– М.: Русский язык. – С. 86-87.
- ПЛЕХАНОВА, Л.М. (1998). Лингвостилистические особенности семантико-функциональный характер лексем, выражающих гуманистические ценности: АҚД. – Т. – С. 11-12.
- ҲОЖИЕВ А., МУҲИДДИНОВА Х.С. (2007). Ўзбекча-русчаварусча-ўзбекча расмли луғат (таълим рус тилида олиб бориладиган мактабларнинг бошланғич синфлари учун). – Т.: Ўқитувчи.
- ДЖУРАБАЕВА М.А. (1975) Аффиксальная синонимия в узбекском языке: АҚД. – Т. – С. 13.
- ХАЛИЛОВИЎ, С. (1996) Правопис Босанског Језика. Културно Друштво Препород.

COMPARATIVE INVESTIGATION OF ADESSIVE SYNTAXEME IN THE STRUCTURE OF UZBEK AND ENGLISH SENTENCES

Özbek ve İngilizce Cümle Yapısında Zarf Değişiricilerin Karşılaştırmalı İncelemesi

Nilufar SULAYMANOVA*, Nargiza GIYASOVA**

Öz: Bu makale yer zarf değişiricilerini dilsel yöntem bazında incelemeyi hedefliyor. Bu analiz metodu professor A.Mukhin tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntem, söz dizimsel cümle yapısının birimleri ve farklılaşması, sözdizimsel işaretlerin açığa çıkması ve semantic işaretler arasında sözdizimsel bağlantıların belirlenmesi üzerine dayanmaktadır. Bir kişi ya da bir nesnenin konumunu belirlemede kullanılan, veya bir eylem enstrümanına ait, yerini belirten, davanın kategorik formu anlamında lokatif sintaksim çeşitlerinden biridir.

Anahtar kelimeler: sintaksim, yapı, anlam, konum.

Abstract: This article investigates one variant of the so called “Adverbial modifier of place” which is analyzed on the basis of the linguistic method of syntaxeme analysis.

This method of syntaxeme analysis was worked out by Professor A.M. Mukhin and is based on the determination of syntactical connections between syntactical units in the structure of the sentence and the revelation of differentiate syntactical signs and also differentiate syntactical – semantic signs of syntactical units. Locative means the location of a person or an object. Adessive is one of the variants of locative syntaxemes which means “categorical form of case, indicating the location, belonging, instrument of an action”.

Keywords: syntaxeme, structure, semantics, meaning, location

*Samarkand State Institute of Foreign Languages Samarkand, Uzbekistan

**Samarkand State Institute of Foreign Languages Samarkand, Uzbekistan

INTRODUCTION

Traditionally, syntactical analyses of sentence structure is based on a division into primary and secondary parts. But their approach to the syntactical analyses of sentences is limited by formal sides of syntactical units. According to this, the determination of parts of the sentence are revealed by putting questions. The majority of grammarians are not satisfied with analyzing the structure of sentences in this manner however.

This article is based on an investigation of only one of the variants of the so called “Adverbial modifier of place” which is analyzed on the basement of linguist methods. (syntaxeme analysis)

The method of syntaxeme analysis was worked out by professor A.M. Mukhin. This method is based on determination of syntactical connections between syntactical units in the structure of the sentence and revealing differentiative syntactical signs and also differentiative syntactical –semantic signs of syntactical units.

Locative means the location of person or object. Adessive is one of the variants of locative syntaxemes which means “categorical form of case, indicating the location, belonging, instrument of an action”(1,33).

In modern linguistics some grammarians named simply “locative” or “private locative” (2,126). But this term is not quite accurate as it means the general meaning of this syntaxeme. This term is not exactly differed from locative ablative, locative translate, locative allocative, locative possessive and so on. That’s why we prefer to use the term “locative adhesive” as it conveys the exact location of human beings or objects.

Syntactical units, expressing locative adessive syntaxeme can be realized on the position of the depended component in relation to the nuclear component on the base of a subordinate connection. So in this article we try to point out two main things: 1. The ways of expressing locative adessive syntaxe; 2. Its variants, which may be connotative, facultative and adverbial in English and Uzbek sentences.

The ways of expressing the locative adessive syntaxeme:

Locative adessive syntaxeme in English can be expressed with the combination of different types of prepositions and nouns, denoting places:

at +s: We spent two very pleasant days in Oxford (JKL, 176).

in+s: I dropped off the train in Milan (EHFA, 169).

on+s: We had decided to sleep on board (JKL, 86).

across+s: Susie heard Dr. Porhoit slip his hand across the river (WSM, 184).

over+s: the old man was leaving over the chair (JKL,25).

under+s: This will keep you safe under the water (STAN, 30).

by+s: at Abingdon the river passes by the streets (JKL, 133).

in the middle of +s or in the centre of +s: I was just in the middle of a set (WSM, 166).

in front of+s: This cord will be given you at 3 o'clock tomorrow in front of Westminster Abbey (WSM, 60).

opposite+s: We were almost opposite the hotel now (EHFA, 183).

near+s: A man lived near a famous college (STAN, 91).

behind+s: I flew behind a tree (STAN, 91).

inside+s: Inside the train we were all standing in the corridor when the train started (EHFA, 113).

on the other side of + s: There was something alive on the other side of the door (WSM, 192).

between +s: The door was closed between this room and the next (WSM, 192).

round+s: They began to run madly round the room (WSM, 42).

In Uzbek however, locative adessive syntaxeme is formed by means of adding suffix – ga to the noun or adverbial elements. According to some grammarians of the Uzbek language, the locative adessive syntaxeme expresses the action where takes place or person, an object where is located. [3.161].

So locative adessive syntaxeme is formed by the following ways:

s+ да: Энди черковда тоат – ибодат этасан! (ТМО, 19).

s+ олдида: Болалар олдида сир бой бермадим. (ШОЗ, 114).

s+лар+да: Бригадир мажлисларда иштирок этади. (ТММ, 112).

s+орасида: Ҳар қатор орасида биттадан ўқсимон панжа қўйдим. (РБАД, 110).

s+четида: Тандир четида чўнкайиб ўтирдим (ПКЮТ, 108).

s+ ичида: Бир гўзам жўл ичида бўлди (ТМО, 103).

s+кетида: Шийпон кетида ияк-чаккасини рўмоли билан ўраб турди (ТММ, 101).

s+остида: Аёлимиз қайрағоч остида бешикка суяниб йиғлади (ОЁҚД, 98).

s+бетида: Ер бетида қолмиш шўрни сўриб олабери (АДК, 77).

s+бошида: Мен дориланган дала бошида ёнбошлайди. (РБАД, 57).

s+кошида: Ўчоғ қошида чўқ тушиб ўт ёкамман (ШТ. 67).

s+бағрида: Шляпали одам хирмон бағрида ёнбошлайди. (РБАД, 57).

s+учида: Ғўза учида пахтани кўшқўллаб ушлабман. (ШОЗ,60).

s+ёқасида: Жигитларимга дарё ёқасида ётинглар дедим (ШТ, 40).

s+бўйида: Шу дарёча бўйида оёқ илади. (ПЮКТ, 38).

s+тарафларда: Анови Ҳиссор тарафларда турк одамлари итдай изғиб юрибди (РБАД, 45).

s+теверагида: Ғўза теверагида айланиб, толани тортиб олади (АДК, 159).

s+ўртасида: Қанотлари ўртасида 2кўнғир доғ бшлди. (ПКҶОТ, 147).

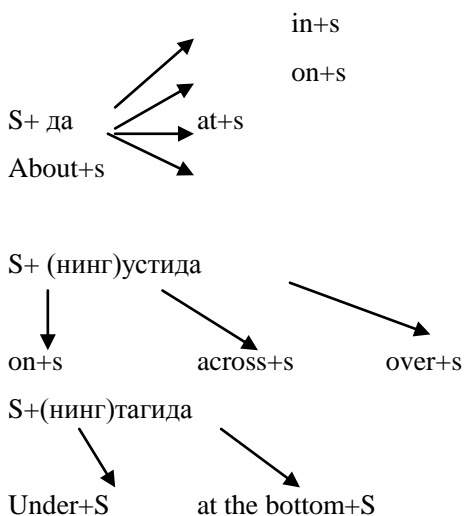
s+адоғида: Шоирлар адоғида оёқ илди. (ТМО, 163).

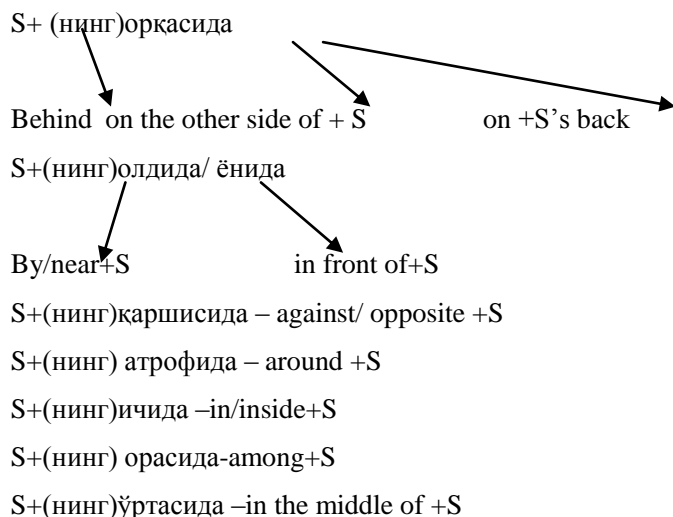
s+четида: Катта йўл четида ташлаб кетди. (ШТ, 161).

s+тўрида: Аёлимиз мехмонхона тўрида ётди. (РБАД, 139).

In general, the coincidence of locative adessive syntaxeme expressions between English and Uzbek languages can be presented in the followings:

Uzbek locative adessive syntaxeme variant s+ да is expressed by means of different types of prepositions + s:

As we see, the expression of differentiative syntactic-semantic signs as locative adessive syntaxeme are presented in different wayson the materials of unrelated languages. In English locative adessive syntaxeme can be expressed with the help of prepositions in, on at, about, across, over, under, at the bottom of, behind, on the other side of, by, near, in front of, against, opposite, around, among + noun in common case. In Uzbek locative adessive syntaxeme can be expressed by means of noun with suffix – да and noun in common case+adverbial elements as устида, остида/тагида, орқасида, олдида, ёнида, қаршисида, атрофида, ичида, теварагида, ўртасида, орасида and so on.

At the same time we must point out that in the sphere of the Uzbek language, material locative adessive syntaxeme additionally can express syntactic-semantic sign as possessivity. It can't be found in English. In addition to locative adessive syntaxeme, possessivity in Uzbek is expressed by adding suffixes –им; имиз+да to the noun in common case^

For example: Далаларимда илон кўрдим. (ТМО,165).

The expression of locative adessive syntaxeme is presented with the prepositions + noun in most cases in English, can be proved with help of transformation –substitution of prepositional combinations into the adverbial elements, there, here, expressing location. In Uzbek, the abovementioned expressions of locative adessive syntaxeme can be also substituted into шу ерда, у ерда etc.

According to the results of sentences with locative adhesive syntaxemes in English and Uzbek languages, they can be combined with the following syntaxeme on the basis of a subordinative connection:

In English

With object syntaxeme: He does a job at the pond (DTh, 27).

With possessive syntaxeme: She had worked industriously at Colarossi's Academy (WSM, 18).

With temporal syntaxeme: He had already spent morning at the Hotel (WSM, 13).

With substantial syntaxeme heard qualitative syntaxeme: But at the operating table Arthur was different (WSM, 4).

With actional syntaxeme: Who had just stopped at the inn, came to the door of the room (JZME, 167).

With substantial object syntaxeme: The hotels at Shiplake and Henley would be crammed (JKZ, 141).

With actional object syntaxeme: Harris wanted to get out at Hampton Church (JKZ, 63).

With existential syntaxeme: I don't believe he is at the bank (JKZ, 66).

With sociative syntaxeme: He invited her to lunch with him at a restaurant (CDFS, 127).

With actional directive syntaxeme: She was seated at the royal table (STA, 61).

With locative allative syntaxeme: He had come to the shore at dawn (STA, 29).

With stative syntaxeme: you shall live at the palace (VG, 25).

With modal stative syntaxeme: They were to sleep in the same room (MYST, 94).

With identification syntaxeme: there are monuments in Bisham Church (JKL, 121).

In Uzbek

With actional syntaxeme: Мен ойна олдида шляпа кийиб кўрдим. (РБАД, 126)

With quantitative syntaxeme: Бозорда бир кило гўшт тўққиз сўм (ТММ, 123)

With negative existential syntaxeme: Аёлимиз жойида бўлмади (ПКЮТ, 139)

With existential syntaxeme: йўлларда сийрак туклар бўлди. (АДК, 148)

With stative syntaxeme: Тунда толшоҳда ухлайди. (АДК, 150)

With qualitative syntaxeme: Анҳор бўйида “оқ олтин” териш накадар гаштли (ОЁҚД, 167)

CONCLUSION

As we see, locative adessive syntaxeme in the structures of the English and Uzbek sentences express where the action takes place. So locative adessive syntaxeme in English may be expressed by the nouns with prepositions or without prepositions, and also preposition-less adverbial elements. In Uzbek locative adessive syntaxeme – noun+suffix – да or noun in common case + adverbs with the suffix – да.

REFERENCES

- АХМАНОВА О.С. (1969). Словарь лингвистических терминов. Изд. «Советская энциклопедия», Москва: 1969, - 608с.
- БЕЛИНСКАЯ Г.П. (1981) Парадигматический род субстанциональных локативных синтаксем и их вариантов в современном английском языке, АҚД, Ленинград, 1981, -41с.
- ҚИЛИЧЕВ Э. (2001) Ҳозирги ўзбек адабий тили. Бухоро, Бухоро ун-т нашриёти, 2001, -228 б.
- BURANOV J., HOSHIIMOV U., ISMATULLAEV H., (1974) English Grammar. Tashkent: O'qituvchi.
- СМИРНЦКИЙ А.И. (1957) Синтаксис английского языка. Москва: Иностран. Лит. На иностр. Яз.

ROLE OF THE WOMEN OF UZBEKISTAN IN CARRYING OUT SOCIO-ECONOMICAL REFORMS

Sosyo-Ekonomik Reformların Uygulanmasında Özbekistan Kadınının Rolü

Nodira TOLIBOVA*

Öz: Bağımsızlığın kazanılmasının ardından, sadece ülke ekonomisi değil ama aynı zamanda halkın yaşam tarzı da değişti. Yeni bir yaşam tarzı hayatı kolaylaştırdı. Bu geçiş dönemi bizden yeni fikirler üretmeyi ve yeni yaklaşımlar geliştirmeyi gerektiriyor. Günümüzde kadınlar, toplumda daha büyük rol oynuyor ve ekonominin bütün alanlarında bulunuyor. Onlar kurşun ve inşaat, fabrika, bahçecilik bitki ve tarım alanlarında, öğretmenlik, bilim adamları, liderler, ekonomistler, doktorlar, işçiler olarak ulusal ekonominin farklı alanlarında çalışıyor. Büyük ölçekli çalışma 25 Mayıs 2004 tarihinde yayınlanan "Özbekistan Kadınlar Komitesi işlevlerini desteklemek için ek önlemler hakkında" Cumhurbaşkanı I. Kerimov Kararnamesi çerçevesinde, kadınların çıkarlarının korunması için büyük fırsat teşkil ediyor ve kadının aile ve toplum içindeki statüsünü daha da arttırdı.

Bu kadınların etkinliğini artırmak için bizim devlet başkanı tarafından büyük bir dikkat ve özenle, sonuçları olan koşulları yaratmak için potansiyel ve yetenek ortaya koymak, ve onların haklarını korumak için büyük çaba harcanıyor.

Anahtar kelimeler: Özbekistan, kadınlar, ekonomik reformlar, öğrenme

Abstract: Having gained independence, not only the economy of the country changed, but also it facilitated a new lifestyle. This transient period requires from us new ideas and approaches to the upcoming and current programs. Nowadays, women play a great role in the society and they can be found in all spheres of the economy. They lead and work in different fields of the economy as teachers, scientists, leaders, economists, doctors, workers in construction, factories, horticulture and agriculture.

Large-scale work led within the frame of the Decree of the President I. Karimov "about additional measures to support the functions of the Committee of Women of Uzbekistan" issued on May 25, 2004, gives great opportunities for the protection of women's interests, by further increasing their status in the family and society.

These are the results of a great attention and care, paid by the head of our state in order to increase women's activity, to create conditions to reveals their potential and talent, and to protect their rights.

Keywords: Uzbekistan, women, economic reforms, learning

*Uzbek State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

INTRODUCTION

Women, who comprise 48,7 per cent¹ of the work force of the republic, played a great role in carrying out market reforms, step by step during the years of independence. Nowadays, they are contributing greatly to the development of the society by working as an active social power in all fields of the socio-economical sector. To be more exactly, the main part of the employed women in the republic works in the fields of industry (43%), agriculture (52%), construction (14%), transportation and communications (18,1%), public catering (54,7%), communal services (37,8%), healthcare, physical training and social services 78,4%), public education, culture, arts, science (69,3%), finance, crediting and insurance (46,5%) and in other fields (30,4%)².

The government of Uzbekistan is paying special attention to support the activities of our women, to create enough opportunities to them and to protect their rights and freedom. An economic policy is being carried out to encourage our women to work and to earn an income.

That's why President I. A. Karimov is stating that ensuring the economic independence of women is an important factor to guarantee their active participation in the social life of the country. Moreover, the President states that "nowadays it is impossible to imagine the development of the several fields and sectors, such as farm movement, small business and private industry, science, medicine, education and upbringing, culture and arts without women's participation."³

Decrees, laws, subordinate legislation on the issues of protection of the women's rights and interests which were adopted during the years of independence ensured women's participation in the production and created a completely new condition for their social status.

Particularly the following legal measures: the Constitution of the Republic of Uzbekistan, Family Code, Labour Code, Law "on protecting labour" adopted on May 3 in 1993, the Presidential decree issued on March 2 in 1995 "on measures of increasing the role of the women in the state and social formation of the Republic of Uzbekistan", The Decree of the Cabinet of Ministers "on measures of increasing the role of the women in the formation of the family, state and society, development of the system of protection of their legal, social, economic and enlightenment interests, emphasizing the protection of the women's labour in the 222-237-Articles of the Labour Code adopted on April, 1995, approving by the Ministry of Labour and Ministry of Justice the list of

¹ O'zbekiston ayollari va erkaklari (2000-2005). Statistik to'plam. -T.: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. 2007.P.20, 104.

² O'zbekiston ayollari va erkaklari (2000-2005). Statistik to'plam. -T.: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. 2007.P. 107.

³ Islom Karimov. O'zbekiston xotin-qizlariga bayram tabrigi. / Turkiston, 2010. 6 mart.

the hard works on May 28, 1996 where it is prohibited to use women's workforce⁴, the Decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "on the State Program for the year 1998 on measures of providing family interests" on the occasion of the proclamation of the year 1998 as "the Year of the Family". There is also the historical Decree on "additional measures on social protection of women" issued on March 17, in 1999 to protect their interests in "Women's Year", the 20% tax concession to the women's income who work in a dangerous or harmful labour conditions which was secured by Decree # 117 on "Tax concession to the women's income who work in a dangerous or harmful labour conditions" of the Cabinet of Ministers, preventing the award of privileges depending on the sex, race, nationality, social background, possessions, belonging to the public organizations, and not depending on the results of their work, and considering this issue as an offence⁵, Other legislation included the Decree # 171 of the Cabinet of Ministers on "Approving the normative documents necessary for the Family Code" on April 12, the law on "Additional privileges to women" adopted on April 14 (right to retire if a woman has a 20 year work experience, weekly 35 hour work day for those who has child under 3)⁶,

Decree # 212 of the Cabinet of Ministers⁷ includes "measures on supporting the production and marketing of the goods for children's and women's hygiene" issued on May 4, Decree # 32 of the Cabinet of Ministers on "additional measures on consolidating the health of women and young generation" issued on January 25, in 2002, Decree #242 of the Cabinet of Ministers on "measures on implementing main trends of the development of the medical culture in the family, consolidating women's health, birth of the healthy generation and its upbringing issued on July 5, in 2002, adoption of the State Programs on the occasion of the proclamation of the 2000 year as a "Year of the healthy generation", and 2001-year as a "Mothers' and children's year", Decree on "measures of reinforcing the State and social assistance to the families", Decree on "additional measures on supporting the activities of the Women's Committee of the Republic of Uzbekistan" announced on May 25, in 2004, Decree of the Cabinet of Ministers on "measures program on ensuring the fulfilment of the Presidential Decree #3434 on "additional measures on supporting the activities of the Women's Committee of the Republic of Uzbekistan" announced on May 25, 2004" issued on June 30, 2004, Decree on "additional measures on protection of the mother and child's health", and finally the Decree on "measures program on developing and increasing the effectiveness of the works on consolidating the reproductive health of the population, birth of the healthy

⁴ Mehnat kodeksi. – T.: Adolat, 1999. -254 P.

⁵ Onalik va bolalikni himoya qilish masalalari bo'yicha qonun hujjatlari to'plami. –T.: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Bosh Prokuraturasi, 2004. –P.188.

⁶ Onalik va bolalikni himoya qilish masalalari bo'yicha qonun hujjatlari to'plami. – T.: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Bosh Prokuraturasi, 2004. –P. 105.

⁷ Look: Onalik va bolalikni himoya qilish masalalari bo'yicha qonun hujjatlari to'plami. – T.: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Bosh Prokuraturasi, 2004. –P. 105, 115, 117, 118, 188, 190.

child, upbringing of physically and spiritually mature generation and other measures” are bright examples

It is known that legislature of our country guarantees equal opportunities both to men and women to possess their economic rights. For the first time the Parliament adopted laws on micro financing, microcredit organizations, and made necessary amendments to the laws on the development of the credit unions, employment of the population, family business and out-of-work. It provided a legal basis for improving the welfare of families, who are important part of the society and created an opportunity for women to enter the economic relations. For example, in 2008 a total sum of 90 billion 87 million sums of credit were issued for businesswomen throughout the republic, which was 47 billion sums more than in 2007. Women who set up in business were issued 11 billion 76 million sums of credit, thus 12,332 new work places were created.⁸ Also, more than 32,000 women throughout the republic, who kept cattle at home were officially given work record books⁹. In 2008 to support steady growth in the development of the small business and private enterprises taxes were reduced, unified tax payment for small firms and enterprises was reduced into 8% instead of previous 10%, and from 2009 into 7%¹⁰, and tax calculation systems were upgraded.

At the same time, it is notable to say that because of the traditional imagination of the society about the work done by men and women, women do not enjoy the same rights as men do. Nevertheless, the market reforms being carried out are not only creating some difficulties for women in the working relations, but also they are discovering new areas where women can show their abilities. That’s why it is necessary to assist them practically to show their adaptation abilities and to support them comprehensively. Especially, it is reasonable to teach women who are going to set up in their business marketing skills and to support small business directly, namely to create a business project, to provide them with modern technologies, to assist them in raising micro credits.

Particularly, Republican Businessmen’s chamber, Business fund, Fund for assisting employment, TESIS program of the EU, Businesswomen’s union and other nongovernment organizations are aiming to achieve this goal.

But throughout the world, women’s issues are considered as an important part of the human development conception, and several organizations including United Nations Organization, UNESCO, UNICEF, UNIFEM, UNDP, EU, OSCE, US based USAID, ACCELS, IREX and others are pursuing the policy of increasing women’s participation

⁸ Sultonov A. Ayolning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi o’rni. “Ayol-ma’naviyat gulshani” respublika ilmiy-amaliy konferenstiya materiallari –Jizzax, 2009. –P.44.

⁹ Akbarova F.Sh. Ayolga ehtirom – mustaqillik sharofatidan. “Ayol va mustaqillik ” respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari –Toshkent, 2010. B-7.

¹⁰ Yormatov F.“O‘zbekistonda aholini ijtimoiy himoyalash tizimi:holati, shakllanish jarayoni, rivojlanish istiqbollari (1991-2010 yillar. Janubiy viloyatlar misolida” mavzuidagi 07.00.01- “O‘zbekiston tarixi” ixtisosligi bo‘yicha tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiyasi.-T.: 2010 –P.47

in the social, economic, political and cultural development, preventing the cases of woman abuse in the families, increasing women's legal literacy, working out different projects in a close partnership with each other regarding women's issue as a common social problem, mutually assisting in holding conferences, seminars and trainings.

Therefore, the government is paying special attention to increase women's socio-political activities, their role and reputation in solving the tasks of family, society and state formation in accordance with the democratic transformation being carried out in our country.¹¹ It is reasonable to quote President I. Karimov's following words in this issue: "it is not necessary to state that, beginning from the first days of our independence, we have done a great deal of work strengthen women's position and reputation in the society, to support their rights and legal interests, to reveal their abilities and opportunities, that is to say, to make them equal, active and creative members of our society in building democratic state".¹²

The State programs aimed at women are worked out on the base of the universal values and national traditions. They include development of market-economy skills among women and advocating their rights, freedoms and opportunities. There are also, special projects being implemented, such as UNDP's sample project on providing rural women with credits, as an experiment which are aimed at supporting women directly to organize their entrepreneurship. These projects face specific problems, that are to be found in many developing countries are:

Insufficient development of the banking system;

Inexperience of the bankers in issuing credits for individuals;

Absence of pledges of debtors to secure the credits;

Failing to returning credit in time;

Necessity of issuing short-term loans and collecting loans with high interest to protect creditors from inflation.

Besides, there are following difficulties in providing the internal credits:

Inflation which prevents from gathering capital;

Restriction of wide segment of people from many resources;

Underdevelopment of market infrastructure;

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 25 maydagi "O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'hrisida" PF-3434-sonli Farmoni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari dasturi to'g'hrisida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori / Xalq so'zi, 2004. 30 iyun.

¹² Islom Karimov. O'zbekiston xotin-qizlariga bayram tabrigi. / Turkiston, 2010. 6 mart.

Institutional underdevelopment of non-government organizations assisting special groups who need credit.

Solving the aforementioned problems serves as an important condition to provide the stability for women's economic potential. The consistency of these problems inhibits the popularity of entrepreneurship among women.

Despite those facts, entrepreneurship among women, particularly industrial output of the consumption goods using local raw materials has been growing rapidly lately.

Women comprise over 51% of population and 44% of active labour resources.¹³ At present, they have been an influential weighty mechanism to create material-technical base of the State and to provide economic sovereignty.

Most of the women working in Uzbekistan are busy in industry (48%), in agriculture (40%), in healthcare and social support (70%), in public education, culture and science (47-60%), in the fields of trading, public cooking places, dwelling and communal services (50-52%).¹⁴

Particularly, more than 20 000 women are functioning with entrepreneurship and 12,6% of them are working in industry, while 33% in agriculture, 21% in education, 11 in healthcare and social support.¹⁵ According to the statistic dates, only 2% of women living in Uzbekistan run their own business and entrepreneurship is more developed among rural women than urban women. Rural women are working in the spheres of outwork, knitting shops, knitting carpets, sewing shops, embroidery and others. They are not only selling their goods in internal market, but also exporting them.

To support spiritually and financially the women dealing with entrepreneurship, a trading expo called "Quli guldirdir uzbek ayoli" was held by the Committee of Women of Uzbekistan aimed at the aforementioned purpose and events called "Tashabbus-2010" are being continuously held.

The society of "Tadbirkor ayol" has specific role to increase women's labour in new branches of economic activity and to develop entrepreneurship among women. The Society is carrying out the tasks such as supporting businesswomen, teaching and retraining them. The members of the Society are actively participating in international conferences studying new business projects to develop entrepreneurs' activities implementing into practice.

¹³ O'zbekiston ayollari va erkaklari. Statistik to'plam /O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot Statistika Vazirligi Statistika davlat departamenti. –T., 2002.-P.82.

¹⁴ Natsionalnaya platforma deystviy po uluchsheniyu polojeniya zhenshinv Uzbekistane i povisheniyu ix roli v obshestve /Byuro «Gender i razvitiye», PROON, Komitet zhenshinUzbekistana-T., 1999, - P. 11.

¹⁵ O'zbekiston ayollari va erkaklari. Statistik to'plam /O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot Statistika Vazirligi Statistika davlat departamenti. –T., 2002.-P.83.

Nowadays, the following should be drawn to attention to increase revenues in the republic and to form the status of equality to women in small entrepreneurship (outworks, small factories and cooperatives):

They must be facilitated to take credits for entrepreneurship, purchasing raw materials and selling their output;

To start giving microcredit;

Knowledge of entrepreneurship must be especially spread among the women who lack experience and skills in running small business.

In this case, it must be noted that in the process of forming a market economy, the main problems of State policy toward women consists of developing the role of women in industry, establishing material support, increasing their legal culture and professionalism and spiritual support in the family. Therefore, by involving women in labour market, qualified education retraining methods must be used to organize their functions and to increase the potential of personnel.

To sum up, as the success of democratic reforms being implemented in society belongs to women's role in these processes, the issues concerning to women must be studied deeply and scientifically.

Secondly, by studying the issues concerning to women deeply and scientifically, there are defined existed problems, their reasons and historical roots and worked out with practical suggestions and recommendations.

Thirdly, it is required to broaden the area of events to propagandize the independent businesswomen's devotion to the national-spiritual view by studying women's issues from historical point of view.

REFERENCES

- AKBAROVA, F. Sh. (2010) Ayolga ehtiroim – mustaqillik sharofatidan. "Ayol va mustaqillik" respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari –Toshkent, 2010. B-7.
- ISLOM, K. (2010) O'zbekiston xotin-qizlariga bayram tabrigi. / Turkiston, 2010. 6 mart.
- MEHNAT KODEKSI. (1999) – T.: Adolat, 1999. -254 P.
- NASTIONALNAYA PLATFORMA DEYSTVIY PO ULUCHSHENIYU POLOJENIYA ZHENSIN V UZBEKISTANE i povisheniyu ix roli v obshestve /Byuro «Gender i razvitie», PROON, Komitet zhenshin Uzbekistana-T., 1999, - P. 11.

- O'ZBEKISTON AYOLLARI VA ERKAKLARI (2000-2005). STATISTIK TO'PLAM. -T.: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. 2007.P.20, 104.
- O'ZBEKISTON AYOLLARI VA ERKAKLARI (2000-2005). STATISTIK TO'PLAM. -T.: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. 2007.P. 107.
- O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING 2004 YIL 25 MAYDAGI "O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'hrisida" PF-3434-sonli Farmoni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari dasturi to'g'hrisida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori / Xalq so'zi, 2004. 30 iyun.
- O'ZBEKISTON AYOLLARI VA ERKAKLARI. STATISTIK TO'PLAM /O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot Statistika Vazirligi Statistika davlat departamenti. -T., 2002.-P.82.
- O'ZBEKISTON AYOLLARI VA ERKAKLARI. STATISTIK TO'PLAM /O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot Statistika Vazirligi Statistika davlat departamenti. -T., 2002.-P.83.
- ONALIK VA BOLALIKNI HIMOYA QILISH MASALALARI BO'YICHA QONUN HUJJATLARI TO'PLAMI. -T.: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Bosh Prokuraturasi, 2004. -P.188.
- ONALIK VA BOLALIKNI HIMOYA QILISH MASALALARI BO'YICHA QONUN HUJJATLARI TO'PLAMI. - T.: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Bosh Prokuraturasi, 2004. -P. 105.
- SULTONOV, A. Ayolning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi o'rni. "Ayol-ma'naviyat gulshani" respublika ilmiy-amaliy konferenstiya materiallari -Jizzax, 2009. -P.44.
- YORMATOV, F. (2010) "O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoyalash tizimi:holati, shakllanish jarayoni, rivojlanish istiqbollari (1991-2010 yillar. Janubiy viloyatlar misolida" mavzuidagi 07.00.01- "O'zbekiston tarixi" ixtisosligi bo'yicha tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun tayyorlagan dissertastiyasi.-T.: 2010 -P.47

LANGUAGE POLICY IN UZBEKISTAN

Özbekistan'da Dil Politikası

Saodat MUHAMEDOVA *, Azamat AKBAROV **

Öz: Dil, ulusal kimliğin önemli unsurlarından biridir. Bununla ilgili olarak A.V. Filatov, dil ", kendini ifade, kimlik ve kişilik gelişimi için temel araç, insanın tüm entelektüel ve manevi birikimi, oluşumuna bağlıdır ve ana dilde sunulan düşünme aracı ve malzemesidir" demiştir. Birey dilin bir taşıyıcısıdır ve dil ile sosyo-kültürel çevre çerçevesinde, bir kural olarak dil, temelinde milli kimliğini oluşturur. Özbekçe, anadili olarak 30 milyon kişi tarafından konuşulan, edebi değeri çok zengin ve çon eskilere dayanan bir dildir. Özbek halkının tarihsel deneyimini yansıtır. Dünya medeniyetinin gelişmesinde Özbek dilinin rolü önem arz eder ve farklı ülke ve milletlerin kültürüne kayde değer katkı sağlamıştır. Bu makalede, ulusal bir dil olarak Özbekçenin, çok dilli, çok kültürlü bir ülke olan Özbekistandaki sosyal rolü incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: dil, milli kimlik, Özbekçe, çok dillilik.

Abstract: Language is one of the key components of national identity. As A.V. Filatov remarks, language is a "tool and material for thinking, the main means of self-expression, identification and development of personality... the whole intellectual and spiritual arsenal of man is formed, fastened and presented in native language " [1,6]. Growing up in the framework of the socio-cultural environment with a specific language, the individual becomes the bearer of this language, and as a rule, builds his and their national identity on the basis of language. Uzbek, spoken by 30 million people as a native language, is created a rich literature, reflected the historical experience of the Uzbek people, also reaching the entire of Turkic world. The role of the Uzbek language in the development of world civilization included repeatedly in noted figures in literature, art and culture of different countries and nationalities. This article discusses Uzbek as a national language and its social role in Uzbekistan, a multilingual, multicultural country.

Keywords: language, national identity, Uzbek, multilingualism.

* Tashkent state pedagogical university named after Nizami Tashkent, Uzbekistan

** International Burch University Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

INTRODUCTION

As you know, language is one of the key components of national identity. As A.V. Filatov remarks, language is a "tool and material for thinking, the main means of self-expression, identification and development of personality... the whole intellectual and spiritual arsenal of man is formed, fastened and presented in native language " [1,6]. Growing up in the framework of the socio-cultural environment with a specific language, the individual becomes the bearer of this language, and as a rule, builds his and their national identity on the basis of language.

In Uzbekistan, the Uzbek language has great importance in the process of development of other national languages, the building of nation and nation state. The Uzbek language is significant, as the basis of ethnic integration of the population, creating a common identity.

The Uzbek language today is one of the most common languages in the world, is native to nearly 30 million people on the Earth. The Uzbek language is one of the developed world's languages, which created a rich literature, reflected the historical experience of the Uzbek people, also reaching the entire of Turkic world. The role of the Uzbek language in the development of world civilization included repeatedly noted figures in literature, art and culture of different countries and nationalities.

At the present stage, as the national language of the Uzbek people, the language of international communication among the peoples of Uzbekistan and the official language of the Republic of Uzbekistan, it performs important functions. The Law of the Republic of Uzbekistan "About state language" identifies the main areas where Uzbek functions as the language of the state: the supreme bodies of state power and administration; legislative and legal sphere; the conduct of elections; activities of public bodies; official correspondence and clerical work; media.

The attitude to the languages in the Republic of Uzbekistan, including the sphere of education, is an important component of public policy.

During the period of independent development, the role and status of the Uzbek language has risen to a higher level of development. With confidence we can say that the Uzbek language, as a state, is developing and growing stronger every day. In the academic program of secondary schools of the Republic, the Uzbek language and literature is represented by three academic subjects: the Uzbek language as native, the Uzbek language as the state language, and the Uzbek literature.

Uzbekistan is a multinational country; it is home for more than 130 nationalities. More than 140 national cultural centers are operated in the country. The right of all peoples to develop their own language and culture is noted in the Constitution of Uzbekistan. The country has all the conditions for the creation of

national cultural societies, centers, clubs and associations, calling to satisfy the cultural and educational needs of the citizens in their native language.

The day of the mother tongue is celebrated every year in February. Representatives of all nationalities widely celebrate this holiday.

Russian, Kyrgyz, Kazakh, Tajik, Turkmen and other languages have social and communicative functions on the territory of the republic. It should be noted that in secondary schools are taught in 7 languages: Uzbek, Russian, Tajik, Kyrgyz, Kazakh, Karakalpak and Turkmen languages. All educational literature in these languages is published only at the expense of public investment. Textbooks in the country are created by native speakers.

This is only a fixation of state language of the multi-ethnic society of the republic, and it does not show assimilation of other peoples on the basis of the "language", the distribution of the functions of languages in different spheres of life, the development of real bilingualism and multilingualism.

According to O.V. Ozaeva, "language - a compulsory condition for the occurrence of an ethnic community, a symbol of, and protection of group unity, preservation of ethno-cultural identity" [2,4]. The language community largely forms the national one as owing to fact that the language is used for communication between individuals and groups of individuals.

We analyzed the status and development of some languages in the country. Thus, the largest part of non-Uzbek population thousands of copies are published”

are Tajiks, they are more than 1.5 million. The newspaper "Ovozi Tojik" thousands of copies are published in the republic. Broadcast television and radio broadcasts are in the Tajik language. In areas heavily populated by Tajiks (Surhandarya and Samarkand region) newspapers of local importance are published. During the years of independence they issued twice the amount of literature than during all 70 years of the Soviet regime.

In Uzbekistan, there are more than 1 million Kazakhs. The republican newspaper "Nurly zhol" publishes 3,000 copies in the republic. Broadcast transmissions "Diydar" and "Arailym Okeer" are shown. In the Tashkent State Pedagogical University, a department named after Nizami operates the chair of method of teaching the Kazakh language and literature. The specialists of the given chair are busy with studying of a comparative research of the Uzbek and Kazakh languages. Poet Mekenbay Lobster, writer Koldybek Seydanov write their works in Uzbek too.

Russian language has a special meaning in the life of the Uzbek people. For many people it is the language of communication between nations. More than 900 thousand Russian people live in the republic. The newspapers "Правда Востока",

"Голос Узбекистана", "Народное слово". TV and radio broadcasts are made permanently in this language. There are more than 60 Russian schools in Tashkent. Olympiad are held annually in Russian language among students of secondary schools, academic lyceums and professional colleges, students of universities in two trends: among native speakers and students of the national languages. During the years of independence, a number of doctoral and master's dissertations on the topical issues of the Russian language and literature, as well as methods of teaching the language were defended.

More than 300 thousand Turkmens live and work happily in Uzbekistan." Mikan "is published in Turkmen language.

There are more than 300 thousand Kyrgyzin Uzbekistan. In the places of their residence (Andijan, Tashkent and Syrdarya region) newspapers are published in Kyrgyz language. Scientists examine current issues of the Kyrgyz language. Thus, Professor Suyun Karaev studies Uzbek and Kyrgyz toponyms.

More than 60 thousand Uighurs live in Uzbekistan. Regularly TV and radio programs are shown in Uighur language.

Outstanding Uighur scientists and artists are: O.Bokiev, R.Nodirov, U.Mamatohunov, who have both created their works in the Uzbek language.

Very amicably with the Uzbek people live 45 thousand Azerbaijanis. Two national cultural centers operate in the country: the Republican International Center, whose director is Firdavsi Huseynov and national cultural center at the Embassy of the Republic of Azerbaijan, whose director is Samirbek Abbasov. At the center of the operating there are free courses of the Azerbaijani language. At the initiative of the Centre in Tashkent State Pedagogical University, named after Nizami was opened auditory of "Friendship of Uzbek and Azerbaijan people ", where is planned to open learning courses of the Azerbaijani language.

Great scientists of Uzbekistan, M.Sheyhzade and S.Alizade, are representatives of the Azerbaijani people, who have created their priceless works in Uzbek language. Maqsood Sheykhzade was a great expert on the art of Alisher Navoi. His dissertation and several monographs devoted to scientific research works of Navoi. He created a kind of school of literary translation. Because of his work, the Uzbek readers had the opportunity to read the works of Aesop, Aeschylus, Shakespeare, Nizami, Fuzuli, Goethe, Byron, Pushkin, Lermontov, Mayakovsky, Nazim Hikmet and many other great writers and poets of the world in the Uzbek language. It is difficult to overestimate his services to the Uzbek people as a poet, scholar, translator and teacher. For outstanding service to the people, in the years of independence, Sheykhzade was awarded by the medal "Buyuk Hizmatlari Uchun."

Thus, the Uzbek language contributes to the consolidation of the multilingual peoples of Uzbekistan and the mutual enrichment of national languages and cultures, their convergence and the establishment in the country atmosphere of mutual trust and harmony. According to the last census 80 % of the population is fluent in Uzbek..

Most Turkic people living in Uzbekistan, as the language of communication select mainly Uzbek. More preference is given to citizens for the education of children in the state language of the republic. The results of the survey show that the Turkic peoples who live here know the Uzbek language by 70%. The principle of the culture-forming role of the Uzbek language involves attention to the history and culture of the people, to establish links with the Uzbek people, the role of the Uzbek language in their development.

The role of the spiritual and cultural consolidation is the most important, but not the only socio- cultural function of the Uzbek language. It is also a tool that brings together all the citizens of the country, promotes the development of cultural and economic experience. Mastering the Uzbek language is one of the most important conditions for improving the competitiveness of the individual, expanding the space of its success in life. In our time, when the very existence of humanity depends on the ability to find a common language, truly crucial in Uzbekistan becomes a genuine dialogue, with the Uzbek language as a language of international communication.

From above, we can come to the following conclusions:

1. The language policy of the Republic of Uzbekistan is aimed at the development of languages of the peoples living in it. All the necessary conditions are created for it.

2. Representatives of different languages have their own special editions in their native language. Many of them are published at the national level by thousands of copies. Broadcasting is carried in national languages.

3. Many prominent scientists and artists are the representatives of different nationalities were doing and they are doing their works in Uzbek language, making their invaluable contribution to the development of Uzbek language and literature.

- 4 Turkic families prefer to educate their children in schools and universities in the Uzbek language learning.

5. There have been some gaps in the scientific study of the Turkmen, Kyrgyz, Azeri, Uighur and Tajik languages here.

6. An important problem for many national languages is to preserve their identity in terms of multilingualism. Some languages are used only in family communication.

REFERENCES

- ФИЛАТОВ, А.В. (2011). Еще раз о родном языке // Русский язык, литература, культура в школе и вузе. 2011. №1.
- ОЗАЕВА, О.В. (2008). Этнонациональное измерение языковой правовой политики. Автореферат дис.канд.юр.наук. Ростов-на-Дону.

PECULARITIES OF COMICS IN TRANSLATION PROCESS: COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Çeviri Sürecinde Çizgi Roman Özgünlüklerinin İngilizce ve Özbekçe
Karşılaştırmalı Analizi

Ulugbek YOLDOSHEV*

Öz: Bu makale çeviride çizgi roman tanımı ve özelliklerini, onların çevirisindeki farklı dilbilimsel sorunları, İngiliz ve Özbek dilleri arasında karşılaştırmalar ile ve anekdot örnekleri incelemeyi hedefliyor.

Anahtar kelimeler: çizgi roman, yorum, karikatür, çeviri, kültür, üslup cihazlar, anekdotlar, edebiyat, işaretler, özel kültür, komik.

Abstract: This article examines the definition of comics, different linguist's issues, peculiarities of comics in translation and examples of anecdotes of comparisons between the English and Uzbek languages.

Keywords: comics, comments, cartoons, translation, culture, stylistic devices, anecdotes, literary, signs, culture-specific, funny.

*Uzbekistan State University of World languages Tashkent, Uzbekistan

INTRODUCTION

The present article is devoted to the study of comics in linguistics and translation process in English with their different peculiarities. As is known, there are various analysis of comics by different scientists, such as, L.S.Barxudarov, V.N. Komissarov, A.T.Kazakova, B.Martin, C.Nadine, O.M.Muminov.¹ The first examples of comics stories however, are much older than that. The end of the 19th century is traditionally considered to be the era in which comics began.

They can be found among the creations of the ancient cultures like Egyptians, Chinese or Greek. The Egyptian paintings of everyday life or the French Bayeux Tapestry depicting the Norman Conquest are basically sequential images with written comments and they can be considered to be the predecessors to comics.²

Comics are a literary and artistic form which is based on the interaction of two semiotic systems – pictures and writing. Thanks to its history and tradition it is a very culture-specific form as well. Both of these facts influence the process of translation and give it certain specifics of which a translator intending to translate comics should be aware.

Comic translation can be seen as an easy task and both the specifics of comics translation and the unique traits of comics are often neglected when possible difficulties of comics translation are considered. “A number of studies use comics mostly as a source of examples to discuss the translation of puns, proper names, onomatopoeias, citations, allusions and other features of language which are often found in comics but are not specific to them”.³

Even though the necessity to deal with the translation of onomatopoeic words, proper names etc. does not arise exclusively in comics translation, there are some specific usages of these forms which can be found only in comics and together with other various specifics of comic translation, they deserve a special attention.

For a translator it is useful not only to be aware of the specifics of comic translation, but also to understand comics. In that way s/he can make sure, that the quality of translation will not suffer.

For some people comics are a funny collection of cartoons aimed at children, for others it is a colorful magazine presenting superheroes aimed at adolescents and for another group of people it can be a profound art with a deep meaning aimed at adults.

¹ Zanettin, Federico. “Comics in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Research.” In *Traduction et Interculturalisme. VIIe Seminaire de Traduction Scientifique et Technique en Langue Portugaise*, Lisbonne, 15 novembre 2004, 93 – 98. Web.

² McCloud, Scott. *Understanding Comics*. New York: Harper Paperback, 1994. Print.

³ Zanettin, Federico. “Comics in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Research.” In *Traduction et Interculturalisme. VIIe Seminaire de Traduction Scientifique et Technique en Langue Portugaise*, Lisbonne, 15 novembre 2004, 93 – 98. Web.

In *Oxford Advanced Learner's Dictionary* published in 2005 “comics” are defined as “the section of a newspaper that contains COMIC STRIPS”; however, throughout the years comics developed from comic strips into a very variable art form. According to Zanettin’s opinion “Depending on the theoretical framework adopted and on the context in which the term is used, comics have been variously termed a ‘genre’, ‘medium’, ‘language’, ‘semiotic system’ etc.”⁴

William Eisner considers comics a form of “a sequential art” which he sees as a “means of creative expression, a distinct discipline, an art and literary form that deal with the arrangement of pictures or images and words to narrate a story or dramatic idea”⁵. In his work *Comics and Sequential Art* he discusses, together with periodical comics or graphic novels, instructional manuals and storyboards. His definition of comics encompasses works which are not considered as comics, for example, animations.

Scott McCloud in his work *Understanding Comics* starts his attempt at defining comics with Eisner’s definition and tries to narrow it down. He defines comics as “juxtaposed pictorial and other images in deliberate sequence intended to convey information and/or to produce an aesthetic response in the viewer”.⁶ Both Eisner’s and McCloud’s definitions have in common one major flaw – they exclude works which are generally considered to be works of comics – single panelled cartoons.

“When comics are translated a change of genre, readership, publication format (or a combination of the three) may be involved which will then govern primary translation choices”.⁷

The textual elements of comics are then modified by the letterer – the translated text is put into balloons and the translated titles and the onomatopoeic expressions located outside the balloons are graphically changed. The letterer has to deal with several aspects that influence the reading of the comics: **special signs** (the placement of asterisks, breath signs, note signs etc) **the choice of font** (which should be as close to the original one as possible), **the visual disproportion of various language sign systems** (signs which overlap into the space between lines), **the disproportion of the text length of various languages, graphical renderings of the textual content**. Not only the letterer, but the translator also, should pay attention to these aspects when translating, because his translation choices, as far as these aspects

⁴ Zanettin, Federico. “Comics in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Research.” In *Traduction et Interculturalisme. VIIe Seminaire de Traduction Scientifique et Technique en Langue Portugaise*, Lisbonne, 15 novembre 2004, 93 – 98. Web.

⁵ Eisner, Will. *Comics and Sequential Art*. Tamarac: Poorhouse Press, 2000. Print.

⁶ McCloud, Scott. *Understanding Comics*. New York: Harper Paperback, 1994. Print.

⁷ Zanettin, Federico. “Comics in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Research.” In *Traduction et Interculturalisme. VIIe Seminaire de Traduction Scientifique et Technique en Langue Portugaise*, Lisbonne, 15 novembre 2004.

are concerned, can make the letterer's job easier or more difficult and subsequently they may improve or worsen the overall impression of comics.

As soon as the matter of what is unnecessary for the translator to translate is settled, and the question of the degree of adaptation resolved, the translator proceeds with the translation. Peter Newmark in his *Paragraphs on Translation* lists "a golden rule for translating comics strips"⁸ coined by Anthea and Derek Hockridge:

Keep the feel of the original.

Don't try to translate puns literally. Make a different joke to fit the spirit of the French one.

Make sure the English fits the drawings [and diagrams in technical texts], particularly facial expressions

Have roughly the same number of jokes – knockout and literary – even if they aren't quite in the same places as in the original strip.

Comics are of various genres and use various narrative techniques. Texts in comics usually appear in balloons, in caption boxes, as titles and as linguistic pare texts.⁹ All these forms may seem as limiting and separating text into smaller independent units.

Here we can see some examples:

Once a sparrow was flying and suddenly it crashed a motorcyclist and it lost its senses. Then a boy brought it home and cleaned it, and then he put it in the case. When the sparrow opened its eyes it lay in the case. And it said: "It is pity, the motorcyclist is dead".

Let's pay attention to Uzbek translation of this anecdote:

Бир куни чумчуқ учиб кетаётган экан бир матсеклчига урилиб кетибди ва ҳушидан кетибди. Бир бола уни уйига олиб бориб яшиглаб тозалаб қафасга солиб қўйиб олди дон, сув қўйибди. Чумчуқ кўзини очиб қараса қафасда ётибди ва ўзига дермиш: "Эҳ, аттанг, матсеклчи ўлибдида".

This comic text is called an anecdote. It is written in easy language. If we translate it we can use the translation method-word by word translation. The personification type of stylistic device is used in this anecdote. That's why, it is very funny.

Here is another example. This anecdote is from collections of Uzbek national humor by the character Nasriddin Afandi:

⁸ Peter Newmark. Approach to translation. New York: 1980. p.78-80

⁹ Celotti, Nadine. "The Translator of Comics as a Semiotic Investigator." In Comics in Translation. Manchester: St. Jerome Publishing, 2008.

Бир куни Афанди эшагига тескари миниб кетаётган экан бир киши сўрабди:

-Эй Афанди, сиз қизиқ экансиз, нимага эшагингизга тескари миниб олдингиз? –деса, Афанди жавоб берибди:

-Сиз сўраманг мен айтмай, мен бу кишини хафа қилиб қўйдим, шунинг учун уларни юзларига қарай олмаяпман.

Let's pay attention to English translation of this anecdote:

Once Afandi was riding back to front his own donkey and a man asked for him: Eh, Afandi, you are foolish though, why are you riding back to front your own donkey? Then Afandi answered:

I am ashamed of it very much. I made it distressed. That's why; I cannot look at its face.

If we analyze this text we can say it is an anecdote. It is translated with the method of word by word translation. The personification type of stylistic device is used in this anecdote. The donkey is an animal. But, Afandi tried to personify it to be funny. Afandi was always with his donkey according to the legends. He approached his donkey like he approached people. In reality, we don't consider animals to be people. We don't respect them as a person. We make different anecdotes with using animals as a character to be funny.

CONCLUSION

In conclusion, we can say that the article presented should increase the awareness of the specifics of comic translation and improve translators' understanding of comics. Prior to the publication of comics, every publisher has to decide whether to preserve the original format in which the comics was published.

Finally, the analyses of comic translations presented here show that the specifics of comic translation do not differ substantially for various types of comics. The variety of the specifics exemplified in the analyses actually shows that the translator can encounter any specific introduced here in any kind of comics. Yet, the translator can encounter some specificities more often in certain types of comics. For example, if all three analyzed comics are compared from the point of view of pictures being constraints for the translator, this comparison reveals that pictures are more often a limiting constraint for the translator of comic strips than for the translator of regular fantastic comic book stories.

REFERENCES

- CELOTTI, N. (2008). "The Translator of Comics as a Semiotic Investigator." In *Comics in Translation*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- MCCLOUD, S. (1994). *Understanding Comics*. New York: Harper Paperback. Print.
- PETER, N. (1980). Approaches to translation. New York: 1980, Pergamon Pres. p.78-80
- ZANETTIN, F. (2004). "Comics in Translation Studies. An Overview and Suggestions for Research." In *Traduction et Interculturalisme. VIIe Seminaire de Traduction Scientifique et Technique en Langue Portugaise*, Lisbonne, 15 novembre 2004, 93 – 98. Web.

REGAINING THE RELIGIOUS VALUES IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE: TRADITIONS, RELIGION, AND SOCIAL SIGNIFICANCE OF WOMEN

Bağımsızlık Döneminde Dini Değerleri Yeniden Kazanma: Gelenek, Din, ve Kadının Sosyal Önemi

Nilufar DJURAEVA*

Öz: Bu makale, özellikle kadınların toplumdaki rolüne ilişkin, dini değerler ve toplumucanlandırıcı ve aileyi güçlendirmenin, geleneksel tutumların önemini tartışıyor. İslam ve Şariat Hukukunun Özbekistan üzerinde büyük bir etkisi olagelmıştır ve düzenin varlığı için ülkenin kurallarının temeli ve nedeni vardır. Bu makale kadının toplumdaki imajinin zamanla nasıl değiştiği incelenecektir "

Anahtar kelimeler: din, değerler, gelenekler, toplum, İslam.

Abstract: This article discusses the importance of religious values and traditional attitudes in invigorating society and strengthening the family, especially with regard to the role of women. The religion of Islam and Sharia Law have had a huge impact on Uzbekistan and are the foundation of the country's rules and reason for the presence of order. This essay analyses the value from ancient times.

Keywords: religion, values, tradition, society, Islam

* Uzbek State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

INTRODUCTION

Regaining religious values plays an important and positive role keep society spiritually healthy and strengthening the family. It has also, an impact on attitudes towards parenting, which until now, have mostly been secular. This means that the various traditions that linger from previous years, should be preserved, and attention given to them, thus helping to change the politics of the new system.

Even though, required rules in the attitude for women are considered to be existed in our nationality who were informed well about the Muslim tradition. Our President, Islam Karimov has stated that “within mankind, we should always instigate towards the goodness of our truth and dignity, humanity and merciful religion” as the single most important aspect of our religion. It considers that the woman is a sacred creature: it is mentioned on the sacred hadiths that they have more rights to be well treated¹. Generally, existed rules and orders, public traditions which were created based on Islam religious and shariah in the life of Uzbek people, analyzing how their dignity is, the life basing on family being condition in the Orient from of old, being reversed the women in the family, is expressed by recognizing deeply her positive qualities. The woman is glorified in Koran, an important source of Islam, and on the sacred hadith of our prophet Muhammad written “Paradise is under the mothers’ feet”.

So, in shariah a good fortune of matured girl is to get married, to give birth, a maternity is inspired as her first duty. It is known, according to the orient traditions and customs that interactions between a woman and a man is ordered strongly. The position of the woman in society and family is noted by this order. The duties of the woman in the family are to give birth, to bring the children up and to keep the household and so on and she can keep the durability of family relations on doing the duties told above.

Islam has given a financial right to women on the juridical profession. She holds the property earned by herself. So, Islam prohibits working for woman, may be it inspires to be busy with the job which is right for her kind and personality. Herewith, it is mentioned especially that if there isn’t necessity the woman needn’t work. Well, it isn’t prohibited to work woman in Islam, but it means this matter should be solved according to the interest of society, family and woman. However, woman has been under the men’s defense and under the parents’ defence till getting her own family and then husband’s, under the sons’ defense when she is aged.

The doctrine of Islam provided woman’s interest on the heritage problem. Till Islam, woman had lost the heritage, after the death of her husband one of her husband’s

¹ Каримова М. Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалашда исломий қадриятларнинг ўрни. Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. –Тошкент, 2008. –Б.3. \$; Karimova.M “The role of Islamic values in defending the women socially in Uzbekistan” candidate of philosophy sciences the author’s abstract of presented dissertation for getting the scientific degree. Tashkent 2008. p.3

relations got her as a heritage. Islam has announced that woman was also heir giving up these kinds of judgments. It is known, giving more portions to the man than woman on allocating the heritage is noted in Islam. It means that the man gives two thirds of the heritage to his wife. So, Islam put the supply of woman's needs on the man's shoulder.

Islam has given women equal rights with men in the science and enlightenment sphere. It is said "Seeking knowledge is the duty of every Muslim" in hadiths². So, it is noted protecting the women's rights that women has a right not only to educate, to teach and to be busy with treatises, but also to study, to get lesson, homily and sermon on Islam doctrines. Besides, a Muslim woman has her own opinion in the fields of shariah, politics and society.

But, the Uzbek women have lived under the depression of religion without rights and have undergone the oppression based on the prejudice in community's view. Islam has been expressed wrongly by illiterate collaborators of religion in the society for a long time. And it was impossible to increase woman's political and juridical knowledge, to know her rights, to form the experience fighting for self freedom. Besides, The Orient features legalized by doctrinaire clergy such as, polygamy in social life, to marry the adult girls, propagating of the woman (getting married with husband's brothers after her husband's death) which don't inhere in Uzbek women generated the consequences to compromise and accept all politics, to view to the social processes and their circumstances inattentively.

At the beginning of XIX century, the new stream called "Reformation of Muslim" appeared in the Muslim countries. The present stream figured the result of changes on the economic, politics and social life in Muslim countries. The objective conditions in these countries caused to appear a new commentaries and approaches on Islam doctrines. Appearing of the reforms in Islam is up to the necessity of spreading the enlightenment. It was possible to carry the aim of enlightenment out on the cycle and base it on Islam, but it is a system of values which specializes the private and social life in the present time. Family and family relation are important field of specialization of the behavior of the followers of the religion in Islam. family relations, Muslim legislation are noted accurately in shariah. The main manual of the jurisprudence of Shariah was created based on the doctrine of Numon Abu Hanifa who is the founder one of the four sects on Islam, "Hidoya"

The current Uzbek family has kept not only the social and mental mechanism of renewing the relations of patriarchy, in present time they keep loyalty towards the traditions of upbringing their children. It is known that, the traditions are unwritten laws, and some of their features aren't apt to the legislation of government. For

² Мухаммад Камол. Мусулмон аёлларга маслаҳатлар.-Тошкент: Моварауннахр, 2000.Б.24.; Muhammad Kamol. "Advices for Muslim women" Tashkent, Movaraunnahr 2000. p.24

example, according to the tradition, woman has to get the permission from her mother in-law and father in-law to study; it doesn't depend on bridegroom to give birth when and how many children to have, it is solved by a mother in-law or a husband, a girl's marriage with the boy she loves without particular customs and rituals may generate certain complexity.

The degree of master in Muslim clergy affects to this upbringing, especially women. The system of customs and homely traditions are full of religious elements. There are several ceremonies connected with burying the body, the youth peculiars of children, birth and wedding. Generally, at some traditions and ceremonies we can see the development of gender discrimination³. Nowadays, some people understand the discrimination on the woman and girls like an abasement of woman in Koran. This depends on the problem of polygamy and hejab. Some people understand to be a true Muslim by getting married one or more and veiling of girls and women. Some women veil and admire being at home. Herewith, they consider not being ashamed of being the second "shariah wife" that is to say being the second wife is better than seclusion. But, nowadays some faithfuls are fighting for the equality of genders considering that the polygamy is anti-decency, the traditions like discriminating the values of women and non-humanity unjust.

During Soviets period, The Communist Party expressed "The polygamy and kalin (money given to girl's parents for getting married with girl) are fault of this religious" trumping "the rules noted on shariah encourage the illegality of the women in the family" to achieve its economic and political goals⁴. Although, woman and man their ability and vocation were considered equal while respecting and impelling to love the women in the Islam religious. The religious norms appointed the social and legal position of women respectively to the values which accepted them. But, appointing the mutual relation between women and men caused gradual separation of women from society through the shariah norms, the reason of description of Islam religion wrongly by illiterate commentators of the religion. woman's commitment to achieve the orders of her husband made women illegality. Although, the problem of women are paid especial attention in Islam religion and it is written that women have worthy position in the family, society and generally in life.

First of all, woman is referred as a mother. This view is expressed in several ayats of Koran (Isro, 23-24; Lokmon, 15; Akhkof, 15). It is written that woman has her own right in the family and together with imposing duties on the family woman's

³ Валиева Б.С., Черкашина И.А. Ўзбекистонда хотин-қизлар, қонун ва жамият муаммолари. Хотин-қизлар учун қўлланма. Тошкент: Тошкент шаҳар Хотин-қизлар ресурслари маркази. 1999.-Б.128.; Valieva.B.S, Cherkashina.I.A "The problems of the society, law and women in Uzbekistan" A manual for the women. Tashkent. Tashkent city the center of the women resource. 1999. p.128

⁴ Абдуллаева Я.А. Қорақалпоғистон хотин-қизлари: кеча ва бугун XIX асринг охири ва XX аср.-Т.: Б.61.; Abdullaeva.Y.A the women of Karakalpakistan: past and today at the end of XIX century and XX century. T: p.61

commitment on Islam doctrine (Bakara, 228). According to the hadith women are inseparable part of men”, woman is inseparable part of the society, she has her own position in the social life that she has right to get education and to be busy with vocation (Niso, 32).

These examples are a sign that women are accepted as a human in Islam religion. Therefore, the contemporary woman must try to keep their honors and the virtue of the womanhood together with using self rights rationality. Unfortunately, some women abandon their children to the orphans’ home and in the streets blemishing the motherhood and thinking of ephemeral senses. And others fall into jogtrot on the hand of unfair men who tell “We teach religious knowledge”. Some of them commit suicide trumping different reasons.

So, in present time we can see the violation of women’s rights and freedom under the guise of Islam and shariah requirements, discrimination of women in the family and society for the wrong and cursory explanation of the drifts and doctrines of Islam religion. The reason of falling too into the religious customs and traditions of the people who are followers of the religion in the society, making the marriage relations on only shariah is requested; firstly, it is being more transpired in affecting negatively to the women’s interests; and secondly in spreading widely of the process of alienation of taking active part social life; wearing the hijab and veiling of the Muslim women.

It is important that women have opportunity to achieve the basic right and freedom to provide to grow consstently and to complete the injustice relations showed on them against acquitting these kinds of faults of the present time under the guise of spiritual and ethical requirements of Islam.

It is necessary to do reforms widely between men not only women for giving up the old notions about women. The solution of women’s problems and democratization the society are the mutually close processes.

CONCLUSION

To sum up, Islamic doctrine does not forbid women from taking any opportunities to participate in society, and to take up positions within society. Contrary to forbidding them, it encourages them to achieve and to take opportunities” Taking the domestic features of the women’s life conditions into account, it shows the interest ways of the labor activity for them. It servesto guarantee the socialdefense of women. In the present time, becoming the women an active act subjects from the “social defense” subjects is one of the urgent goals of the state politics, therein it is appropriate to show as an example of our president Islam Karimov’s following words “Increasing the women’s

position and degrees in the society is one of our and our state's urgent and main goals"⁵.

It is appropriate to keep the peculiarities which are appropriate to our national mentality and their historical radicals of encouraging the women socially together with Islamic values. That's why; forming accordantly with progress through researching and analyzing the women's social defense ideas and engraining them to daily life is one of the main criteria of building the democratic and citizen bevy.

Broadly, the customs and traditions of some Oriental peoples, formed centuries ago, are closely related to Islam, and indeed, are based upon it. Islam has affected spiritually, all aspects of family, social and private life. Islam has helped instil the values of freedom, impartiality and humanity.

REFERENCES

- КАРИМОВ, И. (2008). Юксак маънавият-енгилмас куч.-Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.36.;Karimov.I “Great spirituality – undefeated power” Tashkent: Spirituality, 2008. p.36
- КАРИМОВА, М. (2008) Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий муҳофазалашда исломий қадриятларнинг ўрни. Фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация автореферати. –Тошкент, 2008. –Б.3. ; Karimova.M “The role of Islamic values in defending the women socially in Uzbekistan” candidate of philosophy sciences the author's abstract of presented dissertation for getting the scientific degree. Tashkent 2008. p.3
- МУҲАММАД КАМОЛ. Муслмон аёлларга маслаҳатлар.-Тошкент: Моварауннаҳр, 2000.Б.24.; Muhammad Kamol. “Advices for Muslim women” Tashkent, Movaraunnahr 2000. p.24
- ВАЛИЕВА, Б. С. (1999). Черкашина И.А. Ўзбекистонда хотин-қизлар, қонун ва жамият муаммолари. Хотин-қизлар учун қўлланма.Тошкент: Тошкент шаҳар Хотин-қизлар ресурслари маркази. 1999.-Б.128.; Valieva.B.S, Cherkashina.I.A “The problems of the society, law and women in Uzbekistan” A manual for the women. Tashkent. Tashkent city the center of the women resource. 1999. p.128
- АБДУЛЛАЕВА, Я.А. Қорақалпоғистон хотин-қизлари: кеча ва бугун XIX асрнинг охири ва XX аср.-Т.: Б.61.; Abdullaeva.Y.A the women of Karakalpakistan: past and today at the end of XIX century and XX century. Т: p.61

⁵ Қаранг: Каримов И. Ўзбекистон хотин-қизларига байрам табриги // Туркистон, 2010 йил 6 март.; Look: Karimov.Islam “Congratulation of fiesta for Uzbek women.” Turkestan. 2010. Mart 6.

POLITICAL IMPORTANCE OF EDUCATIONAL IDEAS OF SAID RIZO ALIZODA

Said Rıza Alizade'nin Eğitim Fikirlerinin Siyasi Önemi

Hurshida ASHUROVA*

Öz: 20. yüzyılın başında Türkistan ceditçilik temsilcilerinden biri olan Said Alizoda, sosyo-politik ve ahlaki-etik fikirlerini kaleme alan bir makale yazmıştır. Ülkenin bağımsızlık döneminde gençlerin yetiştirilmesinde, bu manevi mirasın çok önemi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu makalede ceditçilik, aydınlanma, eğitim, sosyo-politik durum, manevi miras, toplumun bir politik yaşam, demokrasi, sosyo-ekonomik hayat, ceditçiler, ahlaki-etik görüşleri, eğitim sistemi ve öğretim yeni bir stil etkinliğinden de bahsedilmiştir.

Anahtar kelimeler: Alizoda, Semerkant, eğitim, tarih, aydınlanma

Abstract: Socio-political and moral-ethical ideas of S. Alizoda who was one of the representatives of Djadidism of Turkistan at the beginning of the 20th century were written in this article. There was expressed an important significance of this spiritual heritage in bringing up the youth in the independent period. Besides, the activity of Djadidism, enlightenment, education, socio-political condition, spiritual heritage, a political life of society, democracy, socio-economical life, djadids, moral-ethical views, educational system and a new style of teaching are also given in the article.

Keywords: Alizoda, Samarkand, education, history, enlightenment

* Samarkand State Institute of Foreign Languages Samarkand, Uzbekistan

INTRODUCTION

Said Rizo Alizoda was one of the prestigious intelligent men among the scholars of Samarkand in the first quarter of the 20th century. Due to some historical information he was born on the 15th of February in 1887. His father Mirmaxsum Alizoda who lived in Samarkand was a handicraftsman.

Alizoda was a wise and literate person when he was a child, that's why his father Mirmaxsum wanted him to study at one of the most famous schools at that time which was situated in "Chorraha" district. Pupils were taught in a new style of education system in that school. Mirmaxsum chose an intelligent teacher and sheikh Abulkosim Al-Ganjaviy as his son's teacher. He began to teach pupils with his teacher together from 1904. Sayid Rizo Alizoda was an encyclopedist, a translator and a good historian. According to some information he published his works (about 500 works) in Central Asia, Iran, Pakistan, Afghanistan, Turkey, Azerbaijan, Tatarstan and Qrim. He wrote about his native land with great pride and honor in his article "Turkistan is our mother land" which was published in the journal "Sho'laiinqilob". He appeared with his flaming speeches against the aggressors in the field at the aim of saving the unity of Turkistan, its independence and honor. Sayid Rizo Alizoda considers like other djadids (an Arabic word means "new", djadid-a person who finds out news) that people's dependence is connected with their illiteracy. Every blind people knows that the development of every nation and every category is depends on the progress of school policy and its reform. There are more 150 thousand people in Samarkand and around it. How many shop-keepers, officials and sellers are there in Muslims. If where doctors, teachers, engineers are exist, we need them as air and water"¹-he emphasized in his article "We need the schools and madrasas' reforms" in the journal "Oyna" which was published on the 15th of November in 1913. Years passed and the Muslims of foreign countries knew the degree of knowledge, benefits of schools and madrasas. They opened new djadid schools in every city and they are trying to develop them. But we, the Muslims of Turkistan, are not opening any new schools or madrasas, on the contrary we have been considered them heresy and sinful till now. I don't know, what happened to the Muslims of Turkistan? Oh, our comrades of Turkistan? Oh our dear compatriots! How much unawareness and ignorance go on?"² he wrote in one of his articles and he called his compatriots to become an educated person. He emphasizes that they needed intelligent scholars for developing the society at that period and they had to pay attention to the development of school's educational system. As Alizoda said, there were mullas (a prayer in Islamic religion) and judges in every area, but there were not any well-educated agronomists and doctors. It prevents Turkistan from joining the rank of developed countries. We must teach our people the development of

¹ Farxod Alizoda. Sayid Rizo Alizoda. Handbook 2011. Tashkent

² Farxod Alizoda. Sayid Rizo Alizoda. Handbook 2011. Tashkent

science and technics”-he writes. The initial basic program of the activity of djadidism (a new style of propagating educational system) which was appeared at that time was to distribute culture and knowledge. But socio-political condition led more to political fight. Alteration in the activity of djadidism was developed as a result of studying abroad and coming back home as skilled personnel. It helped to the development of science. The young generation got an opportunity for speaking and chattering in any languages independently. As such, some books from Western literature were translated into Uzbek and Tajik. Especially his translation works are important in present time. He skillfully translated a lot of famous writers’ works into Uzbek and Tajik. For example: “Captain’s daughter” (Kapitanqizi), “YevgeniyOnegin” and “Dubrovskiy” by A.S.Pushkin, some stories of Lev Tolstoy and Chexov, some fables of Krilov, “Hundred percent” by Epton, “A pretty girl” (Do`ndiqcha) by Mopassan and “A constrained doctor” by Miller and others. Said RizoAlizoda knew 14 languages completely and he translated some oyats from “Koran” with his teacher who taught French and sent the translation to France. It is known by his reminiscences. He used to publish his update articles which were enriched with his philosophical observations in the newspapers “Samarkand” and “Zarafshon” and the journal “Oyina”. He noted the people’s hard life in Turkistan and they were devoid of their land, water and even soil. Their fate was solved by the oppressor Tsar government. He noted about that in his every article. He worked at the newspapers “Sharq” (the East), “Hurriyat” (Freedom), “Mehnatkashlartovushi” (Hard workers’ voice) and in the journal “Sho’loinqilob” and announced his ideas of enlightenment about teaching the people in every press. He found new newspapers and journals in his period. As such, he paid much attention to educational policy and contributed as a representative of the djadids in Samarkand to create new handbooks, samples of artistic creative works and to search some historical books for the new style schools.

The initial basic purpose of djadids was to teach the people and later he embraced a political requirement among the youth. Young djadids began to demand their rights on diminishing taxes, improving peasants and handicraftsmen’s life and restricting functionaries’ disobedience. The people who were in a difficult position and the youth approved such political requirements. So that development among djadids was increased. As a result well-educated enlightenments began to fight with their ideas for the country’s freedom and the native land’s protection. Djadids who created socio-political requirements and the ideas on teaching the people about country’s protection and looking after it as a pupil of an eye began to propagate their ideas in newspapers and journals.

“If you breath in this land and grow up there, but don’t protect its privilege and let your country is being insulted, if any scoundrel foreigner savagely offend your land which was covered with your ancestor’s blood for protecting the honor of their native land and if they drink your blood and alter your country into their refuse heap and you don’t pay attention or run away or help them for humiliating it, you are not a real

devoted and honest child of your mother land”³-he propagated like this political view in his article named “Turkistan is our mother land” which was published in 1920. Djadids fought for social justice by the different ways in a difficult social condition. The ideas of djadids from Samarkand begin to spread among the people as a result of life’s alternation. S.Alizoda was famous as well-educated man and an enlightenment at the beginning of the 20th century not only in Samarkand, but in all Turkistan. S.Alizoda wrote the problems of reforming schools and madrasas in his works. He concluded that a false policy which was carried out by the Tsar government in school’s system was a reason of all misfortune, devastation and famine around us. It is known that the development of society, culture and economics belongs to school policy in a certain degree. A lot of countries have their own schools and high schools and there are taught medicine, engineering, teaching, interpretation and writer’s profession. People are able to earn some money by these professions. New style schools’ importance and positions are properly accepted in many Muslim countries. That’s why they are developed in cities and villages. But we, the Muslims of Turkistan don’t try to develop the new style schools, on the contrary we consider them unfit and nonsensical. Although we feel our ignorance, illiteracy and its results we won’t be an attentive. Dear brothers from Turkistan! Dear compatriots, how much time do we live in ignorance and illiteracy? Please think about the truth in Islam. There are 150 thousand population in Samarkand and there are a lot of merchants, users, shop-keepers and officials among them, where are the teachers, engineers and writers? We need them as air and water. Thousands of poor people, idlers, beggars, ruffians and rubbers disgrace our belief and our laws. It isn’t anything from this –S.Alizoda emphasized like these ideas more. Alizoda said that world’s countries develop the belief and enrich the ethical rules by the help of schools and madrasas. It attracts other’s interests more. But we retreat from our belief step by step as our illiteracy and ignorance and give a chance to others leave behind us. If which nation doesn’t look after its religion, doesn’t respect its law and its rules, doesn’t unite with each-other, this nation will have a lot of abhorrence and misfortune. Thus, we have a great deal of defects and we never finish them with a worthless conversation. We can solve these defects only with one word: we must reform our schools and madrasas”⁴.

S.Alizoda approved the idea of teaching the native language instead of the traditional Arabic language in new schools. That’s why he published his article named “Every nation is proud of its own language” in the journal “Oyina” in 1914. He paid attention to one of the most important issues about the native language. He considered that every nation who comprehends himself, he can understand that the issue is very important and he puts the issue at the first place”.

³ Said Rizo Alizoda Turkistan is our mother land// “Sho’laininglob”, look, Farxod Alizoda. Farxod Alizoda. Sayid Rizo Alizoda. Handbook 2011. Tashkent

⁴ Alizoda S.R. About an importance of reforming schools and madrasas.//Oyina. 1913. 3-print.

After the October revolution S.Alizoda said that setting a “single” language for all nation and people is opposite to the humanitarian education about society and the language. A.Khoshimzoda wrote an article named “About a purity of international language”. He said that it was needed to set up a single language. But S.Alizoda became against for his idea. He considered that like ideas lead the pupils to misunderstandings.

CONCLUSION

S.Alizoda explains that studying other languages and knowing them are very useful and important, but refusing the native language for the development of the society is the conviction of death sentence. The language is an important form of a national development and a means of connection among the people in community. As he emphasized, every nation has the rights for speaking, writing, reading, teaching and having got schools, libraries, newspapers, journals, booklets, books and organizing meetings and doing the lectures in the native language, S.Alizoda’s stories, poems, riddles and other satirical works are against for officials, bribe-takers, beggars and liars of an old frame. His first satirical articles were appeared about in 1920. For example, these articles named “Mulla and his wife”, “to the bribe-taker”, “A rich uncle” and “To the memory of paranji” (a national clothes for women in Islamic religion).

As a conclusion, Alizoda paid attention to update issues of that period in his every article. He tried to solve the problems. His main idea was to liberate the people and the youth from depth, ignorance and poverty by educating and teaching them and to achieve joining the world community by setting a peaceful life.

REFERENCES

- ALIZODA, S.R., (2011) Said Rizo Alizoda Turkistan is our mother land// “Sho’lai inqilob”, look, Farxod Alizoda. Farxod Alizoda. Sayid Rizo Alizoda. Handbook 2011. Tashkent
- ALIZODA, S.R., (1913) About an importance of reforming schools and madrasas. //Oyina. 1913. 3-print.
- FARXOD Alizoda,. (2011) Sayid Rizo Alizoda. Handbook 2011. Tashkent

KHODJA ZAINUTDIN KHANAKA

Hoca Zeynettin Makberesi

Husein DJURAYEV*

Öz: 16. yüzyılın başlarına kadar devam eden feodal dönemin yükselişte olduğu dönemde inşa edilen Hoca Zainutdin camii ve türbesi Buhara'ya ait dar ve çarpık yolları arasında tüm ihtişamıyla yükseliyor. Bu tipik bir konut bloğu cami ancak binada konut binaları kompozisyon ve düzeni açısından, bir mozolenin özellikleri tanıtılmaktadır. Müslüman hukukuna göre bir camide hiçbir gömü olamaz, ancak cami de, batı cephesi özel bir niş yer almaktadır ve Hoca Zainutdin mezarını içermektedir.

Anahtar kelimeler: Hoca Zainutdin, türbe, cami.

Abstract: Above the narrow and crooked lanes which were typical of Bukhara during the feudal period rises, the majestic mosque-khanaka (mausoleum) of Khodja Zainutdin which dates back to the beginning of the sixteenth century.

In terms of composition and layout it is a typical residential-block mosque but the existence of residential premises in the building, introduces the features of a mausoleum. The mosque also incorporates the grave of Khodja Zainutdin which is located in a special niche of the western façade, although according to Muslim law there can be no burials in a mosque.

Keywords: Khodja Zainutdin, mausoleum, mosque-khanaka, avian, faces

* Scientific researcher at the Art Institute of Science Academy of Uzbekistan

INTRODUCTION

The Khodja Zainutdin mosque-khanaka presents a peculiar combination of social and city architecture which dominates not only the neighbouring streets but also the entire block. The ensemble comprises the monumental building of the mosque with a corner avian and a big water reservoir. This forms the social and cult centre of the block west of the Kalyan grand mosque. The western façade faces a lane while the eastern façade is turned towards a narrow and crooked by-street.

The basic structure comprises the domed hall of the mosque and five small cells located in the western section of the building. In a deep and open loggia of the western façade is located the crypt with the grave of Khodja Zainutdin. In the past the place was marked by a canopy resting on a vertical pole whose tip was decorated with the tail of a yak and the replica of a hand.

The tall aivan located in the northern and eastern sides of mosque faces the internal courtyard, where greenery surrounds the reservoir from which the population of the entire district used to draw drinking water. The reservoir is the oldest structure of its kind that has survived, and it is made in the form of a rectangle with rounded corners. The south-eastern corner contains a carved marble drain in the form of a dragon's head with an open mouth. The slopes of the reservoir are faced with stone blocks which reach down to the bottom in the form of massive stone steps.

The main building of the mosque which stands on a base is also faced with yellow sandstone blocks and is crowned by a fluted dome, resting on a drum with skylights. The external southern and western façades are made of brickwork with no decorations. Only the southern main façade with its entrance portal has preserved fragments of colored mosaic. The walls of the mosque which are under the wooden avian are plastered and are divided into rectangular panels with deep lancet niches which contain either doors or windows covered by carved, plastered trellises. Eight wooden columns each 7 meters high support the girder ceiling and the flat roof of the avian.

The ceilings and roof of the avian date back to the sixteenth century give an idea of the design of the flat roof which rests of wooden beams, a feature typical of folk architecture. The mosque combined classical forms of monumental architecture with national features of wooden architecture.

The columns in the northern façade are almost without carving and they must have substituted older columns which had decayed with time. The two central columns in the eastern façade are older and covered with a shallow carving ornament of a geometric nature and crowned by capitals of exquisite carpentry work. The other columns have only figured trimmers in the form of a trefoil. All the columns rest on massive fluted bases of grey marble.

There is an exquisite wooden ceiling of the avian which is divided into seven plafonds covered by ornamented woodwork. The central plafond in the eastern façade carries a stellated coffer filled with hanging stalactites. From the twelve-pointed star of the coffer there runs a relief ornament of wooden laths in the form of geometrical arabesques filled with elegant ornaments of small panels. The plafond is decorated with a carved cornice of wooden stellate stalactites and on both sides of it are simple plafonds which constitute carved beams divided by square planks decorated with a stellate ornament of small laths. The central section of the ceiling in the northern façade carries a deep coffer decorated with stalactites, shaped as a ten-pointed star. The surface of the plafond is covered with large geometric ornaments and filled with arabesques. The coffer is crowned with four rows of stalactites. The two side plafonds in the northern façade are identical to the eastern facade.

The corner plafond of the avian with its two hexagonal coffers filled with stalactites is extremely attractive. The surface of the plafond is covered with a clear-cut geometric design comprising hexahedrons and six-pointed stars filled with fine girikh ornaments.

The entire surface of the ceiling was painted. Today there remain only traces of ultramarine and faded fragments of blue and white ornaments.

The interior of the winter hall is of great artistic value. It is crowned by a dome mounted on an octagonal row of arched pendentives. The smooth transition from the octahedron of the dome which is cut by meridional ribs is achieved by combining arched pendentives with decorative pendentives.

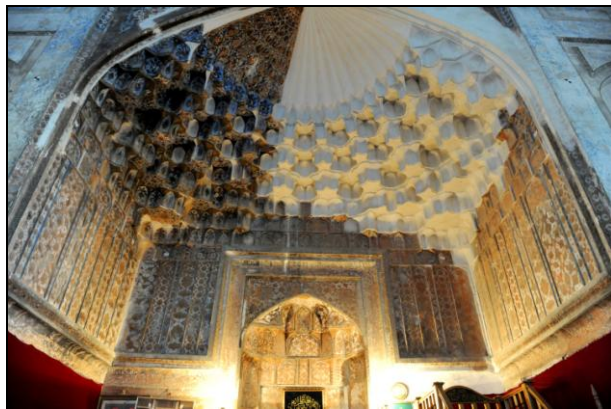
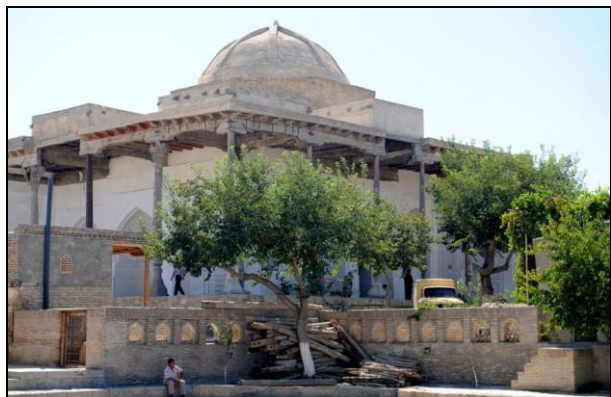
The carved plaster trellises shed soft light on the rich and colourful decor of the interior which covers the entire hall of the mosque from floor to the dome. Along the bottom of the walls runs a panel of carved majolica mosaic tiles forming a complicated pattern in bright colors. These ceramics coated with polychromic glaze are marked for the transparency and richness of color. These ceramics appeared in Central Asia in the eleventh-thirteenth centuries and reached a peak in their development during the period from the fourteenth to the fifteenth centuries.

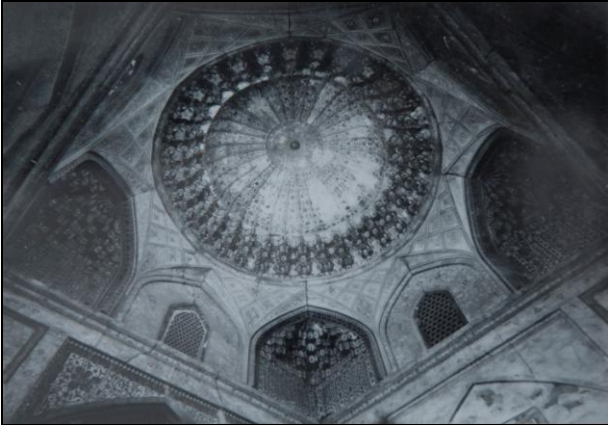
The mosaic panels are divided into rectangular panels which are filled by geometric and vegetable ornaments. The geometric elements of the panel form complex girikhs, a colorful mosaic of triangles, pentahedrons and stars. The panel with floral compositions is decorated with figured arches against a blue or green background which carries plaited and gold or ochre colored stalks and leaves. The plane of the arches is covered with a complex ornament of brownish-yellow stalks which intertwine with blue shoots and polychromic flowers. All the panels are framed by a wide border, comprising a blue stalk with yellow shoots against a blue background. Above the panels, the surface of the walls is divided into mirrors which are covered by a floral and vegetable ornament performed in the kundal style (multicolored painting with

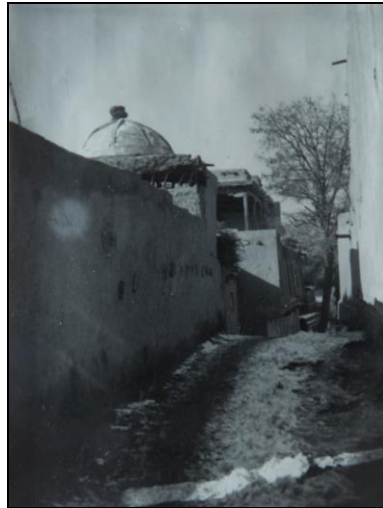
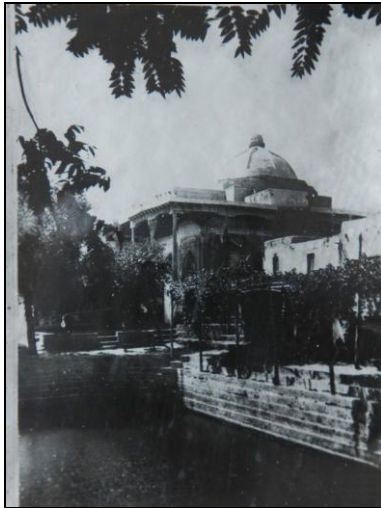
gilding on a relief basis of red clay).The gilding usually covered the relief, whereas the background was made blue or rarely light blue. This technique of rich polychromic painting known from the Samarkand monuments of the Timuride period has been further developed in Bukhara. The kundal style has been brilliantly manifested in the sixteenth century mosques of Balyand and Khodja Zainutdin. This expensive and labour absorbing type of painting calls for highly skilled craftsmen and is found mainly in outstanding monuments of cult architecture to which the Khodja Zainutdin undoubtedly belongs. The dominant style of painting there, is a gilded relief against a blue background and a blue tracery ornament against a gilded background. In places where the gilding had crumbled there can be seen the relief of red clay to which the gilding was applied. The fluted dome fringed at the bottom by five rows of stellate plaster stalactites is also painted in polychromic kundal dominated by a bright sky-blue hue. A filigree ornament of winding plants covers the entire surface. The mihrab niche in the western wall is decorated with rows of plaster stalactites covered by kundal painting. The application of blue hues of kundal in combination with ochre colored clay imparts exceptional elegance and lightness to the interior. The kundal paintings at the Khodja Zainutdin mosque speak of refined taste and great talent of unknown Central Asian artists.

This monument of mediaeval architecture is one of the brilliant masterpieces of folk craftsmen that has survived to this day.

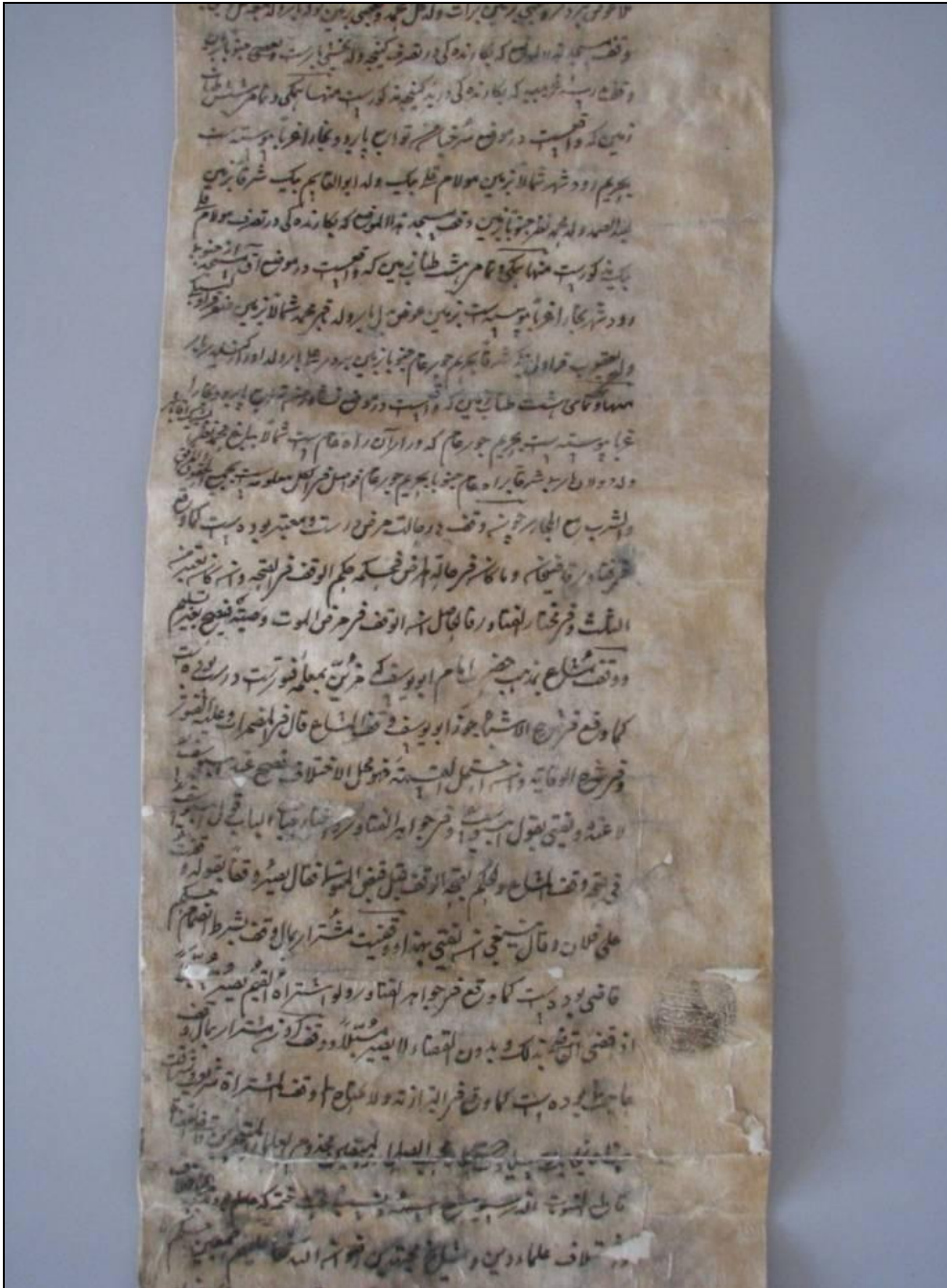

Zwei auf die Stiftung für die Schule in der Xo'jaZaynuddin-Moschee bezogene Dokumente von 1816 und 1911

Zentrales Staatliches Archiv der Republik Us

REFERENCES

- CHAMBERLAIN, P., DREWELLO, R., KORN, L., BAUER, W., GOUGH, T., AL-FOUZAN, A., COLLINS, M., VAN DORN, N., GRAIG, O., and HERON, C., (2011). "Construction of the Khoja Zaynuddin Mosque: Use of animal glue modified with urine", *Archaeometry* 53, 4 (pp. 830-840).
- RICHARD N Frye, 'Bukhara i. In pre-Islamic times', *Encyclopædia Iranica*, 512.
- SENGUPTA, Anita (2003). *The Formation of the Uzbek Nation-State: A Study in Transition*. Lexington Books. pp. 256–257.
- ГОРОДА Узбекистана, Таш.. (1965). Ашуров Я. С., Гелах Т. Ф., Камалов У. Х., Бухара, Таш., 1963; Сухарева О. А., Бухара XIX—начала XX вв., М., 1966; Пугаченкова Г. А., Самарканд, Бухара, 2 изд., [М, 1968]; Бухара. Краткий справочник, 4 изд., Таш., 1968. (Russian)
- "Бухоро Вukhara Бухара" На узбекском, английском и русском языках. Издательство "Узбекистан", Ташкент 2000
- "В.Г. Сааков Архитектурные шедевры Бухары. Бухарское областное общество "Китабхон" Уз ССР, Ровно 1991 г.
- А.Сухарева КВАРТАЛЬНАЯ ОБЩИНА ПОЗДНЕФЕОДАЛЬНОГО ГОРОДА БУХАРЫ (в связи с историей кварталов) Академия наук СССР Институт этнографии им.Н.Н.Миклухо-Маклая Издательство Наука; Главная редакция восточной литературы Москва 1976 (Russian)
- "Viloyat haqida - Shahar va tumanlar (About the province - Cities and districts)" (in Uzbek). Buxoro province administration. Retrieved March 4, 2014.

ROLE OF LANGUAGE'S AND CULTURE'S INTERFERENCE AND INTERACTION AT LEARNING OF FOREIGN LANGUAGE

Yabancı Dil Öğreniminde Dil ve Kültürün Etkileşim Rolü

Umida SAIDMURATOVA*

Öz: Bu makale, yabancı dil öğrenimi süresinde dil ve kültürün etkileşimini inceler. Bir dilin evriminde kültürünün etkisine tanıklık eden örnekler vardır. Buna ek olarak, dilbilim yeni bir yönde gerçekleşen şartlardan, dil- kültür şartlarından bahsetmiştir. Mu makalede incelenen üç dilde, Özbekçe, Almanca ve Rusçada, dillerin leksik-semantik sınıflandırılması yapılmıştır ve sonuçların temel analizi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: kavramı, kutlama, özgünlük, girişim, dil ve kültür, evrimi, kültürlerarası iletişim.

Abstract: This article is devoted to a linguistic problem –the interaction and interference of language and culture, which is necessary to consider when learning foreign languages such as Uzbek, Russian and German. There are examples, which testify to influence of culture on a language's evolution. In addition, actual terms of the new direction of linguistics – a linguoculture – are mentioned. On the example of a celebration concept in three studied languages the main results of the analysis of their lexico-semantic range are disclosed.

Keywords: concept, celebration, specificity, interference, language and culture, evolution, cross-cultural communication.

*Uzbek State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

INTRODUCTION

In spite of the numerous scientific conferences and the seminars devoted to a linguoculture that have been held, the problem of interrelation and interaction of culture and language remains still relevant in modern linguistics. As the American linguist and the ethnologist Eduard Sepirsaid, "language has the environment. The people, who speak it, belong to any race (or to several races), that is to such group of humanity which physical properties differs from other groups. Language doesn't exist out of socially of the inherited set of practical skills and the ideas characterizing our way of life" [4, p. 185]. At the same time, the cultural development of the people promotes development of its language.

The concept of culture came from Latin *cultura*, was originally connected with work life of the person (earth processing, soil cultivation, agricultural work (agriculture)). Further, it was interpreted as set of skills and abilities, and the area of original existence of the person. It is obvious that modern value of a given lexical unit (culture, good breeding, education of the person) is connected with result of human activity. Confucius, Farabi, Navoi, Cicero, Democritus, Helvetius, Immanuel Kant, Friedrich Schiller, Hegel and many other thinkers of the world, philosophized about the usage of this term, and considered that its major sphere is the sphere of spiritual activity of the person. As you can see, together with a people's development, including its cultures, has changed the outlook of society on the world and their interests, this was the reason for the evolution of the value and usage of the term "culture". Depth, variability and the immeasurability of human life are reflected in it. The word culture covers also creative activity (all process of production of values and their materialization), and characteristics of the person (as subject of activity), and actually, the maintenance of the cultural and material values created in the process of activity [see: 8, p. 19].

Language creates human communication, and helps u to think about reality and to perceive it and oneself in it. With the peculiar features given public phenomenon is considered necessary condition for development and existence of human society and cannot exist out of culture of its carriers. However, there is one more component without which it is impossible to present communication - thinking. It is a link between culture and language. After all, under the influence of surrounding culture, people form the thoughts and express them in language.

In the modern linguistics there appeared such terms as cross-cultural communication and cross-cultural competence without which it was impossible to learn about foreign language and cultures The lexical unit "concept" began to be used very frequently, and has turned into the main term of cross-cultural communication. It isn't to be confused it with the term "notion" which expresses generally essential features of an object. The 'concept 'helps to reveal ethno cultural specifics of the nation, includes mental features of the people. "The concept has a "layered" structure,

and different layers are results, "deposits" of cultural life of different eras. It consists of historically different layers, it differs by time of formation, and by origin, and on semantics, and has the special structure including:

- 1) Main (actual) sign;
- 2) Additional (passive, historical) sign;
- 3) Internal (usually not realized) form" [6, p. 46-47].

Concepts are the system mental forms, which when set, create a language picture of the world – a concept sphere.

So the analysis of the concept of "celebration" in three linguocultures (German, Uzbek, Russian), being the subject of our research, confirms again that language evolves together with culture of its people. Some linguoculturalunits narrow, and some, on the contrary, expand its own semantic field. After all, initially each of mental forms (*Feierlichkeiten* in German, *тантана* (tantana) in Uzbek and *торжество*(torjestvo) in the Russian concept spheres) differently than todaywas treated:

- *Feierlichkeiten* with the religious etymology meant only some holidays, which were considered at that time actual and sacred. Today it is the events held in honor of the major events in life of the German society. This mental concept covers even ceremonies of burial and mourning, as the actions demanding not smaller responsibility and preparation.

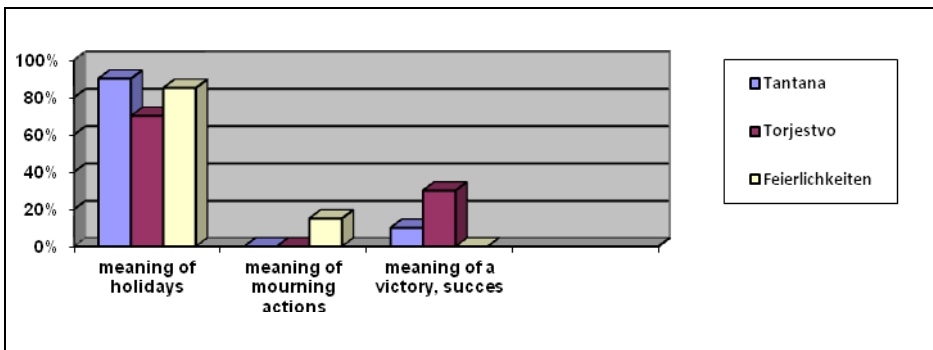
- *Тантана* (tantana), originated from the Arabic language, meant noise and din. It became a basis for formation of modern interpretation – actions for special cases where usually gather a large number of people. The specificity of this concept is that for the Uzbek people it is the celebration of cheerful events of life of the people, where a large number of gusts were invited. It is based on ethnocultural specifics of the hospitable nation.

- *Торжество* (torjestvo) meant “that was made publicly”, at a big gathering of people. It occurs from Slavic "торг" (torg), meaning "market" (a place where the people gathered). Therefore, today all of these meanings merge in a modern linguocultura: celebrations held publicly, with the participation of a large number of people and in a special case, for the fun and pleasure of its participants.

The German version of a concept kept at its core the original concept – holidays. In Uzbek and Russian, the linguocultures it left its core and turned into a condition of the implementation of its meaning: the existence of noise, which is created by participants of celebrations, is specific to the Uzbek culture; representatives of Russian people require the existence of the public, small or big. The essence of each of these, it seems, similar three concepts from different languages, leads to one general identical meaning, i.e. in each of cases it designates the action connected with accumulation of a large number of

people - carriers of the culture - with the similar purposes: to congratulate and celebrate (P/S: in the German culture also to express condolences). Despite that, in this mass of people, gathered in one action, have a thinking-circle and perception of the world that is specific to everyone, her representatives nevertheless are considered as natives of the same ethnic origin. Moreover, it means that they bear in themselves, the cultural spirit and the general thinking of the people, which passes from father to son. Strangely enough, this general thinking of the nation also revives the concept of mentality and, being transferred from time immemorial, creates or changes culture. Not for nothing, when speaking about cultural values of society, we usually refer to these or those national holidays as they can tell about the people and about its culture a lot of things in only one slightly small action.

Investigating possible lexical meanings of this concept, it was revealed that in the Russian and Uzbek its options are put as emotional experiences of the people, namely the raised spirit which has resulted from success, any achievement or a victory that isn't observed in German linguoculture and instead it is transferred by other mental form (Jubel), that is in German of *Feierlichkeiten* can't express feeling of triumph. The ratio of definitions of the lexical units we studied expressing concept of a celebration in three linguocultures, looks as follows:

The semantic structure of concepts is various and specific. For example, more than 80 lexical units we studied entering a semantic field of a concept *тантана*, were conditionally subdivided into actions of religious character (6 LU¹), official actions (5 LU), public actions (10 LU), a sit-round gathering in a narrow circle (8 LU), weddings and actions related (15 LU), man's sit-round gathering (8 LU), binges (3 LU). 16 LU express an emotional condition of the person and 9 LU transfer meaning of success².

¹ LU – lexical units

² ± LU

CONCLUSION

Based on this, it should be noted that, despite the fact that all three concepts have wide and, along with this, an almost similar range of meaning, it is necessary to admit the fact that in them, some kind of identity that is important for considering when mastering a foreign language is stated. Otherwise, these subtle nuances between different language systems can lead to cross-cultural misunderstandings that at worst threaten to become the reason for emergence of serious disagreements. After all, along with a direct sense, exists also figurative (not always realized) sense which represents this or that concept, and very seldom can find the exact interpretation in dictionaries. For example, the Uzbek proverb: Тўйгаборсангтўйиббор. Representatives of the Russian or German culture can explain sense of this proverbs meaning wrongly (literally: don't go on a wedding hungry, or go on a wedding full) and can understand it as avarice or poverty of the owner of the action. The proverb p however, actually says about thin nature of the Uzbek people who prefer to behave modestly on a visit and not to tire the host.

The examples given testify that for successful cross-cultural communication it is necessary to consider interaction and interference of language and culture. It develops cross-cultural competence, which is very important for the avoidance of misunderstandings. Evolution of culture develops also language therefore studying of language demands also acquaintance with updating in culture that the valid (actual) language picture of the world appeared before us. After all, that means today one can add to, or narrow tomorrow the range of values, or even absolutely to change it.

REFERENCES

- DUDEN, (1970). Das Bedeutungs woerterbuch, Mannheim/Wien/Zuerich.
- KORNILOV, O. A., (2007). Dominanty nacionalnoy mentalnosti v zerkale frazeologii // Vest. Mosk. Un-ta. Ser. 19. Lingvistika i mejkulturnaya kommunikaciya. 2007. №2, p.53-65
- OJEGOV, S.I.,SHVEDOVA N. Yu. (1999). Tolkoviy slovar russkogo yazika: 80000 slovi frazeologic heskikh vyrajeniy. – M.: Azbukovnik, 1999. p. 392
- SAPIR, E., (1921). Language. Oxford: University Press. 258 p.
- SHAFIKOV, S. G., (2007). Kategori koncepti v lingvistike // Voprosi yazikoznaniya. №2, p.3-17
- STEPANOV, Yu. S., (2001). Konstanti: Slovar russko kulturi / M. D. Stepanov. – Izd. 2-oe, isp. idop. – M.: Akademicheskijproyekt, – 990 p.
- TULNOVA, M. A., (2009). K tipologii konceptov v kontekste globalizacii // Vest. Mosk. Un-ta. Ser. 19. Lingvistika i mejkulturnaya kommunikaciya. №3, p. 136-144
- UMAROV, E., ABDULLAYEV M., KHAKIMOV E. (2004). Kulturologiya (Uchebnoye posobiye dlya studentov vuzov s russkim yazikom obucheniya). Tashkent. «Yangi asr avlodi», 160 p.
- UZBEK TILININGIZOKHLILUGATI, (1981). 1-tom, Moskva “Rustili” nashriyoti, 631 p.
- WAHRIG DEUTSCHES WOERTERBUCH, (1978). Bertelsmann Lexikon-Verlag, 1978.

EXPRESSING NATIONALITY AND INTERNATIONAL FEATURES IN THE LANGUAGE OF MASS MEDIA

Milliyet Ve Uluslararası Özellikleri İfade Etmede Kitle Medya Dili

Gulandom BAKIYEVA & Dilfuza TESHABAYEVA *

Öz: Bu makale medyanın bir milletin milli ve uluslararası özelliklerinden bahsederken kullandığı dil hakkındadır. Milletin özelliklerini belirten kelime kombinasyonları, kullanılan dilde konuşma davranış ve zihniyeti ifade etme eğilimindedir.

Anahtar kelimeler: medya, uluslararası, ulusal, küreselleşme, dil, sözlü, sözsüz, zihniyet.

Abstract: This article is about the expression of nationality and international in the language used in mass media. Words and word combinations denoting the peculiarities of the nation tend in expressing the speech behavior and its mentality.

Keywords: mass media, international, national, globalization, language, verbal, non-verbal, mentality.

INTRODUCTION

It's impossible to imagine any domain of society where mass media isn't present when globalization is taking place. The dimensions of the possibilities provided by it help to transfer information not only in a verbal but also in a non verbal way. For this reason, it's also called a language of science, journalism and culture. Through mass media international features are shaped. That the mass media belongs to just one field may not influence on shaping International features. Mass media is categorized as a semiotic system, the existence of the statistic and dynamic reflection with the form of communication, also, the collage of the text according to their types in different countries. It's the unity of the information wherein all the publication of mass media conveys a symbol of a complete meaning. All the mass media organizations identify

* Uzbek State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

the authorship among news agencies, journalists and editors, for creating a gist of the text depends not only on the editing house but also on the information in it. The symbolic meaning of continually used word combinations is considered to be the common feature of mass media. By this way, a collection of information receiving symbols is gathered. The collection of symbols expressing various meanings comprises an ideal combination. Mass media is the main source of socio- cultural development. Discussing the issues of philology is closely linked with the notions like the mentality, the speech of the person, and communication. Mentality serves as the main element in the creation of a text. Communication is a type of such a personality integration, in which two-sided information exchange occurs in order to solve relevant cognitive-practical tasks by means of either a language or symbolic system.

Text is developed in the process of intercommunication, in which the exchange of knowledge takes place with the help of participants. A text is “a building” constructed on a cognitive basis, that is the author develops cognitive constructions into language constructions in the process of communication. Interpreting the text, the author unites the meaning of language materials with his knowledge. In other words he makes up a text consisting of “means of meanings”. Thus, a text is always built up in fragments but in reality it conveys a complete meaning from the perspective of information.

Like any kind of communication, mass media turns out to be a complex cognitive process. Polishing up the text to make it comprehensive has its own features, and it’s essential to pay attention to them. Shaping international features in national languages with the help of mass media is interrelated with various cultural traditions, the basis of culture and national mentality of different countries. Preparing (collecting, selecting, editing) and delivering mass information includes all these features.

The interest in the interrelation of language and culture and the issues related to mutual relations of different countries is becoming popular in the recent years. Culture is a very wide concept however. It accounts for elements like language and reflection, understanding, evaluation, attitude and relation and so on. If the rule is “Mentality is peculiar to ethnic and cultural perspectives”, then the concept “mentality” is supposed to become a subject for investigation with the purpose of identifying peculiarities of one particular folk’s mentality. For this very reason, studying national mentality as a symbol of mass media is quite reasonable. Culture and different customs, living conditions and national mentality play an important role in developing a text that becomes information. Thus, paying a lot of attention to the issue of mentality and doing a lot of research on this field is not accidental.

Various concepts are exploited with different meanings. According to the authors of “Modern Philosophical Dictionary”, the term “mentality” (derived from Latin “mentalis”- moral/intellectual) defines a unique way of accepting the world of big groups of people; also, it determines the attitude of people to the phenomena of the environment.

Mentality explains the basic features of personal and social approaches to different characteristics of life behavior. It can be pointed out that “mentality consists of the base of social and personal consciousness, which results in inviting to differentiate an individual mentality from a social one, which comprises groups, communities; and great social mentality uniting all the groups and communities reaching people’s level from those 2 above mentioned or vice versa.”

A.P.Sedikh defines the concept of mentality as a way of understanding and accepting the reality identified by the cognitive stereotype of the consciousness peculiar to some particular linguocultural society.

A.F.Valeeyeva defines national mentality as “a national way of comprehending and accepting the reality identified by the unity of national cognitive stereotypes.”

Researchers are paying more attention to the interrelation of particular living conditions with mentality, cultural dimensions and the paradigm of national thinking.

The recent experiment confirms that a national language is the basis factor of thinking, in other words, a mother tongue enables its owners to exploit a particular way to express the ideas by means of definite language habits or patterns.

It’s obvious that it’s possible to learn about a mentality by implementing a language. Mentality is considered to be a proved and confirmed reflection of national thinking. In our daily life we face such forms of language which introduce the features peculiar to other nationalities and acceptance of the world from the view of other nationalities. Mostly, provided we compare and contrast our mental customs with other countries, we can tell that other nations differ from us.

All people live in some particular geographic territory, and the climatic landscape and other features differ from other people’s, and this unity of factors shape a worldview different from others and encourage a mentality to appear and exist. Language also participates in the process, and on one hand it is influenced by some factors, on the other hand it it shapes the reaction of the language to the events happening around.

Discussing the functions of language and Uzbek mentality, one should point out that the current piece is based on principles of linguocultural investigation of communicative processes in mass media, and relation of language phrases used in them with national mentality

Every nation make use of language in their own way. A language is a means of informing, and naming things in communication. Due to its features it, reflects nationality.

Referring to mentality and cultural customs, words and phrases are exploited and understood, considering the purpose and state of communication. That it’s directed

for communication purposes is comprehended untraditionally. Besides, the country and the geographic territory should be taken into consideration when considering the audience. Every nation has in common its own methods of proving and convincing. Every culture owns, more or less, experience formed by people. The actions and acceptance of the nation is defined by their cultural skills.

It should be stated that the national way of communicating, that is peculiar features of thinking and accepting the ideas, is supposed to be taken into consideration. The use of language in mass media reflects the unity of behavior and actions in the society.

National mentality appears by means of language and the use of unique ways in the speech of its representatives.

Considering all of the above, it may be concluded that peculiar features of speech behavior are unique from national and cultural perspectives. The requirements for historically developed speech behavior in a particular society reflect the system of traditions of this society.

National traditions are the unity of material and spiritual wealth features which are crucial for the society. National traditions are closely linked with culture, spiritually, language, national consciousness, social status, ancestors, future, and style of living and history of the nation.

Our national traditions are characterized by the priority of politeness, respect, good communication skills, loyalty to ancestors, and respect to the native country, which is reflected in the language of mass media. For example: “Our elderly people praying for health”.

Respect to ancestors: Our land gave birth to the unique scientists. The great spirituality inherited by them is kept safe and sound. When the works of our ancestors are remembered by world organizations, a feeling of pride appears in our souls”

Respect to customs and traditions: Under the supervision of our elderly women, the girls and brides having soaked the wheat began to boil sumalak.

Our nation knows how to celebrate the holidays, by expressing respect to the inheritance of our ancestors.

The feeling of gratitude: Elderly men and women thank for the possibility to meet Navruz in peace and safety.

The value of piece: They say a stork flies to a peaceful land. It’s inclined to come to a sunny place where there is a clear sky and fresh nature.

National features can be observed in the field of ethical expressions. One can notice that TV shows are ended with the expressions expressing the values of nation

“The world is beautiful. The nature is attractive. The native land is of high appreciation. The existence of loving, caring, loyal people makes our life more beautiful. Let’s live in appreciation to every moment of our life, for raising moods of people is a great happiness. Thus, we are going to end our morning show. Have a nice day.” (TV)

It is the responsibility of mass media to convey the notions of national values and nationality in a world where the values have been changing, and spirituality and culture are in danger of loss.

In the process of analyzing the speech tendencies of mass media from the perspective of mentality, one can note that the Uzbek speech stereotype takes control over the use of jargons and taboos in the speech. Taking this into consideration it is reasonable to talk about the norms of communicative behavior.

Concerning the norms of communicative behavior, Shernin differentiates three features: common-cultural, situational and individual norms. This view serves as a basis to study the Uzbek national language through a national mentality. For this reason common cultural norms play an essential role.

Identifying common- cultural norms, Sternin states that they reflect the acceptable rules of politeness and behavior, considering many perspectives specific to a linguocultural society. For instance, comparing the speech behavior of Uzbek and Russian speakers, one can observe that Russian speakers appear to be sociable, express their emotions easily, tend to be emotional and quarrelsome and abrupt, while Uzbek speakers tend to like hospitality, very polite communication and sincerity, and to hold a conversation.

For example: in the Uzbek language adding- “aka” (brother), “opa” (sister), -xon (for females), “-jon” (for males) is considered to be a norm of addressing and it is a sign of a national feature. For example: “I’d like to ask you a question Fahriddin aka (Brother Fahriddin). Can you tell me, what sides do the measures of protection cover? (R) “Mavludakhan”(polite addressing to a female). The knowledge you gained in the process of study... (TV)” “We are giving floor to Bahadirjon Ikromov to inform us about this issue. You are welcome Bahodirjon.” “Now Gulnorakhon Sobirova will talk about it.”

Religious words: Kurban Iyd, Ramazan Iyd, Imam, mufti, namaz

Objects: Beshik (national cradle), kurpacha (national mattress), tandir (national oven), dastarxan (table-cloth with foods meals on it), bekasam (national cloth), sum (national currency) singing particular songs “Gulgardoni”

Period of time: chilla (40 days from the birth of a child), navbakhor (early spring)

Words referring to sports: polvon (a strong man), ulak (horse competition),

Food: patir (kind of bread), narin (meal), osh, sumalak, khalim, (meat boiled till it gets soft like jele), samsa (meat pie)

Names of places: khirman (crop - storage), guzar a little market in a little area, makhalla(a little residential area)

Socio-political lexics: aksakal (head of the society), xashar (gathering of volunteers to do some social jobs), makhallya, guzar, makhalla community, aksakal of makhalla.

It tends to be natural that people of two different nationalities, yet living in the same country use the patterns of national language. Association of one national mentality with another can be observed in this situation. F.E. “Dildora opa, what fields does the association deal with?, “Don’t get tired Alijon aka”, “I’ll become like Bakhodir aka”, “Khashar (gathering people to do some social tasks) is a noble job, a two year old Javokhirjan has set a tree today”.

Words and word combinations denoting peculiarities of the nation tend to be crucial in expressing the speech behavior and its mentality. The forms of language named “Lexics having no equivalent” are Proper names and nouns.

All in all, the language behavior of ethnos serve as a peculiarity of national mentality. This reflects the experience of common-national, cultural and historical traditions of the folk. The editing skills of journalists are the basic elements of both national and common-human culture.

REFERENCES

- АБДУАЗИЗОВА, Н. Мустақил Ўзбекистон журналистика тарихи. –Тошкент.: АКАДЕМИЯ, 2007. –С.90-91.
- ДЕМЬЯНКОВ, В.З. Семиотика событийности в СМИ. Язык СМИ как Объект междисциплинарного исследования. Ч.2. – М., 2004. –С. 126.
- СМ: КРЕМЕР, И.Ю. Лингвистическая репрезентация Ментальности автора критического текста. Вестник Московского лингвистического университета. Серия. 560. – М., 2004. –С. 116.
- Ўша ерда. -116 Б.
- ГОЛОВАНОВСКАЯ, М.К. Французский менталитет с точки зрения носителя русского языка. – М.: Изд-во Моск. Гос.ун-та, 1997. – С.278.
- АЗАРЕНКО, С.А., АНДРИАНОВ, В.М., Анкин Д.В. и др. Современный философский словарь. Изд. 3-е испр. доп.–М., 2004. –С.477.
- ЛЕОНТЬЕВ, А.А. Психолингвистические единицы порождения речевого высказывания. – М.: Наука, 1969. -С. 57- 58.
- ГЕРШУНСКИЙ, Б.С. Ментальность и образование: учебное пособие для студ.– М.:Ин-т. Прак. Псих, 1996.-С. 142.
- СЕДЫХ, А.П. Языковая личность и этнос (национально –культурные особенности коммуникативного поведения русских и французов). –М.: Компания Спутник+, 2004.-269 с.
- ВАЛЕЕВА, А.Ф. Языковое поведение в полиэтническом обществе (социологическая диверсификативность). – Саратов: Из-во Саратовск. ун-та, 2003. -308 с.
- СЕДЫХ, А.П. Языковая личность и этнос (национально –культурные особенности коммуникативного поведения русских и французов). –М.: Компания Спутник+, 2004. - С. 87 - 88.
- СТЕРНИН, И. А. Понятие коммуникативного поведения проблемы его исследования. Русское и финское коммуникативное поведение. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. –С. 20.

IMPROVING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES AS ONE OF THE MAIN FACTORS OF THE MODERNIZATION OF EDUCATION

Eğitim Modernizasyonunun Ana Faktörlerinden Biri Olarak Yabancı Dil
Öğretmenlerinin Mesleki Yeterliliğinin Geliştirilmesi

Khurshid MAMATKULOV*, **Umida GIYASOVA****, **Akbar DJURAEV*****, **Iroda
ILKHOMOVA******, **Nodira BAYMANOVA*******

Öz: Bu makale öğretmen yetkinlik normatif modelinin içeriğini ve mesleki bilgi ve becerilerin bilimsel bazlı kompozisyon şeklinde ifade tarzını tartışırç

Anahtar kelimeler: mesleki yeterlilik, devinim eğitim, uzaktan öğrenme, modern bilgi ve iletişim teknolojileri, internet.

Abstract: This article discusses the content of the normative model of teacher's competency, displaying scientifically based composition of professional knowledge and skills.

Keywords: professional competence, training of precession, distance learning, modern information and communication technologies, Internet.

* PhD Student of Uzbek State World Languages University.

**Employee at the scientific and methodical heading center for preparing and qualifying the pedagogies and head personals in higher education system under the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan.

***Employee of the scientific and methodical heading center for preparing and qualifying the pedagogies and head personals in higher education system under the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan.

****Teacher of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

*****Teacher of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.

INTRODUCTION

As we know, the structure of any educational system can be interconnected with invariant elements. Thus, the canonical educational system includes traditional educational processes, for example, the seven elements: the purpose of learning, learning content, learners, learning methods, means and forms of education. This allows the research of, and development of this process as a holistic pedagogical phenomenon.

The aim of modern education are:

- Development of the abilities of the person and society;
- The inclusion of socio-valuable activity of the person;

The purpose of modern education is to create a system of knowledge and skills, which are formed in accordance with the model of the expertly determined appropriate educational standards.

So, the purpose of the discipline emerges as one of the elements of specialist training goals. The objective of the theme is the development of goals for discipline, etc. Purpose: this is the beginning of the educational process and can be interpreted as the assimilation of content at the required level. This inclusion is one of the purposes of all pedagogical work, invariant to the form of education.

The aims of education form the backbone of educational activities. The choice of objectives depends to the greatest extent, on the choice of content, methods and teaching aids.

The formulation of educational objectives answers the question: what to teach? What tasks (professional, life, and object, ethical, aesthetic) should the student be able to solve using the acquired knowledge, skills, beliefs and attitudes?

It is impossible to by-pass the description or formulation of goals, by just designing curricula, programs, develops manuals and other teaching tools. In fact, based on the current methodological principles of organizations' complex systems, such a path can lead to nothing but turmoil and confusion, endless discussions and formal theorizing, because the system lacks a backbone element - the target. The purpose of education can be expressed as preparation for a certain life, and has a relatively accurately delineated range of knowledge and skills, level of skill and the objects on which it appears.

Materials and Methods

Understanding the content of education gives an answer to the question - what to teach? In other words, it is - a system of scientific knowledge, practical skills, as well as philosophical and moral and aesthetic ideas that must be mastered in the learning process.

The content of education depends on the following factors:

- needs of society;
- Subjective factors: policy, methodological attitude of scholars;
- scientific and technical progress (especially regarding the development of micro - electronics, the practical way in which computer and tele communications equipment and systems were introduced everywhere);
- the needs of the modern education system itself, lead to the need for the education system to have availability, quality, advanced character, internationalism, mass, mobility, etc.;
- Business interests, investments, etc.

The correct definition of the content of education is part of the social experience, and copies the essential features of the structure. Therefore, it includes:

- Knowledge of the world - theoretical knowledge (nature, society, people, technology);
- Experience of creative and intellectual activity, demonstrating the ability to perform activities (actions, operations) on the basis of knowledge about algorithms;
- Experience of creative activity, involving the formation of skills to carry out an independent search for creative solutions for students subjectively new problems;
- Experience of emotional and valuable relationship to the world.

Thus, the content of education cannot be reduced only to a list of knowledge and skills for academic subjects. It should cover all the basic elements of social experience:

- a system of knowledge about nature, society, thinking, ways of activity;
- System of intellectual and practical skills;
- Experience of creative activity;
- a system of relations to the world, to each other.

The latter is part of the scope of the content specialist training specific profile, and this, in turn, - part of the social experience.

According to implementation of the Law of the Republic of Uzbekistan "about education" and the National Programme for Training established a comprehensive system of teaching foreign languages, aimed at creating a harmoniously developed, highly educated, modern-minded younger generation, further integration into the world community of the republic.

RESULTS

During the years of independence, over 51.7 thousand teachers of foreign language had been trained, multimedia tutorials in English, German and French languages for schools had been created as were electronic resources for learning English in primary school, and secondary schools, colleges and professional academic lyceums were equipped with more than 5000 language laboratories.

The teaching in higher education of certain special subjects, especially in engineering and international specialties are conducted in foreign languages. New educational standards were approved, providing specific criteria of knowledge of foreign languages at each stage of learning.

Therefore, the role of the foreign language teacher as ever, and the professional competence of the teachers, play an important role in the learning process of educational institutions (Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan 10.12.12 №1875 "About measures to further improve of the learning of foreign languages").

The modernization of education being carried out in Uzbekistan requires the compliance of professional competence of teachers and seniors of educational centers, due to changes in the modern education system.

The present stage of modernization of education requires from all its subjects not only a quick response to the changes, but also the ability correctly determine the characteristics of professional work, which will be the key to success in the near future (Begimkulov, Djuraev, Babakhodjaeva, Soy and Eshmamatov 2011).

The transition from "education for life" to "education throughout life" means, for each person that his success in life and profession today is largely determined by the presence of such qualities and abilities such as mobility, susceptibility to a new independence, the ability and willingness continually learn, improve skills, learn new skills and specialties. This requires solving the problem by improving the system of additional vocational training, which is explained as the objective for accelerating the process of obsolescence of knowledge and the need to respond quickly to the demands

of the labor market to develop new knowledge, skills, competencies, social roles, which means maintaining a consistently high level of compliance educational needs.

The notion of professional competence of the teacher means a unity of their theoretical and practical preparedness for the implementation of educational activities and characterizes his professionalism.

The content of teacher training varies specialties represented in the qualifying characteristic: a normative model of teacher competence, displaying a scientifically based structure of professional knowledge and skills.

Qualification characteristics: it is essentially a set of generic requirements for the teacher and his theoretical and practical experience. In general, the psychological and pedagogical knowledge defined in the curriculum. Psycho-pedagogical readiness encompasses knowledge of methodological foundations and categories of pedagogy; patterns of socialization and personality development; essence, goals and technology education and training; laws, age anatomical, physiological, and psychological development of children, adolescents, and young adults.

Pedagogical skills: a set of sequentially unfolding actions, some of which can be automated (skills), based on theoretical knowledge and directed towards development of a harmonious personality. Such an understanding of the essence of pedagogical skills underscores the leading role of theoretical knowledge in the formation of the practical readiness of future teachers, the unity of theoretical and practical training, multi-level pedagogical skills (from reproductive to creative) and the possibility of their improvement by automating certain actions.

Finally, this understanding of the nature of pedagogical skills allows us to understand its internal structure, the action of communication (component skills) as a relatively independent private skill. This in turn opens up the possibility for combining a plurality of pedagogical skills for different reasons, and for the expansion of their conditional practical purposes. For example, the ability to "hold a conversation" can be decomposed into two parts: the topic of most adequately reflects the interests and needs of students and at the same time taking into account the leading educational challenges facing the class, select the content, select the forms, methods and means of education with regard to age pupils and specific conditions; plan (compendium), etc. Similarly, we can expand any other skill.

The structure of the professional competence of the teacher may be disclosed through pedagogical skills. The model of professional preparedness is better to build the most general to private skills from. So the most common skill is the ability to think and act pedagogically. Bringing skills to the theoretical level of analysis is one of the most important tasks of training future teachers' pedagogical skill. Ideally, full compliance with the requirements of qualifying characteristics of teachers means the

maturity of integrating a whole set of pedagogical skills, with the ability to think and act pedagogically.

Regardless of the level of generality of pedagogical tasks, a complete cycle of its solution is reduced to the triad "think-act-think" and coincides with the components of educational activities and the corresponding skills. As a result, the model of professional competence of the teacher acts as the unity of its theoretical and practical preparedness. Pedagogical skills here arranged in four groups.

1. Ability to "translate" the contents of the objective process of education in specific pedagogical objectives: study at an individual and collective level to determine the readiness of students to actively learn new knowledge and design on this basis, the development of collective and individual students.

2. Ability to build and set in motion a logically complete educational system: with integrated educational planning and educational problems.

3. Ability to select and establish the relationship between the components and factors of education, to bring them into action to create the necessary conditions (material, moral, psychological, organizational, hygiene, etc.).

4. Skills of accounting and evaluation of pedagogical activity: self-examination and analysis of the educational process and the results of the teacher.

In relation to language teachers we can add these following competencies:

Linguistic competence. Understand enough to follow the course of a long speech on abstract and complex topics that do not belong to the sphere of activity, even if the need arises to clarify certain details, especially if the speaker's accent is unfamiliar. Recognize a large variety of idiomatic expressions and colloquialisms, taking into account the deviations from the normal case (Bakiyeva1993).

Follow the progress of a long report, even if it has a fuzzy texture, and the relationship of parts to each other is not expressed explicitly, but only implied. To easily monitor the conversations that are conducted by the three parties in the process of discussion, debate on abstract, complex unfamiliar topics.

Understand the diverse material, heard on the radio, in recording non-standard use of language and subtle details, expressing latent attitude speaking to each other and their relationship. Also to understand the content of the film, which is often used slang and idiomatic expressions. Be able to extract specific information from advertisements in public places (at the station, stadium, etc.), despite the poor audibility and noise.

Speech competence: Able to express their thoughts freely, without preparation and with almost no effort. Good command of language tools, extensive vocabulary, ability to explain a forgotten word. Understand in detail the foreign-language speech on

abstract and complex topics beyond the scope of activity, even if the need arises to clarify certain details, especially if the speaker's accent is unfamiliar.

Further it is necessary to be able to fully participate in an interview in the role of interviewer and interviewee as fluently and without any previous knowledge of the topic being discussed. They must find it easy to understand and participate in the discussions, even on abstract, complex unfamiliar topics. To be able to bring strong arguments for the position, held by answering fluently, correctly and without preparation questions and comments, as well as complex counterarguments. Be able to talk, give clear and detailed descriptions and comments, developing individual provisions and finishing suitable conclusion.

In reading it is necessary for language teachers to: understand all the details of complex large texts, whatever their field of interest, given the opportunity to reread difficult sections. Understood any correspondence, sometimes using a dictionary. Understand in detail complex and lengthy texts on a wide range of issues arising in the course of communication with friends, professional and educational activities (professional articles, book chapters, review) and thus capture the nuances overt and covert attitudes and opinions. Allocate the necessary information from Web sites, magazines, specialty.

In a letter to be able to write clear well-structured texts on complex subjects, underlining the important and topical issues, expanding and reinforcing the point of view with a fairly common additional arguments, arguments and appropriate examples, completing the narrative conclusions.

They should able to explain meaning freely, logically constructed, or write a detailed description of a fictional text, while adhering to their own style, natural for the intended reader.

Write clear, well-organized description of complex objects, highlighting the necessary and important details (such as qualifying work). They should be able to develop and support their point of view with additional arguments and examples necessary. Write different types of texts of a personal nature (diaries, describing personal experiences) with the correct style. To be able to generalize from the lectures, articles and discussions. Conductwritten reviews on academic and professional topics (Resolution of the Cabinet of Ministers of May 8, 2013 № 124 "On approval of the state educational standard to foreign language of continuing education system").

The theoretical readiness of the teacher's content is often perceived as a certain set of psycho-pedagogical and expertise. But the formation of knowledge, as already noted, is not an end in itself. Knowledge without the structure of teacher training is a dead weight, not being able convey the same information in the system, and remain useless.

Analytical skills. Maturity of analytical skills is one of the criteria of having pedagogical skill, because with them the knowledge extracted from the practice. It is

through analytical skills, that the generalized skill of educational thought is manifested. This ability is composed of a number of private skills: to be able to dismember pedagogical phenomenon into the constituent elements (conditions, causes, motives, incentives, facilities, manifestations, etc.); to comprehend each part in connection with the whole and in conjunction with the leading parties; to find in learning, theory and education ideas, findings, patterns, adequate (equal, if it is appropriate to the identity) of the logic of the phenomenon; correctly diagnose pedagogical phenomenon; find basic pedagogical problems (the problem) and the ways towards an optimal solution.

Theoretical analysis of the facts and phenomena encompasses the ability to isolate fact or phenomenon,, establishing the composition of the elements of this fact or phenomenon, and determination of the place of this phenomenon in the educational process.

Predictive ability: the management of social processes and how education is, always presupposes clearly presented orientation in the consciousness of the subject to control the result (anticipation of the target). The basis for goal setting and finding possible solutions to the problem creates a pedagogical analysis of pedagogical situation. Relationship-analysis of pedagogical situations and purpose in teaching activities is limited. Nevertheless, the success of goal-setting depends not only on the results of analytical work. In many ways it is predetermined by the capacity for anticipation (the ability to view an object, phenomenon, the result of action, and the like in the mind before they are actually received or realized). Having this ability to professionally important always characterized teachers masters.

Pedagogical forecasting, carried out on a scientific basis, based on the knowledge of both the nature and logic of the pedagogical process, patterns of age and personal development of students. Composition forecasting skills can be represented as follows: the extension of pedagogical goals and objectives, the selection of ways to achieve educational goals, foresight results, possible deviations and adverse events, defining the steps (stages) of the pedagogical process, time allocation, planning, together with the student's life(Miskavich, 1980).

Depending on the object prediction predictive abilities may be grouped into three categories:

- Forecasting the development team: the dynamics of its structure, development of relationships, changing the position of the asset and the individual students in the system of relations, etc;
- Prediction of personality development: its personal and business qualities, feelings, will and behavior, possible deviations in personality development, difficulties in establishing relationships with peers and the like;
- Prediction of the pedagogical process: education, educational and

developmental possibilities of educational material, the difficulties of students in teaching and other activities, the results of the application of the various methods, techniques and tools of training and education, etc.

CONCLUSION

Pedagogical forecasting requires that teachers master such predictive methods such as modeling, hypotheses, thought experiment, extrapolation (distribute any concepts (phenomena), relating to a particular area to another area), Etc.

The next step is to determine the content and types of activities which ensure the development of student's projected qualities and states. It is important to provide a combination of different types of activities and special events in accordance with the tasks.

Educational plans and educational work may be promising and operational. The latter include lesson plans and educational activities. Projective skills include:

- Translating the objectives and content of education and training in specific teaching objectives;
- Consideration in determining the educational tasks and activities of students selecting the content to their needs, interests and capabilities on the material basis of their experience and personal and professional qualities;
- The planning of individual work with students in order to overcome existing shortcomings in the development of their abilities, creativity and talents;
- System planning techniques to stimulate activity and school deterrence negative manifestations in their behavior;
- Planning of the educational environment and relationships with parents and the community, etc.

Reflexive skills. They take place via the implementation of teacher control and evaluation activities, aimed at them. It is usually associated only with the final stage of the pedagogical problem solving, understanding as a kind of procedure of summarizing education and educational activities. Meanwhile, being aware of the various types of control:

- Control on the basis of correlation of the results with the given samples, control based on the expected results of actions carried out only in the mental plane;
- Control based on the analysis of finished results actually performed actions.

All of them, equally take place in educational activities, although through dispersed stages of solving educational problems. It deserves special attention as control is based on an analysis of the results obtained in the first place with respect to activities subject teachers. For the effective implementation of this type of control, the teacher should be able to reflect (back treatment, reflection, and analysis of their own actions and states), and be able to reasonably and objectively analyze their judgments, actions, and ultimately work in terms of their compliance with the plan and conditions.

Recognition of reflection as a specific form of theoretical work aimed at understanding their own actions; let us talk about the special group of pedagogical reflexive skills. Their selection is due to several reasons. First of all, the fact that the analysis of teaching activities without careful analysis of the conditions for their preparation cannot be considered the norm. It is well known that good results in teaching activities can be obtained by substantially increasing the time to address the educational and educational problems, and due to an overload of students and teachers. This so-called extensive (as opposed to intensive, which does not mean quality, but only a quantitative increase, extension, distribution) Ways to enhance the effectiveness of the teacher. However, the negative results may also have different causes. For the teacher is always very important to establish the extent to which both positive and negative results are a consequence of their activities.

Hence the need to analyze their own activities require special skills:

- Correct setting of goals, their "translation" into concrete tasks and to solve complex standard, dominant and subordinate tasks baseline;
- The contents of the activity for the pupils for whom the task is intended and the effectiveness of the methods used, methods and means of educational activities;
- Compliance with applicable organizational forms for students' age, content material, and the like;
- Reasons for the successes and failures, mistakes and difficulties in the implementation of the tasks of training and education, experience its activities in its integrity and compliance with the criteria elaborated science and recommendations.

REFERENCES

- BAKIYEVA, G. H. (1993). "Лингвистические основы анализа художественного текста" phd:10.02.19/ Uzbek State World Languages University.
- BEGIMKULOV, U. Sh., DJURAEV, A. D., BABAKHODJAEVA, L.G., CHOI, M. N., ESHMAMATOV, I., (2011). Monograph/"Педагогические основы разработки систем дистанционного сопровождения образовательного процесса".
- MISKAVICHN, N. I. (1980). Dis. work./ "Педагогические основы совершенствования системы повышения квалификации организаторов внеклассной и внешкольной воспитательной работы" 13.00.01.
- Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan 10.12.12 №1875 "About measures to further improve of the learning of foreign languages".
- Resolution of the Cabinet of Ministers of May 8, 2013 № 124 "On approval of the state educational standard to foreign language of continuing education system".

MOTIVATIONAL ISSUES IN LANGUAGE TEACHING

Dil Öğretiminde Motivasyon Konuları

Barnokhan SAMATOVA*

Öz: Bu makalede dil öğretim sisteminin tâbi tutulduğu dönemsel değişiklikler, deneyimli yaklaşımların ilke ve hedefleri ve öğrencilere yabancı dil öğretiminde motivasyon rolü üzerinde durulacaktır. Bu çalışmada odak öğretme süreci ve öğretim materialer olmuştur. Material tasarımıdaki psikolojik unsurlar, özellikle motivasyona yönelik bir uygulamalar incelenmiştir. Makalede sıradan öğretmenlerin daha yakından bildiği genel konular ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: ESL, Motivasyon, Sınıf ortamı, dil öğrenimi

Abstract: The present article is about the periodical changes in the language teaching system, the principals and objectives of experienced approaches and the role of motivation in teaching foreign languages to the students. The focus is the implementation of psychological elements, motivation in particular, into the process of teaching and the design of materials. The article deals only with general conceptions, which are more familiar to ordinary teachers.

Keywords: ESL, Motivation, Classroom setting, acquisition

INTRODUCTION

Normally, teachers consider learners to be open or obedient from the very beginning of the course. Trying to impress, with confidence and strict demands they sometimes manage to have the authority to always conduct a task or even achieve some higher results. Indeed, impressed learners do prepare all the assignments and accordingly have some idea about the subject. They are always ready to answer questions in the classes, to have all the tasks done, and make some effort to meet the requirements. At first sight, it may look as if the task of a good teacher is undertaken: s/he has the higher rate of attendance, more organized curriculum, less stress and at last to some extent higher results of the term.

* Uzbek State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

However, can we always say that those results will do much when present students face their first professional challenges in future? Is it possible to say honestly, that they have understood the subject? Moreover, do they feel comfortable with the process and doesn't the complete concern about one subject affect the others? One proverb comes to mind: "A good listener a silent flatterer". Things would be much less complicated if could rely on this this. Especially, in today's rapid development of the educational system in general, and secondly in language teaching and acquisition in particular, flattering a teacher for purpose of just getting your grade seems quite outdated. So conducting a task for the sake of a respect to a teacher is, maybe unfortunately, no more actual.

We teachers, now, are to incorporate more of the senses into foreign language teaching, which means we must call upon learners to use all five senses. Of course, they should keep to the original meaning and serve students' comprehension of task. The greatest distinguishing factor of teaching a foreign or second language now, and all specific methods used during the history of language teaching is the avoidance of mother tongue from the first years. That is focusing on language acquisition but not learning.

In the last decade, numerous changes in the sphere of second language teaching and learning have occurred. The process didn't miss the educational system in Uzbekistan and all the language teachers and learners are from the accustomed process of language learning to the concept of language acquisition. Many institutions and educators have been experiencing the skill-based approaches since the late nineteenth century, when initial European course books were explored by Uzbek learners and educators. Since than many years passed, and the communicative approach which decades ago, was called 'innovational' are almost traditional now. The methodologists have already made sophisticated researches, regularly offering new approaches or moderating the old. Many teachers now have experienced different methodological eras, gaining indescribable practice and invaluable ideas about features of each, as well as the mixture of several. Language teaching system has thoroughly worked out the concept of learning styles, making it an almost common tool for all teachers. Besides, many articles, blogs, discussions and even TV shows were devoted to Functional-conceptual approach, which is more popular as a variation of the communicative method.

However, all above mentioned approaches and methods caused high achievements, making the teaching process much more productive, enabling learners conduct a language in a more useful way, the researches hasseemingly never come to an end. All the methodologists, material designers and course designers are all much or less aware of the constantly upgraded conceptions. No material is now designed without implementation of the idea into the process.

Another issue for educators, books, materials, course designers and assessment specialists at the time being is how to make language classes more comfortable, more productive and assessment more consistent. On the assessment of graduates, many

countries worked out common references, which on its turn match each other's. The next matter to be concerned with is involving learners, bringing up a generation with highly qualified specialists with valuable moral principles. In today's rapidly globalizing world highly qualified specialists meant to be the ones with consistent morality, highly educated, flexible experts who surely have the ability to teach different languages. The interest of language students in languages is quite clear, but what to do with some other directions where the second language is not really appreciated. So matching the demand of the present times, researchers tune their focuses on the problem of motivation. Several models have been worked out long before the communicative approaches were widely brought into practice, but an interest of common teacher into the matter is turned when obvious need for international specialists increased for several times.

Motivation empowers, energizes, directs, and sustains behavior. It makes the learner move, points them in a particular direction, and keeps them active. We often see students' motivation reflected in *personal investment* and in cognitive, emotional, and behavioral *engagement* in school activities (Fredricks, Blumenfeld, & Paris, 2004; Maehr & Meyer, 2004; Reeve, 2006).

Gardner (2001) presents a schematic representation of this model where four sections are given: external influences, individual differences, language acquisition contexts, and outcomes.

In the socio-educational model, motivation to learn the second language includes three elements.

- the motivated individual expends effort to learn the language
- the motivated individual wants to achieve a goal
- the motivated individual will enjoy the task of learning the language.

Schumann developed a theory called 'the interactional instinct', where states that that children are born with a natural tendency to attach, bond and affiliate with caregivers. "They essentially have a drive to become like members of the same species. The child becomes motivated to learn their primary language through this innate interactional instinct." Says Shumann. When I came across this theory that was a great shock. Because for many years I have been trying to assure my students, that all sane people have inborn programs of language acquisition installed and the only thing they should do is to be less tense while dealing with assigned work. Accept it as natural and follow the current. Watch how cheerfully children acquire a mother tongue, how they pass the phase of confusion until they understand the consistent use.

Another obvious idea of providing a student with motivation is perhaps letting know the potential of being multilingual. L.Sherba said, "To know how to learn a

language, one must know what the language is". A new language acquisition cannot change thoughts of people, as laws of thought are universal, but it can change their minds. And acquiring a new information as well new information about different languages – is the process of learning (impossible without thoughts).

Two most popular categories of motivation in language teaching are integrative and instrumental. According to Schumann, Integrative motivation is the motivation to learn a language in order to get to know, to be with, to interact with and perhaps become like the speakers of the target language. And Instrumental motivation is language learning for more pragmatic or practical purposes. Such as fulfilling a school requirement, getting a job, getting a promotion in that job, or being able to deal with customers.

Motivation is 'intended to explain nothing less than the reasons for human behaviour' (Dörnyei, Csizér, & Németh, 2006). Gardner defined motivation as a 'combination of effort plus desire to achieve the goal of learning the language plus favorable attitudes towards learning the language'

Taking into consideration that motivated learners make more concerted effort to understand offered material, to learn it comprehensively and consider how they might use it in their own lives, motivation is a crucial issue which invites to be present in the whole procedure of language teaching. Hence, in order to have our learners motivated during the course, the programs we offer should be:

- related to their needs and interests outside the institution;
- with up to date topics and texts;
- meet the learners' schedule (comfortable);
- providing friendly atmosphere;
- meet the social, moral and national principals of learners;

Thanks to these and many other principals offered by researchers, students interest in language learning can be switched on without any difficulty. However, the main problem is similar to interpersonal relationships: 'sympathy is easily induced, but hardly preserved'. Therefore, our main aim should be providing lively atmosphere in the classroom with long-lasting motivational bias.

REFERENCES

- BROWN, H. D., (2001). *Teaching by principles*, 2nd Ed. New York: Longman.
- DIANE, Larsen-Freemane, (2000). Techniques and principals in language teaching. Oxford University press. *Journal of English Studies – Volume3*, (2001-2)
- DORNYEI, Z., (2001). *Teaching and researching motivation*. Edinburgh: Pearson Education.
- GARDNER, R. C., (1985). Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation. London: Edward Arnold.
- GARDNER, R. C., (2000). Correlation, causation, motivation, and second language acquisition. *Canadian Psychology*, 41, 10-24.
- GARDNER, R. C., (2001). Integrative motivation: Past, present and future. Distinguished Lecturer Series. Temple University Japan, Tokyo.
- KUIN, L.M. (1999)., *Academic and social motivation in NZ European, Chinese and Pacific Island University students*. Retrieved on October 25, 2009.
- LITTLE, D. (2007)., Language learner autonomy: Some fundamental considerations revisited. *Innovation in Language Learning and Teaching*.
- WILLIAMS, M. (1994)., Motivation in foreign and second language learning: An interactive perspective. *Educational and Child Psychology*, 11,77-84.

THE INTERNET AND SOCIAL NETWORKS ROLE IN LIFE OF MODERN SOCIETY

Modern Toplum Hayatında İnternet ve Sosyal Ağların Rolü

Gulnoza ALIMOVA*

Öz: Bu makale toplumun sosyal yapısı üzerine internet ve iletişim teknolojilerinin etkisi, ve de bilinç ve insanlığın düşünce yapısındaki etkilerini inceler. Tahrip edici bir ağ sisteminin ortaya çıkmasına neden olan örnekler verilmiştir. İnternet ve mobil iletişim sosyal değişim kriterleridir. İletişim teknolojilerinin bu iki anlamı birçok araştırmacının ilgi odağı olmuştur.

Anahtar kelimeler: İnternet, mobil teknoloji, iletişim teknolojileri, yapıcı ağ, yıkıcı ağ, sosyal ağlar.

Abstract: In this article the influence of the Internet and communication technologies on social structure of society, and also on consciousness and thinking of mankind is revealed. The examples of the reasons for the emergence of a destructive network system are given. The Internet and mobile communication are the criteria of a social exchange. These two means of communication technologies served for emergence of social networks, which are in the center of attention of many researchers.

Keywords: Internet, mobile technology, communication technologies, constructive network, destructive network, social networks.

* Uzbek State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

INTRODUCTION

Transition of the personality from the childhood in adult life is connected with social processes opposite each other. These opposite processes became more difficult in 21 century. If the industrial revolution led to emergence of capitalist system, the revolution of information technologies gave a stimulus to the formation of the 'information society'. As the President of the Republic of Uzbekistan I. A. Karimov notes, "As the positive tendency meeting the requirements of today, the accelerated growth of communication services and information should be noted. They increased for 41,6 percent in a year. First of all, it is provided, at the expense of the increase in number of mobile communication and the Internet subscribers. It was promoted by taking measures that reduced the cost of internet service rates for the population by 22 percent in one reporting year. Today about 8 million people are active Internet users".¹ As it is obvious, the information process in our country, as well as around the world, has accelerated with a great force.

Productive use of computer technologies in all directions of social framework and Internet emergence, which was expected by experts, accelerated the globalization process even more. And the process of systematization and regulation of social networks, as M. Kastels noted², in full sense, leads to societal connection to a network. Scientific analysis of Internet usage shows that there are two states. The first—constructive (positive), and the second—destructive (negative). Modern society is not only democratized, but also its social infrastructure radically becomes complicated.

The constructive element of the internet network accelerates the communication between establishments, organizations and self-government institutions in the processes of creation of civil society (social management). Also, development of communication technologies becomes the reason for emergence of its destructive character. Shortage of opportunities of the full solution of such tasks, as growth of a mental capacity of the person, entertaining, occupancy, real estate, social infrastructure are the reasons of emergence of destructive network system. For example, the disorders on streets of London in August, 2011 organized by teenagers were organized generally through "an Internet network". Included along with this were the destructive processes in such Arab countries as Egypt, Tunisia, Syria and Libya, which appeared through this network too.

¹ I.A. Karimov 2012 Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga kutaradigan yil buladi. Uzbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2011-yilning asosiy yakunlari va 2012-yilda Uzbekistonda ishtimoliy-iktisodiy rivojlantirishning ustuvor yunalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Makhkamasining majlisidagi maruzasi. 19.01.2012//Uzbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuothizmatining rasmiy web sahifasi.

² see: Kastels M. Stanovlenie obshchestva setevih struktur / Novaya postindustrialnaya volna na Zapade. Antologiya. Pod red. V.L. Inozemceva_ 1999. S. 494 – 505.

High levels of development in technologies and its consequences completely changed social structure of society. Information and communication technologies (the Internet, mobile communication) turned into the social exchange criteria defining the social, psychological and economic character of modern society. In turn it, it gave an impetus to the formation of a valuable outlook based on needs of society members, in particular, of the young. On the one hand, there is no possibility for retreat from achievements of modern development. It is connected directly with economy. On the other hand, communication technologies are one of the last forms of development, with high speed changes in the consciousness and thinking of mankind. It began to lead to the emergence of a sharp distinction between societal generations. Reviewing the analyzed information, concerning current events in the Arab countries or disorders in the capital cities of Europe as London, Madrid or Athens, which are transferred by mass media, as the dominant cause of these events, the system of a social network created on the basis of communication achievements is shown.

Uniting with itself the young members of society, influencing their consciousness by emotional and psychological means, the system of a social network for a short time can lead to positive or negative states. To draw up a social network it is enough to have two means of communication technologies. It is the Internet and mobile cell phones. To put it in action it is enough to become the member of the special sites. Now the best-known sites, which form a social network are "Odnoklassniki", facebook, twitter. Along with mobile communication and SMS facilities, the system of a social network is formed.

For theorists of the social sphere it was always important to reflect on interrelation of individuals and the factors that give sense of social life and provide order by the implementation of actions which need to be executed under the influence of this interrelation.

By 1970, development of a network of communication became the reason for considerable changes in researches in the public sphere. It was planned to show the importance of the Internet on socialization of members of society and the analysis of people's behavior, and also structure and social norms.

In spite of the history of studying of the Internet sphere by public subjects, its occurrence within traditions of classical sociology as a social theory it is connected with a raising of structural communications on a problematic level.

At the first stages, the idea of networks had especially metaphorical and intuitive character, and later disclosure of structural phenomena began to have clearer and invariant appearance, and it, in turn, facilitated introduction of new social concepts.

Later researchers used the network principle in the analysis of all society and modern societies became frequently called post-industrial, information and network. Of the best-known researchers we can list the following: M. Kastels, D. Bell, A. Turen, A.

Toffler, J. Gelbreyt, R. Ingelgart, R. Aron, P. Draker, M. Maklyuen, 3. Bjezinskii, F. Ferraroti, A. Etcioni, E. Giddens, A. Massuda, R. Raikh, G. Shiller, U. Habermas, J. F. Liotar, J. Bodriiyar, J. Delez, F. Gvatari, T. Adorno, G. Markuze, R. Darendorf, F. Brodel, D. Nesbit, K. Errou, D. Nort, F. Makhlop, T. Umesao, R. Katc, J. Martin, M. Porat, T. Stouner, U. Daizardetc³.

Sh. Kudratkhuzhayev, D. Rashidova, N. Muratova⁴ – are the Uzbek scientists of who study social networks in journalism of the Internet.

Despite numerous publications on a similar subject, available researches are limited generally to one certain direction. Carrying out researches in the specific interdisciplinary direction is considered relevant and attracts a large scale level of interest from experts. Besides, information is the main force and the weapon of today's process of globalization. It is impossible to disprove its role and the status in democratic society. The Internet is one of the insoluble parts of the information century and one of forces putting society into action. With the appearance of one more new forces, which can attract any person today, are social networks, at the center of the internet, irrespective of a focus of his interests. It is possible to be convinced of its power given the example of the daily expansion (increase) of its audience.

Only at the correct direction of this force, can it positively influence the political and economic life of any country.

³ Novaya tehnokarticheskaya volna na Zapade. - M., 1986, Novaya post industrialnaya volna na Zapade. Antologiya. - M., 1999, E. Toffler. Tretyavolna. - M., 1999, Brzezinski Z. Between two ages: America's role in the technotronic era. - New York, 1969., McLuhan M. The Gutenberg galaxy: the making of typographic man. London, 1962, McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. - Cambridge, 1994, J. Bodriiyar. Obshestvo potrebleniya. Ego mifi i strukturi. - M., 2006, Castells M. The Informational Age: Economy, Society and Culture, 3 volumes. Oxford. Volume 1: The Rise of Network Society, 2nd Edition. 2000. Volume 2: The Power of Identity. 1997. Volume 3: End of Millenium, 2nd Edition. 2000.

⁴ Qudujratkhujayev Sh. Internet Tarihiy tuzilishi tehnik havfsizlik. Uquv uslubiy qo'llanma. T. "Uzbekistan" 2011. 96 p.; Qudratkhujayev Sh. Internet blago i zlo. Predposilki sozdaniya istoriya i tendenciya razvitiya skhojestocenok instrument v chih rukakh// Vestnik NUU. –T. Universitet 2010. №1. – p.3-5. ; Qudratkhujayev Sh. Internet va atom yaratilish tarihi rivojlanish bosqichlari zamonaviy tasirlar // Jamiyat va boshqaruv – T. 2010. №1. 16-18 p.; Rashidova D. Osobnosti formirovaniya Internetovskii jurnalistiki i specifika. Internet v kachestve globalnogo SMI. Avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. fil. nauk. – Tashkent NUU. 2002. 24 p.; Rashidova D. Informacionnie tehnologii i interaktivnaya Internet-jurnalistika – T. 2003. – 96 p.; Rashidova D. Internet v Uzbekistane vozmojnosti i problemi. T. Zar Qalam. 2003 – 88 p.

REFERENCES

- BODRĪYAR, J., (2006). Obshestvopotrebleniya. Ego mifi i strukturi. - M.
- BRZEŹIŃSKI, Z., (1969). Between two ages: America's role in the technotronic era. - New York.
- CASTELLS, M., (2000). The Informational Age: Economy, Society and Culture, 3 volumes. Oxford. Volume 1: The Rise of Network Society, 2nd Edition. 2000. Volume 2: The Power of Identity. 1997. Volume 3: End of Millenium, 2nd Edition.
- KARĪMOV I. A., (2012). Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga kutaradigan yil buladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning 2011-yilning asosiy yakunlari va 2012-yilda O'zbekistonni ishtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yunalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Makhkamasining majlisidagi maruzasi. 19.01.2012//O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuot hizmatining rasmiy web sahifasi.
- KASTELS, M., (1999). Stanovlenie obshestva setevih struktur / Novaya post industrialnaya volna na Zapade. Antologiya. Pod red. V.L. Inozemceva 1999. S. 494 – 505.
- MCLUHAN, M., (1962). The Gutenberg galaxy: the making of typographic man. London.
- MCLUHAN, M., (1994). Understanding Media: The Extensions of Man. – Cambridge.
- QUDRATKHUJAYEV Sh., Internet tarihi tuzilishi tehnik havfsizlik. Uquv uslubiy qo'llanma. T. "O'zbekiston" 2011. 96 p.
- QUDRATKHUJAYEV Sh., Internet blago i zlo. Predposilki sozdaniya istoriya i tendenciya razvitiya skhojestocenok instrument v chikh rukakh//Vestnik NUU. –T. Universitet 2010. №1. – p.3-5.
- QUDRATKHUJAYEV Sh., Internet va atom yaratilish tarihi rivojlanish bosqichlari zamonaviy tasirlar // Jamiyat va boshqaruv – T. 2010. №1. 16-18 p.
- RASHĪDOVA, D., (2002). Osobennosti formirovaniya Internetovskii jurnalistiki i specifika. Internet v kachestve globalnogo SMI. Avtoref.dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. fil. nauk. – Tashkent NUU. 2002. 24 p.
- RASHĪDOVA, D., (2003). Informacionnietehnologii i interaktivnaya Internet-jurnalistika – T. 2003. – 96 p.
- RASHĪDOVA, D., (2003). Internet v Uzbekistanevozmojnosti i problemi. T. ZarQalam. – 88 p.
- TOFFLER, E., (1999). Novaya tehnoarticheskaya volna na Zapade. - M., 1986. Novaya post industrialnaya volna na Zapade. Antologiya. - M., 1999. Tretyavolna. M.

FORMING OF SECONDARY NOMINATIVE UNITS IN VARIOUS LANGUAGE SYSTEMS AND THEIR DEEP UNIVERSALS: COMPARATIVE LINGUISTIC ANALYSIS OF UZBEK, ENGLISH AND KOREAN LANGUAGE

Özbek, İngiliz ve Kore Dili Karşılaştırmalı Dil Analizi: Çeşitli Dil Sistemleri
İkincil Yalın Birimleri ve Derin Evrensellerin Şekillendirilmesi

Ahmad RAHIMOV*, Abror RAHIMOV**

Öz: Bu çalışma ikincil yalın birimlerin oluşumunu inceliyor. İlk olarak analiz yalın birimlerin iç yapısı şey ve olayların gözlemlenmesidir. Bu iç yapılardan amaçlanan ise, sosyal konuşma etkinliğinin betzetme ya da dilbilgisi çerçevelerinde çok önemli bir yer tutması ve anadili hafızasında pekiştirilmiş olduğudur. Doğrudan kararlı bir yapının verilerinin gerçekleştirilmesi tanımlayan dış görünüş, her bir geleneksel dil için önemli bir mekanizma göstermektedir. Benzer önemlilik dillerin anlam cihetinden farklılıklarını da vurguluyor. Ama iç taban dillerin rasyonel eğilimlerinde genellikle gösterir. Bu fikirleri kanıtlamak için Korece, Özbekçe ve İngilizce dillerindeki yapım eklerinde kullanılan ifade türev isimlerini analiz ettik.

Anahtar kelimeler: kelime türetme, betzetme, isimler, isim yapım ekleri

Abstract: The paper investigates formation of secondary nominative units. The analysis shows the first that is inner base of nominative units is observation of thing and phenomena. In planned realization of these internal structures, it is very important place of analogy or grammatical frames in the purpose of that for social speech activity passes test and consolidate in the memory of native speaker. The externals which directly define realization of the data of the stable structure reflect important mechanisms traditional for every language. Similar importance brings to difference of the languages in the form of meaning. But internal base indicates generality of rational tendencies of languages. In order to prove the ideas we have analyzed derivative nouns expressing "agent noun" in the word-forming system of the English, Korean and Uzbek languages.

Keywords: Language derivation, analogy, nomination, agent noun.

*Samarkand State Institute of Foreign Languages Samarkand, Uzbekistan

**Samarkand State Institute of Foreign Languages Samarkand, Uzbekistan

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается образования вторичных номинативных единиц. Анализ показывает что, первичную, то есть скрытую основу номинативных единиц составляет внутреннее наблюдение о предмете и явлениях. В запланированном осуществлении данных внутренних структур очень важно место аналогий или грамматических фреймов для того чтобы социальная речевая деятельность прошла испытание и закрепилась в памяти носителей языка. Внешние которые непосредственно определяют реализацию данных устойчивых структур, отражают в себе особенные механизмы традиционные для каждого языка. Подобная особенность приводит к различию языков по смысловой форме. Однако скрытая основа свидетельствует об общности рациональных тенденций языков. Для аргументирования мысли мы обратились к анализу производных имен существительных выражающих «действующее лицо» в словообразовательной системе английского, корейского и узбекского языков.

Ключевые слова: Деривация, аналогия, номинация, agent noun.

Результаты исследований последних лет показывают, что одним из важных способов решения проблем касающихся определенного направления науки является междисциплинарное сотрудничество, требующее особого внимания и развития. Общеизвестно что, во взаимодействии с другими направлениями лингвистики возникло ряд таких смешанных направлений как лингвокультурология, лингвопсихология, лингвофилософия, лингвокогнетология. Наблюдения показывают, что путем изучения межъязыковой деривации можно достичь такого сотрудничества.

Известно, что процесс деривации характеризуется не только реальной связью со всеми лингвистическими слоями, или в круге одного языка, но этот процесс характеризуется и межъязыковой общностью. К примеру, в процессе перевода текста с одного языка на другой в языке наблюдается процесс межъязыковой синтаксической деривации. Но данный процесс наблюдается не только в переводе текста с одного языка на другой, но и в передаче слов с одного языка на другой. В особенности нужно также обратить внимание на перевод производных слов, так как им свойственна рациональность и универсальность.

Рациональность и универсальность, которая проявляется во внутренней структуре второстепенных номинативных единиц проявляющихся посредством производных слов, непосредственно касается общности, которая свойственно человеческому мышлению.

Подобная необычная общность присущая человеческому мышлению притягивало внимание ученых еще в Античные времена. В том числе

Аристотель утверждал: «Слова различаются друг от друга только по внешней структуре, по своей внутренней же структуре слова имеют межъязыковую общность».¹

Действительно это можно увидеть на примере межъязыковой общности понятия. Но межъязыковая общность не ограничивается только понятием, данное явление можно наблюдать и на примере сходств номинативных и выразительных моделей значений, которые являются эквивалентами лингвистического понятия. Учение «о глубинной поверхностной структуре», которая вначале была выдвинута грамматистами Пор-Рояля в период Возрождения в Европе, и которая на данное время широко распространяется в современном языкознании Н. Чомским, является ярким примером о рациональности и универсальности языков.

Фердинанд де Соссюр утверждает, что: «В языке формы никогда не конструируются вдруг, на пустом месте посредством действительно творческого акта. Всегда элементы новой формы заимствуются из наличных ресурсов. Но, так как эти ресурсы состоят из слов, а не суффиксов, корней и т.д., созданию новых форм всегда предшествует скрытая работа по расположению старых».²

Но невозможность использования подобных скрытых возможностей в языке, не должно привести к механическому заключению, что можно заполнить аналогичные модели подходящими единицами. Как заявляет Наом Хомский: «...человеческий язык в его нормальном употреблении свободен от контроля... Язык предоставляет конечные средства, но бесконечные возможности выражения, ограниченные лишь правилами формирования понятий и предложений; одни из этих правил носят частный характер и идиосинкаразический характер, другие, же универсальны и являются общим достоянием человечества».³

Действительно язык не может существовать без участия человека, язык во всем своем существе зависит от социальной практики. Он своей внутренней, скрытой основой лишен от всевозможных запретов, и считается средством для обслуживания свободного индивидуального мышления. Этим своим качеством язык, как утверждает Н. Хомский, считается «общим достоянием человечества». В свою очередь всякая лингвистическая свобода и индивидуальное мышление осуществляется на практике общественной речевой деятельности. Поэтому считается, что даже если инициатором нововведений происходящих в языке является индивид, то осуществление данной инициативы касается аппрециптивной деятельности, которая формируется на основе социальной практики. Аналогия же отображает реализацию данной социальной аппрециптивной деятельности.

¹ Березин Ф. М. История лингвистических учений – М., 1975.-С. 13.

² Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике. – М., 1990.-С. 78.

³ Хомский Н. Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысли. – М., 2005. – С.66.

Практический масштаб аналогии важно определять временами. Следовательно, через призму аналогии можно проследить современное использование (применение) древних лингвистических опытов.

Как утверждает Л. Блумфильд «При словообразовании наиболее благоприятными условиями для создания форм по аналогии является наличие деривационной модели, обладающее каким-то четким значением. Так, англичане образуют всевозможные существительные на –er со значением действующего лица на основе процесса, который представляет собой нормальную грамматическую аналогию»⁴. Данной особенностью аналогия служит промежуточным средством соединения синхронного и диахронного основ языка.

Первичную, то есть скрытую основу номинативных единиц составляет внутреннее наблюдение о предмете и явлениях. В запланированном осуществлении данных внутренних структур очень важно место аналогий или грамматических фреймов для того чтобы социальная речевая деятельность прошла испытание и закрепилась в памяти носителей языка. Внешние которые непосредственно определяют реализацию данных устойчивых структур, отражают в себе особенные механизмы традиционные для каждого языка. Подобная особенность приводит к различию языков по смысловой форме. Однако скрытая основа свидетельствует об общности рациональных тенденций языков. Для аргументирования мысли обратимся к анализу производных имен существительных выражающих «действующее лицо» в словообразовательной системе английского, русского, корейского и узбекского языков.

Известно, что как и во многих тюркских языках в узбекском языке большинство номинативных единиц выражающих значение лица образуются по аналогичной модели основа+чи. Существительные, созданные по данной модели, по своей сущности дают значение «личность занимающаяся профессией или деятельностью осмысливаемой по основе». Однако данное общее понятие связанное определенной номинативной ситуацией может иметь и другие особенные значения. Например, производные типа карнайчи, сурнайчи, ногорачи, дойирачи, дуторчи, танбурчи могут означать «личность, играющая на определенном музыкальном инструменте, осмысливаемом по основе»; производные, такие как буфетчи, дукончи, киоскачи, магазинчи отличаются по обозначаемому значению «личность занимающаяся торговлей, в торговой лавке, осмысливаемой по основе». Можно приводить многочисленные примеры подобных существительных обозначающее лицо, имеющее индивидуальное значение в узбекском языке. А.Ходжиев относит подобные производные в группу подтипов объединяющихся в круге определенного типа, а не в круге общего и индивидуального значения»⁵.

⁴ Блумфильд Л. Язык. – М.: «Прогресс», 1968. – С.451

⁵ Ходжиев А. Ўзбек тили сўз ясалиши.-Т.:“Ўқитувчи”.1989.22-б.

Общее значение и аналогичные модели, свойственные производными словами которые делятся по своему структурно-синтаксическому качеству на типы и подтипы, показывают, что производные существительные обозначающие лицо по своей структуре концептуальны. Так как словообразовательные основы, относящиеся к различным лексико-грамматическим категориям из-за подобных аналогичных механизмов, объединяются в круг концепта «личность». В образовании подобной концептуальной объединенности, без сомнения важное место занимает минимальное значение, которое выражается словообразовательными формантами. В самом деле в вышеприведенных производных словах формант –чи выражающие минимальное значение «лицо» на самом деле объединяет в круге концепта «действующее лицо» словообразовательные основы относящиеся к различным лексико-семантическим группам.

Подобное явление свойственное узбекскому языку можно наблюдать и в производных существительных обозначающих лицо. В частности, созданные по аналогичным моделям V+(e)r существительные обозначающие лицо: а) физическая деятельность: *climb, serve, hunt, dance, paint, support, bake, dance, retail, challenge, write, play, drive, cook, train, fight, sing*;

Б) умственная деятельность: *compose, read, advice, teach, begin*;

В) состояние: *accept, sleep, sin, lead*; имеет большое значение в создании концептуальной продолжительности глаголов относящихся к различным лексико-семантическим группам.

Другими словами аналогичная модель V+(e)r служит концептуальным центром для присоединения к парадигме первичных номинативных единиц *person, individual, people, folk, men* связанных с профессией и постоянной человеческой деятельностью второстепенных номинативных единиц, таких как *climb+er, compose+(e)r, bake+(e)r, serve+(e)r, hunt+er, dance+(e)r, paint+er, suppor+er, read+er, bake+(e)r, dance+(e)r, teach+er, begin+er, retail+er, sin+(n)er, lead+er, challenge+ (e)r, write+(e)r, play+er, advice+(e)r, cook+er, train+er, abstain+er, accept+er, fight+er, sing+er*.

Подобный деривационный процесс, касающийся образования второстепенных номинативных единиц можно наблюдать и в корейском языке. Но в данном языке в отличие от узбекского и русского языков наблюдается большее количество моделей служащих для образования существительных обозначающих концепт «лицо». Ср. следующие примеры существительных обозначающих лицо:

1. Модель Основа +(ca): а) образует существительные лица со значением специальность *пхэнса* летчик, *хакъконъса* авиационист, *чочонъса* штурман, *пйонхоса* адвокат; б) для создания существительных обозначающих лицо занимающийся какой-либо профессией *ипалса* парикмахер, *сачинса* фотограф,

тахукиса торговец;

2. Модель Основа+ ча: *куахакча* писатель, *хакча* ученый, *кича* журналист, *нодонгча* рабочий, *конгыпча* помощник, *кёнгича* танцор, *чунбича* литературовед, *чачонгча* дилер, *сухулочча* экспортист, *якталча* попрашайка, *талсынгча* путник;

3. Модель Основа+ ка: *ымакка* певец, *чакка* писатель, *дэонччи* политик, *понёкка* переводчик, *кончукка* строитель, *ёнуга* исследователь, *сага* историк;

4. Модель Основа + са: *комса* лицо принимающее решение, *кёса* преподаватель, *миёнгса* визажист, *сажин киса* фотограф, *туса* воин, *хуэгеса* бухгалтер;

Вышеприведенные производные слова хотя и отличаются внешней структурой своей внутренней основой они объединяются концептом «действующее лицо» и этим характеризуется межъязыковой общностью. Это концептуальная общность бросается в глаза и в общности взаимоотношений аргументов составляющих внутреннюю структуру «атамарного предиката». Как заявляет Е.Кубрякова, в отличие от предиката в функции сказуемого атамарный предикат, излагаемый в скрытой форме, в структуре простых и сложнопроизводных слов не излагает конкретного отношения, посредством него указывает на подобные отношения (*сарула*), или указывает на общую связь не требующего конкретизации⁶.

В производных словах атамарный предикат и отношения аргументов осмысливаются через внутренние значение выраженное ими. Например, под производным словом узбекского языка *танбурчи* осмысливается значение «личность, играющая на музыкальном инструменте танбур», и под производным словом корейского языка *ымакка* (певец) осмысливается значение «личность, которая поет», под производным словом английского языка *composer* осмысливается значение «личность создающая музыку».

Исходя из этого, выше приведенные производные слова представляют общность в том, что в них излагается внутреннее значение, которому свойственно участие субъекта и объекта аргумента “*occupy oneself (with)*”, то есть «заниматься чем-либо».

В каждом из трех языков действие субъекта, выраженное производными словами, воплощается посредством определенных объектов. Исходя из этого, можно сделать вывод о том, основная цель в создании концепта обозначающего лицо в различных языках это обозначить действие лица определенным объектом.

В заключении хочется отметить, что в период мировой глобализации, в процессе социальной и финансовой интеграции изучение процесса межъязыковой

⁶ Кубрякова Е.С. Номинативные аспекты речевой деятельности. – М., 1986. –С. 119.

деривации занимает не только важное место в углубленном осмыслении тенденции рациональности и универсальности, но также является значительным вкладом внесенным языковедами в поддержке содружества народов мира.

Научно-теоретическая важность процесса деривации проявляет себя как основа достигнутым результатам в изучении межъязыковой деривации, которая отражает свойственную языкам тенденцию рациональности и универсальности. Кроме того важным является возникновение новых взглядов касающихся вопросов взаимосвязи языков, также обогащение переводческих механизмов рациональными и универсальными тенденциями.

ЛИТЕРАТУРА

БЕРЕЗИН Ф.М. (1975) История лингвистических учений –М.

СОСЮР Ф. (1990) де. Заметки по общей лингвистике. –М.: “Прогресс”.

ХОМСКИЙ Н. (2005) Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысл. –М.:Комната Книга.

Л.БЛУМФИЛД Язык. –М.: “Прогресс”, 1968.

КУБРЯКОВА Е.С. (1986) Номинативные аспекты речевой деятельности. - М.: «Наука».

TOTEMIC FOUNDATIONS OF THE UZBEK ANTHROPONOMY

Özbek Antroponemisinin Totemik Temelleri

Akmal ISMAILOV*

Öz: Her toplumdilbilimsel ulusal dilin temel amacı karşılıklı anlaşabilmeyi bir araç olarak düşünme özüdür. Dilin bu işlevi olay, oluşum ve gelişimi için bir faktördür. Antik çağlardan bu yana, dil bu açıdan değerlendirildi. Ancak, dil ve kişinin çevresel değerlendirme özünü anlamak için, kendi dillerinde kavram ve fikirleri dilsel araçlar biriken nesnelere ve olayların değerini, ruhsal ve zihinsel dünyanın farklı türde ifade edilmesini belirteçler, deyimler, nesilden nesile geçen cümleleri incelemek mümkün kılmaktadır. Bu özellik, farklı dönemlerde kendi halkına, kendi edebi normlarına istikrar dilini anlamayı sağlar. Dilin bu çok yönlü sorunlarının çözümünde insan faktörü mühimdir. Çünkü insane hep, dünyayı anlamak, eşyaların ve doğa olayların özünü anlamak için çabalaya gelmiştir. Çünkü, onlara isimler vermiştir. Bu isimler, dil belirteçleri zenginleştirmiş, yeni kavram ve fikirleri tanımlamaya sevk etmiştir. Bu makalede biz, totemik temsiller üzerinde duracak, antroponimlerin çağdaş Özbek dilindeki kalıntılarını ve Özbek dilinin etnik kültürün karakteristik yönlerinden biri olarak inceleyeceğiz.

Anahtar kelimeler: dilsel totemler, kültüre özgü kavramlar ve çağrışımlar, antroponimler.

Abstract: The main purpose of each national language from sociolinguistic point of view is the essence of his thinking as a means of mutual speakers. This function of language is a factor for its occurrence, formation and development. Since ancient times, the language was assessed in linguistics from this point of view. However, it is known also that the language and yet fragile tool for understanding the essence of the person, environmental assessment, determine the value of objects and phenomena. The expression of different kinds of spiritual and mental world, unite cumulated concepts and ideas in their own language (linguistic) means - tokens, phrases, phrasemes and sentences, passing from generation to generation, from age to age. This feature provides an understanding of the language of his people of different ages, the stability of its literary norms. At the heart of the implementation of these multifaceted problems of language are the man and his work. Because people are thinking about understanding the world, understanding the essence of things and phenomena of nature, gave them names. These names enrich the language tokens, define new concepts and ideas. In this article we will reflect on the totemic representations, their remains in anthroponomy of modern Uzbek language, as one of the characteristic aspects of ethnic culture of ancient Turks system Uzbek language.

Keywords: linguistic totems, culture specific concepts and connotations, anthroponomy.

*Samarkand State Institute of Foreign Languages Samarkand, Uzbekistan

Основным социолингвистическим предназначением каждого национального языка является его сущность как средство взаимного мышления носителей языка. Эта функция языка является фактором для его появления, формирования и развития. С давних времен язык оценивался в языкознании именно с этой точки зрения. Однако известно и то, что язык ещё и хрупкое средство для осознания сущности человека, оценки окружающей среды, определения значения предметов и явлений, выражения различных видов духовно-психического мира, объединяющее, кумулирующее (аккумулирующее) понятия и представления в своих языковых (лингвистических) средствах – лексемах, словосочетаниях, фразах и предложениях, переходящее от поколения к поколению, от эпохи к эпохе. Эта особенность языка обеспечивает понимание его людьми разных времен, стабильность его литературных норм.

Среди отмеченных задач языка основное место занимает его связь с национальной культурой народа, а именно выражение в нем его видов и категорий национальной культуры, т.е. становится известным, что язык – лингвистический знак, средство познания мира, его природных явлений, человека, социальных, философско-религиозных понятий, культуры, духовности народа, владеющего языком. В центре выполнения этих многогранных задач языка - человек и его деятельность. Потому что люди, размышляя о понимании мира, познании сущности вещей и явлений природы, давали им названия. Эти названия обогащают язык лексемами, определяющими новые понятия и представления.

Проблема изучения языка и культуры, появившись в середине XX века в философской науке, позже породила необходимость исследования связанной с языком проблемы с точки зрения языкознания. Появление в языкознании направления лингвокультурологии и лингвокультурологического метода стало причиной возникновения этой потребности.

Лингвокультурология является одной из актуальных научных проблем языкознания и культурологии, которой в нынешнее время занимаются множество исследователей мира.

Лингвокультурология в качестве отдельного направления в науке требует широко применяемых исследований роли и места языка в развитии национальной культуры, отражения свойств национальной культуры народа в языке, выражения в языке понятий, относящихся к национальному самопознанию и менталитету.

Мы в этой статье будем размышлять о тотемистических представлениях, их останках в антропонимии современного узбекского языка, являющихся одной из характерных сторон этнокультуры древних тюрков в системе антропонимов узбекского языка.

Антропонимы являются составной частью словарной системы языка. Наравне с этим, закономерности обогащения и развития языка крепко связаны со

многими нелингвистическими (экстралингвистическими) факторами. Языковые изменения нашли своё отражение в исторических процессах, социально-политических обновлениях, философских, религиозных, культурно-духовных изменениях, в языке, а именно в его ономастических единицах, в частности в антропонимах. Например, узбекская антропонимия может рассказать не только о настоящем и недавно прошедшем, но и о различных понятиях, познаниях из древнейшей истории этого народа. Эти сведения могут дать интересную информацию о тюркских народах, в особенности о древней культурной жизни узбекского народа, о философско-религиозных представлениях, наблюдениях за окружающей средой и познании их тайн и секретов, а также об отношении людей к ним.

Эти данные дают возможность найти сведения о культурно-духовном мире древних тюркских народов.

Основатель сферы ономастики узбекского языка Э.Бегматов писал о поклонении в древности тюркскими народами Небу, Солнцу, Луне, Звёздам и о признании тюрками их священными¹. Также существует ценная информация ряда тюркологов о значении этих понятий².

Признание некоторых животных священными и поклонение им (тотемизм), признание неодушевленных предметов одушевленными, представление о переходе их полезных и положительных качеств к человеку в процессе использования (анимизм), признание некоторых растений и деревьев особенными, полезными, священными, поклонение им, прошение у них помощи (фетишизм) заняли особое место в культуре, в религиозных представлениях и верованиях древних тюркских народов.

В древности у каждого рода, племени (этноса) был тотем, объект, который они считали священным, почитали и поклонялись ему. Они считали тотем мощной и священной силой. Например, как писал С.П. Толстов волк, медведь, орёл, лошадь, бык³, как сообщал Абулгази Баходирхан, во время Огузхана сокол, орёл, филин, ястреб, дербник, ворона считались священными животными, существами⁴.

Если с одной стороны тотемы считали положительной, помогающей и поддерживающей человека силой, с другой стороны они считались отрицательной силой, способной при недовольстве и гневе нанести людям данного рода, племени,

¹ Бегматов Э. Антропонимика узбекского языка. АҚД. – Ташкент: Фан, 1965. С.

² Античные теории языка и стиля. Том. 3. – М. -Л., 1936. С. 121; Катанов Н.О. Алфавитный указатель собственных имен, встречающихся во втором томе «Образцы народной литературы тюркских племен, собранных В.В.Радловым». - Санкт-Петербург, 1988. С.2-15; Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент, 2007. Б. 12. ва б.

³ Толстов С.П. Древний Хорезм. – М.: МГУ, 1948. – С. 223-226.

⁴ Абулгази Баходирхон. Шажараи тарокима. – Тошкент, 1995. – С. 48.

которым принадлежит тотем, вред и принести беды. По этой причине тотемы восхвалялись, поклонялись им, старались не причинять им вреда.

Соблюдение тюркскими народами этих закономерностей стало причиной выбора имени младенца от имени тотема. Люди, относящиеся к каждому роду, племени называли своего ребенка именем тотема. Конечно, в настоящее время эти мотивы встречаются реже при переходе названия тотема в задачу именного антропонима. Однако древние тотемистические представления дошли до нас через имена.

Снизу приведем примеры объектов, которым поклонялись в качестве тотемов древние тюркские народы, в особенности предки узбекского народа.

1. *Космические объекты (небесные тела)*: Кун, Кунбай, Кунхан, (кун – солнце), Куёшхан (куёш – солнце), Ойбек (ой – луна), Ойбола (ребенок от Луны), Ойзода (рожденный от Луны), Ойкыз (девочка Луны), Юлдуз, Юлдузхон (юлдуз – звезда, планета), Чулпоной, Чулпонбуви (чулпон – Венера), Тангри (бог), Тангриберди (бог дал, милость бога), Тангрикул (раб бога) и др.

2. *Животные*: Арслон (арслон – лев), Арслонкул (раб льва), Юлбарс (юлбарс – тигр), Танабой (тана – телка по второму году), Той, Тойбек (той – стригунок – жеребенок по второму году), Тойбола (ребенок стригун), Тойчок (той – жеребенок), Кучкор, Кучкорбой (баран, баран – производитель), Бугибой (буги – олень).

3. *Птицы*: Лочин (лочин – сокол), Бургут, Бургутбой (бургут – орёл, беркут), Окшункор (белый кречет), Суйгун (суйгун – вид дикой птицы), Сункур (дикая птица), Корасункур (черный сункур), Турна, Турнахон (турна – журавль), Туйгун, Туйгуной (туйгун – ястреб самец), Тургай (жаворонок), Тугрул (тугрул – одна из хищных птиц), Укки, Уккибой (укки – филин), Чагри (чагри – сокол), Шункор (шункор – кречет, в переносном смысле – сокол), Киргий (перепелятник, ястреб – перепелятник), Калдиргоч (калдиргоч – ласточка).

4. *Некоторые существа*: Баликбой (балык – рыба), Чуртанбой (чуртан – рыба щука), Сунахон (сунна – дикая утка).

5. *Некоторые природные объекты, связанные с водой*: Булокбой (булок – родник), Денгизбой, Денгизой (денгиз – море), Кулбой (кул – озеро), Кулли (хозяин озера) и др.

6. *Некоторые природные явления и стихии*: Дулбой (дул – град), Буронбой (бурон – буря, выюга), Чакмок (чакмок – молния), Яшин, Яшинбой (яшин – молния), Туфонбой (туфон – ураган, тайфун) и др.

Безусловно, если рассуждать о каждом из вышеупомянутых тотемах, объема данной статьи не хватит. Но, к сожалению, в настоящее время верования,

обряды и понятия древних тюрков о тотемах забыты, по прошествии долгого времени тотемистические представления людей изменились, тотемы в сознании людей приобрели иное значение. Например, основанием (мотивом) дать ребенку имя Лочин либо Лочиной является не хищность этой птицы, а ее способность к высокому полету, прозорливость и чувствительность.

К тому же, если поклонение тотему Луны древними тюркскими народами было обусловлено незнанием ими природных секретов связанных с Луной, то по прошествии времени это представление изменилось, и Луна приобрела значение образного средства, символизирующего красоту и прелесть. В настоящее время такие узбекские имена, как Ойбиби, Ойбилки, Ойзода, Ойхон, Ойбаланд, Ойсулук, Ойгул, Ойчехра, Ойниса, Ойбулсин, Ойгузал, Ойзебо, Оймалак даются детям на основе последующих мотивов и означают красоту, прелесть.

Как было отмечено, из-за отсутствия возможности рассмотрения имен, составленных из всех вышеупомянутых названий тотемов, мы считаем необходимым остановиться на рассмотрении тотема *бури* (волк) и связанных с ним именами.

Имена Бури, Буринисо, Бурибой, Буриберди, Буритош хорошо сохранили в себе древние тотемистические представления в узбекской антропонимии. Узбекский антропонимист Э.Бегматов рассуждал о древних обрядах, связанных с тотемом волка⁵. И позже он остановился на этом вопросе в своей работе «Исмларнинг сирли олами» («Таинственный мир имен»)⁶.

В общем, этот вопрос всегда интересовал историков⁷, этнографов⁸, фольклористов⁹, литературоведов и языковедов¹⁰.

В исторических, этнографических произведениях, посвященных теме о жизни и обрядах древних тюркских народов, встречаются рассуждения о волке и тотеме волка. В работах тюркских исследователей ономастики Т.Жонузокова, Г.Ф.Сатторова, А.Идрисова, О.Шайхулова, Т.Х.Кусимова, Ш.Жапарова, С.Отаниёзова, З.Садикова имеется интересная информация о верованиях, связанных с волком.

⁵ Бегматов Э. Номлар ва одамлар. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 17-19.

⁶ Бегматов Э. Исмларнинг сирли олами. – Тошкент: Ўзбекистон, 1914. – Б. 86-94.

⁷ Гумилев Л.Н. Қадимий турклар. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 27; 90-91; Муҳаммаджонов А. Ихлос қўйилган ва кишилар исмида шарафланган // “Соғлом авлод учун”, 2010. - № 7. – Б. 29.

⁸ Потапов Л.П. Волк в старинных народных поверьях и приметах узбеков // Краткие сведения ин-та Этнографии АН СССР. Вып. XXX. – М.: АН СССР, 1958. – С. 139.

⁹ Ҳоди Зариф. Фольклор ва археологик материалларни қиёсий ўрганиш масаласига доир // “Ўзбек тили ва адабиёти”, 1958. - № 1. – Б. 11-13.

¹⁰ Абдурахмонов Д.П. Ном қўйиш // “Фан ва турмуш”. 1960. - № 6. – Б. 36; Носиров Ў. Ўзбек тилидаги киши номлари ҳақида баъзи мулоҳазалар // Илмий асарлар. Қарши –Тошкент, 1965. Б. 194-197; Насимхон Раҳмон. Турк хоқонлиги. – Тошкент, 1993. – Б. 41-42.

Невозможно рассуждать о всей этой информации в данной статье. По этой причине мы, обобщив рассуждения о тотеме волка в имеющейся научной литературе, а также основываясь на материалы, собранные в процессе нашей работы в различных регионах республики, в особенности у населения на территории Кашкадарьи, пришли к следующим обобщениям:

1. Люди, жившие в древности – в родоплеменную эпоху тюркских этносов, считали что волк – прародитель их древних предков, а тюрки произошли от волков.

2. Древние тюрки считали волка мощной силой, священным животным, поклонялись ему, ожидая от него помощи.

3. В древности тюрки приручили волка и пользовались им в целях самозащиты.

4. Перед приемом послов, прибывших из других регионов, тюрки требовали от них нагнуться и поцеловать флаг, на котором имеется изображение волка, после чего послы были приняты.

5. Тюрки признавали волка (тотем) животным, которое охраняло от различных бед людей, поклонявшихся и почитавших его, довольно необходимой и мощной силой. Соблюдение этих понятий среди тюркских народов сохранилось до сих пор. Это отражено в следующих обрядах, которые соблюдаются узбеками:

а) волк – животное, охраняющее человека от различных напастей и бедствий. Считается, что темные силы не приближаются к тому месту, где присутствует волк. Поэтому было традицией вешать череп волка над входной дверью;

б) тюрки верили, что волк оберегает от сглаза и темных сил женщину, находящуюся в положении, мать и родившегося младенца. Это ярко выражено в следующих обрядах:

- чтобы процесс родов прошел легко, беременную женщину сажали на волчью шкуру, после родов волчью шкуру аккуратно убирали;

- верили, что волк помогал бездетным, на пояс мужчинам вешали кость и клык волка;

- верили, что волк оберегает младенца (новорожденного) от напастей, поэтому с двух сторон колыбели младенца вешали кость и клык волка;

- верили, что кожа, череп, клык, кости волка волшебны и способны излечить человека от различных недугов, надеялись, что они могут предотвратить различные врожденные дефекты у младенца;

в) у тюрков было принято заворачивать новорожденного младенца в

замоченную волчью шкуру, затем проводить его через кожу подбородка волка. После чего они верили, что сохранили ребёнку жизнь и этот ребёнок уже не пропадёт так, как пропали другие;

г) если при рождении ребенка в полости его рта обнаруживали признаки появления зубов, считая, что ребенок родился с зубами, его называли Бурибой либо Буринисо и т.п.

Во многих вышеуказанных случаях ребенку давали имя, составленное из слова «бури» (волк).

Использование имени «бури» (волк) практически во всех языках тюркских народов говорит о том, что генезис тотема и вероисповедания у этих народов одинаков.

Имена, которые составлены из названия волка, встречаются во многих языках народов мира: в сербском языке - Вук, Викас, Вукасва, в русском языке - фамилия Волков, в немецком языке - Адольф, Вольфганг, в бурятском языке - Шоно, в грузинском языке - Мгелика, в калмыкском языке - Чон, в корякском языке - Ичиклы. В основе всех этих имен лежит понятие *волк*¹¹.

Выше мы, по возможности, кратко остановились на выражении тотемистических представлений в узбекских именах. В действительности эта проблема требует разносторонних специальных исследований.

¹¹ Система личных имен народов мира. – М.: Наука, 1986. – С. 12 и др.

REFERENCES

- Бегматов Э. Антропонимика узбекского языка. АКД. – Ташкент: Фан, 1965. С.
- Античные теории языка и стиля. Том. 3. – М. -Л., 1936. С. 121; Катанов Н.О. Алфавитный указатель собственных имен, встречающихся во втором томе «Образцы народной литературы тюркских племен, собранных В.В.Радловым». - Санкт-Петербург, 1988. С.2-15; Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент, 2007. Б. 12. ва б.
- Толстов С.П. Древний Хорезм. – М.: МГУ, 1948. – С. 223-226.
- Абулгози Баходирхон. Шажараи тарокима. – Тошкент, 1995. – С. 48.
- Бегматов Э. Исmlарнинг сирли олами. – Тошкент: Ўзбекистон, 1914. – Б, 86-94.
- Гумилев Л.Н. Қадимий турклар. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 27; 90-91; Мухаммаджонов А. Ихлос қўйилган ва кишилар исмида шарафланган // “Соғлом авлод учун”, 2010. - № 7. – Б. 29.
- Потапов Л.П. Волк в старинных народных поверьях и приметах узбеков // Краткие сведения ин-та Этнографии АН СССР. Вып. XXX. – М.: АН СССР, 1958. – С. 139.
- Ҳоди Зариф. Фольклор ва археологик материалларни қиёсий ўрганиш масаласига доир // “Ўзбек тили ва адабиёти”, 1958. - № 1. – Б. 11-13.
- Абдурахмонов Д.П. Ном қўйиш // “Фан ва турмуш”. 1960. - № 6. – Б. 36; Носиров Ў. Ўзбек тилидаги киши номлари ҳақида баъзи мулоҳазалар // Илмий асарлар. Қарши –Тошкент, 1965. Б. 194-197; Насимхон Раҳмон. Турк хоқонлиги. – Тошкент, 1993. – Б. 41-42.
- Бегматов Э. Номлар ва одамлар. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 17-19.
- Система личных имен народов мира. – М.: Наука, 1986. – С. 12 и др

DEVELOPMENT OF A BANKING -FINANCIAL TERMINOLOGY ON THE BASIS OF INTERNAL POTENTIAL OF THE UZBEK LANGUAGE

Özbek Dil İç Potansiyeli Bazında Bir Bankacılık Finansal Terminoloji
Geliştirilmesi

Ekaterina SHIRINOVA *

Öz: Bu makalede Özbek dilinin içsel potansiyele dayalı bir bankacılık-finans terminoloji geliştirilmesi konusunda bilgi vermeye çalıştık.Yeni kelimelerin oluşturulmasındaki bazı yöntemler, ek ekleme, kompozisyon, kısaltma, ve semantik faktörlerden bahsedilecektir.

Anahtar kelimeler: bankacılık-finans terminolojisi, iç potansiyel, kompozisyon, kısaltma, semantik, minimal eleman

Abstract: In given clause gives the information on development of a banking-financial terminology of the Uzbek language on the basis of internal potential of the Uzbek language, that is ways affixation, composition, abbreviation, semantic and others.

Keywords: a banking-financial terminology, internal potential, affixation, composition, abbreviation, semantic way, minimal element.

*Tashkent state pedagogical university named after Nizami

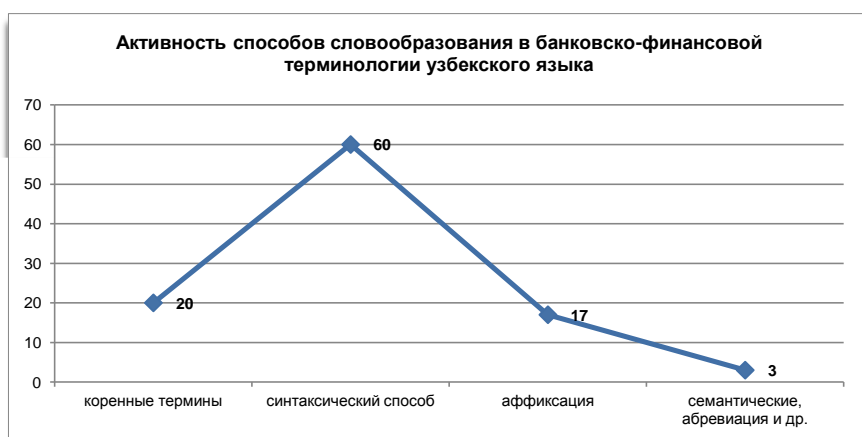
Существует внутренний источник, способствующий развитию языка, который дает возможность сохранить своеобразность, национальность и эстетические свойства языка. В смысле этого понятия подразумевается возникновение новых терминов и лексем в результате разных способов словообразования как: а) аффиксация; б) композиция; в) фонетический; г) аббревиация; д) синтаксический; е) семантический. В большинстве из научных литератур пересчитываются данные способы словообразования (Шоабдурахмонов, 1980; Жамолхонов, 2005; Рахматуллаев, 2006). Н.В.Моряхина в своём исследовании подчёркивает, что: «В настоящее время развивается тенденция к универсализации языка путем интернационализации лексики, проявляется интерес к структурному образованию терминов, в частности, к способам образования путем сложения слов (или их основ) и путем сокращения или аббревиации» (Моряхина, 2008: 25-26). Безусловно, процесс глобализации, который правит в сегодняшнее время, требует краткость и точность.

Но в отличие от большого количества общих мнений в научных работах, написанных в последние годы, академик А.Хожиев признаёт только аффиксацию как способ словообразования. Он в частности, рассматривая этот вопрос, утверждает, что: «...образование нового слова, способами словообразования на основе словообразующих единиц, существующих в языке и превращение той или иной языковой и речевой единицы в лексическую единицу, по каким-то причинам, – это разные явления» (Хожиев, 2007:7; Хожиев, 2010:140). По нашему мнению, языковед относится к вопросу логически и, исходя из лексического значения понятия «словообразование» делает вывод, что: «Словообразование означает образование нового слова из определенной лексической единицы с помощью словообразующего средства. Значит, это – способ присоединения окончания. Любое образованное слово состоит из словообразующей основы и словообразовательного средства (аффикса)» (Хожиев, 2010:140).

Языковед Г.Исмаилов в своей диссертации подчёркивает что, «Не отрицая точку зрения А. Хожиева по данному вопросу, использовал термин «возникновение (не образование) семантическим способом» (Исмаилов, 2011:13).

Существует разница словообразования с терминообразованием. Рассуждая о словообразовании, Г.Исмаилов подчёркивает, что «В отличие от общеупотребительного словообразования в терминологических системах используются в той или иной степени способы словообразования как аффиксация, композиция и семантический. А в диссертации М.Ахатовой семантический, морфологический и синтаксические способы определяются как самые активные способы терминообразования. Основываясь на разногласии по данной проблеме можно сделать вывод, что в каждой терминологической системе активность способов словообразования разная. Кроме этого, если анализировать активность

способов словообразования, разделяя их на синхронические и диахронические то, можно относительно определить период возникновения той или иной терминологической системы. То есть, если большое количество терминов, какой либо терминологической системы составляют единицы образованные синхроническими способами то, эта сфера деятельности возникла относительно недавно и продолжает своё развитие. Если наоборот, то эта терминология этой сферы возникла много времени назад и в сегодняшнее время считается более устойчивым.

Факты, данные в виде цифровых значений, будем обосновывать анализом банковско-финансовых терминов.

Способ аффиксация. Этот способ является одним из активных способов словообразования. К числу самых активных словообразующих аффиксов в узбекском языкознании относятся образующие существительные (от ясовчи), образующие прилагательные (сифат ясовчи), образующие глаголы (фёъл ясовчи) аффиксы. Самое большое количество банковско-финансовых терминов являются существительными. В свою очередь от корня существительного с помощью аффиксов образующие прилагательные и глаголы создаются большое число терминов этой системы.

Например, аффиксы *-лаш*, *-ш*, *-иш* от корня существительного образуют глаголы-термины банковско-финансовой системы как: *аванслаш*, *ассигнациялаш*, *мукофотлаш*, *дисконтлаш*, *инвестициялаш*, *кредитлаш*, *лимитлаш*, *лицезиялаш*, *патентлаш*, *молиялаш*, *баҳолаш*...

- **лик:** ликвидлик, рентабеллик, стабиллик, банкротлик, дилерлик...(от существительного образуется прилагательные).

- **чи:** сотувчи, таъминотчи, бюджет олувчи, қарз олувчи...(образуются существительные).

Также с помощью аффиксов **-ий, -вий** образуются определяющий компонент много составных терминов *молиявий инқироз, молиявий-иқтисодий назорат, ноэмиссиявий қимматли қозғозлар, маҳаллий бюджет, ҳудудий банк, хусусий мулк, шахсий мулк.*

Способ композиция. Основным различием данного способа от аффиксации является то, что образованные сложные слова не имеют категориальное значение, различающие их от корня и выражаются аффиксами. Значение сложного слова возрастает от суммы значений слов, которые образуют её. В банковско-финансовой терминологии узбекского языка способ композиция выражается сложением и спариванием слов. Несмотря на то, что такие слова составляют малое количество в сфере финансовых отношений, существуют такие сложные слова как: *гиперинфляция, агробанк* и парные слова как: *банк-молия, савдо-сотик, олди-берди, ажио-конто.* А термины *ОАЖ* (очик акциядорлик жамияти), *МЧЖ* (масъулияти чекланган жамият) образованы **способом аббревиации.**

Семантический способ. В возникновении новых слов в словарном составе языка семантический способ является очень активным. В частности, выявлена активность данного явления в банковско-финансовой терминологии узбекского языка. Возникновение терминов семантическим способом является вопросом, который обоснован с теоретической точкой зрения в узбекском языкознании со стороны Г.М.Исмаилова (Исмаилов, 2011:13). В исследовании дается информация об активности семантического способа в разных терминологических системах и обосновывается конкретными примерами. Этот способ выражается в двух видах: терминологизация и транстерминологизация.

Терминологизация это употребление общеупотребительного слова для выражения научного или специального понятия. Этот процесс происходит в результате употребления повседневной лексической единицы в определенном специальном контексте, где она приобретает характер свойственный терминам. По мнению Е.Г.Кайтуковой в результате такого употребления слово подвергается семантической специализации (**Кайтукова, 2007: 95**).

В банковско-финансовой терминологии узбекского языка можно встретить общеупотребительные слова как *актив, эҳтиёж, трансферт, капитал,* которые отдельно или в структуре многокомпонентного термина подверглись терминологизации.

Второй способ выражения семантического способа считается транстерминологизация, который упоминается уже в 90 года прошлого века (Суперанская др., 1989: 203). В данном процессе термины одной специальности трансферируются в другой. Например, термин физики амортизация, математический термин фоиз (процент) в результате транстерминологизации заняли место среди банковско-финансовых терминов. Нужно подчеркнуть то, что некоторые термины были подвергнуты транстерминологизации до их заимствования в узбекский язык и непосредственно не все транстерминологизованные единицы являются плодом внутреннего потенциала узбекского языка.

В живом языке может произойти противоположный процесс терминологизации, который в лингвистике обозначается как детерминологизация, то есть вхождение терминов в общеупотребительный слой языка. Это происходит за счет частого употребления терминологических единиц в повседневном общении. Об этом процессе рассуждается в научной работе Ю.В.Акинина (Акинин, 2010).

Нужно отметить один факт, то есть то, что **синтаксический способ**, который во многих терминологических исследованиях (Мадвалиев, 1986; Йўлдошев, 2005.), проведенных в узбекском языкознании, является самым активным и в банковско-финансовой терминологии узбекского языка. Для обоснования этого мнения нами был проведен статистический анализ 355 терминов, приведенных в «Молия», «Молия бозори ва биржа иши» фанларидан таянч сўз ва иборалар тўплами (сборник опорных слов и фраз по предметам «Финансы», «Финансовый рынок и биржевая деятельность») соавторов А.А.Ибрагимов, М.У. Мирзарахмедов, Ж.Х. Усмоналиевых. В результате подсчета выяснилось, что 208 терминов, то есть 62% являются словосочетаниями, которые возникли в результате синтаксического способа. Одним из важных причин такого положения является то, что от одного коренного термина по специальности создаются десятки терминов сочетаний. В данной ситуации термины специальности служат минимальным элементом, который упоминается в диссертациях многих терминологов, в частности И.Йўлдошева (Йўлдошев, 2005.). Реальную картину этой ситуации можно представить примером банковско-финансовых терминов.

Бюджет (минимальный элемент) *бюджет олувчи, бюджет таснифи, бюджет жараёни, бюджетлараро муносабатлар, бюджет ёйилмаси (ростись), бюджет дотацияси, бюджетдан маблағ ажратили, бюджет профицити, бюджет ссудаси, бюджет субвенцияси, бюджет сўрови, бюджет тақчиллиги, бюджет трансферти, бюджет ташкилоти, бюджетни режасалаштирили, бюджет ижроси, бюджет ваколатлари, бюджет федерализми.*

Молия (минимальный элемент) *молия вазирлиги, молия воситалари, молия инқироzi, молия йили, молия объекти, молия субъекти, молия тизими, молияни бошқариш...*

Также, в формировании терминов сочетаний могут участвовать синтаксический способ и способ аффиксация одновременно. Например: *молиявий даромад, молиявий заҳиралар, молиявий инвестиция, молиявий инспектор, молиявий интеграция, молиявий йил, молиявий кўрсаткичлар, молиявий механизм, молиявий муносабатлар, молиявий натижалар, молиявий режалаштириш, молиявий ресурслар*. Прилагательное *молиявий* (сифат) образованное аффиксом *-вий*, участвует в функции определения терминов сочетаний.

Как было выше указано, термины сочетания составляют большую часть банковско-финансовых терминов. В данной ситуации доля деривантов, образованных от минимальных элементов, несравнима. Так как лишь одним минимальным элементом **валюта** создано около 60 банковско-финансовых терминов-сочетаний.

Необходимо отдельно подчеркнуть, хотя банковско-финансовая терминология узбекского языка считается наиболее молодой отраслью науки, которая развивается с оптимальной скоростью, её корни возникли с более ранних времен, чем возникновении банков в Европе. Это подтверждает более 200 терминов по финансовым отношениям, которые приводятся в словаре произведений Алишера Навои (в 4-х томах), как: *кунуз – хазина (НАЛ, 140-б.), маблаг – нақд пул, нақдина (НАЛ, 184-б.), мавожиб – иш ҳақи (НАЛ, 190-б.), маврус – мерос (НАЛ, 190-б.), манол – мулк, хазина, уй-жой (НАЛ, 225-б.), манофиъ – манфаатлар, фойдалар (НАЛ, 226-б.), манфаат – фойда, даромад (НАЛ, 227-б.), маодин – конлар, хазиначилар (НАЛ, 229-б.), маош – тирикчилик, яшаиш, ҳаёт, турмуш учун зарур маблаг (НАЛ, 231-б.), масриф – сарф-харажат, чиқим, харажат қилинадиган жой (НАЛ, 248-б.), махзан – хазина, қимматли мол-ашё сақланадиган жой (НАЛ, 261-б.), маҳр – қиймат, баҳо (НАЛ, 299-б.), мол – дунё, бойлик (НАЛ, 315-б.), моллиқ – бой, бадавлат (НАЛ, 316-б.), муажжал – мухлатсиз, шошилинч (НАЛ, 323-б.), муаккал – вакил этилган (НАЛ, 324-б.), муддаий – даъвогар (НАЛ, 333-б.), музлима – жарима (НАЛ, 341-б.), мукнат – бойлик (НАЛ, 344-б.), мулк – мамлакат, подшоҳлик (НАЛ, 346-б.), муомала – муносабат (НАЛ, 360-б.), мусамман – қимматбаҳо (НАЛ, 368-б.), мусодара – забт, жарима (НАЛ, 370-б.), мусриф – сарф қилувчи (НАЛ, 371-б.), мутавалий – иш бошқарувчи (НАЛ, 380-б.), мифид – фойдали (НАЛ, 389-б.), муфт – текин, бепул (НАЛ, 390-б.), мушоракат – шериклик (НАЛ, 397-б.), муштарий – харидор (НАЛ, 398-б.), муқтазо – талаб, зарурат (НАЛ, 406-б.), муҳосиб – ҳисобчи, ҳисобдор (НАЛ, 411-б.), нарх – баҳо (II том, 433-б.), нафақа – маош, харажат (II том, 438-б.), нафъ – фойда, баҳра (II том, 440-б.), нақд – пул,*

бойлик, қимматбаҳо нарсалар (II том, 445-б.), ниёз –эҳтиёж (II том, 457-б.), овиза – бойлик (II том, 494-б.), олиг – олди-сотди (II том, 517-б.), омил – амалдор, ҳоким, вакил (II том, 521-б.), сармоя – асос, сабаб (III том, 51-б.), сарроф – пул айрбошловчи, пул майдаловчи (III том, 55-б.), сойга – сарф қилмоқ, харж қилмоқ (III том, 100-б.), солиг – солиқ (III том, 103-б.), соҳибжашъ, соҳибнисоб – молия ишлари масъул ходими (III том, 112-113-б.), тамаввул – молдорлик (III том, 174-б.), товон – жарима (III том, 238-б.), тожир – савдогар, тижоратчи (III том, 239-б.), ханж – фойда, наф (III том, 378-б.), хирож – солиқ тури (III том, 399-б.), чорасоз – тадбиркор (III том, 477-б.), шафоатгар – воситачи (III том, 510-б.), ширкат, ширкатандеш – шериклик, широ – сотиб олиш (III том, 530-б.), яқбанд – ялписига (III том, 589-б.), киро, кироя – ижара пули (IV том, 231-б.), хизонасанж – хазина ўлчовчи (III том, 664-б.).

Вместо вывода можно сказать, несмотря на то, что банковско-финансовая терминология является отраслью стремительно развивающейся за счет заимствований из иностранных языков, в её развитии имеет своеобразное, важное место внутренний потенциал узбекского языка.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- АКИНИН Ю.В. (2010) Детерминологизация английской экономической терминологии (лингвокультурный и функциональный аспект): диссертация... канд. филол. наук. Самара.
- ЖАМОЛХОНОВ Ҳ. (2005) “Ҳозирги ўзбек адабий тили” дарслик – Т.: “Талқин”.
- ИСМАИЛОВ Ғ.М. (2011) Ўзбек тили терминологик тизимларида семантик усулда термин ҳосил бўлиши: филол.фан.ном... дисс. –Тошкент. –164 бет.
- ЙЎЛДОШЕВ И. (2005) Ўзбек китобатчилик терминологияси: шаклланиши, тараққиёти ва тартибга солиш: филол.фан.док...дис. Тошкент.
- КАЙТУКОВА Е. Г. (2007) Способы образования и пути развития турецкой экономической терминологии: 60-90 гг. XX в.: диссертация... канд. филол. наук. М., -262 с.
- МАДВАЛИЕВ А. (1986) Узбекская химическая терминология и вопросы ее нормализации: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Ташкент.
- МОРЯХИНА Н.В. (2008) Формирование и функционирование терминологии менеджмента в русском языке: дис... канд. филол. наук. –Казань.
- НАВОИЙ АСАРЛАРИ ЛУФАТИ. 4 томлик. www.ziyouz.com. кутубхонаси

- РАҲМАТУЛЛАЕВ Ш. (2006) “Ҳозирги адабий ўзбек тили” - Т.: “Университет”.
- СУПЕРАНСКАЯ А.В. Подольская Н.В., Васильева Н.В. (1989) Общая терминология. Вопросы теории. – Москва: Наука, -246 с.
- ШОАБДУРАҲМОНОВ Ш. ва б. (1980) Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т.: Ўқитувчи, -170 б
- ҲОЖИЕВ А. (2007) Ўзбек тили сўз ясалиш тизими. –Тошкент: Ўқитувчи.
- ҲОЖИЕВ А. (2010) Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясалишининг назарий масалалари. Т.: Фан, –Б.140.

THE ROLE OF FAMILY IN UPBRINGING HIGHLY EDUCATED GENERATION: THE CASE OF UZBEKISTAN

Eğitilmiş Nesillerin Yetiştirilmesinde Ailenin Rolü: Özbekistan Örneği

Husniddin NORKULOV*

Öz: Şimdilerde, uyumlu geliştirilen neslin eğitiminde ailenin rolü toplumun gelişiminde büyük önem kazanmaktadır. Bu makalede, ailenin başarılarının temelinde o aileye ait özelliklerin yeri doldurulamaz bir rol oynadığı gösterilmiştir. Özellikle Özbek ailelerince belirlenmiş milli manevi değerlerin şimdiki gibi mevcut karmaşık süreçte eğitimde ideolojinin rolü ve önemi vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: eğitim, milli değerler, kimlik, ideoloji.

Abstract: Currently, the role of the family in the education of harmoniously developed generation is gaining greater importance in the development of society. On the basis of studying the achievements of the family in the upbringing, the author of the article shows its irreplaceable role in this process. Specifically designated national spiritual values of Uzbek families and its role in education in the current, complex ideological process is discussed.

Keywords: education, national values, identity, ideology.

Аннотация

В настоящее время роль семьи в воспитании всесторонне развитого поколения приобретает всё более весомое значение и в развитии общества. На основе изучения достижений семьи в воспитании, автором в статье показано её незаменимая роль в этом процессе. Конкретно обозначены национальные духовные ценности узбекских семей и её роль в деле воспитания в нынешнем, сложном идеологическом процессе.

*Samarkand State Institute of Foreign Languages Samarkand, Uzbekistan

Воспитание всесторонне развитого поколения является основной социальной задачей нашего общества и оно тесно связано с деятельностью семьи. В этом отношении семья выполняет двойную социальную функцию, во первых, ребёнок в основном находится в семье, во вторых, она является основным очагом воспитания ребенка. Воспитание физически здорового, духовно сильного и умственно развитого современного человека является одним из основных социальных задач семьи. Семья была и остаётся важной жизненной ценностью, сохраняющей вечную традицию, вместе с тем она непосредственно оказывает плодотворное влияние на формирование будущего поколения независимого Узбекистана. В семье ребёнок формируется как личность, а в школе данный процесс продолжается уже в ученическом коллективе.

Узбекский народ во все времена серьёзно относился к вопросу воспитания ребёнка, и этот вопрос постепенно превратился в национальную ценность. По традиции родившемуся ребёнку с хорошим намерением даётся приличное имя, хорошее образование, обучают хорошему ремеслу, которое сопутствует ему всю жизнь, осуществляется подготовка к самостоятельной жизни, и все это является священным долгом родителей.

Дети познают мир и общество через жизненную школу семьи. Они поэтапно усваивают мораль своих предков, ощущают бесконечную любовь и внимание родителей, таким образом, у них воспитывается уважение к своим родителям и старшему поколению.

Узбекский народ всегда отличался своим чадолубием и семьялюбием. Наш народ стремится не только материально обеспечить своих детей, но и духовно воспитать их и формировать в них настоящего гражданина и преданного патриота своей Родины, привить им чувство гордости за свой народ и за свою страну. В этом отношении именно семья является важной школой воспитания, которая формирует начальное идеологическое мировоззрение личности и воспитывает всесторонне развитого поколения.

В воспитании молодёжи надёжной опорой служат богатые национальные традиции, культурные, исторические и общечеловеческие ценности, которые внедряются в современные педагогические технологии и на основе этих педагогических технологий обеспечивается плодотворный современный подход к воспитанию подрастающего поколения.

Исходя из педагогической точки зрения, необходимо отметить, что в процессе воспитания в сознании ребёнка формируются такие позитивные качества как гуманизм, патриотизм, честность, взаимоуважение. Приобретая вышеуказанные качества, ребёнок учится самостоятельно мыслить, не поддаваться в панике и принимать правильное решение в трудных ситуациях.

Наши древние предки особое внимание уделяли формированию у ребёнка трудолюбия, правдивости, честности в словах и в деле. С малых лет дети обучались разным бытовым делам: сажать деревья и ухаживать за ними, изготавливать предметы домашнего обихода, обрабатывать землю и уход за скотом и тому подобное. Все это постепенно вошло в традицию и в обязанность родителей.

Родители обязаны воспитать своего ребёнка в духе преданности к делу своего народа и страны, формировать такие качества, как благодеяние, гуманизм, милосердие, сострадание и другие позитивные качества. В современном этапе развития нашего общества перед родителями ставятся следующие задачи в деле воспитания подрастающего поколения: создание в семье здоровой обстановки, быть положительным примером своему ребёнку; создание благоприятных экономических и социальных условий для духовного роста и развития своего ребёнка; создание иммунитета против религиозного фанатизма, массовой культуры, безнравственности и другим отрицательным явлениям.

Поэтому родители со всей серьёзностью должны отнестись к процессу воспитания: они сами должны быть положительным примером для детей, постоянно контролировать их поведение, беседовать с ними на разные темы этики и эстетики, морали. Некоторые родители в основном за обеденным столом разговаривают о поведении, об учёбе детей, дают наставления. Однако такие «воспитательные беседы» не дают желаемого результата, потому что здесь говорится только о недостатках ребёнка и даются только замечания. К сожалению, в узбекской семье очень редко встречается совместные чтения книг, журналов и газет, беседы о науке и культуре. Подобное обстоятельство отрицательно влияет на воспитание ребёнка. Ребёнок, оказавшись вне внимания родителей и педагогов, попадает в неблагоприятные условия. Затем он полностью выходит из под контроля и даже родители окажутся не в состоянии влиять на него, и все нравоучения для него окажутся пустыми словами, этому причиной является то, что родители во время не смогли поставить духовный тормоз его поведением. В результате появляются не только невоспитанные дети, но и подростки, которые легко поддаются влиянию чужих идеологий. Поэтому родители всячески должны оберегать своих детей от влияния подобных отрицательных явлений, быть бдительными в их воспитании, потому что именно они несут ответственность за будущее ребёнка и перед своей совестью, и перед обществом.

Серьёзное внимание необходимо обращать на воспитание ребёнка в духе религиозной толерантности. Полученное ребёнком правильное религиозное воспитание и верные сведения о других религиях формирует правдивый подход к религии своего вероисповедания и другим религиям, и воспитывает в нём религиозную толерантность. В осуществлении этой задачи, прежде всего

родители сами должны хорошо знать религиозные учения, а учителя школы должны формировать верное представление о религии вообще. Религиозное воспитание должно способствовать предотвращению религиозного фанатизма, противоречия внутри одной религии и между религиями, формированию позитивных отношений к различным верованиям.

В нынешнем сложном идеологическом процессе огромная роль отводится семье. Потому что каждая чужая идеология, каждая псевдорелигия стремится использовать упущения семейного воспитания и овладеть сознанием молодёжи. Только повышением идеологического иммунитета молодёжи можно защитить их от влияния чужой идеологии, огородить их от идеи религиозного фанатизма.

Наши предки придавали огромное значение семейному воспитанию, детей воспитывали в духе национальных ценностей, бессмертной философии, этики и эстетики Востока. Они веками достойно хранили и донесли до нас наш родной язык, нашу религию и национальную совесть, чем в данный момент мы пользуемся в воспитании всесторонне развитого подрастающего поколения. Особенно произведения, созданные великими мыслителями востока служат основным критерием, правилом, учебником и нравочением в идеологическом воспитании молодёжи.

По утверждению мыслителей, убеждение является самым главным оружием воспитания, а убеждение формируется глубокой верой. В этом отношении - в воспитании убеждения важную роль играет идейная подготовленность родителей.

Процесс воспитания всесторонне развитого поколения должен стать непрерывным, и в этом деле необходимо обеспечить единство семьи и общества.

Семейная педагогика призвана служить осуществлению глобальных задач в воспитании личности и она является важной частью государственной политики на современном этапе развития нашего общества. Укрепление и расширение знаний по воспитанию и образованию, а также практическое осуществление правил и порядка воспитания ребёнка являются неотъемлемой частью задач родителей в семье.

Позитивные и моральные качества человека формируются в семье, и они целиком зависят от воспитания и жизненных условий. Если положительное воспитание превратится в бесценное богатство ребенка, то неправильное воспитание станет его несчастьем, даже может превратиться в его трагедию. Поэтому огромное внимание уделяется семейному воспитанию. Правильно организованное воспитание в семье, несомненно, служит положительным вкладом в развитие общества.

Поэтому духовно воспитанные и высококультурные родители считают своей основной задачей воспитания ребенка в семье, сохранение чести и совести семьи, выполнение своего долга и обязанностей перед семьей.

Духовно воспитанные родители воспитывают своего ребёнка в духе гуманизма, патриотизма, морально чистым, стараются дать им глубокие знания, воспитывают в них прилежность и верность идеалам независимости. Основным источником воспитания будущего всесторонне развитого поколения являются наука, философия, мораль, право, литература и искусство, народное образование, средства массовой информации, обычаи и обряды, традиции, религия и другие. Ребёнок в семье формируется именно на основе вышеуказанных ценностей, и старшие в семье прежде всего должны сами усвоить эти ценности и передать их младшему поколению, и это позитивная семейная традиция должна продолжаться вечно.

Исходя из огромной роли семьи в формировании всесторонне развитого поколения, нашим государством осуществляются полномасштабные мероприятия, направленные на дальнейшее укрепление семьи и национальных ценностей. Поэтому 2014 год объявлен Президентом Республики Узбекистан «Год здорового ребенка». На основе принятой программы государство оказывает всестороннюю помощь молодым семьям, усиливает правовые и действенные механизмы, которые помогут им в дальнейшем становлении как настоящая семья, усовершенствуются действующие законы и принимает нормативно-правовые документы по охране единство семьи, материнства и детства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

КАРИМОВ И.А. (2008). Высокая духовность – непобедимая сила. –Т.: “Маънавият”, 2008 г.

А.Авланий. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ (Турецкая цветник или мораль). –Т.: 1996 г.

ҲАСАНБОЕВА О.У. (2010). Воспитание гармоничного поколения в семье. –Т.: “Фан ва технология”, 2010 г.

KEEPING CULTURE – SPECIFIC FEATURES AND CHARACTERISTICS IN TRANSLATION FROM KOREAN INTO UZBEK

Korece-Özbekçe Çevirilerinde Kültürel Özelliklerin Korunması

Jonibek ZAYNIYEV*

Öz: Çeviride, belirli bir kültürün belirli özellikleri ve kişilerarası iletişimin özelliklerini korumak önemlidir. Bir çevirmen, kaynak dilde ifade edilen iletişimsel hedefi çevirilecek dile aktarmak için çalışır. Bunu yaparken, ulusal-kültürel özellikleri ve kaynak dilin özelliklerini anlam kaybı olmadan ifade etmek önemlidir. Dilsel birimlerin doğru seçimi iki dilde zihinsel yönleri metnin duygusal etkileyciliğini vurgulamak için yardımcı olur ve okuyucunun metni daha iyi anlaması için yardımcı. Bu makalede, Korece kültüre özgü özelliklerin Özbekçe'ye tercümesi, Koreli yazar Pak In Sook tarafından yapılan eserlerin genç Özbek çevirmen M.Gafforova tarafından yapılan çevirileri incelenmiştir.

Çalışma sonucunda, kültüre has birimlerin kullanılmasının metni zenginleştirdiği ve metnin edebi amacı ile özellikleri arasında çok yakın ilişki olduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: çeviri, kültüre özgü birimler, Korece, Özbekçe.

Abstract: In translation, it is important to keep culture – specific features and characteristics of interpersonal communication in a given culture. A translator tries to transfer the same communicative goal expressed in the source language into the target language. While doing so, it is important to keep both national-cultural characteristics and linguistic features of the source language. The correct choice of linguistic units to express mental aspects of both languages helps to highlight the emotional expressiveness of the text and helps the reader understand the translated text better. This article studies how culture-specific features are translated from Korean into Uzbek. The analyzed stories are written by a Korean writer Pak In Sook and their translation is done by a young Uzbek translator M.Gafforova.

The study shows that the use of culture-specific units enriches the text and they are closely connected with text's literary characteristics and aim.

Keywords: translation, culture-specific features, Korean, Uzbek

*Samarkand State Institute of Foreign Languages Samarkand, Uzbekistan

Маълумки, тилшуносликнинг энг мураккаб соҳаларидан бири таржимашунослик ҳисобланади. Таржимашуносликка доир илмий асарларда бевосита таржимада миллий тийнатни қайта яратиш, маълум бир тилга хос бўлган образ ва образлиликни қайта тиклаш муммолари маълум даражада ўз ечимини топган бўлса-да, ўзбек таржимашунослигида корейс тилидан ўзбек тилига ўгирилган асарлар жуда камчиликни ташкил қилади. Ваҳоланки, корейс тилига доир бадиий асарларни ўзбек китобхонларига аслиятда етказиш, корейс халқининг ўзига хос миллий хусусиятларини ўзида ёрқин акс эттирувчи асарларнинг ғоявий-бадиий хусусиятларини, уларда қўлланилган лингвостилистик воситаларни ўзбек тилига таржима қилишда ментал жиҳатларни ҳисобга олиш ва бунда мазкур воситаларни қайта яратилишини таҳлил қилиш тилшуносликда таржима амалиёти ва назарияси учун фойдали бўлиши шубҳасиздир. Тийнат сўзи арабча бўлиб, характер, хулқ, табиат, феъл, яратилиш каби маъноларни ифодалайди.¹

Корейс ёзувчиси Пак Ин Сукнинг корейс халқининг ижтимоий турмуш тарзини ёритишга бағишланган ҳикояларидан айримларигина ўзбек китобхонларига маълум. Ушбу мақоламизда муаллиф ҳикояларидаги персонажлар лисоний портретларининг лингвистик бирликлар орқали ифодаланган образли тасвирларининг ёш таржимон Малоҳат Ғаффорова томонидан қилинган бевосита ва билвосита таржимада берилишини қиёслаб ўрганишга ҳаракат қилдик. Маълумки, таржимада мулоқотчиларнинг ўзаро муносабатини, уларнинг миллий хусусиятларини сақлаб қолиш муҳим роль ўйнайди. Таржимон тилда мавжуд бўлган лексик, фразеологик ва грамматик бирликларни муомалага киритишда аслиятдаги ёзувчи ва асар қаҳрамонининг коммуникатив мақсади, унинг нутқ қаратилган шахсга бўлган муносабатини очиқ беришда ҳар икки миллатга хос хусусиятларни, ҳар икки тилга оид тушунчаларни тўғри танлашга интилади. Ҳар икки тилга хос ментал жиҳатларни ифодаловчи тил бирлигининг тўғри танланиши матндаги эмоционал-экспрессивликни кучайтиради ва китобхоннинг матн мазмунини тушунишини осонлаштиради. Тилшунос олим Н.Маҳмудов шундай фикрларни билдиради: “Эстетик вазифа тилнинг асосий коммуникатив вазифасини қулайлаштиради, унинг имкониятларини бойитади. Тил ва нутқ айна шу эстетик вазифаси билан ифодалилик, таъсир қувватини намоён этади”². Корейс тилига оид бадиий матнларда тийнат ифодаловчи бирликларнинг қўлланилиши асарнинг мазмуни, ғоявий-бадиий хусусиятлари билан чамбарчас боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Корейс ёзувчиси Пак Ин Сук қатор ҳикояларида маълум бир образ яратар экан, шу образ тийнатини ҳикоядаги ҳар бир воқеа-ҳодисага боғлаб талқин қилади. Ҳикояда Пак Ин Сук тасвирлаётган шахснинг номи, бадиий портрети, ички

¹ Навоий асарлари луғати. Ғ.Ғуллом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1972. 608 бет.

² Маҳмудов Н. Нутқ маданияти ва тилнинг эстетик вазифаси // Филология масалалари. 2006, №2 (11). Б. 51

хиссиётлари, рухий кечинмалари, воқеалар тизимида тутган ўрни ўзаро алоқадорликда бадий тийнатни ҳосил қилади. Маълумки, тилдаги мавжуд сўзлар ва иборалар, ифода тасвир воситалари орқали ифодаланадиган образли кўринишларни таржима тилида қайта тиклаш таржимондан катта масъулиятни талаб қилади ва танланган тил бирликларининг аслият матнидаги бажарадиган лингвостилистик функцияларини, муаллиф томонидан қандай коммуникатив вазиятларда қўлланилишини билишни тақозо этади. Пак Ин Сукнинг “2 миллион йиллик муҳаббат” ҳикоясида тарбияси оғир қизнинг онасининг гапига кирмай, ўз билганича ҳаёт кечириши, бундан онанинг жуда каттиқ изтироб чекиши тасвирланган.

Пак Ин Сук буни қуйидагича таърифлайди:

밤 늦도록 집에 돌아오지 않는 날이 부지기수였고 특하면 사고를 쳐서
엄마의 애간장을 태우는 딸, 엄마의 주름은 늘어만 가고 딸이 빠진 수렁은
깊어만 갔습니다.

“그런데요... 네? 경찰서라구요?”

경찰서에 잡혀 있으니 데려가라는 전화를 받던 날, 딸아이의 반항은 극
에 달해 있었습니다. 나쁜 친구들과 어울려 늦도록 술을 마시고 큰길에서 소란을
피우다 잡혀 왔다는 것이었습니다. 엄마가 경찰서로 달려갔을 때 딸아이는
엄마를 쳐다보지도 않고 말했습니다.

“제발상관마. 내가 어떻게 살든!”

엄마는 기가 막혀 아무 말도 할 수가 없었습니다.

딸은 엄마의 잔소리가 듣기 싫었습니다. 멋대로 살 테니 이제 제발
포기하라며 자꾸만 거칠고 모나게 뒤틀려 갔습니다.

Қизнинг ўзига хос дунёқараши, атрофдагиларга ва воқелик фактларига муносабатининг шакилланиши ҳамда ичишни ўрганиб, хоҳлаганча яшаб, истаганча кўнгилхушлик қилишни одат қилиб қолганлигини кўрсатади. Ҳикоя охирида қахрамон тинатининг ўзгаришига сабаб бўлган воқеъяни қизнинг туғилган куни онаси тамонидан бир тош совға қилиниши ва бир хат колдирилиши тасвирланган:

이 둘의 나이는 20억 년이란다. 내가 널 포기하려면 아마 이까 그만큼의
시간이걸리겠지.....’

딸은 비로소 엄마의 사랑이 얼마나 크고 깊고 두터운지 깨달았습니다.
딸은 곧히 잠든 엄마의 머리맡에 앉아 조용히 속삭였습니다.

“20억 년은 너무 길다. 그러니까 엄마. — 나 포기하지 마.”

딸의 눈에는 눈물이 고였습니다.

딸은 그 밤, 긴 방황을 끝내고 엄마 품에 얼굴을 묻었습니다.

Кўринадики, миллий тийнатни яратишда қўлланувчи воситалар юқори бадий-эстетик имкониятларга эгаллигини намоён қилади. Юқорида таҳлил қилинган ҳикояда тасвирланган киз хулқ-атвори бизнинг миллий менталитетимизга мос бўлмаса-да, она тийнатига хос хусусиятлар меҳрибон ўзбек аёллари характер хусусиятларини ёдимизга солади. Сўз ва иборалар бадий матнда маълум бир вазифа-тийнат яратишга хослашиб, қахрамон характерининг эътиборли томонларини очиб беради, ўзининг предметлик, мантикий, эмоционал-экспрессив маъноларини персонажга сингдиради. Бадий асарда қўлланилган тил бирликлари бадий матннинг умумий қонуниятларига бўйсуниб, тасвирланаётган образ тийнатини яратишда ҳар хил вазифаларни бажаради. Пак Ин Сукнинг “Меҳрибоним” ҳикоясида аёл портретини акс эттирувчи лисоний бирликлар умумлашиб аёл бадий тийнатини яратишга хизмат қилган. Тийнат яратишда иштирок этувчи воситалар ўрни билан асар қахрамони ёки маълум бир персонажни тавсифлайди, уни инсоний ахлокий меъёрлар асосида баҳолайди, умумий ҳолатда ғоявий-бадий эстетик вазифа бажаради. Шуниси характерлики, Пан Ин Сук ҳикояларда персонажларни яхши ва ёмон деб гуруҳларга ажратмайди. Балки улар тийнатига хос белги-хусусиятларни кўрсатиш билан уларга муносабат билдириш ва баҳолашни китобхоннинг ўзига қўйиб беради. Бунда персонаж тийнатини очишга хизмат қилувчи лексик ва фразеологик бирликлар муҳим аҳамият касб этади. Масалан, Пак Ин Сукнинг “Атиги беш дақиқа” ҳикоясида аслият тилида корейсча “ўлмоқ» ва “қийналмоқ” маъносининг образли ифодаси корейс ва ўзбек тилларида турлича лисоний воситалар бирикуви орқали фразеологизмлар воситасида қайта яратилганлигини кўрамыз:

빨래를 널고 있던 어머니는 낮선 군인이 전해 준 한 통의 편지를 받아 들었습니다. 그것은 이 아들의 전사통지서였습니다.

전쟁터에서 고통스럽게 죽어간 아들의 모습이 떠올라 어머니의 가슴은 찢어질 듯 아팠습니다.

“흑흑.....흑흑.....”

금이야 옥이야 키운 자식, 기둥이고 하늘이었던 아들인데.....,

어깨를 들쩍이며 우는 어머니의 가슴에는 아들의 모습이 선명하게 떠올랐습니다

Маълумки, корейс тилида “ўлмоқ” маъносини ифодаловчи фразеологизмлар мавжуд. Ўзбек тилида эса бу маънони ифодаловчи ўндан ортик фразеологизмлар бор. Таржимон Малоҳат Гаффорова бу маънони беришда “ҳалок бўлмоқ” иборасидан ташқари “Осмонларга учиб кетмоқ” фразеологик ибораси билан ўгириб, аслиятга мос образли тасвирни қайта тиклаган. Бу индивидуал фразеологизм таржимоннинг матнда бадий-эстетик таъсирчанликни сақлаб қолишга муваффақ бўлганлиги, тил бирликларини танлашда юксак маҳорат эгаси эканлигидан далолат беради.

“Онамнинг туфлиси” ҳикоясида аслиятдаги персонаж рухий ҳолати-қийналганлигини М.Ғаффорова томонидан таржимада фразеолокик бирликлар орқали ўгирилиб, образлиликнинг сақланиб қолганлигини кўрамиз:

선영이는 아이들의 따가운 눈총을 받으며 진희에게 다가갔습니다.

“미안해 진희야. 내가 잘못했어.”

“아냐, 울아빠 신발이 너무 커서 넘어진 건데 뭐

선영이는 얼굴이 화끈 달아올라 아무말도 할 수가 없었습니다.

Бу гап таржимасида «корейсча қийналмоқ» маъносининг ўзбекча “қалбини жароҳатламоқ” фразеологизми орқали берилиши образлиликни янада оширишга хизмат қилган.

Хулоса қилиш мумкинки, таржимон Пак Ин Сук ҳикояларида персонажлар тийнати яратишда корейс халқига хос ментал хусусиятларни сақлаб қолган ҳолда ўзбек тилига мансуб бўлган ва мазкур ҳолатларда қўлланадиган лексик ва фразеологизмлардан фойдаланиб образлиликни қайта тиклашга муваффақ бўлган. Пак Ин Сук томонидан ифодалаш кўзда тутилган маъно таржимон томонидан турлича лексик воситалар орқали ифодалансада, аслиятдаги образлилик тўлиқ қайта тикланган деган хулосага келиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

КОМИССАРОВ, В.Н. (1986) Лингвистика перевода. М.: Международное отношение, – 153 с.

КОМИССАРОВ, В.Н. (2001) Современное переводоведение. М.: ЭТС, – 424 с.

КОМИССАРОВ, В.Н. (1990) Теория перевода (лингвистические аспекты). М: Высшая школа, - С. 52-152.

Қудрат Мусаев. Таржима назарияси асослари. Т.: Фан, 2005. – 183-249 б.

МАҲМУДОВ Н.Нутқ маданияти ва тилнинг эстетик вазифаси // Филология масалалари.2006,N2(11). Б.51.

김문창. 국어 관용어의 연구 // 국어연구 30. 서울대 석사 학위 논문. 서울, 1974.

문종선. 국어 관용어 연구. 원광대 석사 학위 논문. 전라북도 익산시: 원광대학교, 1994. - 93 p.

박영순. 관용어에 대하여 // 선암이을환교수 화갑기념 논문집. 국어교육, 1985. - pp. 105-122.

심재기. 한국어 관용 표현의 화용론적 연구. 관악어문연구 11. 서울: 서울대 국문과, 1986. - pp. 27-54.

안경화. 한국어 속어의 유형에 대한 분석적 연구. 서울대 석사 학위 논문. 서울: 서울대학교, 1987. – 90 p.

양영희. 관용 표현의 의미 구현 양상// 국어학 26. 서울: 국어학회, 1995. - pp. 171-200.

옛센스 국어사전. [제 6 판] 서울: 전면개정판, 2006

외국인을 위한 한국어 문법 1. 서울: 커뮤니케이션북스, 2005. – pp. 313-460.

황수미. 국어 관용어의 의미론적 고찰. 고려대 석사 학위 논문. 서울: 고려대학교, 1994. – 67 p.

ИНТЕРНЕТ САЙТЛАР

<http://academic.naver.com/view.nhn?doc>

<http://www.nanet.go.kr>

HISTORICAL DEVELOPMENTS OF MUSEUMS IN UZBEKISTAN

Özbekistan'da Müzelerin Tarihsel Gelişimi

Mahmud BOBOYOROV*

Öz: Müzeler hakkında konuşurken, tarihsel konulardan ve meselelerden söz etmek önemlidir. Bilimler Akademisi kapsamındaki Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Müzesi, yüzyıldan fazladır Özbek milletin yarattığı kültürel mirasına ev sahipliği yapmaktadır.

Anahtar kelimeler: müze, miras, Özbekistan, uygarlık.

Abstract: When talking about museums it is important to mention historical facts and issues. The State Museum of Republic of Uzbekistan within Academy of Sciences has been hosting material and cultural heritage created by Uzbek nation, for more than a century.

Keywords: museum, heritage, Uzbekistan, civilization.

Биз юртимизни янги босқичга, янги юксак маррага олиб чиқмоқчи эканмиз, бунда бизга ёруғ ғоя керак. Бу ғоянинг замирида халқимизнинг ўзлигини англаш ётади. Ҳаққоний тарихини билмасдан туриб, ўзликни англаш мумкин эмас. **(И.Каримов)**

Мустақил Ўзбекистон Республикамиз кундан-кунга равнақ топиб, дунёдаги ривожланган мамлакатлар қаторидан жой олмоқда. Жаҳон ҳамжамиятида ўзига хос ва мос йўлни танлаб олган Ўзбекистон Марказий Осиёда ягона давлат деб тан олинганлиги ҳам бежиз эмас, албатта. Чунки узоқни кўра билган юртбошимиз белгилаб берган тараққиёт йўлида юртимиз жадал суратлар билан ривожланмоқда. Жамиятнинг барча қатламларида, ҳамма соҳаларда туб ўзгаришлар юз бермоқдаки, кеча билан бугунги куннинг тараққиёт олдидаги ўрни бекиёсдир, назаримда. Чунки мустақиллик шуқуҳи юртимиз тароватини, халқимизнинг йиллар давомида қалбида уфуриб турган садоқат, ўзлик ва Ватанга муҳаббат рамзини намоён айлашига имкон яратди.

*Samarkand State Museum

Дарҳақиқат, бугунги кунда ватанимизни нафақат Шарқ, балки умумжаҳон цивилизация бешиги сифатида тан олинганлиги ҳаммамизга аёндир. Бу қадимий ва табаррук тупроқдан буюк алломалар, фозилу фузалолар, олиму уламолар, сиёсатчилар, саркардалар етишиб чиққанлиги, диний ва дунёвий илмларнинг сайқал топганлиги қайта-қайта таъкидланиб ўтилмоқдаки, биз учун бу, ҳаётда дастуриламал бўлмоғи даркор.

Юртимиз равнақи ва халқимиз фаровонлиги тўғрисида фикр юритганимизда, албатта, биз ўтмиш ва бугунги кунга назар ташлаб эртанги кун режасини тузамиз. Бугунги шарафли кунимизга қанчалик ҳиссамиз борлигига иқтидо қиламиз. Дарҳақиқат, инсоният дунёқарашини янада мукамаллашувида илмий ва маърифий маскан ҳисобланмиш музейлар фаолиятида бугунги кунда янги давр бошланди.

Айниқса, Ўзбекистон Республикасининг “Музейлар тўғрисида”ги қонуни (12 сентябр 2008 йил № ЎРҚ-177) музей ва музей ходимларининг касбга бўлган садоқатини янада ошириши билан биргаликда уларга масъулият юклади. Асосий ходимлар фаолиятида катта бурилиш нуктаси бўлди.

Музей тўғрисида гап кетганда мозий ҳақида тўхталиб ўтишни лозим топдик. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси қошидаги Ўзбекистон тарихи Давлат музейи юз йилдан ортиқ вақтдан буён халқимиз томонидан яратилган моддий ва маданий ёдгорликларни авайлаб сақлаб келмоқда.

1876 йилда асос солинган музей дастлаб Тошкент музейи номи билан аталиб, асосан маҳаллий ўлкашунослар, ўтмиш билан қизиқувчи ҳаваскорлардан тўпланган ўлка тарихига оид экспонатлар сақланган.

1888 йили музей Низоми тасдикланиб, унга мувофиқ музейга геология, ботаника, зоология, этнография, нумизматика, қишлоқ хўжалиги бўйича материаллар тўпланган ва сақлаш ҳуқуқи берилган.

XX аср бошларида музейда тўпланган Туркистон ўлкасининг моддий бойликлари: археология, этнография, нумизматика, табиат тарихи, зоология, геология, миллий либослар, шарқ қўлёзмалари, қурол-яроқлар коллекциялари айрим олимлар, алоҳида кишилар томонидан жаҳоннинг турли бурчакларига ташиб кетила бошланган.

Собиқ Совет ҳукумати даврида ўзбек халқининг тарихий маданияти ва маънавиятини ўзида акс эттирган ноёб буюмлар ватанимиздан ташқаридаги музейлар коллекцияларини бойитган. Ўзбекистондаги музейларда эса «Чор Россиясининг Туркистон ўлкасини ўрганишдаги рус олимларининг ўлкадаги фан ва маданиятини ривожлантиришдаги ютуқлари» ҳар бир экспозицияда таъкидлаб турилган.

1943 йилдан бошлаб музейнинг Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси таркибига қўшилиши муҳим аҳамият касб этиб, унинг фаолиятини бутунлай ўзгартириб юборди. Музей нафақат маданий, балки илмий марказлардан бирига айланди. Ўзбек халқининг бой тарихий анъаналари, урф одатлари ва ҳунармандчилигини ўрганишда музейдаги коллекцияларни тўплаш ва улар асосида илмий тадқиқотларни узвий равишда очиб берилиши тарих фанининг ривожига ўзининг салмоқли ҳиссасини қўшади. Шу ўринда музейшуносларнинг хизматлари алоҳида тахсинга лойиқдир.

1950 йилдан бошлаб «Ўзбекистон халқлари тарихи музейи ишлари» 60-йилдан бошлаб эса «Ўзбекистон тарихига оид материаллар» номли илмий мақолалар тўплами чоп этила бошлаган. Буларда ўзбек халқининг тарихи, маданияти, музейшунослик ва унинг муаммолари ўз аксини топган.

Музей археология фондида ер ости саройларидан ва ёдгорликларидан топилган деворий тасвирлар, уй-рўзғор буюмлари, меҳнат қуроллари, қадимий ёзувлар тасвирланган ашёлар халқимизнинг қадимий тарихини ёритишда катта аҳамиятга эгадир.

60-80 йилларда олимлар ҳамда А.Альбаум томонидан уюштирилган экспедициялар натижасида Вароҳша, Афросиёб, Болаликтепа, Фаёзтепа ёдгорликлари очилган. Айниқса, Фаёзтепадан топилган ибодатхона комплекси ва Будда ҳайкали ўрта Осиёда буддизмнинг шаклланиши ва ривожланишини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Археологик ёдгорликлар ва илмий изланишлар натижасида «Афросиёб» ва «Болаликтепа» каби монографиялар ва буддизм дини ҳақида бир қанча рисола, мақолалар чоп этилди.

Музейларимиздаги захираларда нумизматикага оид ноёб колекциялар мавжуд бўлиб, улар ватанимиз тарихини ўрганишда муҳим ашёвий далил сифатида бекиёс аҳамиятга эга. Улар орасида энг қадимги даврлардан то шу кунгача зарб этилган олтин, кумуш, мис тангалар, пуллар, олтин ва кумуш медаллар, ҳукмдор сулолаларининг муҳрлари жамлангандир. Ушбу йўналиш бўйича бир қанча илмий ишлар қилинганлиги халқимизни тарихга, ўтмишга алоҳида эътиборидир.

Республикаимиз мустақилликка эришган даврдан бошлаб Самарканд Давалат музей-қуриқхонасида фаолиятида янада улкан ўзгаришлар амалга оширилди.

Мустабид тузум даврида кўз юмиб ўтилган ўзбек халқимизнинг давлатчилик тарихи, буюк мутафаккир алломалар, Темур ва темурийлар даври, Қатоғон йиллари, «Пахта иши» каби тарихимизнинг муҳим саҳифалари ўзининг ҳолисона асосини топди.

Бизнинг жамоамиз ҳам вилоятимиз ва имкон даражада республикаимизнинг ижтимоий ҳаётида фаол иштирок этиб тарих фанини ривожлантириш ва ёшларимиз онгида ватанга садоқат ҳамда миллий ғурур ҳиссиётларини кучайтириш каби муҳим ва шарафли вазифаларини бажаришга ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар. Айниқса, кейинги йилларда музейимиз маданий-маърифий, тарихий маиший ёдгорликларни илмий асослаш бўйича илмий тадқиқот марказига айланмоқда десак адашмаган бўламиз. Чунки тарихий экспонатлар, қадамжолар, воқеа ва ҳолатлар чуқур ўрганилиб, таҳлил қилиниб кенг омма, хусусан, ёш авлод вакиллари орасида кенг қўламли тарғиб қилиш ишларини жадаллик билан олиб бормоқдамиз. Ўз мақсадларимизни амалга ошириш учун урганиб-изланиб барча имкониятлардан унумли фойдаланмоқдамиз.

Бугунги кунда бизнинг тасарруфимиздаги музейлар, тарихий обидалар, зиёратгоҳ гўшалар: Ўзбекистон маданияти тарихий давлат музейи, Амир Темур мақбараси, Хожа Дониёр мақбараси, Нодир Девонбеги мадрасаси, Бибихоним масжиди, Садриддин Айний уй музейи, Мирзо Улуғбек музейи, Афросиёб музейи, Вилоят ўлкашунослик музейи, Хазрати Хизир масжиди, Чор чинор зиёратгоҳи, Хазрати Довуд зиёратгоҳи, Ал Мотрудий мақбараси, Иштихон туман тарихий музейи, Пахтачи туман тарихий музейи. Каттақўрғон шаҳар тарихий музейлари халқимизнинг сеvimли қадамжоларига айланганлиги, яъни ташрифчиларнинг кундан-кунга кўпаётганлиги кишини қувонтиради.

Ўзларининг касб сирларини мукамал билган, ҳаётий тажрибага эга жамоамиз аъзолари ҳамиша муваффақият ва янгиликка интилиб мўътабар даргоҳ салоҳиятини ошириш, музейимизга келган ҳар бир мижозга ўтмиш ва бугунги кун, мустақиллик туйғусини уларнинг қалбида янада раvнақ топтириш

йўлларини излаб, уларга солиштирма асослар, мисоллар, оғзаки ва ёзма исботлар билан тушунчалар бериб боришлари, ишимиз ривожига ўзининг салмоқли ижобий таъсирини кўрсатмоқда.

Агар йил бошидан кўлга киритган ютуқларимизга қисман назар ташлайдиган бўлсак музейимиз фондидаги экспонатларнинг ҳолатини бузилмаслигини олдини олиш мақсадида, уларга ишлов бериш, таъмирлаш бўйича 90 дан зиёд экспонатлар мутахассислар томонидан таъмирланди.

Фондга 311 та янгитдан тушган экспонатларга биринчи илмий ишлов берилди. Фондда сақланаётган 1700 та та экспонатлар ракамли фотоаппарат билан суратга олиниб, компьютер базасига жойлаштирилди.

Ўтган йилларда янги экспозициялар ва кўرғазмалар учун фонддан 229 та экспонатлар танлаб олинди. Ўзбекистон Қуролли Кучлари Марказий музейида доимий сақлаш учун 32 та музей ашёси берилди. Самарқанд шаҳримиздаги барча кўчалар, тарихий биноларни фотофиксация қилиш мақсадида 180 дан зиёд суратлар олиниб фондга кўчириб жойлаштирилди.

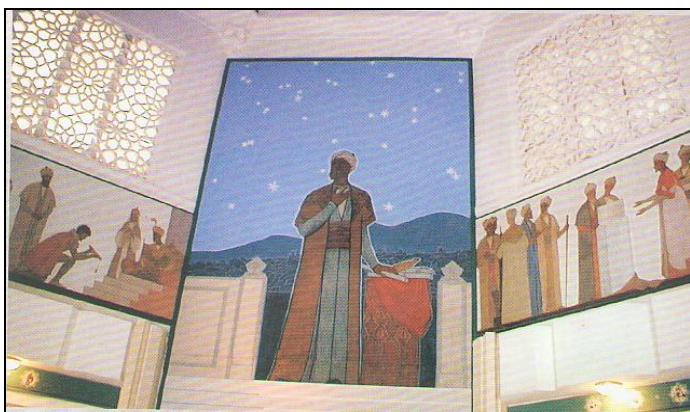
Нидерландияда кўрғазмада намоиш этилган рангтавир асарлар доимий сақлаш учун фондга олиб келинди. Илмий экспозиция ва кўрғазма ишлари бўйича ижтимоий ва маданий муҳитни янада соғломлаштириш ҳамда маънавий ва маърифий ислохотларни чуқурлаштириш, уларнинг самарадорлигини янада ошириш мақсадида 8-март Халқаро хотин-қизлар байрами муносабати билан “Аънавий аёллар кийиниши маданияти” мавзусида кўрғазмалар ўтказилди. Ўлкашунослик музейи, тарих бўлимида реэкспозиция ишлари музейимизда, туманларидаги мактаблар ва коллежларда Самарқанд: кеча ва бугун кўчма кўрғазмаси, Ўзбекистон Маданияти ва санъати кўрғазмасида “Мустақиллик ардоғидаги аънава” номли кўрғазмалар ташкил этилди.

Ўтган йилда 9 май - Хотира ва қадрлаш куни, 18 май-Халқаро музейлар куни, ҳамда Мустақиллигимизнинг 22 йиллигига бағишлаб, “Буюк ва муқаддасан мустақил ватан”, «Ватан Она каби саждағохдир!», «Обод манзил чорраҳаларида» ва ҳоқоза кўрғазмалари ташкил этилди ва Ўзбекистон маданияти тарихи давлат музейини Мирзо Улуғбек кўчаси 148-уйдаги бинода реконструкция ишлари тугалланиб, янги Концепция асосида экспозиция яратиш ишлари амалга оширилмоқда.

Шунингдек, илмий маданий-маърифий ишлар бўйича юқорида айтиб ўтилганидек, йилнинг ўтган уч ойида музейларимизга 297 900 томошабин ташриф буюрди, шу жумладан, ўқувчилар -25017 киши, талабалар-124 017 киши, катталар 144970 кишидир. Уларга 4539 мартадан зиёд экскурсия ўтказилди. Шу жумладан 3214 та танишув экскурсияси, 740 та-мавзуий ва 642 тадан зиёд ўқув экскурсиясидир.

14 январ – Ватан химоячилари куни, 9 феврал – А.Навоий таваллуди куни, 14 феврал – Захриддин Мухаммад Бобур таваллуди, 8 март Халқаро хотин-қизлар куни, 21 март-Наврўз байрами, 22 март Мирзо Улуғбек таваллуди, 9 май Хотира ва кадрлаш куни, 1 июн Халқаро Болаларни химоя қилиш куни муносабати билан тадбирлар ўтказиб келинмоқда.

Турли мавзуларда 150 га яқин маъруза, суҳбатлар, оғзаки журналлар ташкил этилди. Ўтган йилларда Германиянинг Фрайбург шаҳридан ўзбек-олмон илмий-маданий жамияти аъзоларини Тошкент ва Самарқанд шаҳарларида қабул қилиб олиб, ҳамкорликда ишлаш учун келишиб олган бўлсак, ўтган 2014 йилда Лондон, Хитой ва Корея давлатларида хизмат сафарларида бўлиб сервис келишувларини амалга оширдик. Музейни оммалаштириш мақсадида илмий ходимларимиз томонидан ўтган 2014 йили 274 та турли мавзулардаги мақолалар ёзилган бўлиб, шундан 192 таси Республика ва вилоят, тармок ОАВда ҳамда 14 та мақола эса хорижий давлатларда чоп этилди.

Республика, вилоят телевиденияси ва радиоси орқали музей-қўриқхона фаолияти ва муаммолари ҳақида 70 дан ортиқ чиқиш ва эшиттиришлар ташкил қилинди. Янги ахборотларни олиш ва узатиш мақсадида музей-қўриқхонанинг янги веб сайти яратилди ва интернет тармоғига жойлаштирилди. Мирзо Улуғбек музейини веб-сайти кунлик янгиликлар билан бойитилиб борилмоқда. Мирзо Улуғбек виртуал музейи яратилган бўлиб, бугунги кунда Афросиёб ва бошқа музейларда ҳам бу хайирли иш давом эттирилмоқда. Музей-қўриқхона объектларида йўл кўрсаткичлар ва шиорлар ўрнатилди. Бундан ташқари илмий-услубий ва амалий ёрдам кўрсатиш ишларини йўлга қўйилди. Каттакўрғон, Иштихон, Пахтачи шаҳар тарихи ўлкашунослик музейи фондида музей ашёларини рўйхатга олиш ва ҳисобот юргизиш бўйича илмий-услубий ёрдам кўрсатиш

ишлари амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси олий суди музейи учун музей ашёларини ва маълумотлар тўплаш ҳамда “Камолот” ЁИХ экскурсоводлар” мактабида экскурсоводлар тайёрлашда амалий ёрдам кўрсатиш ишлари амалга оширилди. Экспедиция ва илмий сафарлар бўйича сўз юритадиган бўлсак Ўзбекистон Маданияти ва санъати кўرғазмасида “Мустақиллик ардоғидаги анъана” номли кўрғазмани монтаж қилиш учун 2011 йилнинг 13-16 июнларида Тошкент шаҳрида ЮНЕСКО нинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси томонидан ташкил этилган Халқаро семинар-тренингда қатнашиш учун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг фан, таълим, маданият ва спорт қўмитаси томонидан ташкил этилган О.А.Сухареванинг инглиз тилида нашр этилган “Сўзана: Ўрта Осиё нақшин каштачилиги” номли китобини тақдиротига қатнашиш учун Тошкент шаҳрига хизмат сафарлари уюштирилди ва бу анжуманлардан олинган таассуротлар жамоа ўртасида ҳам муҳокама қилиниб ижро ва маълумотлар учун қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 22 йиллигига бағишлаб “Муқаддасан мустақил ватан!” шиори остида ҳафтанинг ҳар душанба куни ўтказиладиган “Очиқ дарслар куни” да музейга Вилоят халқ таълими бошқармаси, Самарқанд шаҳар 1-сон Маданият уйи билан ҳамкорликда ташкиллаштирилган икки қисмдан иборат бу тадбирларимизнинг биринчисида болаларни музейга тайёрлаш: бунда музейга келган болалар маданият уйи ва музей ходимлари томонида тайёрлаган музейга, тарихга оид ва Она ватанга садоқат, юртимиз равнақи, мустақиллик йилларида эришган ютуқларимиз, ёш авлодни онгига миллий истиқлол ғояларни сингдириш, миллий кадриятлар,

анъаналаримиз, урф-одатларимиз, умуминсоний қадриятларимиз руҳида тарбиялаш, миллий мафқурани шакллантириш ва шу билан биргаликда маънавий баркамол кишиларни камол топтиришда музейнинг тутган роли ҳақида қисқа маъруза, шеърлар ва сахна кўринишлари кўрсатилди. Бундан мақсад келган болалар музейга нисбатан тушунчаси иштиёқ ва эсталик дафтарига ўз фикрларини ёзиб қолдирадilar.

Ўйлаймизки, музейимизни эртанги кун орзуси –эришилиши керак бўлган ютуқ ва янгиликлар бизнинг назаримиздан узоқлашмаслиги керак. Биз ана шундай маъсулиятли ва машаққатли, ўз навбатида шарафли касб вакилларимиз. Биз шахримизга, музейимизга ташриф буюраётган меҳмонларни, мухлисларни нафақат шаҳар музейларимизга балким туманлардаги музейларимизга ташриф буюришларини ташкиллаштириш ишларини амалга ошириш чора-тадбирлари устида ишламоқдамиз.

Юртбошимиз айтганидек, фарзандларимиз, келажак авлодлар биздан шу ўлкани, шу муқаддас заминни яна ҳам бой, кучли ва қудратли ҳолатда қабул қилиб олишлари учун, биз буюк аجدодларимизга нисбатдан қандай миннатдорчилик туйғуларини ҳис этаётган бўлсак, ўғил-қизларимиз, келажак авлодлар ҳам бизга нисбатдан шундай миннатдорчилик туйғуларини ҳис этишлари лозим бўлган ҳамма ишни қилиш–бизнинг фуқаролик бурчимиздир. Шу сабабли биз ёшлар онгига ўтмиш бугунги кунлар солномаси, ютуқ ва интилиш борабариди келажакка бўлган, ўзлик ва миллийлик ғурур ва ифтихор туйғуларини сингдиришимиз зарурдир.

Фойдаланилган адабиётлар

БЕГМАТОВ Э. Антропонимика узбекского языка. АҚД. – Ташкент: Фан, 1965.

Античные теории языка и стиля. Том. 3. – М. -Л., 1936. С. 121; Катанов Н.О. Алфавитный указатель собственных имен, встречающихся во втором томе «Образцы народной литературы тюркских племен, собранных В.В.Радловым». - Санкт-Петербург, 1988. С.2-15; Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент, 2007.

Толстов С.П. Древний Хорезм. – М.: МГУ, 1948.

Абулгози Баходирхон. Шажараи тарокима. – Тошкент, 1995.

БЕГМАТОВ Э. Исmlарнинг сирли олами. – Тошкент: Ўзбекистон, 1914.

NAVRUZ HOLIDAY IS OUR HISTORICAL LEGACY

Navruz Bayramı - Bizim Tarihsel Mirasımız

Zubaydulla IBRAGIMOV*

Öz: Nevruz baharın ilk günü ve yeni yılın başlangıcıdır. Bu genellikle 21 Mart günü oluşan astronomik kuzeye ekinoks gününde kutlanır. Nevruz farklı etnik toplulukların ve binlerce yıldır farklı dini kökenden gelen insanlar tarafından kutlanmaktadır. Azerbaycan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Orta Asya'daki diğer milletler dahil olmak üzere birçok farklı insanlar tarafından kutlanan bir bayramdır. Özbekler arasında Nevruz, her zaman barış, refah ve sevinç gibi kavramları çağrıştırmıştır.

Anahtar kelimeler: Nevruz, yeni gün, takvim, tatil

Abstract: Nowruz marks the first day of spring and the beginning of the year. It is celebrated on the day of the astronomical Northward equinox, which usually occurs on March 21 or the previous/following day depending on where it is observed. Nowruz is celebrated by people from diverse ethnic communities and religious backgrounds for thousands of years. It is a secular holiday that is enjoyed by people of several different faiths, including Azerbaijan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Kazakhstan and other scattered populations in Central Asia. The connotation of Nowruz among Uzbek people has always been notions like peace, prosperity and joy.

Keywords: Nowruz, new day, calendar, holiday

*Samarkand State Museum

Навруз байрами тугрисид гап кетганда,аждодларимиздан бизгача етиб келган шодлик ва хурсандчилик хамда янгиланиш ва ёшариш байрами,янги кун деб таъриф барилади.Дархакикат бизгача турли хуласалар берилсада бу кун факат яхшилик ва хурсандчилик байрами булиб,халк учун, эзгуликк хизмат килган. Аждодларимиз кадим замонларда, ислом динидан олдин Куёш таквимини жорий этшган, унда хар йил 12 ой, яъни 365 кун белгианган. Йилнинг хар оyi ва хар бир куни эзгулик худоси Ахуромазда ёрдамчилари – фаригаталари номи билан юритилган. Чунончи йларга куйидаги номлар берилган; **Фрвардин** (Хамал); Урдибихишт (Савр); Хурдод (Жавзо); Тир (Саратон); Мурдод); (Асад); Шахривор (Сунбула); Мехр (Мезон); Обон (Акраб); Озор (Кавс); Дай (Жадий); Бахман (Далв); ва Исфандармуз (Хут).

Хар бир ой 30 кун белгиланиб, кунларга куйидаги номлар берилган: Хурмуз; Бахмаъ Урдибихишт; Шахривор; Исфандормуз; Хурдод; Мурдод; Дайбозур; Озар; Обон; Хур; Мох; Тир; Гуш; Даймехр; Мехр; Суруш; Раш Фарвардин; Баером; Ром; Бод; Дайбодин; Дин Орад; Аштод; Осмон; Зоймийёд; Морисфанд Анирон.

12 ой жами 360 кун булиб, ортиб колган беш кунга: Ахнавад; Ашнавад; Исфандормуз Дехишт; Хаштивеш номлари берилиб, янги йил киришидан олдин, йилнинг охирги оyi - Исфандормуз охирига Фарвардиён номи билаг, кушганлар.

Хар ой куни ой номига мувофик, – отдош тушса, уша куни байрам **утказганлар**. Фарвар- диннинг 19-куни Фарвардин байрами, Урдиби-**хиштнинг** 3-куни Урдибихишт байрами, Хур- доднинг 6-куни ХУРДОД байрами, Тирнинг 13- куни Тир байрами, Мурдоднинг 7-куни Мурдод байрами, Шахриворнинг 4- куни Шахривор байрами, Мехрнинг 16-куни Мехр (Мехржон)байрами, Обоннинг 10-куни Обон байрами, Озарнинг 9-куни Озар байрами, Дайнинг 23- куни Дай байрами, Бахманнинг 2-куни Бауман байрами ва Исфандормузнинг 5-куни Исфандормуз байрами булиб нишонланган.

Ой ва кунларга номи берилган фаришталар узларига биркитилган даврда, яъни **ой** ва кун- ларда тартибу интизом жараёнини назорат килиб, яна Ахурмаздо томонидан юклатилган мухим вазифаларни ижро этишда масъул эканлар. Масалан: Урдибихишт – поклик ва тугриликни ургатувчи, мехр-мухаббат уйготувчи; Хурдод – сув хомийси; Мурдод – инсонларни гунохдан асрайдиган, **инсоният** наслининг да- вомини ва дунё абадиятини таъминловчи; Шахривор – камбагал, гарибу бечораларни **Химоя** килувчи; Бахман – инсонларга эзгу амалларни, эзгу сузларни ургатувчи; Исфандормуз – мехр-мухаббат, садокат, сабр-токат, каноат хомийси ва хоказо.

Кадим замонларда одамлар йилни икки фаслга: иссилик – Ёз ва совук ушк – Един фаслларига булишган. Иссилик фасли егги ой - Фарвардиндан Мехргача ва совукдик фасли беш ой – Обон оyiдан Исфандормуз ойигача давом этган.

Иссиклик фасли бошланиши билан одамлар чорваларини яйловларга чиқариб, экин экиб, дехкончилик ишларини бошлаганлар.

Совуклик фасли бошланиши билан чорва молларини сахро-ю даштлардан иссиқ, огилларга қайтариб олиб келганлар. Дехконлар далалардан хосилларини йигиб олиб, чорвадорлар эса молларига ем-хашак ва рузгорлари учун кишлик озик-овкатлар захира қилганлар. Авлодларимиз иссиқлик фасли бошланишини Навруз байрами билан ва совуклик фаслини Мехржон байрами билан кутиб олганлар.

Аждодларимизнинг тантанали байрамларидан, асосан, Навруз ва Мехржон булса, Навруз байрамини утказиш тартиби, маросилари Мехржон байрамидан тубдан фарқ қилади.

Навруз энг табарруқ ва муқаддас байрам бўлиб, у фақат бир кун, яъни Феврал ойининг биринчи куни (21 март) утказилмасдан, балки бир ой давомида утказилган ва уч даврга бўлинган, яъни “Фарвардиён”, “Омма Наврузи” ва “Хослар Наврузи” ёки “Наврузи бузург”.

“Фарвардиён” рудар байрами бўлиб, йилнинг охириги ойи Исфандормузнинг 26-кунидан (11 март) 30-кунигача (15 март), яъни Аштоддан Аниронгача ва Фарвардиён кунлари, яъни охириги ой Исфандормузга қушилган 5 кун (16–20 март) давом этган. Фарвардиён кунларида эзгулик худоси Ахуромазда, фаришталар ва инсонлар руҳи ерга тушиб байрам қилганлар. Инсонлар арвоқлар шарафига назру ниёзлар, хайру эҳронлар, қурбонликлар қилтириб, аждодларининг қадрларини зиёрат этиб, обод қилганлар.

Абу Раҷон Беруний Қддимги Хоразмнинг тарихи ва маданиятини диққат билан урганаркан, ватандошларининг урф-одатлари ҳамда диний эътиқодларини қузатиб, Хоразмда шоду хуррамлик билан нишонланувчи баҳор байрами Наврузнинг қддимий манбалари ҳақида эслатиб утади.

Аждодларимиз аввал **утиб** кетганлар руҳини ризо қилиб, хотира кунлари маросимини утказиб, ундан сунг байрам қилганлар.

“Омма Наврузи” оммавий халқ; байрами бўлиб, Наврузи Фарвардин ойининг биринчи Хурмуз кунидан (21 март) бошланиб, Исфандормуз (25 март)гача беш кун давом этган. Бу кунларда шохлар беш кун давомида оддий халқнинг арз-додини эшитиб, хожатларини чиқариб, совга-инъомлар тарқатишган.

“Хослар Наврузи” ёки “Улуг Навруз” Наврузнинг олтинчи ХУРДОД кунидан (26 март) бошланиб, ой охиригача давом этган. Бу кунларда шох, зиндон-дагиларни озод этиб, хали жазога тортилмаган гуноҳкорларнинг гуноҳларини кечган, сунгра оила аъзолари билан байрам қалганлар.

Шу сабабли бўлса керакки мамлакатимизда ҳам турли савобли ишлар (шанбалиқ, ободонлаштириш ва хайрия ишлари) амалга оширилмокдаки буларнинг бариси жамият ривожига ва юрт равоқига, инсонлар саломатлиги ҳамда уларни ижтимоий химоялашнинг бир омилдир десак адашмаган буламиз. Буйук бобомиз Алишер Навоий айтганларидек ҳар кунимиз навруз булсин, янгидан-янги ютуқлар ва зафарлар юртимизни тарқатмасин.

Яқин ва Урта Шарқ мамлакатлари каби Урта Осиё халқларининг ҳам энг қадимги ва севимли байрамларидан булган, сузма-суз таржима қилганда «янги кун» маъносини англатувчи Навруз ва бошқа байрам ҳамда маросимларга қараганда санъат, шеърият ва мусикада купрок уз аксини топган. Минг йиллар давомида мусика шу навруз байрами билан боглик булиб, унда иштирок этиб қелаётганлиги ҳаммамизга маълум. Наврузнинг мусика билан богликлиги ҳақида гап кетганда биринчи навбатда Шарқ халқларининг буюк мероси - Фирдавсийнинг «Шохнома» асари беихтиёр эсга олинади. Наврузнинг афсановий шох Жамшиднинг тахтга утириш маросими билан боглайди;

Жамшид бошига зар-гуҳар тукдилар,
У кунга янги кун деб ном қуйдилар.
Йилнинг бошида Хурмузи Фарвадин,
Қолмай танда ранжу ва дилларда қин.

Шунингдек Зардуштийларнинг муқаддас китоби Авестода Навруз номи учрамаса ҳам, аммо баъзи қадимий пахлавий манбаларда Навруз байрами ва унинг маросимлари тугрисида суз боради ва шунингдек қуплаб асарларда ҳам бу байрамнинг аҳамияти ҳақида қимматли маълумотлар берилиб қелинмокда. Улардан маълум булишича, байрам қилиш жараёни икки асосий вазифани англатган. Биринчидан, умумхалқ уйин-қулгилари, мусика садолари остида, халқ орасида қенг тарқалган қолғу асбобларида анъанавий қуйлар, қушиқлар, лапарлар ижроси билан утган. Навруз билан боглик бу асарлар асосан оммавий халқ байрамлари, туй тамошаларга қайс қиритувчи мусика турларини ташқил этган. Хозир ҳам узбек ва тожик халқлари орасида **халқ** қолғу асбоблари ёрдамида ижро этиладиган «Шодёна» қуйи, миллий қуй-қушиқларимиз, айтишувлар, лапарлар ва ҳақозалар бунга яққол мисол була олади.

Иккинчидан мусика Навруз байрамининг алоҳида расм-русумлари ва қуринишларига ҳамоҳанг ижро этилади. Шу боисдан бу байрам ва у билан боглик анъаналар уста машшоқларнинг ижод жабҳасига айланиб, маҳсус қуйлар вужудга қелган. Бунга машҳур машшоқ Борбад ижоди ёркин мисол булиб хизмат қилиши мумкин. Илк урта аср мусика санъатининг «Боди Навруз», «Сози Навруз», «Нози Навруз», «Наврузи Харо», «Наврузи Хурдак», «Наврузи Қикбод», «Наврузи қучак», «Наврузи бузург», «Наврузи Қайхусравий» ва бошқалар мисол булиши мумкин.

Бирок, Навруз маросимлари ва расм-русумлари бу куйлар оханг ва макомларида кай тарзда акс этган, улар муайян жанр белгилари тарзида шакллаланиб улгурганми? Уша даврларга таллуқли жонли мусикавий далил-исботлар йуқлиги боис бу савол хозирча жумбоклигича колмоқда. Эхтимол, Навруз мавзуси Борбад ижодида унинг асосий пардалари тизими билан боғлиқдир. Агар шундай булса, биз парда тизимида Навруз рамзи узлаштирилишининг илк мисолини курган буламиз. Унинг анъаналари кейинчалик 12 маком пардалар (даврлари) да, сунгра эса узбек-тожик макомларида давом этганлиги тугрисида маълумотлар мавжуд.

Масалан XIII - XV асрларда Урмавий, Шерозий, Марокий, Жомий каби таникли мусикашуносларнинг рисоаларида ишлаб чиқилган 12 парда тизимида Навруз мавзуси билан боғлиқ бир канча товуш каторлари - оханглари тилга олинади. Бу товуш каторларининг барчаси иккинчи - овоз ва учинчи - шуъба гурухларининг эркин оханглари сирасига киради. Олти овоз оханги орасидаги битта оханг Навруз ёки Наврузи асл (асосий Навруз) деб аталади. Унинг Наврузи кабир ва Наврузи сагир вариантлари ҳам учрайди. 24 шуъба орасида Наврузи Харо, Наврузи Аман, Наврузи баёт ва бошқалар бор.

12 парда тизимини мерос килиб олган Шашмаком ҳам Навруз мавзуси ва рамзлари билан азалий муносабатни курсатиб турибди. Унинг хозирги замон талкинида бир канча шуъбалар булиб, уларнинг номларида «Навруз» сузи сакданиб колган (гарчи бу шуъбалар матнлари соф шарқона ишқий лирикани узиди намоён этса- да). Булар: «Рост» макомидаги «Наврузи Сабо» (Огахий шеъри) ва «Талкинчай Наврузи Сабо», «Сёғбх» макомидаги «Наврузи Харо» (Нодира ш^ъри) ва «Наврузи Ажам» (Навой ш^ъри) [(Шашмаком. Т., II, Рост. Ю.Ражабий ёзиб олган. Ф.М.Караматов тахр.ост.Тошкент, 1967 й. 57-65- б; Шашмаком. Т., V. Сегоҳ., Тошкент, 1973, 55- 58,63-67- б.)]. Шу билан бирга, И.Р.Ражабов таъкидлаганидек, икки сунгги шуъба («Наврузи Харо» ва «Наврузи Ажам») 12 маком тизимидаги шуъбалар номи орасида ҳам учрайди.

Огзаки анъанага хос мусика санъатида, макоматда Навруз тимсолларининг узгаришлари кай йусинда амалга оширилганлиги масаласи хали уз ечимини топганича йуқ. Факат маълумки, бу ерда ушбу мавзунинг тилга олинishi тасодифий эмас, унинг илдизи бевосита шу айём пайдо булган даврларга бориб такалади. Хозирги вақтда эса Шашмаком; қисмларининг санаб утилган номларигина Навруз билан боғлиқликдан гувоҳлик бериб турибди.

Узбеклар, тожиклар ва Шарқнинг бошқа қалқлари мусика фольклорида Навруз билан узвий ва бевосита алоқадорлик кузга ташланади. Тимсоллар ва мавзуларнинг (умуман баҳор келиши, шунингдек байрам расм-русумлари билан боғлиқ) муайяи доираси асосан бир канча кушиқ жанрларида уз ифодасини топган, хусусан, бир катор жойларда (масалан, Исфарада) болалар кушиқ-лапарлари узбекча-тожикча матнлар билан ижро этилиши фольклоршунослар

томонидан таъкидлаб утилган. Буларнинг барчаси халк байрами - кутлук Наврузи олам нечокли пурвикор ва кадимий эканлигидан далолат беради.

Борбад Хусрав хузурида куй ижро этмокда. Фирдавсийнинг “Шохнома” асарига ишланган расм. 1664й.

Фойдаланилган адабиётлар:

БЕГМАТОВ Э. (1965) Антропонимика узбекского языка. АҚД. – Ташкент: Фан.

Античные теории языка и стиля. Том. 3. – М. -Л., 1936. С. 121; Катанов Н.О. Алфавитный указатель собственных имен, встречающихся во втором томе «Образцы народной литературы тюркских племен, собранных В.В.Радловым». - Санкт-Петербург, 1988. С.2-15; Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент, 2007.

ТОЛСТОВ С.П., (1948) Древний Хорезм. – М.: МГУ.

Абулгози Баходирхон. Шажараи тарокима. (1995) Тошкент.

БЕГМАТОВ Э. (1914) Исмларнинг сирли олами. – Тошкент: Ўзбекистон.

ANALYSES OF IMPLEMENTING NEW COURSE MATERIALS: THE CASE STUDY OF ESP

Özel Amaç İçin İngilizce: Yeni Ders Materyali Uygulama Analizi

Feruza RASHIDOVA*

Öz: Bu makale İngilizceyi özel bir amaç için öğrenme ve öğretme yöntemlerini ve dilin bu perspektiften değerlendirilmesini incelemeyi amaçlıyor. Yeni standartlar ve programlar çerçevesinde yeni ders materyalleri uygulanması, uzmanlık dil yeterliklerinin kullanımını gibi, sistemin yeni bir yaklaşım kazanması verimi yükseltir.

Anahtar kelimeler: ESP, materyal, standart, yaklaşım

Abstract: This article analyzes the special orientation of learning, teaching and assessing the language as ESP – English as Specific Purpose. Implementing of new course materials under the new standards and programs raises the new approach of the system like getting the use of the language competences in the specialty.

Keywords: ESP, material, standard, approach

*Academic Lyceum affiliated to Uzbek State World Languages University Tashkent, Uzbekistan

Внастоящее время в нашей стране реализуется коренная перестройка системы изучения иностранных языков, которая вызвана необходимостью их активного использования, как с точки зрения потребностей внутреннего общественно-экономического и духовно-культурного развития, оптимизации процесса подготовки национальных кадров, так и все более углубляющейся интеграции Узбекистана в мировое сообщество, глобализации информационного пространства. Конечно, процесс совершенствования системы изучения иностранных языков является весьма сложным и многоаспектным.

Всестороннее комплексное решение этих проблем предусматривается в Постановлении Президента Республики Узбекистан от 10 декабря 2012 г. № ПП-1875 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы изучения иностранных языков в Республике Узбекистан», в котором поставлена задача поднять изучение иностранных языков до уровня, отвечающего требованиям современным международным требованиям, а также потребностям социально-экономического развития нашей страны. В связи с этим была разработана Программа мер по совершенствованию изучения иностранных языков, реализации норм и стандартов, соответствующих реализуемые различным этапам этого процесса.

Важная особенность процесса изучения иностранных языков в нашей стране состоит в том, что он реализуется в условиях последовательного функционирования системы непрерывного образования, ее всестороннего концептуально-содержательного и материально-технического обеспечения. В процессе непрерывного образования каждый этап играет важную системно-компонентную роль, при этом особое значение обретает этап среднего специального и профессионального образования, который ориентирован на обретение молодыми людьми первой в жизни профессии.

Согласно Закону РУз «Об образовании» и Национальной Программе по подготовке кадров, целью среднего специального и профессионального образования является «... интенсивное интеллектуальное развитие, углубленное профессиональное, дифференцированное обучение и приобретение обучающимися специальностей по избранным профессиям в соответствии с их способностями и наклонностями; формирование социально зрелой, обладающей общей и профессиональной культурой, самостоятельным мышлением, творчески активной, преданной принципам демократии и независимости Узбекистана личности, способной внести реальный вклад в прогресс общества»[1]. В соответствии с этой целью определяются конкретные задачи, которые призваны решить ССПО.

Как показывает анализ этих целей и задач эффективность их реализации помимо целого ряда других факторов, которые в свое время были обстоятельно разработаны и успешно претворяются в жизнь, большое значение также имеет

освоение и владение иностранными языками. Действительно, в настоящее время одним из необходимых условий глубокого освоения своей профессии, формирования гармонично развитой личности является приобщение также к достижениям мировой культуры, науки и производства, к прогрессивным современным, духовным ценностям человечества, что, конечно, предполагает эффективное использование иностранных языков.

Следует особо отметить, что Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении Государственного образовательного стандарта по иностранным языкам системы непрерывного образования» предусматривает тесное соотношение этапов непрерывного образования со ступенями изучения и освоения иностранных языков, определяемых в данном государственном стандарте по иностранным языкам, с учетом богатого международного опыта, накопленного в этом направлении, который нашел свое последовательное воплощение в CEFR (Common European Framework of References for Languages: Learning, Teaching and Assessment - Общеευропейские рамки рекомендаций по языкам: изучение, преподавание и оценка уровня владения языками»). Данная программа, последовательно внедряющаяся в Европе, и в других странах.

В соответствии с тем, что изучение иностранных языков в условиях системы непрерывного образования в Узбекистане в вышеуказанном государственном образовательном стандарте строится с учетом его поэтапности согласно CEFR, следует в ходе реализации государственных стандартов в рамках ССПО еще более взаимосвязано и оптимально реализовать это соответствие, способствовать дальнейшему повышению эффективности процесса освоения иностранных языков.

CEFR предусматривает 2 ступени изучения, обучения и оценки знаний иностранных языков, соответственно обозначенных А – начинающий пользователь, В – средний пользователь в рамках своей профессии, С – свободный пользователь.

Уровень В освоения иностранных языков предусматривает две ступени В1 и В2. в системе образования нашей страны. Первая ступень В1 охватывает среднее специальное профессиональное образование (академические лицеи и профессиональные колледжи), В1+ специализированные академические лицеи, а В2 – высшее образование на уровне бакалавриата. Уровень В2 рассчитан на выпускников бакалавриата филологического направления, их конечного свободного и профессионального овладения.

Как было сказано выше, этап непрерывного образования, связанный с обучением в академических лицеях и профессиональных колледжах, в то же время занимает важное место в процессе освоения иностранных языков, поскольку призван впервые дать им свободное владение в рамках приобретенной

специальности, профессии. Это позволяет его носителю ориентироваться в своей профессии на соответствующем уровне, приобщаться к передовым технологиям и информационным ресурсам по своей специальности. Такая совмещенность системы непрерывного образования Республики Узбекистан с международными стандартами по изучению иностранных языков способствует дальнейшему повышению эффективности их освоения и овладения и на этапе ССПО.

Прежде всего, такая последовательная направленность системы ССПО на определенное свободное овладение его выпускниками иностранных языков позволит преодолеть уже давно сложившиеся недостатки в области их изучения. Это, прежде всего, приверженность традиционным методам их изучения, отсутствие направленности на их практическое использование как в сфере общения, так и в процессе освоения передового зарубежного опыта в рамках своей профессии, а также обучение преимущественно по линии однобокого и абстрактного освоения грамматического и лексического материала вне связи с возможностью их практического использования. Как результат этого ССПО мало что давало учащимся для их дальнейшего духовного и профессионального роста.

Конечно, для преодоления этих недостатков, определения новых ориентиров в сфере изучения иностранных языков, реализации вышеуказанных государственных программ потребовалось разработать целостную стандартно-нормативную систему.

Если её общей целью данной программы является коренное реформирование системы изучения иностранных языков в соответствии с нормами общеевропейской компетентности владения иностранными языками (CEFR), то на этапе ССПО преследуется цель, чтобы выпускники учреждений ССПО могли в качестве младших специалистов выступать носителями свободного владения иностранными языками в рамках своей профессии и, соответственно, общения на нем.

Образовательный процесс на этапе ССПО реформируется посредством введения нового государственного стандарта по обучению иностранным языкам, учебных программ, учебников и учебно-методических комплексов, новых методик обучения с применением интерактивных методов обучения и своевременных ТСО, учитывающих особенности целей и задач, стоящих перед ССПО в сфере обучения иностранным языкам.

Общим принципом, определяющим, на наш взгляд, эффективность реформации системы изучения иностранных языков, в том числе на этапе ССПО, является подход с точки зрения компетенции, практического освоения, т.е. того, что может делать обучающийся с точки зрения возможности использования иностранного языка, а не просто с позиции его абстрактного изучения. Организационно-концептуальные и методологические особенности

реформируемого процесса изучения иностранных языков определяются взаимодействием следующих его сущностных компонентов.

Все эти особенности находят свое воплощение в учебной программе изучения иностранных языков в системе ССПО.

Процесс освоения иностранного языка в целом, охватывая формирование традиционных навыков, т.е. аудирование, разговорная речь, чтение и письмо, в то же время придаёт их содержанию инновационность возможность оптимальной реализации и достижения эффективного конечного результата. Этому способствуют следующие принципы, которыми должны руководствоваться при освоении иностранными языками в системе ССПО:

-мотивационно-компетентностное совершенствование и конкретизация учебного процесса, связанные с усилением его нацеленности на первичное освоение иностранного языка в контексте обретаемой профессии и основ общечеловеческих и национальных ценностей;

-цикличность, непрерывность и последовательность перехода от уровня В1 к уровню В2;

-оптимизация взаимоотношений обучающего и обучаемого, переход к их субъект-субъектным взаимоотношениям, их органическая включенность в процесс освоения первичной профессии;

-коренное преобразование методики обучения иностранного языка, определяемое приоритетностью современных интерактивных, информационно-коммуникативных методов и технологий в непрерывной взаимосвязанности с активным освоением материала по изучаемой профессии;

-эмоционально-волевая регуляция процесса освоения иностранным языком в системе ССПО, сочетающая в себе ценностно-эмоциональное восприятие материала с сознательной направленностью на его максимально успешное профессиональное образование, гарантирующее его последующее положение в статусе среднего специалиста;

-непрерывное и последовательное задействование CEFR, единых оценочных технологий в сфере изучения иностранных языков для установления степени их необходимого освоения в рамках нового государственного, в том числе международных стандартов. В частности, вышеуказанные традиционные навыки должны отвечать следующим требованиям этапа В1 в системе ССПО:

-аудирование - умение выслушивать и понимать разговорную речь по знакомым общим темам, основное содержание, сложные высказывания в контексте своей профессии;

-разговорная речь - способность обосновать и аргументировать свою точку зрения, показать и раскрыть различие и взаимосвязь между мыслями, высказываниями в процессе общения;

-чтение - умение найти, понять и обобщить материал по своей профессии, а также отобрать и использовать соответствующие источники.

-письмо- конечная способность обучающегося написанию текстов в рамках обобщению и оценки мнений и размышлений по различным источникам.

Важнейшим структурным компонентом новой системы изучения иностранных языков в ССПО выступает унифицированный механизм оценки знаний иностранного языка, основным критерием которого является степень успешности освоения иностранного языка, овладения им согласно требованиям государственного стандарта на данном этапе, приведенных в соответствие с международными требованиями. Из их числа особое значение имеет CLT (3) (Communicative, Languages, Teachings (3)), поскольку они носят системный характер по своей сущности и содержанию, интегрирующийся в процесс овладения иностранным языком, его оценки с учетом вышеуказанных требований и целей системы ССПО.

Таким образом, разработка и начавшаяся реализация новой программы изучения иностранных языков на этапе ССПО является неотъемлемым компонентом всей системы их освоения, овладения, обеспечивающей эффективность и последовательность её функционирования на последующих этапах непрерывного образования, а также одним из важных факторов успешной реализации стоящих перед нами задач по совершенствованию системы изучения иностранных языков в нашей стране.

ЛИТЕРАТУРА

Педагогический словарь-справочник (сост. Э.А.Сейтхалилов, Б.Х. Рахимов, И.У.Маджидов). Т.Согдиана. 2001-С.612

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори узлуксиз таълим тизимининг чет тиллар бўйича давлат таълим стандартини тасдиқлаш тўғрисида. (Ўзбекистон республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 20-сон, 251-модда).

CEFR- Guidebook at Common European Framework of Reference for Languages www.coe.int.

KIRKHAM L, IRISKULOV, A., RASHIDOVA, F. (2013), "A Handbook for Teachers of Foreign Languages with reference to the CEFR" Tashkent.